

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
MİLLETLERARASI HUKUK BİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKUN KUVVET
KULLANILMAKSIZIN CEBRÎLİĞİ**

(DOKTORA TEZİ)

Habip ÜNYILMAZ

BURSA – 2022

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
MİLLETLERARASI HUKUK BİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKUN KUVVET
KULLANILMAKSIZIN CEBRÎLİĞİ**

(DOKTORA TEZİ)

Habip ÜNYILMAZ

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Sercan REÇBER**

BURSA – 2022

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Milletlerarası Hukuk Bilim Dalında 711580012 numaralı Habip ÜNYILMAZ'ın hazırladığı “Uluslararası Hukukun Kuvvet Kullanılmaksızın Cebrîliği” başlıklı doktora tezi ile ilgili savunma sınavı,/...../20.... günü - saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna
..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Sercan Reçber
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Kamuran Reçber
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Gölbaşı
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Hakkı Hakan Erkiner
Marmara Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Gökhan Güneysu
Anadolu Üniversitesi

..../..../ 20....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 23/06/2022

Tez Başlığı / Konusu: ULUSLARARASI HUKUKUN KUVVET KULLANILMAKSIZIN CEBRİLİĞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 216 sayfalık kısmına ilişkin, 23/06/2022 tarihinde şahsım tarafından *Turtinitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Habip Ünyılmaz

Öğrenci No: 711580012

Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

Programı: Doktora

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Sercan REÇBER

EK - 4 - Yemin Metni

Yemin Metni

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “Uluslararası Hukukun Kuvvet Kullanılmaksızın Cebrîliği” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntuların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı: Habip Ünyılmaz

Öğrenci No: 711580012

Anabilim Dalı: Kamu Hukuku

Programı: Doktora

Tezin Türü: Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlilik

ÖZET

Yazar adı soyadı	Habip Ünyılmaz
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Kamu Hukuku
Bilim dalı	Milletlerarası Hukuk
Tezin niteliği	Doktora
Mezuniyet tarihi/...../20....
Tez danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sercan Reçber

Uluslararası Hukukun Kuvvet Kullanılmaksızın Cebrîliği

Gerek hukuk kuramı gerekse uluslararası hukuk açısından bakıldığında, cebrîlik önemli bir tartışma konusudur. Bu çalışma, kuvvet kullanımını içermeyen yöntemler ve etkenler üzerinden uluslararası hukukun cebrîliğini incelemektedir. Cebrîliğin hukuk kuramındaki konumunun belirlenmesinden sonra, uluslararası hukuk ve cebrîliğe ilişkin görüşler aktarılacaktır. Burada yapılacak değerlendirmede iç hukukların etkisinden arındırılmış bir yöntemle uluslararası hukukun cebrî karakterini değerlendirmek için sorular tespit edilecektir. Çalışmanın ikinci bölümü, uluslararası hukuka uygun davranılıyor mu sorusuna cevap aramak için hukuka riayet ve hukukun etkililiği kavramları kılavuzluğunda uluslararası hukuku inceleyecektir. Son bölümde ise uluslararası hukuka cebrî karakterini kazandıran yöntemler, kişiler ve süreçler belirtilecektir. Böylece hem devletlerin hem de uluslararası örgütlerin uluslararası hukuku nasıl kuvvet kullanılmaksızın icra ettikleri, yani hukuka aykırılıklara nasıl cevap verdikleri gösterilecektir. Aynı zamanda icra yöntemleri, niteliklerine göre sınıflandırılacak; yaptırım, misilleme ve karşı önlemler kavramları hukukî nitelikleri bakımından açıklanacaktır.

Anahtar kelimeler: *cebrîlik, uluslararası hukuka riayet, uluslararası hukukun etkililiği, uluslararası hukukun icrası, uluslararası yaptırımlar, misilleme, karşı önlemler*

ABSTRACT

Name & surname	Habip Ünyılmaz
University	Bursa Uludağ University
Institute	Social Sciences Institute
Field	Public Law
Subfield	International Law
Degree awarded	PhD.
Date of degree awarded/...../20....
Supervisor	Assistant Professor Dr. Sercan Reçber

The Coerciveness of International Law without Using Force

Coerciveness is an important topic of debate for both legal theory and international law. This thesis examines the coerciveness of international law via methods and factors that do not involve the use of force. Following the determination of coerciveness's place in legal theory, perspectives on international law and coerciveness will be presented. By examining different views, questions that are suitable for evaluating the coercive character of international law will be determined with a method that is not influenced by municipal legal systems. In the second part of the thesis, international law will be examined with the guidance of notions like compliance and effectiveness of law, to find an answer to the question of "is international law obeyed?". In the last part, methods, subjects, and processes that give international law its coercive character will be presented. Thus, how states and international organizations enforce international law without the use of force, that is to say, how illegality is responded to in international law, will be shown. The methods of enforcement of international law will be classified by their qualifications, and international sanctions, retorsions, and countermeasures will be explained by their legal qualities.

Keywords: *coercion, compliance with law, effectiveness of law, enforcement of law, international sanctions, retorsion, countermeasures*

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUKUN CEBRİLİĞİ VE ULUSLARARASI HUKUK

I. HUKUK VE CEBRİLİK	3
II. ULUSLARARASI HUKUK VE CEBRİLİK	12
A. Kuramsal Durum	12
B. Kuramsal Duruma İlişkin Tespitler	17
C. İç Hukukun Şablon Kabul Edilmesi Sorunu	22

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKA RİAYET VE ULUSLARARASI HUKUKUN ETKİLİLİĞİ

I. KAVRAMLARIN AÇIKLANMASI.....	34
II. ULUSLARARASI HUKUKA RİAYET	36
A. Temel Vasıfları	36
B. Caydırıcı Etkenler	45
1. Mütakabiliyet.....	45
2. İtibar	48
C. Teşvik Edici Etkenler	51
1. Uluslararası Hukukun İçselleştirilmesi.....	51
2. Kuralların Nitelikleri (Meşruiyet ve Yönetimselci Görüş).....	54
III. ULUSLARARASI HUKUKUN ETKİLİLİĞİ	57

A. Etkililiğe İlişkin Gözlemler.....	58
B. Uluslararası Hukukun Amacı ve Etkililik.....	62
C. Yapıcıları Bakımından Uluslararası Hukukun Etkililiği	65
D. İlgilileri Bakımından Uluslararası Hukukun Etkililiği	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKUN KUVVET KULLANILMADAN CEBREN İCRASI

I. TANIMLAR.....	82
II. ULUSLARARASI HUKUKUN İCRACILARI.....	85
III. ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE HUKUK İCRASI YETKİSİ	88
A. Yetkinin Türüne göre	88
1. Edilgen Denetim	88
a. Raporlama.....	88
b. Başvuru imkânı	91
2. Etken Denetim.....	92
3. Yaptırımlar.....	94
B. İcra Organlarının Türüne Göre	95
1. Siyasî Organlar	95
2. Yargı Organları.....	96
3. Yarı Yargısal Organlar	100
IV. ULUSLARARASI HUKUKUN KUVVET KULLANILMADAN CEBREN İCRASI YÖNTEMLERİ	103
A. Terminolojik karmaşa.....	103
1. Uluslararası Yaptırımın Tanımlanması ve Ayırt Edilmesi	104
2. Dar Anlamda Uluslararası Yaptırımlar	113
B. Tek Taraflı Cebrî Önlemler	121
1. Misilleme	123
2. Karşı Önlemler	130
C. Çok Taraflı Cebrî Önlemler.....	140
1. Yaptırımlar.....	140
a. Siyasî yaptırımlar.....	142
(1). Örgüt Üyeliğine İlişkin Yaptırımlar.....	142
(a). Oy Hakkının Askıya Alınması	142
(b). Temsil hakkının askıya alınması	144
(c). Diğer Hak ve Ayrıcalıkların Askıya Alınması	147
(d). Üyelikten İhraç.....	149
(2). İlişkilere ve İşbirliğine Dönük Yaptırımlar	150
(a). Diplomatik İlişkilere Dönük Yaptırımlar.....	150

(b). İşbirliğine Dönük Yaptırımlar.....	151
b. Ekonomik Yaptırımlar	152
(1). Ticarî Yaptırımlar	154
(a). Ambargolar ve Boykotlar.....	154
(b). Kapsamlı ve Seçilmiş Ticarî Yaptırımlar	157
(2). Malî yaptırımlar	158
(3). Hedeflenmiş Ekonomik Yaptırımlar	160
(4). Ulaşım ve İletişim Yaptırımları.....	165
2. Çok Taraflı Karşı Önlemler.....	168
SONUÇ.....	181
KAYNAKÇA	188
ÖZGEÇMİŞ.....	212

GİRİŞ

Uluslararası hukukun doğasına dair tartışmalarda, kaçınılmaz olarak, cebrîlik [zorlayıcılık (coercion)] kavramına değinilmektedir. Hukuk kuramının önemli tartışmalarından biri olan hukukun cebrîliği, mevcut çalışmada, uluslararası hukuk bağlamında ele alınacaktır. Uluslararası hukukun muhataplarının davranışları üzerindeki etkisini tespit edebilmek için başvurulmuş bu kavram, en basit haliyle, kişilerin istemedikleri halde hukuka uymak durumunda kalmalarıyla ve gerekli durumlarda hukuka aykırılıkların giderilip giderilemediğiyle ilişkilendirilmektedir. Uluslararası hukukun başta gelen eleştirilerinden biri, kurallarını hayata geçirme yeterliliğine -yani cebrî niteliğine- dair şüpheye ilişkindir. Bu çalışma, söz konusu şüpheyi ve yerindeliliğini incelemektedir.

Seha L. Meray, mevcut çalışmanın temasını, Brierly'e atıfla "Devletler hukuku ne hayal, ne de devayı küldür..."¹ cümlesiyle veciz biçimde özetlemektedir. Uluslararası hukuku kolayca yok saymak da, gerçeklikten kopuk biçimde yüceltmek de isabetli değildir. Devletlerarası ilişkilerin yanı sıra bireylerin gündelik yaşamında bile çok yönlü ve karmaşık etkisi görülmekte olan uluslararası hukukun, gerçekçi bir bakışla ele alınması gerekmektedir. Cebrîliği konu edinen bir inceleme, bu ihtiyacı belirli ölçüde karşılamaya adaydır. Zira cebrîlik, hem hukuka riayete hem hukukun etkililiğine sirayet etmesiyle hem de bizzat hukuka aykırılıkların nasıl karşılık bulduğunu da kapsamasıyla, hukukun kişilerce tecrübe edilmesini şekillendiren pek çok veri sunmaktadır.

Öncelikle cebrîliğin hukuk kuramındaki yeri belirlenecek ve uluslararası hukukun bu bağlamdaki niteliğine dair görüşler aktarılacaktır. Yapılacak değerlendirme, mevcut çalışmada belirlenen ana soruna ulaşmayı sağlayacaktır. Buna göre, uluslararası hukukun cebrîliğine dair tartışmaları da içine alan yaygın bir yanlış söz konusudur. İç hukukun şablon kabul edilmesi biçiminde ifade edilecek bu sorunun kapsamı, içeriği ve niteliğine dair farklı gözlemler aktarılacaktır. Ardından hukuka riayet, hukukun etkililiği ve hukukun icrası başlıklarından oluşan ve iç hukukun gölgesinden kurtarılmış bir incelemeyle

¹ Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, Birinci Cilt, Üçüncü Bası, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1968, s. v.

uluslararası hukukun cebrîliği ileri sürülecektir. Bu iddia, fiziksel şiddeti cebrîlik için vazgeçilmez şart olarak kabul etmeden, “kuvvetsiz” cebrîliğe yoğunlaşacaktır.

Göz ardı edilen veriler ve isabetsiz kıyaslarla şekillenen uluslararası hukukun cebrî karakterine dair eleştirilerin, ilkin, hukuka riayet ve hukukun etkililiği kavramlarının kılavuzluğunda değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Uluslararası hukuku ihlal etmekten caydırıcı veya hukuka uymaya teşvik eden etkenler açıklanarak, hâlihazırda, yaygın bir hukuka riayet ve belirli düzeyde etkili bir hukuk düzeni bulunduğu belirlenecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise uluslararası hukukun cebrî yönünü tesis eden, şiddet içermeyen yöntem ve süreçlerin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu bölümün bir diğer amacı ise bizzat uluslararası hukukçularda görülen terminolojik karmaşayı, “teknik” düzeyde, yani hukuk dogmatikliği bakımından, değerlendirmek olacaktır. Uluslararası yaptırımın hangi önlemler için uygun bir nitelendirme olacağı, karşı önlemlerden nasıl ayırt edileceği değerlendirilecektir. Ardından, gerek tek taraflı cebrî önlemler olarak misilleme ve karşı önlemler gerekse çok taraflı önlemler olan yaptırımlar ve çok taraflı karşı önlemler, örnekler ve ilgili hukukî çerçeve nakledilerek açıklanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUKUN CEBRİLİĞİ VE ULUSLARARASI HUKUK

I. HUKUK VE CEBRİLİK

Uluslararası hukukun doğasına dair tartışmalarda, kaçınılmaz olarak cebrîlik kavramına değinilir. Esasen, bu durum, sadece uluslararası hukuka dair bir tartışma değildir. Hukukun cebrîliği, genel hukuk kuramı açısından da önemli, hatta temel konulardan biridir.¹

İngiliz düşünür Thomas Hobbes 1651 tarihli ünlü kitabı *Leviathan*'da, şöyle bir gözlemde bulunur:

“...adalet, hakkaniyet, tevazu, merhamet ve, özet olarak, bize ne yapılmasını istiyorsak başkalarına da onu yapmak gibi doğa yasaları, bunlara uyulmasını sağlayacak bir gücün korkusu olmaksızın, bizi taraf tutmaya, kibre, öç almaya ve benzer şeylere sürükleyen doğal duygularımıza aykırıdır. *Kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya [hiç] yetmez.*”²

Özellikle vurgulu cümle, hukuk ve cebrîlik konusuna hem tarihsel hem de tematik bir giriş yapmak için biçilmiş kaftandır. Önemli bir düşünür ve siyaset felsefecisinin kaleminden dökülen bu cümleler, 17. yüzyıldan beri devam edegelen bir görüşe kaynaklık etmektedir. Aquinalı Thomas'a kadar götürülebilecek ve Immanuel Kant'ın da dâhil edilebileceği bu görüş,³ 18. yüzyılın sonlarında bir başka İngiliz filozof ve hukukçu Jeremy Bentham tarafından şöyle ifade edilecektir:

¹ Dale Nance, “Legal Theory and the Pivotal Role of the Concept of Coercion”, *University of Colorado Law Review*, C. 57, S. 1 (1985), ss. 1-43; Konunun düşünsel ve tarihsel gelişimini için bkz: Frederick Schauer, *The Force of Law*, Massachusetts: Harvard University Press, 2015, ss. 12-22.

² Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 127 (Vurgu ve ekleme yapılmıştır).

³ Hans Oberdiek, “The Role of Sanctions and Coercion in Understanding Law and Legal Systems”, *The American Journal of Jurisprudence*, C. 21, S. 1 (1976), s. 72.

“...her hukuk [kuralında] ona bağlı veya diğer deyişle onun tarafından icbar edilen bir veya daha fazla kişi bulunmalıdır... bunlar olmadan bir hukuk [kuralı] meydana getirilemez. Kimseyi bağlamayan, kimseyi icbar etmeyen, kimsenin özgürlüğünü daraltmayan bir hukuk; aynı noktaya varan tüm bu ifadeler pek çok kavramsal zıtlık oluşturur.”⁴

Kişileri getirdiği kurallara uymaya mecbur bırak(a)mayan normatif düzenlerin hukuk düzeni olamayacağını savunan -ilerleyen kısımda detaylandırılan- bu görüş, gerek hukuk kuramcıları gerekse siyaset felsefecileri arasında dikkate değer bir destek görmüştür. Buna göre, hukuk kuralları veya hukuk düzenleri ancak cebrî karakteriyle benzer nitelikteki kurallardan veya düzenlerden ayrışabilmektedir. Bu bağlamda, en basit haliyle hukukun cebrîliği, hukukun kişilere istemedikleri şeyleri yaptırabilme niteliği,⁵ yani kişileri isteklerine aykırı olarak belirli biçimde davranmaya veya davranmaktan kaçınmaya itebilmesi olarak tanımlanmakla beraber,⁶ cebrîliğin nasıl anlaşıldığı hususunda esasen bir kesinlik bulunmamaktadır. Hukuk kuramcılarının bir kısmının öncelikle bir cebrîlik tanımı yapıp, ardından hukukun cebrîliğini dar anlamda inceledikleri, öte yandan, ilerleyen kısımda incelenecek yazarların ise, çoğunlukla, kuramsal bir açıklamaya ihtiyaç duymaksızın olağan anlaşıldığı şekliyle cebrîliği önceki cümlede ifade edilen tanımlarıyla anlamayı yeterli gördüğü belirtilmektedir.⁷

Cebrîliği hukukun diğer normatif düzenlerden ayırt edici vasıflardan biri olarak gören görüş, 19. yüzyılın ortalarında John Austin'in buyruk (emir) kuramıyla (command theory) hukuk kuramında açık ve sistemli bir biçimde belirecektir. Austin, 1832 yılında yayımlanan meşhur kitabında, hukukun egemenin buyruklarından oluştuğunu ve yaptırımla tahkim edilen kuralların doğru anlamda pozitif hukuk sayılabileceğini yazmıştır.⁸

⁴ Jeremy Bentham, *Of Laws in General*, ed. H. L. A. Hart, London: The Athlone Press of the University of London, 1970, s. 54.

⁵ Schauer, *The Force of Law*, s. 1.

⁶ Ekow N. Yankah, “The Force of Law: The Role of Coercion in Legal Norms”, *University of Richmond Law Review*, C. 42, S. 5 (2008), s. 1218; Grant Lamond, “Coercion”, *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, ed. Dennis Patterson, West Sussex: Wiley-Blackwell, 2010, s. 642.

⁷ Lucas Miotto, “Law and Coercion: Some Clarification”, *Ratio Juris*, C. 34, S. 1 (2021), ss. 80-82.

⁸ John Austin, *Austin: The Province of Jurisprudence Determined*, ed. Wilfrid E. Rumble, Cambridge: Cambridge University Press, 1995, ss. 20-21; Eserin Türkçe çevirisi için bkz: John Austin, *Hukukun Belirlenmiş Alanı*, çev. Ülker Yükselbaba, Saim Üye, Umut Koloş, İstanbul: Tekin, 2015.

Böylece verilen emre uymayana yapılacak kötülüğü nitelendirmek için kullanılan yaptırım kavramı,⁹ hukukun tanımlayıcı unsurlarından biri olarak hukukun ancak cebrî bir düzen olabileceği düşüncesini pekiştirecektir. Austin'e göre hukuk, kişilerin aykırı davranışlarını yaptırımla tehdit ederek buyrukları (command) basit taleplerden (request) ayırmakta ve bu suretle normatif gücünü, yani otoritesini, kazanarak bizzat hukukî yükümlülük düşüncesini oluşturmaktadır.¹⁰

20. yüzyıla gelindiğinde ise, söz konusu görüş, yine önemli hukukçulardan destek görecektir. Austin'in pozitivizmine dair ciddi eleştirileri bulunmasına rağmen,¹¹ bir diğer pozitivist Hans Kelsen'in de, hukukun cebre dayalı normatif bir düzen olduğu konusunda Austin ile aynı fikirde olduğu görülmektedir. Kelsen'e göre, hukuk, arzu edilen davranışları sağlamak için aksi yöndeki davranışların cebrî önlem tehdidiyle karşılandığı belirli bir sosyal tekniktir.¹² Bir kural yaptırım öngördüğü için hukuk kuralıdır ve bir hukuk düzeninin tüm normları, cebrî normlar yani yaptırım öngören normlardır.¹³ Hukuk düzeninin cebrîlik karakterini tesis eden husus ise normların münferiden yaptırım öngörmesi değil, bir bütün olarak düzenin cebrî karakterinin bulunmasıdır.¹⁴ Keza bir emir şeklinde tezahür etmeyen normlar -yani belirli bir davranışa izin veren veya yetkilendiren normlar- da cebrî eylemlere cevaz veren başka normlara çeşitli şekillerde bağımlı olarak (dependent norms) hukuk düzeninin genel cebrî karakterine aykırılık teşkil etmeyeceklerdir.¹⁵ Kelsen, hukukun diğer sosyolojik düzenlerden ayrılmasında belirleyici unsurun cebrîlik olduğunu, şöyle ifade etmiştir:

⁹ Austin, *Austin: The Province of Jurisprudence Determined*, s. 22; Yaptırımın tanımı, hukuk kuramındaki yeri ve niteliğine ilişkin olarak bkz: Yahya Berkol Gülgeç, "Interrelationship between Validity, Efficacy and Coerciveness", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 66, S. 4 (2017), ss. 712-20.

¹⁰ Frederick Schauer, "Was Austin Right After All? On the Role of Sanctions in a Theory of Law", *Ratio Juris*, C. 23, S. 1 (2010), ss. 3-4.

¹¹ Lars Vinx, "Austin, Kelsen, and the Model of Sovereignty", *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, C. 24, S. 2 (2011), ss. 475-85.

¹² Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, çev. Anders Wedberg, Cambridge: Harvard University Press, 1949, s. 19.

¹³ *Ibid*, s. 29.

¹⁴ Gülgeç, "Interrelationship between Validity, Efficacy and Coerciveness", s. 712.

¹⁵ Hans Kelsen, *Pure Theory of Law*, çev. Max Knight, Fifth Printing from Revised and Enlarged Second German Edition, New Jersey: The Lawbook Exchange, 2008, ss. 50-51; Eserin ilk baskısının Türkçe çevirisi için bkz: Hans Kelsen, *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul: Nora, 2016.

“Hukuk toplumun her üyesi için görevler saptayan ve böylece o üyenin toplumsal konumunu belirli bir yöntemle -görevini yerine getirmeyen üyeye karşı cebrî bir eylem, yaptırım öngörerek- belirleyen bir düzendir. Eğer bu unsuru göz ardı edersek hukuk düzenini diğer toplumsal düzenlerden ayırt edemeyiz.”¹⁶

Böylece, buraya kadar anılan yazarlarca, cebrîlik, hukukun kimi zaman tanımlanmasında kullanılmakta kimi zamansa temel vasıflarından biri olarak benimsenmektedir. Hukuk kuramının diyalektik karakteri bu konuda da kendini göstermiş ve bilhassa Austin’in buyruk kuramı üzerinden hukukun cebrî yönüne ilişkin farklı görüşler ifade edilegelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın etkili hukuk felsefecilerinden H. L. A. Hart’ın Austin’in kuramına yönelttiği eleştiriler -tartışmanın günümüze varan etkileri de dikkate alındığında- bu konuda köşe taşı işlevi görmektedir.

Hart’ın Austin’e yönelttiği ilk eleştiri, cebrîliği sağlayan yaptırımlarla tahkim edilmiş buyruk fikrinin hukukun gerçek karakterini yansıtmadığı, aksine ceza hukuku haricinde kalan gerek kamu hukuku alanları -söz gelimi anayasa hukuku- gerekse özel hukuk alanlarında bir emirden ziyade yol göstericiliğin baskın geldiği¹⁷ ve sıkça emir verenenden ziyade yetki veren (power conferring) kurallarla karşılaşıldığıdır.¹⁸ Hart’ın kuramında bir kişiyi belirli şekilde davranmaya iten bir hukukî yükümlülükten bahsedebilmek için cebrîliğin bulunması şart değildir. Böyle bir hukukî yükümlülüğün varlığı, bu yükümlülüğü tesis eden ve ilgili hukuk düzenince geçerli olduğu kabul edilen bir kuralın varlığına bağlıdır.¹⁹ Bu anlamda, hukuk, silahlı bir kişinin başka birini belirli şekilde davranmaya icbar etmesinden farklılaşmıştır.²⁰ Hukukun ayırt edici yönlerinden biri, yükümlülük sahibi olma kavramını içermesiyle birlikte salt emre aykırılıkların cezalandırılmasıyla açıklanamayacak derecede bir içselleştirmenin (benimsemenin) söz konusu olmasıdır.²¹ Hart, hukukun ancak cebre dayalı bir düzen olabileceğini, yani kişilerin ancak yaptırım tehdidiyle hukuka uygun hareket edeceğini kabul eden düşüncenin aksine, kişilerin bağlayıcılıklarını benimsedikleri kurallara uyduğunu, böylece yaptırımların asıl rolünün

¹⁶ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, s. 28.

¹⁷ Sandra Raponi, “Is Coercion Necessary for Law? The Role of Coercion in International and Domestic Law”, *Washington University Jurisprudence Review*, C. 8, S. 1 (2015), s. 43; Aydan Ömür Surlu, “H.L.A. Hart’ın Kurallar Sistemi”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, C. 19 (2010), s. 198.

¹⁸ H. L. A. Hart, *The Concept of Law*, Second Edition, Oxford: Oxford University Press, 1994, ss. 28-33.

¹⁹ *Ibid*, s. 216.

²⁰ *Ibid*, ss. 19-23.

²¹ *Ibid*, ss. 217-18.

bu hukukî ödevleri güçlendirmek olduğunu ortaya koymaktadır.²² Yaptırımlar, hukukî ödevleri ihdas eden değil, uygulanmasına yardım eden bir kavram olarak görülmekte, yaptırımları meşrulaştıran ise bizzat önceden benimsenmiş hukukî ödevlerin ihlali olmaktadır.²³ Görüleceği üzere Hart, hukukun cebrî yönünü önemsiz görmemekte, sadece hukukun tanımlanmasında kullanılmayacağını belirtmektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısında bir diğer pozitivist Joseph Raz'ın da aynı düşüncede olduğu görülmektedir. Hukukun en önemli üç genel özelliği olarak normatiflik, kurumsallaşma ve cebrîliği sayan Raz'a göre, hukuka itaat edilmesini ve hukuk kurallarının uygulanmasını sağlayan ve nihayetinde kuvvet kullanmaya varan güvence, hukukun cebrîliğini tesis etmektedir.²⁴ Buna rağmen Raz, cebrîliğin hukukun tanımlanmasında kullanılacak gerekli yahut temel bir vasıf *olmadığını* sonraki çalışmalarında izah etmiştir.²⁵ Cebrîlik, hukukun temel niteliklerinden biri olarak kabul edilemeyecektir zira hukukun kurumsallaşmış bir normatif düzen olarak açıklanmasında veya diğer düzenlerden ayırt edilmesinde vazgeçilmez kavramsal bir görevi bulunmamaktadır.²⁶ Söz konusu görüşlerini açıkladığı eserinde Raz, bir hukuk düzeninin üç temel vasfı bulunduğunu şu şekilde ifade etmiştir: Hukuk düzenleri; her türlü davranışı düzenleyecek meşru otorite iddiasıyla *kapsamlıdır*,²⁷ yürürlükte buldukları toplumda bulunan diğer normatif düzenlerin varlığını ve işleyişini düzenleyici otorite iddiasıyla *üstündürler*²⁸ ve nihayet bizzat kendi üretimi olmayan normların da bağlayıcılığını tesis edebilecek normlar içermeleri yönüyle *de açıktırlar*.²⁹ Ardından hukuk ve cebrîlik üzerine görüşlerini açıklamak üzere “melekler topluluğu (society of angels)” düşünce deneyine müracaat eder.³⁰ Bu toplulukta, yürürlükte bulunan ve kurallarına uyulmasını sağlamak için (cebrî) yaptırımlara sahip olmayan fakat az önce sayılan üç özelliğe sahip bir normatif düzenin pekâlâ hukuk düzeni olacağını

²² *Ibid*, ss. 82-89. Hart sadece “birincil kurallara” riayet eden kişilerin sömürülmesini engelleyerek adil bir sistemi tesis etmek için yaptırımlar gerekli görmektedir. (s. 218)

²³ *Ibid*, ss. 217-18.

²⁴ Joseph Raz, *The Concept of a Legal System: An Introduction to the Theory of the Legal System*, Second edition, Oxford: Oxford University Press, 1980, s. 3.

²⁵ Joseph Raz, *Practical Reason and Norms*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press, 1999.

²⁶ Raz, *Practical Reason and Norms*, ss. 157-63; Kurt Gerry, “The Role of Coercion in the Jurisprudence of Hart and Raz: A Critical Analysis”, *SSRN Digital*, 2011, s. 2, <http://ssrn.com/abstract=1911249>.

²⁷ Raz, *Practical Reason and Norms*, ss. 150-51.

²⁸ *Ibid*, s. 151.

²⁹ *Ibid*, ss. 152-53.

³⁰ *Ibid*, s. 159.

ileri sürer.³¹ Raz, bu düşünce deneyinde, cezalandırıcı yaptırımların asıl gayesinin hem kişilerin hukuka uymasını sağlamak hem de toplumun diğer üyelerinin de hukuka uyacağına dair bir güvence vermek olduğunu ortaya koyar ve mantık çerçevesinde *mümkün* olan yaptırımsız hukuk düzeni fikrinin insanlar açısından *geçerli olmayacağını* da kabul eder.³² Böylece Raz için cebrîlik, uygulamaya, yani hukuka uyulmasını sağlamaya, dönük bir alet olmakla beraber, hukukî yükümlülükleri veya hukuku tanımlamak için kavramsal bir gereklilik olmamaktadır.

Hukukun cebrî karakteri üzerine ifade edilen görüşlerin hukuk kuramının klasik (temel) ikili yaklaşımına istisna getirmesi dikkate değerdir. Gerek Kelsen gibi pozitivistlerin gerekse Dworkin gibi pozitivizm karşıtlarının hukuk kuramının temel konularından birinde mutabık olduğu görülmektedir. Öte yandan başını Hart ve Raz gibi pozitivistlerin çektiği cebrîliği hukukun elzem vasıflarından biri olarak görmeyenlerle Finnis gibi doğal hukukçuların³³ aynı kanaatte olduklarına şahit olunmaktadır. Bahsedilen kanaate sahip doğal hukukçulardan Fuller, kuvvet kullanmaya dayalı cebrîliğin hukukun ayırt edici vasfı olduğu fikrini reddetmektedir.³⁴ Böyle bir tavrın, modern bilimin ölçme ve deneyde kullandığı araçlarla yakaladığı başarısını esas alarak, bilimi, ölçme ve deneyde araçlar kullanmak şeklinde tanımlamak gibi bir hataya denk düşeceğini ifade etmektedir.³⁵

Pozitivizm karşıtı görüşleriyle bilinen Dworkin, hukukun temel işlevinin iktidarın (hükûmetin) gücünü önceden alınmış siyasî kararlardan doğan bireysel haklara ve sorumluluklara uygun şekilde sınırlandırmak olduğunu ifade eder.³⁶ Nihaî aşamada hukuk, hâlihazırdaki icbar ile geçmişte alınan siyasî kararlar arasında meşru bağ kurarak işlevini gerçekleştirmektedir.³⁷ Böylece Dworkin, hukukun, bir toplumda cebrîliğe izin veren

³¹ *Ibid*, ss. 157-62.

³² Raz, *Practical Reason and Norms*, s. 158; Raponi, "Is Coercion Necessary for Law?", s. 51.

³³ John Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, Second Edition, Oxford: Oxford University Press, 2011, ss. 267-70.

³⁴ Lon L. Fuller, *The Morality of Law*, Revised Edition, New Haven: Yale University Press, 1969, s. 108.

³⁵ Fuller, *The Morality of Law*, s. 108; Fuller'in görüşüne ilişkin eleştir için bkz: Nance, "Legal Theory and the Pivotal Role of the Concept of Coercion", ss. 27-30.

³⁶ Ronald Dworkin, *Law's Empire*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986, s. 93; Türkçe çeviri için bkz: Ronald Dworkin, *Hukukun Hükümranlığı*, çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul: Nora Kitap, 2018.

³⁷ Dworkin, *Law's Empire*, s. 98.

haklar ve sorumluluklar kalıbına denk düştüğünü bildirir.³⁸ Hart'ın ve Raz'ın içine düştüğü hatanın kavramsal olanaklılıkla alakalı olduğu düşüncesindedir. Hukuku, toplumsal bir kavram veya öğretisel bir kavram olarak birbirinden ayıran Dworkin, iktidarca gerçekleştirilen icbar, insan toplumlarının bütününe sirayet ettiği için cebrîliğin hukukun ne olduğu sorusuna temel teşkil ettiğini düşünür.³⁹ Dworkin'e göre, söz gelimi, uzak bir gezegende insan olmayan zeki varlıkların bir çeşit hukuk düzenine sahip olduğu bize bildirildiği zaman, eğer belirgin bir icraî yapı, yani hukuku icra edecek bir yapı gözlenemezse, burada hukukun varlığı incelenmeyecektir.⁴⁰

Hart ve Raz'ın güçlü şekilde ortaya koydukları cebrîliği bir gereklilik olarak benimsemeyen görüşe karşı 2000'li yılların başında Schauer eklemeler ve eleştiriler yapmıştır. Schauer cebrîliğin reddini hedef alarak Austin'e dayandırdığı görüşlerinde, hukuku diğer normatif düzenlerden ayıran başlıca etkenin cebrîlik olduğunu, zira tüm "gerçek" hukuk düzenlerinin cebrî olduğunu ifade eder.⁴¹ Buna göre modern hukuk düzenlerine tâbi olarak yaşayan herkes, hukuku, *Austinvari* şekilde yani bir emre aykırılığın yaptırımla tehdit edildiği şekliyle deneyimlemektedir. Raz'ın aksine -tıpkı Dworkin'in yaptığı eleştiri gibi- hukuku idealize edilmiş normatif kurgular yerine, bizzat var olduğu, yani gerçek hayatta yaşandığı şekliyle inceleyerek onun kendine özgü ve elzem vasıflarını arayan bir kişinin zaman ve mekân etki etmeksizin fark edeceği ilk ortak noktanın cebrîlik olduğunu bildirir.⁴² Böylece, hukukun yaptırımlarının diğer normatif düzenlerdeki ihlalere verilen tepkilere nazaran daha etkili olduğunu ve kişileri önceki hallerine göre belirgin şekilde kötü durumda bıraktığını ifade eder.⁴³ Hukukî ödevleri diğer yükümlülüklerden ayıran kıstasın hukukun devletçe icbar edilmesi olduğu fikrindedir. Schauer, Raz'ın kuramsal olanaklılık üzerinden tertip ettiği hukukun elzem vasıflarına dair görüşlerinin, var olan hukuku veya hukukun tecrübe edilmesini aydınlat(a)madığı düşüncesindedir.⁴⁴ Gö-

³⁸ *Ibid*, s. 93.

³⁹ Robert C Hughes, "Law and Coercion", *Philosophy Compass*, C. 8, S. 3 (2013), s. 237.

⁴⁰ Ronald Dworkin, *Justice in Robes*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2006, s. 3.

⁴¹ Schauer, "Was Austin Right After All? On the Role of Sanctions in a Theory of Law", s. 17.

⁴² *Ibid*, ss. 16-17.

⁴³ *Ibid*, s. 15.

⁴⁴ *Ibid*, ss. 17-18.

rüleceği üzere Schauer’ın Austin’den esinlenerek ortaya koyduğu husus, hukuk kuramının işlevinin “var olduğu şekliyle” hukuku incelemek olduğudur.⁴⁵ Böylece Schauer, sonraki eserlerinde de görüldüğü gibi, cebrîliğin hukukun şart niteliklerinden biri olarak tanımlanamayacak olsa bile modern hukuk düzenlerini anlamak adına elzem olduğunu ileri sürecektir. Hukukun tanımlanmasında kullanılmayacak olması, cebrîliğin hukukla bağlantısız olduğu veya önemsiz bir parçası olduğu anlamına gelmemektedir.⁴⁶ Cebrîlik hukuk düzenlerinde o kadar yaygın ve belirgin bir rol oynamaktadır ki, bir hukuk düzeninin insan davranışlarını nasıl yönlendirdiğini açıklamak isteyen birinin ilgili cebrî yöntemleri incelemesi şarttır.⁴⁷ Nihâî olarak Schauer’ın asıl amacının hukuk kuramı için yeni bir yöntem önermek, yani hukukun gerek şartlarını incelemeye dayanan gayesini hukuka dair genel bir muhasebe yapılması yönünde değiştirmek olduğu görülmektedir.⁴⁸

Son olarak Hart ve Raz’ın görüşlerinin Shapiro tarafından günümüzde savunulduğu görülmektedir. Shapiro da yaptırımların hukuk için elzem bir unsur olarak kabul edilemeyeceğini, yaptırımsız bir hukuk düzeni tasarlayarak ortaya koyar.⁴⁹ Yaptırımı şart gören kuramcıların yaptırımsız bir hukuk düzeni ihtimalini reddetmelerinin altında böyle bir düzenin neden var olacağını tasavvur edememeleri olduğunu ifade eder.⁵⁰ Böylece, kurduğu yaptırımsız hukuk düzeni örneğiyle, bu soruya cevap vermektedir. Shapiro’nun örneğinde hukuk, toplumsal birimlerin ilişkilerini düzene sokmak için kullandıkları bir işbirliği yolu olmakta ve bir toplumsal planlama işlevi görmektedir.⁵¹ Böyle bir durumda ilk kez Hart’ın ifade ettiği hukukun sadece kötü kişileri (the bad man) cezalandıran yönünü dikkate alan geleneksel düşüncenin göz ardı ettiği yönlendirmeye muhtaç kişiler (puzzled man) de, en az ötekiler kadar, hukuk kuramı açısından kapsanmış olmaktadır.⁵² Yaptırımlar, hukukun insan davranışlarını biçimlendirmek için kullandığı yöntemlerden

⁴⁵ Hughes, “Law and Coercion”, s. 237.

⁴⁶ Schauer, *The Force of Law*, s. 167.

⁴⁷ Thomas Bustamante, “Coercion and the Normativity of Law: Some Critical Remarks on Frederick Schauer’s *The Force of Law*”, *The Force of Law Reaffirmed: Frederick Schauer Meets the Critics*, Springer, 2016, s. 28.

⁴⁸ Leslie Green, “The Forces of Law: Duty, Coercion, and Power”, *Ratio Juris*, C. 29, S. 2 (2016), s. 165.

⁴⁹ Scott J. Shapiro, *Legality*, Cambridge: Harvard University Press, 2013, s. 169.

⁵⁰ *Ibid*, ss. 169-70.

⁵¹ Ryan Mitchell, “International Law as a Coercive Order: Hans Kelsen and the Transformations of Sanction”, *Indiana International & Comparative Law Review*, C. 29, S. 2 (2019), ss. 263, dipnot 99.

⁵² Shapiro, *Legality*, ss. 69-71.

sadece biri olmakta, buna ilaveten belirli ödüller ve görevler de bu kapsamda sayılmaktadır.⁵³ Nihayetinde birbirleriyle işbirliği yapmayı benimseyen insanlardan oluşan bir toplumda, yaptırımlar olmadan da hukuk düzeni oluşabileceğini dile getirir. Shapiro'ya göre bir normatif düzene hukukîlik karakterini katan, yani onu bir hukuk düzeni haline getiren kıstas, kendini tasdik (self-certifying) gücüne sahipliğidir.⁵⁴ Hukuk düzenleri, ihtiva ettikleri kuralları uygulayabilmek için kendinden hiyerarşik olarak yukarıda bulunan bir üstün geçerlilik onayına ihtiyaç duymamaktadır.⁵⁵ Hukuk düzenleri bu sayede diğer düzenlerden ayrılmaktadır.

Hukuk kuramının temel ve güncel tartışmalarından olan cebrîliğe ilişkin yakın tarihli çalışmalarda ise uzlaştırıcı görüş ön plana çıkmaktadır. Hart'ın temsil ettiği ve cebrîliği önemli fakat kavramsal olarak şart görmeyen görüş ile gerekirse hukuk kuramına yeni bir felsefe çizerek cebrîliği temel konulardan biri olarak telakki eden görüş yakınlştırılmaktadır. Bu kapsamda cebrîliği bir gereklilik olarak görmek yerine, hukuk düzeninin cebrî olabilecek, yani yaptırımlar gibi hukuk icrasına dönük yetkilendirmeyi tatbik edebilecek kapasiteye sahip olması gerektiği ileri sürülmektedir.⁵⁶ Hukuk düzeninin belirli ihlallere karşı yaptırımlar öngörebilmesi veya en azından bu yeterliliği haiz olması gerektiği savunulmaktadır.⁵⁷ Böylece, bir normatif düzenin doğrudan cebrî yöntemler kullanmasa bile, en azından bu potansiyeli bünyesinde barındırması gerekliliği, hukuk düzeni için aranmaktadır.

Mevcut başlık boyunca yapılan inceleme, cebrîliğin hukuk için bir zorunluluk olarak kabul edilip edilemeyeceği hususunda bir tartışmanın var olduğunu ve bir zorunluluk olarak kabul edilmese bile insanların davranışlarını yönlendirmeye çalışan hukuk (düzenleri) için uygulama itibarıyla bir gereklilik olacağını göstermektedir. Yaklaşım, belirlenen kuramsal konum ve yüklenen anlam itibarıyla tüm farklılıklara rağmen cebrîliğin hukukun incelenmesinde önemli bir yeri olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁵³ *Ibid*, s. 71.

⁵⁴ *Ibid*, ss. 220-21.

⁵⁵ *Ibid*.

⁵⁶ Grant Lamond, "Coercion and the Nature of Law", *Legal Theory*, C. 7 (2001), s. 55; Green, "The Forces of Law...", s. 167.

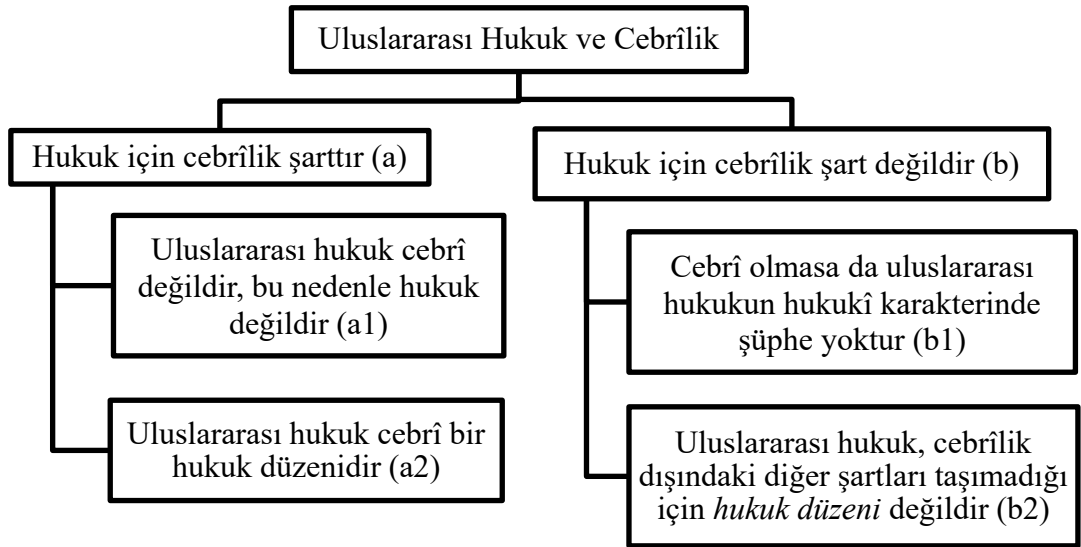
⁵⁷ Kenneth Einar Himma, "The Authorisation of Coercive Enforcement Mechanisms as a Conceptually Necessary Feature of Law", *Jurisprudence*, C. 7, S. 3 (2016), ss. 597, 625.

II. ULUSLARARASI HUKUK VE CEBRİLİK

Bu başlıkta, hukuk ve cebrîliğe dair yukarıda verilen bilgiler ışığında konunun kapsamı daraltılarak uluslararası hukuka özgülenecektir. Önceki başlıkta ifade edilen cebrîliğin nasıl kuramsallaştırıldığına bakılmaksızın öneminden hareketle uluslararası hukuk ve cebrîlik ilişkisine dair farklı görüşler ifade edilecektir.

A. Kuramsal Durum

Uluslararası hukukun doğası üzerine yapılan tartışmaların bir bölümünün yukarıda ifade edilen hukuk ve cebrîlik arasındaki ilişkiye benzer bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Cebrîliği bir hukuk düzeni için şart görenler açısından iki ihtimal söz konusu olmaktadır: Ya uluslararası hukukun cebrî olmadığından bahisle ancak lafzen hukuk olduğunu kabul etmek ya da cebrîliği tesis eden ilgili yöntemleri göstererek hukukîliğini teyit etmek. Öte yandan, cebrîliğin hukuk için bir kavramsal şart olmadığını düşünenler ise ifade ettikleri diğer şartları taşımasına veya taşıyamamasına göre görüş bildirmektedir. Bu kapsamda yine diğer şartları taşımadığını düşünenlerce uluslararası hukukun eksik bir düzen olduğu, aksi durumda ise uluslararası hukukun işleyen ve gerçek bir hukuk düzeni olduğu bildirilmektedir. Şema olarak bu durum şöyle özetlenebilir:

İlk olarak, cebrî karakterden yoksunluğun aynı zamanda hukukî niteliğin reddiyle sonuçlandığını ifade edenler (a1) bulunmaktadır. Hukukî hiççilik (legal nihilism) olarak

da adlandırılabilir bu görüşte ya uluslararası hukukun cebrîlik gibi hukukun temel vasıflarından birine sahip olmaması ya da var olan normların devletler başta olmak üzere uluslararası hukuk sùjelerinin davranışlarında belirleyici etkisi olmadığı ileri sürülmektedir.⁵⁸ Hemen belirtmek gerekir ki, bu başlığın konusu ilk grup hukukî hiççileri kapsamakta, ikinci grup, sonraki başlıklardan biri olan etkililik konusunda incelenecektir. Birinci grupta görüş beyan edenlerin başında John Austin gelmektedir. Yukarıda da atıf yapıldığı üzere, Austin için yaptırımlarla desteklenen buyrukların ve bir egemenin varlığı hukuk için vazgeçilmez niteliklerdir. Uluslararası toplumda hukuka kaynaklık edecek bir egemen bulunmadığı için yaptırımlarla desteklenmiş buyruklar da bulunmamakta ve böylece ancak bir pozitif ahlak niteliği mümkün gözükmektedir.⁵⁹ Bir egemenin bulunmadığı, aksine devletlerin egemen eşitler sayıldığı uluslararası hukuk, Austin'in tanımına uymamaktadır. Austin'in görüşlerine dair başta Hart ve Kelsen gibi pozitivistler olmak üzere, bir kısmı bir önceki başlıkta verilen pek çok eleştiri yapılmıştır ve günümüz itibarıyla Austin'in savunduğu şekliyle hukuk düşüncesi, hukuk kuramında kayda değer destek görmemektedir.⁶⁰

Hukukî hiççilerin yanına baskın olarak uluslararası ilişkiler disiplininde eser veren ve Hobbes'a kadar tarihlenebilecek yazarlar da eklenmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininin klasik kuramında güçlü bir yere sahip olan realist gelenek, özünde yine kurallarını cebren uygulayabilecek bir küresel egemenin yokluğuna dayandığı görüşleriyle uluslararası hukukun ancak iç hukukun soluk bir gölgesi olabileceğini ileri sürmektedir.⁶¹ Güvenlik kavramının uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir yer tuttuğunu vurgulayan realistlere göre,⁶² devletler, sürekli birbirlerine karşı var olma mücadelesi vermekte ve imkân bulan devletin diğerlerini hâkimiyet altına almak gibi rasyonel bir

⁵⁸ Allen E. Buchanan, *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 46.

⁵⁹ Austin, *Austin: The Province of Jurisprudence Determined*, ss. 89-90, 123.

⁶⁰ Hughes, "Law and Coercion", ss. 231, 234-36; Jack Goldsmith, Daryl Levinson, "Law for States: International Law, Constitutional Law, Public Law", *Harvard Law Review*, C. 122, S. 7 (2009), ss. 1799-1800.

⁶¹ Bilsel, *Devletler Hukuku: Giriş*, s. 23; Buchanan, *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, s. 30.

⁶² Nasıh Sarp Ergüven, "Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 65, S. 3 (2016), ss. 785-89.

yol izlemesi gerekmektedir.⁶³ Öyle ki, devletleri belirli davranışlara icbar edebilecek gücün tek bir otoritede birleşeceği güne kadar uluslararası hukukun mevcut olamayacağı da ifade edilir.⁶⁴ Nitekim 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısının en etkili realist uluslararası ilişkiler kuramı eserlerinin birinde⁶⁵ uluslararası hukukun ilişkilerin seyrinde hiçbir rolü olmadığı düşüncesinin ifade edildiği görülmektedir.⁶⁶

Austin'in aksine, uluslararası hukuku cebrî bir düzen olarak diğer hukuk düzenleri gibi değerlendirenlerin başında ise yine pozitivist gelenekten gelen Lassa Oppenheim ve Hans Kelsen gelmektedir. Keza daha yakın tarihli eserlerde de bu görüşlerin teyit edildiği görülmektedir.⁶⁷ Söz konusu yazarlar, ana hatlarıyla, uluslararası hukukun geleneksel yaptırımlarının savaşı, zararlar karşılığı⁶⁸ ve devletlerin bizzat ihkakı hak (self-help) kapsamında yürüttükleri müdahaleleri içerdiğinden bahisle uluslararası hukukun cebrî karakterini teyit etmişlerdir (a2).⁶⁹ İlâveten günümüzde başta Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi olmak üzere, farklı uluslararası örgütlerin sahip olduğu yaptırım yetkileri de bu görüş için kaynak olmaktadır.

Hukukun tanımının bir “yasa koyucuyu” şart koşmadığını belirten Oppenheim, bir toplumdaki insan davranışlarına yönelik kuralların yine o toplumun ortak iradesiyle icra edilmesi durumunda hukuktan bahsedilebileceği düşüncesindedir.⁷⁰ Oppenheim,

⁶³ Buchanan, *Justice, Legitimacy, and Self-Determination...*, s. 30.

⁶⁴ Raymond Aron, *Peace and War: A Theory of International Relations*, 1st edition, Londra: Routledge, 2003, ss. 731-36; Aron'un görüşleri ve genel itibarıyla realizmin uluslararası hukuka bakışı için bkz: Mehmet Emin Çağırın, “Raymond Aron ve Uluslararası Hukukun Hukuk Niteliği”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 56, S. 1-4 (1998), ss. 71-96.

⁶⁵ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1979.

⁶⁶ Stephen D. Krasner, “International Law and International Relations: Together, Apart, Together?”, *Chicago Journal of International Law*, C. 1, S. 1 (2000), ss. 94-95.

⁶⁷ Örnek bir çalışma için bkz: Anthony D'Amato, “The Coerciveness of International Law”, *German Yearbook of International Law*, C. 52 (2009), ss. 451-52.

⁶⁸ Savaş ve zararlar karşılığına ilişkin detaylı bilgi için bkz: M. Aydoğan Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974, ss. 65-84.

⁶⁹ Shigeyoshi Ozaki, “International Law and Coercion”, *Japanese Annual of International Law*, C. 27 (1984), s. 17.

⁷⁰ Lassa Oppenheim, *International Law: A Treatise*, Londra: Longmans, Green, and co., 1905, C. Vol. I, s. 8.

merkezî bir yürütme organının yokluğunda, meydana gelen hukuka aykırılığa karşı devletlerin bizzat ihkakı hak yöntemine başvurarak ve kendi yanında yer alan diğer devletlerin de yardımıyla hukukun icrasını sağladığını bildirir.⁷¹

Benzer şekilde görüş bildiren Kelsen de uluslararası hukukun gerçek anlamda bir hukuk dalı olduğunu, zira devletlerin davranışlarını düzenleyen kurallarının aynı zamanda bu kuralların ihlal veya ihmal edilmesi hâlinde yaptırım öngördüğünü belirtir.⁷² Kelsen, merkezîleşmenin olmadığı uluslararası hukuk düzeninde ancak devletlerin bizzat ihkakı hak kapsamında zararlar karşılık (reprisals) ve savaştan ibaret iki yaptırıma sahip olduğu kanaatinde dir.⁷³ Her iki yaptırım da normal şartlar altında hukuka aykırı iken, bir ihlale karşılık icra edilen tepkiler olarak hukuka uygun olacaktır. Böylece, özünde ilkel hukuklarda baskın olan bizzat ihkakı hak, uluslararası düzende baskın durumdadır.⁷⁴ Fakat BM'nin kurulmasıyla birlikte bu durum değişmeye başlamıştır. BM Andlaşması'nın geniş kabul görüp, egemenlikleri konusunda tartışma bulunmayan neredeyse tüm devletlerce benimsenmesi sonucu, andlaşmacı öngörülen yaptırımlar hem cebrîliği merkezileştirecek hem de ihkakı hakkı zamanla ortadan kaldıracaktır.⁷⁵

Aksi görüşte olanlar (b1) tarafından cebrîlik genel itibarıyla hukuk için bir şart olarak görülmemekte, uluslararası hukukun hukukî karakteri başka göstergeler üzerinden tahlil edilmektedir. Kuramsal düzeyde cebrîliği bir şart olarak görmeyen tüm yazarlar bu kapsamda sayılamaz, zira farklı vasıflar üzerinden uluslararası ilişkileri yöneten kuralların hukukî karakterini teyit edenler olduğu gibi, başka göstergelerden hareketle bu durumu inkâr edenler de bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak, 20. yüzyılın son birkaç on yılında eser vermiş uluslararası hukukçulardan Brierly, Jessup ve Friedman uluslararası toplumca tanınmış ve uyulan bağlayıcı kurallardan müteşekkil hukuk fikrinde mutabık kalarak

⁷¹ Oppenheim, *International Law: A Treatise*, C. Vol. I, s. 13.

⁷² Hans Kelsen, "Sanctions in International Law under the Charter of the United Nations", *Iowa Law Review*, C. 31 (1946), s. 500; Hans Kelsen, *The Law of the United Nations*, Londra: Steven & Sons, 1951, s. 706.

⁷³ Kelsen, "Sanctions in International Law under the Charter of the United Nations", ss. 500-501; Kelsen, *The Law of the United Nations*, s. 707; Hans Kelsen, *Principles of International Law*, New York: Rinehart, 1952, ss. 20-32.

⁷⁴ Kelsen, *Pure Theory of Law*, s. 323.

⁷⁵ Kelsen, "Sanctions in International Law under the Charter of the United Nations", s. 502; Kelsen, *The Law of the United Nations*, ss. 708-9.

cebrîliği aramamaktadırlar.⁷⁶ Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde başta ABD olmak üzere güçlü devletlerin uluslararası hukuku önemsememelerini bekleyen veya telkin eden kabaca realistler denebilecek farklı hukukçu ve siyaset bilimcilerin kuramlarının eksikliklerini göstermek ve yanlışlamak maksadıyla çalışmalar yapan Louis Henkin, Thomas Franck, A. Chayes ve A. H. Chayes gibi yazarlar da bu gruba girmektedir.⁷⁷ Bu görüş uyarınca cebrîliği bir şart olarak benimsemeyenlerin yanında cebrîliği tamamıyla geri plana atmayı talî rol biçen yazarlar da bulunmaktadır. Bu yazarlara göre hukukun asıl işlevi, değişkenlik göstermekle beraber, bir düzen oluşturmaktır; yaptırımlar veya münferiden kurallara uyulmama hallerine bakarak genel geçer yargıya varılamaz.⁷⁸ Bu görüşe önemli katkılar veren Henkin'e göre, hukukun cebren uygulanmasından ziyade gerçekten kişilerin davranışlarını etkilemesine veya düzenlemesine, bu etkinin bir uluslararası düzeni tesis edecek istikrara vücut vermesine ve nihayet devletlerin egemenlikleri üzerinde sınırlamaları kabul etmelerine bakılmalıdır.⁷⁹ Yine Thomas Franck de, yaptırımların yokluğunda dahi işler bir hukuka riayet düzeneğinin kuralların meşruiyetiyle açıklanabileceğini savunarak cebrîliğin vazgeçilmez olduğu kabulüne karşı çıkmaktadır.⁸⁰ Nihaî aşamada bu görüşün, cebrîliğe hukukun incelenmesinde ontolojik bir değer atfetmediği görülmektedir.

Hart'ın öncülüğünü yaptığı görüşte (b2) ise uluslararası hukuk, cebrîlik dışında kalan diğer şartları taşımadığı için bir *hukuk düzeni* olarak görülmemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Hart'ın uluslararası hukukun hukukî karakterini sorgulamadığı, sadece bir hukuk düzeni olmak için gerekli şartları haiz olmadığını düşündüğüdür. Hart, kurumsallaşmış veya organize olmuş bir yaptırımlar sisteminden yoksun olduğu için uluslararası hukuku bağlayıcı kabul etmemenin özünde hukukun tehditlerle desteklenmiş buyruklar olduğu düşüncesini kabul etmek olduğunu ifade eder.⁸¹ Yukarıda da

⁷⁶ Ozaki, "International Law and Coercion", s. 17.

⁷⁷ Bu yazarlar ve görüşlerinin ana hatları için bkz.: Mary Ellen O'Connell, *The Power and Purpose of International Law*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2008, ss. 74-87 Ayrıca aşağıda hukuka riayet başlığında bu yazarların görüşlerine değinilmiştir.

⁷⁸ Ozaki, "International Law and Coercion", ss. 17-18.

⁷⁹ Louis Henkin, *How Nations Behave*, 2nd edition, New York: Columbia University Press, 1979, s. 26.

⁸⁰ Thomas M. Franck, *The Power of Legitimacy among Nations*, New York: Oxford University Press, 1990, ss. 35-40.

⁸¹ Hart, *The Concept of Law*, ss. 217-18.

belirtildiği üzere gibi böyle bir kabul, yükümlülük ve ödev düşüncesinin vazgeçilmez olduğu modern hukuku açıklamaktan uzaktır. Hart'ın kuramında hukuk, birincil ve ikincil kuralların bütünleşmesinden oluşur.⁸² Buna göre, doğrudan kişilerin davranışlarıyla ilgilenerek onlara ödev yükleyen birincil kurallar ile gerekli koşullarda birincil kuralları oluşturabilme, var olan kuralları değiştirebilme ve kurallara aykırılıkları yargılayabilme yetkisi veren ikincil kurallar, gelişmiş bir hukuk düzeninde bulunmaktadır.⁸³ Hart'a göre, uluslararası hukuk, yasama ve yargıya denk düşen değişim ve yargılama kurallarına sahip olmadığı gibi, var olan kuralları teşhis edilmesi ve kaynakların belirlemesini sağlayan tanıma kurallarına da sahip değildir.⁸⁴ Hart'ın uluslararası hukuku, birincil kurallara ve ikincil kuralların sadece bir kısmına sahip olmasından dolayı ancak ilkel hukuk düzenleri ile eş tutulabilecek seviyede gördüğü, aynı zamanda eseri boyunca sıkça yaptığı karşılaştırmalardan da çıkarılmaktadır.⁸⁵ Hart bu konuda açık bir sonuca varmaktan bilinçli olarak kaçınmasına rağmen, uluslararası hukuku hukuk olarak gördüğü, fakat bir hukuk düzeninden (legal system) ziyade bir *kurallar dizisi* olarak kabul ettiği görülmektedir.⁸⁶

B. Kuramsal Duruma İlişkin Tespitler

Çalışmanın bu aşamasında önceki başlıklarda ifade edilen görüşler değerlendirilecektir. Öncelikle, Austin'in yaklaşımıyla simgeleşmiş görüşü (a1) değerlendirmeye yine yukarıda zikredilen önemli hukuk kuramcıları tarafından yapılan detaylı ve ikna edici incelemeler ve eleştiriler karşısında bu çalışma kapsamında gerek kalmamaktadır. Hukukî hiççiliğin realist yönü açısından bakıldığında ise aşağıda etkililik ve riayet başlıklarında değinileceği üzere güçlü devletlerin realistlerce ifade edildiği şekliyle menfaatlerine açıkça aykırı durumlarda dahi hukuka uyma olgusuna ikna edici cevaplar üretmemeleri gibi sorunlar toptancı varsayımlarını tartışmaya açmaktadır. Realist argümanlar, hem uluslararası hukuk hem de uluslararası ilişkiler disiplininde detaylıca incelenerek

⁸² *Ibid*, ss. 79-99.

⁸³ *Ibid*, ss. 94-98; Şule Şahin Ceylan, *H.L.A.Hart'ın Hukuk Kavramı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014, ss. 68-72.

⁸⁴ Hart, *The Concept of Law*, s. 214.

⁸⁵ Ceylan, *H.L.A.Hart'ın Hukuk Kavramı*, ss. 239-42; Mehrdad Payandeh, "The Concept of International Law in the Jurisprudence of H.L.A. Hart", *European Journal of International Law*, C. 21, S. 4 (2010), s. 978.

⁸⁶ Hart, *The Concept of Law*, s. 236; Payandeh, "The Concept of International Law ...", ss. 976-77.

güçlü şekilde eleştirilmiştir. Pek çok örneği bulunabilecek bu çalışmalarda,⁸⁷ askerî gücü önceleyen realist varsayımların aksine, devletlerin istikrarlı uygulamalarla pekişen barışçı işbirliğinin neredeyse ilişkilerin tüm alanlarında gözlemlenebilir olduğu ortaya konulmaktadır.⁸⁸ Bu çalışmanın konusunu aşan kapsamlı literatüre atıf yapmakla yetinilecektir.

Öte yandan, cebrîliğe ontolojik önem atfetmeyen ve ağırlıklı olarak uluslararası hukukçularca savunulan görüş (b1) ise, kapsamlı bir hukuk kuramı tercihi gerektirmekte olup, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Mevcut çalışma, cebrîliğin kurucu şartlardan olup olmadığına bakmaksızın önemli olduğunu ikrar etmekte ve uluslararası hukukla olan ilişkisini yakından incelemeyi amaç edinmektedir. Bu nedenle yukarıda verilen şemanın iki ucundan bulunan Kelsen'in (a2) ve Hart'ın (b2) görüşlerini değerlendirmek yerinde olacaktır.

Hart, her ne kadar uluslararası hukukun bizzat devletlerarası ilişkilerdeki yerine göre ve veriye dayalı değerlendirilmesi gerektiğini ifade etse de, Brownlie'ye göre, açık şekilde ulusal hukuka özgü ön kabullerle hareket ederek konuyu hatalı şekilde basitleştirerek incelemiştir.⁸⁹ Hart'ın, incelemesinin başından itibaren, açık şekilde, modern devletlerin ulusal hukuklarını dikkate alan ve belirli bir siyasî çerçeveye dayanan hukuka dair genel gözlemler yaptığı ifade edilmiştir.⁹⁰ Aslında henüz çalışmasının başında, Hart, maksadının ulusal hukuk düzeninin kendine özgü yapısını inceleyerek hukuk kuramına katkıda bulunmak olduğunu yazar.⁹¹ Buna rağmen çalışması boyunca uluslararası hukuka dair pek çok gözlemlerde bulunmuş, hatta kitabının son bölümünü uluslararası hukuka ayırmıştır. Nitekim yukarıda da ifade edilen birincil kuralları değiştirebilme ve kurallara aykırılıkları yargılayabilme işlevine sahip ikincil kuralların yokluğundan dolayı şüpheyle

⁸⁷ Shirley V. Scott, "International Law as Ideology: Theorizing the Relationship between International Law and International Politics", *European Journal of International Law*, C. 5, S. 3 (1994), ss. 313-25; Jim George, *Discourses of Global Politics*, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1994; Martha Finnemore, *National Interests in International Society*, Ithaca: Cornell University Press, 1996; Oona A Hathaway, "Between Power and Principle: An Integrated Theory of International Law", *The University of Chicago Law Review*, C. 72, S. 2 (2005), ss. 475-86; David Armstrong, Theo Farrell, Hélène Lambert, *International Law and International Relations*, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, ss. 74-119.

⁸⁸ Robert Keohane, Joseph Nye, *Power and Interdependence*, 4th edition, Boston: Pearson, 2011, ss. 19-31.

⁸⁹ Ian Brownlie, "The Reality and Efficacy of International Law", *British Yearbook of International Law*, C. 52, S. 1 (1982), s. 6; Miodrag A. Jovanović, *The Nature of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, ss. 24-25.

⁹⁰ Brownlie, "The Reality and Efficacy of International Law", s. 6.

⁹¹ Hart, *The Concept of Law*, s. 17.

baktığı uluslararası hukuk düzenine, aslında modern devletlerdeki gibi yasama organlarına veya mahkemelere sahip olmadığı için ilkelik atfettiği ileri sürülmüştür.⁹² Gerek Uluslararası Adalet Divanının mevcudiyeti gerekse özü itibarıyla teamülleri tedvin eden Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi gibi çok taraflı andlaşmaların varlığı, Hart'ın tanımladığı ve savunduğu biçimiyle ikincil kuralların uluslararası hukukta bulunduğunu fakat Hart'ın uluslararası hukuka dair gözlemlerinin kavramsal düzeyde modern devlet kabulleriyle gölgelendiği eleştirisine yol açmıştır.⁹³ Hart eleştirilirken belirleyici soru şu olmaktadır: Uluslararası hukuk, ulusal hukuk(lar)a benzemek zorunda mıdır? İlk bakışta bu soruya Hart'ın olumsuz cevap vereceğini düşünülebilir fakat hukuku bir kavram olarak inceleyiş şeklinin böyle bir kanaate ulaşmayı mümkün kıldığı ileri sürülmektedir.⁹⁴ Eleştirilerin devamında uluslararası hukukun ulusal hukuk şablonunun dışında kalan vasıflarını sorunlu tarafları olarak nitelediği ve uluslararası hukuk düzeninin de ancak ulusal hukuk modeline uygun gelişebileceğini ima ettiği düşünülmektedir.⁹⁵ Ulusal hukukun şablon kabul edilmesiyle beraber uluslararası hukukun Hart'ın kendi tabiriyle “şüpheli (sınırdaki) bir vaka”⁹⁶ haline düşmesi kaçınılmaz olacak ve hukukun tasvirî (deskriptif) bir biçimde incelendiği iddiasına gölge düşecektir.⁹⁷ Hâlbuki dikkatli bir incelemeyle - Hart'ın ilkel toplumların hukukuyla gelişmiş hukuk düzenleri arasındaki temel farklılığı ortaya koyarken açığa çıkardığı üzere- uluslararası hukukun aynı formları kullanarak ikincil kuralları ihdas etmesi gerekmemekte, aynı işlevin farklı biçimlerde tezahür etmesi mümkün görülmektedir.⁹⁸ Aslında, Hart'ın kuramının temelini oluşturan verilere, uluslararası hukukun özgün durumunun dâhil edilmesi ve ikincil kurallar ile hukukun sistematığıne dair görüşlerinde yapılacak değişikliklerle daha kapsamlı (belki de tam) bir çalışmanın ortaya çıkacağı belirtilmektedir.⁹⁹ Hart'ın eserini verdiği zaman dikkate alındığında, uluslararası hukuk günümüzdeki normatif ve kurumsal alt yapıya sahip değildi. Keza Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi gibi temel uluslararası hukuk metinlerinin

⁹² Jeremy Waldron, “International Law: ‘A Relatively Small and Unimportant’ Part of Jurisprudence?”, *Reading HLA Hart’s ‘The Concept of Law’*, ed. Luis Duarte d’Almeida, James Edwards, Andrea Dolcetti, Oxford: Hart Publishing, 2013, s. 214.

⁹³ *Ibid*, ss. 216-18.

⁹⁴ *Ibid*, ss. 216-18.

⁹⁵ Payandeh, “The Concept of International Law ...”, s. 980.

⁹⁶ Hart, *The Concept of Law*, s. 17.

⁹⁷ Abdullah Ada, “Normatif Hukuki Pozitivizm ve Kapsam Sorunu: Uluslararası Hukuk Örneği”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 78, S. 3 (2020), ss. 1168-69.

⁹⁸ Payandeh, “The Concept of International Law ...”, s. 981.

⁹⁹ Brian Z. Tamanaha, *A Realistic Theory of Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017, s. 72.

bulunmadığı bir dönemde, Hart'ın günümüzden hayli az materyalle kuramını inşa ettiğini dikkate almak gereklidir.¹⁰⁰ Hart'ın kuramının özüne ilişkin bu eleştirileri ve cevapları değerlendirmek, bu çalışmanın konusu değildir. Fakat eleştirilerin ortak vurgularından biri olan iç hukukla kıyaslayarak uluslararası hukuku inceleme durumu, çalışma konusuna dâhildir.

Kelsen ise cebrîlik üzerine kurduğu hukuk tanımını tutarlı şekilde uluslararası hukuk için de aramaktadır. Kelsen'in bu görüşünün kariyerinin başlangıcından itibaren değişmediği, tekçilik (monism) üzerine kurduğu görüşlerinde hukuk kuramının konusunun hukukun tüm alanlarını kapsadığı, yöntemsel araçlarının da hukukun farklı alanlarında aynı olduğu görülmektedir.¹⁰¹ Yukarıda ifade edildiği gibi hukukun diğer normatif düzenlerden ayırıcı karakterinin cebrîlik olduğunu belirttikten sonra, hem ulusal hukuklarda hem de uluslararası hukukta cebrîliği tesis eden yaptırımları ortaya koyarak açıklar. Kelsen, zararlar karşılık ve savaşı uluslararası hukukun yaptırımları olarak benimser.¹⁰² Hemen belirtmek gerekir ki, BM Güvenlik Konseyi'nin sahip olduğu yaptırım yetkisini önemsemekle birlikte, yapısal sorunları dikkate alarak özü itibarıyla bu yetkiyi ikinci planda tutar, zira Konsey'in yetkisi, esasen, hukukun ihlalini değil barış ve güvenliğin tesisini konu edinmektedir.¹⁰³ Nihayet, ifade ettiği biçimiyle uluslararası hukuku bir “ilkel” hukuk (düzeni) olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁴

Kelsen'in özellikle yaşadığı dönemdeki antropoloji çalışmalarından yola çıkarak ortaya koyduğu “ilkel” toplumlarda görülen hukuka benzeyen uluslararası hukuk düşüncesi, doğrudan fiziksel güç kullanımına ve şiddet ihtiva eden intikama dayalıdır.¹⁰⁵ Hâlbuki ileride de işleneceği üzere, uluslararası ilişkilerin işleyişinde hukukun etkisi incelendiğinde “çok daha gelişmiş bir ussallık (rasyonalite)” söz konusu olup; ilkel toplumlarla

¹⁰⁰ Jovanović, *The Nature of International Law*, s. 66.

¹⁰¹ Kelsen, *Principles of International Law*, ss. 18-19; Hans Kelsen, *Das Problem der Souveranität und die Theorie des Völkerrechts* (Tübingen: J. C. B. Mohr [P. Siebeck], 1920'den aktaran Jovanović, *The Nature of International Law*, s. 20.

¹⁰² Kelsen, *Principles of International Law*, ss. 23-35.

¹⁰³ Kelsen, *The Law of the United Nations*, ss. 708-9.

¹⁰⁴ Kelsen, *Principles of International Law*, ss. 22, 36.

¹⁰⁵ Francois Rigaux, “Hans Kelsen on International Law”, *European Journal of International Law*, C. 9 (1998), s. 37; Fransızca metinden makalenin Türkçe çevirisi için bkz: François Rigaux, “Kelsen ve Uluslararası Hukuk”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, çev. Elif Başkaracaoğlu, C. 65, S. 1 (2011), ss. 377-412.

kıyas etmek¹⁰⁶ veya ulusal hukuklardan mülhem yaptırım şablonunda ısrar etmek zorunlu değildir. Buna rağmen, Kelsen, uluslararası toplumun ve hukukunun, ulusal toplumlar ve iç hukuklarıyla ana hatlarıyla aynı sosyal fenomenin yansıması olduğu kanaatini ifade ettikten sonra, hukukî evrimin de benzer biçimde olmasını beklemektedir.¹⁰⁷ Nitekim merkezîleşmemiş uluslararası hukukun -tarihsel olarak gözlemlendiği üzere- önce mahkemeler, ardından merkezî bir yürütme erkinin gelişimiyle cebrî bir toplumsal düzene evrileceğini ifade etmektedir.¹⁰⁸

İlginçtir ki, Kelsen'in esasında cebrîliğin salt fiziksel şiddete dayanmak mecburiyetinde olmadığını düşündüğünü çıkarsamak mümkündür.¹⁰⁹ Her ne kadar olağan görülmesi bile ödüllendirmenin de aslında yaptırım fikriyle bağdaştırılabileceğini, fiziksel gücün ancak bir direnç karşılığında gösterilen tepki olarak bizzat yaptırım anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir.¹¹⁰ Buna rağmen, uluslararası hukukun yaptırımları olarak sadece zararlar karşılık ve savaş sayması tereddüte yol açmaktadır.

Hukukun cebrîliğini sağlayan unsur, yaptırımların kişileri hukukun yokluğunda davranacağı şekilden farklı davranmaya iten motivasyonudur.¹¹¹ Bununla birlikte bir hukuk düzeni için cebrîlik vazgeçilmez kabul edilse bile, bunun fiziksel güce, yani şiddete dayanması zorunlu değildir.¹¹² Yaptırımların sadece güç içerdiği için cebrî olduklarını düşünmek, her yaptırımı muhakkak bir fiziksel güç kullanımıyla ilişkilendirmek gerekmemektedir.¹¹³ Günümüzde devletlerin elinde fiziksel güce dayanan yaptırımlar kadar fiziksel güç içermeyen yaptırımlar da bulunmaktadır.¹¹⁴ Kişileri belirli haklardan veya imkânlardan mahrum bırakma, gerek ulusal gerekse uluslararası hukuk uygulamasında görülen ve fiziksel gücü gerektirmeyen yaptırımlar olarak örneklenebilir.¹¹⁵ O halde

¹⁰⁶ Rigaux, "Hans Kelsen on International Law", s. 337.

¹⁰⁷ Hans Kelsen, *Law and Peace in International Relations*, 1942, s. 29'dan aktaran Glanville Williams, "International Law and the Controversy Concerning the Word 'Law'", *British Yearbook of International Law*, C. 22 (1945), s. 158.

¹⁰⁸ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, s. 339.

¹⁰⁹ Gülgeç, "Interrelationship between Validity, Efficacy and Coerciveness", s. 708.

¹¹⁰ Kelsen, *Pure Theory of Law*, s. 34.

¹¹¹ Schauer, *The Force of Law*, s. 129.

¹¹² Rigaux, "Hans Kelsen on International Law", s. 339.

¹¹³ Oberdiek, "The Role of Sanctions and Coercion ...", s. 89; Raz, *The Concept of a Legal System*, s. 79; Anthony D'Amato, "Is International Law Really 'Law'?", *Northwestern University Law Review*, C. 79, S. Dec.1984/Feb.1985 (1984), s. 1305.

¹¹⁴ Schauer, *The Force of Law*, s. 129; Jovanović, *The Nature of International Law*, s. 185.

¹¹⁵ Grant Lamond, "The Coerciveness of Law", *Oxford Journal of Legal Studies*, C. 20, S. 1 (2000), s. 43.

cebrîlik, kimi zaman fiziksel kimi zamansa aklî veya ussal *baskı* sonucu kişileri belirli şekilde davranmaya itmek veya belirli şekilde davranmasını sağlamak biçiminde tanımlanabilir.¹¹⁶ Yani cebrîlik maddî olabileceği kadar manevî nitelik de arz edebilir.¹¹⁷ Hukukun cebrîliğini tesis eden yaptırımlar geniş bir yelpazede somutlaşabilir. Önemli olan, bir normu ihlal edenin hangi şekle bürünürse bürünsün karşılığında bir külfet veya zorlukla karşılaşması, *isteklerine aykırı olarak bir zorluğa maruz bırakılması sonucu hukukun tercihe bağlı olmayan cebrîliğini* tecrübe etmesidir.¹¹⁸ Cebrîliği bir kenara bırakmadan cebrîliği tesis eden imkânları geniş şekilde ele alarak salt şiddetin dışına çıkabilmek mümkündür.

Böylece 20. yüzyılın en önemli hukuk kuramcılarının ikisinin görüşlerinde ortak bir tema bulunmaktadır. Her iki görüş de, açıkça zikredilmese bile, ya iç hukukları dikkate alarak geliştirilmiş ya da iç hukukların içinden çıktığı sosyal ve siyasî şartların üzerine inşa edilmiş görünmektedir. Sıradaki başlıkta bu durum değerlendirilecektir.

C. İç Hukukun Şablon Kabul Edilmesi Sorunu

Uluslararası hukuku iç hukuklara benzerliği ölçüsünde değerlendirme eğilimi, yukarıda zikredilen hukuk kuramı çerçevesinden daha geniş bir felsefi veya siyasî tercihin parçası olarak okunabilir. Başlangıcı Hobbes'un "karamsar" doğa haliyle uluslararası düzenin "anarşik" durumu arasında kurulan benzerliğe götürülen ve özü itibarıyla bireylerin yaşadıklarının devletlerce de tecrübe edileceğini savunan bu düşüncenin pek çok taraftarı olagelmıştır.¹¹⁹ İç düzenle kıyas (domestic analogy) adı verilen bu kanaate göre, bireylerin toplumsal tecrübelerinin devletlerlerarası ilişkiler açısından ortaya çıkardığı sonuç, tıpkı ulusal düzeyde olduğu gibi uluslararası düzlemde de ancak ortak bir güce duyulan korku sayesinde toplumsal düzenin mümkün olabileceğidir.¹²⁰ Esasen, Hobbes, herhangi bir hükûmetin egemenliğinde yaşamayan bireylerin savaş haline denk düşen doğa haliyle

¹¹⁶ *Ibid*, ss. 43-44.

¹¹⁷ Elisabeth Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, New York: Transnational Publishers, 1984, ss. xii-xiii.

¹¹⁸ Jovanović, *The Nature of International Law*, ss. 137-39, 185.

¹¹⁹ David Singh Grewal, "The Domestic Analogy Revisited: Hobbes on International Order", *Yale Law Journal*, C. 125 (2016), s. 625.

¹²⁰ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Third Edition, Palgrave, 2002, s. 44.

devletlerin durumları arasında benzerliği tespit etmekle yetinmiş, toplumsal sözleşme fikrini uluslararası mecraaya teşmil etmemiştir, fakat sonrasında onun fikirlerinden ilhamla bahsedilen kıyas sıkça yapılmıştır.¹²¹

İfade edilen yönüyle uluslararası düzenin ulusal toplumsal tecrübelerden kıyas kabul edemeyeceğini, zira uluslararası düzenin kendine has bir karakteri olduğunu benimseyen Pufendorf, Wolf, Vattel ve Bull gibi yazarların da bulunduğu, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında eser vermiş pek çok uluslararası hukukçu bulunmaktadır.¹²² Öte yandan Kant’a kadar götürülen; Lorimer, Bluntschili, Oppenheim ve Lauterpacht gibi hukukçuların da dâhil edildiği diğer grup ise, ana hatlarıyla, uluslararası düzenin sorunlarının teşhisinde veya çözümünde ulusal düzlemin tecrübelerinin yol gösterici olacağını düşünmektedir.¹²³ Böylece, uluslararası düzenin ulusal düzene benzerliği ölçüsünde her iki alanın kurumsal ve normatif karakterini karşılaştırma düşüncesi, farklı görünümde ve farklı yönleriyle tekrar edegelen bir eğilim olarak dikkat çekmektedir. Uluslararası hukukun değişimi ve gelişimiyle mevcut durumunun değerlendirilmesi arasında, ulusal düzenle kıyas nedeniyle, kaçınılmaz bir gerilim gözlenmektedir.¹²⁴

Uluslararası hukuk açısından konuyu işlemeye başlamadan önce bizzat hukuk felsefecilerinin veya hukuk kuramcılarının alanlarına ilişkin yaptıkları bir (öz)eleştiriye yer verilebilir. Hem 20. yüzyılda hem de 21. yüzyılda artan ve belirgin şekilde ortaya çıkan etkileri olmasına rağmen uluslararası hukuk, genel hukuk kuramında az çalışılmış ve az kuramlaştırılmış bir alan olagelmıştır.¹²⁵ Bu başlığın konusu, 1980’li yıllarda şöyle ifade edilmiştir:

“Birkaç istisna haricinde hukuk felsefecileri (kuramcıları) uluslararası hukuka aşina değildirler. Uluslararası hukukun işlek uygulaması hususunda kesinlikle bilgisizlerdir. Bu nedenle, genelde, ulusal hukuk düzenlerinin nitelikleri oldukları düşünülen

¹²¹ *Ibid*, s. 44.

¹²² Hidemi Suganami, *The Domestic Analogy and World Order Proposals*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, ss. 10-15.

¹²³ *Ibid*, ss. 16-22.

¹²⁴ Uluslararası Hukuk Komisyonunun devletlerin uluslararası haksız fiillerden sorumluluğuna ilişkin çalışmasında müşterek karşı önlemler açısından söz konusu gerilimin açıklandığı bir çalışma için bkz: Martti Koskeniemi, “Solidarity Measures: State Responsibility as a New International Order?”, *British Yearbook of International Law*, C. 72, S. 1 (2002), ss. 337-56.

¹²⁵ Joseph Raz, “Why the State?”, *King’s College London Dickson Poon School of Law Legal Studies Research Paper Series*, C. Paper No. 2014-38 (2014), ss. 20-22, doi:ssrn.com/abstract=2339522; Buchanan, *Justice, Legitimacy, and Self-Determination...*, s. 17.

ölçütlerle kıyaslamaya dayanan çokça kuramlaştırma görürüz, fakat gerek devlet ilişkilerinin olağan yürütülmesinde gerekse hararetli siyasî koşullarda uluslararası hukukun gerçek rolünü gösteren geniş yelpazedeki deliller yeterli incelenmemiştir.”¹²⁶

Her birey bir ulusal hukuka tâbi olarak yaşadığı için hukuka dair bilgileri de buna göre şekillenir. Doğal olarak, bireyler, bir hukuk alanından bahsedildiğinde ulusal hukuka dair mevcut bilgileri üzerinden anlam biçer.¹²⁷ Nitekim bir kişi hukuk eğitimi almaya başladığı zaman da ulusal hukuku öğrenerek başlamakta ve ulusal hukuka özgü pek çok kavramı, kuralı ve kurumu öğrenmektedir. Ardından uluslararası hukuka geçtiğinde bu kurumlar ve kavramlarla şekillenmiş bilgisi¹²⁸ uyarınca fikir yürütmekte, hatta beklenti sahibi olmaktadır. Kuramsal yönelimleri veya tercihleri fark etmeksizin pek çok yazarın bütünlüyci bir hukuk incelemesi yaptığı düşüncesiyle ulusal hukuku incelerken kullandıkları ölçütleri uluslararası hukuka da uyguladıkları görülmektedir.¹²⁹ İlk bakışta ve özü itibarıyla bu yöntemde bir sakınca olmadığı savunulabilir. Zira toplumsal yaşama ve insan davranışlarına etki eden bir fenomen olarak hukukun her iki mecrada da (hem ulusal hem de uluslararası) benzer şekilde etki doğurduğunu ortaya koymak makul bir çabadır. Aksi halde bu iki mecradan birinde hukuktan değil, hukuk olmayan başka bir fenomenden bahsetmek gerekecektir. İlkesel düzeyde kabul edilebilecek bu önerme, aşağıda yapılacak incelemenin göstereceği üzere, pek çok kavramsal, ideolojik ve hatta kültürel ön kabul nedeniyle objektif uygulamayla pekiştirilememiştir. Sıkça ya belirli bir coğrafyaya özgü veya belirli bir zamana özgü hukuk kabulleriyle uluslararası hukuk değerlendirilmiştir. İki hukuk alanını değerlendirirken aynı ölçütler kullanılması aynı zamanda bu ölçütlerin iç hukuklara özgü yahut onlar için tasarlanmış ölçütler olmasının önüne geçememiştir.¹³⁰ Neredeyse tamamıyla iç hukuku açıklamaya özgülenmiş bu tanımlar, hem zamansal hem de mekânsal olarak dışarıda bıraktıkları alan itibarıyla indirgemeci olmalarına rağmen

¹²⁶ Brownlie, “The Reality and Efficacy of International Law”, s. 8.

¹²⁷ Antonio Cassese, *International Law*, Second Edition, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 3.

¹²⁸ Malcolm N. Shaw, *International Law*, Sixth Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 2.

¹²⁹ Samantha Besson, John Tasioulas, “Introduction”, *The Philosophy of International Law*, ed. Samantha Besson, John Tasioulas, Oxford: Oxford University Press, 2010, ss. 7-9; Hukukun üstünlüğü kavramı üzerinden böyle bir kıyasa dair eleştiriler için bkz: Ian Hurd, “The International Rule of Law and the Domestic Analogy”, *Global Constitutionalism*, C. 4, S. 3 (2015), ss. 376-94; Kostiantyn Gorobets, “The International Rule of Law and the Idea of Normative Authority”, *Hague Journal on the Rule of Law*, C. 12, S. 2 (2020), ss. 228-35.

¹³⁰ Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, ed. Reşat Volkan Günel, 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2014, s. 11.

“yok saymaya” yatkınlıkları gayet geniştir.¹³¹ Böylece hem belirli bir grup devlette hem de günümüzde var olan şekliyle işleyen ulusal hukuklar esas alınarak belirlenen kıstaslar, uluslararası hukukun hukukî karakterini ölçmek için kullanılmıştır.

Uluslararası hukukun “hukukî” karakterine şüpheye yaklaşanlar, öncelikle, bazı ön kabullerden yahut bazı varsayımlardan hareket etmektedirler. Esasında birbiriyle iç içe olan bu varsayımların iki ana fikir üzerinde yoğunlaştığı görülür: Bunlardan ilki, bilinçli olarak veya farkına varmadan hukukun sadece modern devletlerde uygulandığı varsayımıyla uluslararası hukuku modern ulusal hukuklara benzemeyen yönlerini ileri sürerek eleştirmektedir. İkincisi ise, modern devlet üzerine inşa edilmiş günümüz devletlerinin de sadece bir kısmının dâhil olduğu, ekonomik olarak gelişmiş, demokratik sanayi devletlerinde yürürlükte olan hukuku, yegâne hukuk olarak kabul ederek uluslararası hukuka eleştiriler yöneltmektedir.

Bu eleştiriler, en basit anlamıyla, şöyle örneklenebilir: Ulusal hukuku oluşturan merkezî bir yasama organı, kural ihlallerini tespit eden zorunlu yargı organları ve gerektiğinde hukukun icrasını sağlayan bir yürütme gücü vardır. Demek ki (bütün) hukuk düzenleri merkezî yasama organını ve yargı organını şart koşar. Uluslararası düzende bu organlar bulunmadığı için uluslararası hukuktan bahsedilemez.¹³² Başta hukuk kuramcıları olmak üzere hukuk eğitimi almış veya hukuk bilgisine sahip pek çok kişinin içinde bulunduğu bu ön kabuller silsilesi, şartların tersine dönmesi durumunda da benzer sonuçlar üretecektir. Eğer bu kişiler, ulusal hukuklar yerine önce uluslararası hukuku öğrenerek tecrübe edinmiş olsalardı, merkezîleşmenin vazgeçilmez olduğu ve cebrî yöntemlerin hukuka riayeti sağlamak adına kurumsallaştığı iç hukuk düzenlerine şüpheye yaklaşacaklardır.¹³³ Hâlbuki bu sorun, sorular şöyle değiştirilerek giderilebilir: Uluslararası düzende yasama faaliyeti bulunmakta mıdır ve nasıl işlemektedir? Uluslararası ilişkilerde uyumsuzluklar hukuka uygun şekilde çözülmekte midir? Ulusal düzlemde yasama, yürütme ve yargı organlarının merkezileşmiş olması bu işlevlerin uluslararası düzlemde gerçekleş-

¹³¹ Williams, “International Law and the Controversy Concerning the Word ‘Law’”, ss. 147-49.

¹³² A. Emre Öktem, Bleda Kurtarcan, “Uluslararası Hukuk Varmış; Ona Geçen Gün Yolda Rastladım”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1 (2007), s. 54.

¹³³ Anthony D’Amato, “The Relation Of Theories Of Jurisprudence To International Politics And Law”, *Washington and Lee Law Review*, C. 27, S. 2 (1970), s. 259.

mediği anlamına gelmemektedir. Şüphesiz aynı derece ve şiddette olmasa bile hukuk kurallarının oluşturulması, uyuşmazlıkların çözümü ve nihayet kuralların uygulanması uluslararası düzeyde de gerçekleşmektedir.

Görüleceği üzere, bu başlıktaki ana iddialardan biri, belirli bir şekle dayalı varsayımların problemleri biçimde bütüne teşmilinin önüne geçmek için işlevin esas alınması gerekliliğidir.¹³⁴ Uluslararası hukuk, ulusal hukuka ne ölçüde benzediğine göre değil, düzenleme iddiasında olduğu ilişkilerin sorunlarına çözüm üretme kabiliyetine göre incelenmelidir.¹³⁵ Uluslararası hukukun muhataplarının davranışları üzerinde belirli bir ölçüde normatif etki oluşturan tanımlanabilir kurallar düzeni olup olmadığına bakılmalıdır.¹³⁶ Gerek ulusal gerekse uluslararası mecrayı kapsayacak bir hukuk düşüncesi için ulusal hukukun yerleşik şekil ve kurumlarının etkisinde kalmadan, ifa edilen işlevin öncelendiği ve ölçüt kabul edildiği bir inceleme gereklidir.

Uluslararası hukuku modern devletlerin iç hukuklarıyla kıyaslayarak eleştirenler, hukuku günümüzde var olan ya da en azından 18. yüzyıldan günümüze kadar var olagelmış belirli bir örgütlenmeye ve karaktere sahip devlete¹³⁷ özgü bir bakışla görürler. “Modern devlet algısı” olarak adlandırılan bu ön kabuller bütününde, günümüzde var olan şekliyle modern devletlerin iç hukukları tüm muhtemel hukuk düzenleri için şablon kabul edilmekte ve tüm “hukuk” iddiaları bu şablona uygunluğu ölçüsünde değerlendirilmektedir.¹³⁸ Modern devlet algısı uyarınca bir hukuk düzeninde şiddet tekelinin tesis edilmiş olması ve bu tekelin sağladığı fiziksel güç kullanılarak hukuk kurallarının icra edilmesi gerekmektedir.¹³⁹ Böyle bir kabulün esasına dair bir yorum yapmadan hemen belirtmek gerekiyor ki, aynı bakış açısı, modern devlet öncesinde var olan farklı devlet örgütlenmelerinin ihdas ettiği hukuk düzenlerine de modern devlet örgütlenmesine uyumsuzluğu ölçüsünde şüpheleri yaklaşmayı gerektirmektedir. Nihai aşamada, bu anlayış, sadece Batı

¹³⁴ Öktem, Kurtarcan, “Uluslararası Hukuk Varmış...”, s. 59.

¹³⁵ Robert Kolb, *Theory of International Law*, Oxford: Hart Publishing, 2016, s. 240.

¹³⁶ Robert M. MacLean, “The Proper Function of International Law in the Determination of Global Behaviour”, *Canadian Yearbook of International Law / Annuaire Canadien de Droit International*, C. 27 (1990), s. 58.

¹³⁷ W. M. Spellman, *European Political Thought 1600–1700*, Londra: Macmillan Press, 1998, ss. 135-40; Christopher Pierson, *The Modern State*, Second Edition, London: Routledge, 2004, ss. 27-49.

¹³⁸ Oona A. Hathaway, Scott J. Shapiro, “Outcasting: Enforcement in Domestic and International Law”, *The Yale Law Journal*, C. 121 (2011), s. 269.

¹³⁹ *Ibid.*, ss. 268-69.

özelinde bakılırsa, belki Roma İmparatorluğu istisnası dışında, modern devlet öncesi gerçek hukuk düzeni olamayacağını ima etmektedir.¹⁴⁰

Neredeyse tüm modern devletler, toplumdaki kuvvet kullanma ve cebri müdahale yetkisinin tekelleşmesi ve yasama, yürütme ile yargı işlevlerini yerine getirecek merkezî organların ihdası biçiminde özetlenebilecek tarihsel gelişimi izlemiştir.¹⁴¹ Fakat yapısı ve örgütleniş biçimi itibarıyla aralarında farklılık bulunan düzenlerin aynı tarihî seyri izlemeleri gerekmemektedir. Uluslararası hukuk, modern devlet ve aygıtlarıyla oldukça gelişmiş bir merkezi örgütlenmeye bağlı olan ulusal hukuklardan farklı pek çok vasfı haizdir.¹⁴² En yalın ifadesiyle dikey ilişkilerin düzenlenmesi ile yatay ilişkilerin düzenlenmesi başka yöntemleri mümkün ve gerekli kılmaktadır. Bir tarafta bireyler, birey toplulukları ve devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen bir hukuk varken; diğer tarafta yetkileri altında bulunan ülkelerde egemen olan ve hukukî eşitlikleri benimsenmiş devletler bulunmaktadır.¹⁴³ Uluslararası hukukun geleceğine dair bir öngörüü aşarak mevcut durumunu ulusal düzenlerle kıyas etmenin isabetsizliği böylece ortaya çıkmaktadır. Zira bir akıl yürütme biçimi olarak kıyas, kıyaslanan şey ile kıyaslanılan şeyin benzer olmasını gerekli kılar.¹⁴⁴ Bu aşamada, Hart'ın da belirttiği gibi, modern devletlerde şiddet tekeli olmadan hukuka uygunluğun sağlanamayacağı tecrübesi uluslararası hukuk için de geçerli olmak zorunda değildir.¹⁴⁵ Yukarıda ifade edilen yöntem uyarınca, şeklin ötesinde işlevi dikkate alan şu iki soru aydınlatıcı olacaktır: İlk olarak uluslararası hukuka uygun davranılmakta mıdır? İkinci olarak, fiziksel güç kullanılmadan uluslararası hukuk kurallarının icrası gerçekleşmekte midir? Mevcut çalışmanın ileri sürdüğü argümanlara ulaşacağımız bu sorulara geçmeden önce modern devlet algısına dair ikinci tip hatayı işlemek uygundur.

¹⁴⁰ Kolb, *Theory of International Law*, s. 239.

¹⁴¹ Cassese, *International Law*, s. 5.

¹⁴² Alexander Orakhelashvili, *Akehurst's Modern Introduction to International Law*, 8. Edition, Abingdon, Oxon: Routledge, 2018, ss. 8-9.

¹⁴³ *Ibid*, ss. 8-9.

¹⁴⁴ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, 15. Baskı, Bursa: Ekin, 2018, ss. 356-57.

¹⁴⁵ Hart bu kanaati şu ifadelerle dile getirmiştir: "Devletler arasındaki saldırganlık bireyler arası saldırganlığa hiç benzememektedir. Devletler arası şiddete başvurma kamusal olmak durumundayken bir uluslararası kolluk gücü olmamasına rağmen meselenin -[bireyler arasındaki] hırsızlık veya cinayet suçu gibi- sadece saldırgan ve kurbanı arasında kalacağını düşünmek zordur... Öte yandan [ulusal hukukların aksine] devletler arası güç eşitsizliği de dikkate alındığında ... uluslararası hukuk, iç hukuklardan farklı bir şekilde bürünerek gelişmiştir. Bir modern devletin nüfusuna dönük örgütlenmiş bir baskı ve suçların cezalandırılması bulunmazsa şiddet ve hırsızlık her an beklenen hadiselerdir. Ama devletler için uzun yıllar süren barışlar feci savaşlarla bölünmüştür." Hart, *The Concept of Law*, s. 219.

Uluslararası hukuku zamansal olarak belirli bir döneme özgü devlet tipini emsal kabul ederek eleştirenler, kural olarak belirli bir coğrafyaya özgü haliyle de bu eleştirilerini sıkça tahkim etmişlerdir.¹⁴⁶ Neredeyse tamamı Batı’da görülen ve ortak vasıfları ekonomik gelişmişlik, demokratiklik ve sanayileşme olan modern devletlerin ulusal hukukları birbirleriyle kıyaslanarak, ortak noktaları, belirli ölçütler şeklinde tertip edilmektedir.¹⁴⁷ Ardından, aslında mevcut dünya düzeninde bile sınırlı sayıda devletin sahip olduğu standartların genel geçer ölçütler oldukları varsayılarak uluslararası hukukun eksiklikleri sayılmaktadır. Fakat “ilerde” oldukları düşünülen bu devletlerdeki siyasî koşulların değişimine göre söz konusu “gelişmişliklerine” dönem dönem hanel gelmesi vâkidir. Oppenheim, uluslararası hukuka dair menfi görüşlerin ulusal hukukları şablon kabul etme hatasına düştüğünü henüz 20. yüzyılın başında belirtirken, bu tip kıyaslamaların yanlış sonuçlar vereceğini bildirir.¹⁴⁸ Hobbes’tan Austin’e kadar farklı düşünürler iç hukuklara göre tasarlanan hukuk tanımlarından hareket ettikleri için “inkârcı” olmaları kaçınılmazdır.¹⁴⁹ Ulusal hukukların sahip olduğu mekanizmalar itibarıyla güçlü icraya açık olmasının bir avantaj olduğu, ikisi arasında örgütleniş ve güç itibarıyla farklar bulunduğu aşikârdır,¹⁵⁰ fakat kötü yönetilen veya yolsuzluğa düşen hükümetlerin de kolayca ulusal hukukları benzer duruma, yani iddia edildiği gibi hukuksuzluğa, sokabileceği ihtimali çok uzak değildir.¹⁵¹

Uluslararası hukuk gibi yerküre üzerindeki tüm devletleri kapsama iddiası olan bir hukuk alanı, Batılı sanayileşmiş demokrasilerin hukuk düzenleriyle kıyaslanmaktadır. Salt bu eleştiri bile disiplinin geçmişiyle yüzleşildiğinde sürekli gündeme gelen Batı veya Avrupa merkezci anlayışın¹⁵² eleştirilerde de devam ettiğini göstermektedir. “Evrensellik” vasfını benimsemenin şart olduğu henüz lisans öğretiminde belirtilen bir hukuk ala-

¹⁴⁶ Gerhard Glahn, James Larry Taulbee, *Law Among Nations*, Eleventh Edition, New York: Routledge, 2017, s. 29.

¹⁴⁷ *Ibid*, s. 27.

¹⁴⁸ Oppenheim, *International Law: A Treatise*, C. Vol. I, ss. 9-10.

¹⁴⁹ L. Oppenheim, “The Science of International Law: Its Task and Method”, *The American Journal of International Law*, C. 2, S. 2 (1908), ss. 330-31.

¹⁵⁰ Oppenheim, “The Science of International Law”, s. 331.

¹⁵¹ Oppenheim, *International Law: A Treatise*, C. Vol. I, s. 13.

¹⁵² Arnulf Becker Lorca, “Eurocentrism in the History of International Law”, *The Oxford Handbook of the History of International Law*, ed. Bardo Fassbender, Anne Peters, 2012, ss. 1035-39; Salvatore Caserta, “Western Centrism, Contemporary International Law, and International Courts”, *Leiden Journal of International Law*, C. 34, S. 2 (2021), ss. 1-22.

nında, eleştiriler, aslında Batı standartlarını dikte eden ideolojik bir içerik barındırmaktadır. Kuşku yok ki, bu durum uluslararası hukukun eleştiriye açık olduğu gerçeğini gözlemlemektedir.

Zikredilen eğilim sonucu ulusal hukukların ölçüt kabul edilen vasıfları, yani şablonun çerçevesi ise, ana hatlarıyla, üç başlık altında incelenebilir. İlk olarak tüm ulusal hukuk kurallarının ve uygulamasının ceza hukuku gibi addedilerek, hukuka aykırı davranışların hapis vb. fiziksel tazyike dönük yaptırımlarla karşılık bulduğu varsayımı belirtilebilir.¹⁵³ Hâlbuki ceza hukuku ve uygulaması ulusal hukukların pek çok alt dalından biri olup, karakter itibarıyla diğer hukuk dalları -bilhassa özel hukuk dalları- tamamen farklı işleyişe sahiptir. Sözgelimi borçlar hukuku veya medenî hukuk uygulaması gibi ulusal hukuk işlemlerinin ciddi bir kısmını oluşturan alanlar, ceza hukukuna benzememektedir. Yine Hart'ın yukarıda verilen yönlendirmeye muhtaç kişiler örneği de bu kapsamda düşünülebilir. Pek çok hukuk kuralı kişilerin nasıl davranması gerektiğini düzenlerken kesinlik veya emredicilik arz etmeyebileceği gibi fiziksel yaptırımları değil, haklardan mahrum bırakma gibi yaptırımları öngörür. Görüleceği üzere, eğer ceza hukuku ölçütleriyle kıyaslama yapılacaksa diğer ulusal hukuk dalları da sorunlu bir kıyasa konu olmaktadır.

Bir diğer husus ise, yapılan kıyaslamalarda tüm yerküre üzerinde sanki aynı tip hukukun var olageldiğinin ve halen yürürlükte olduğunun varsayılmasıdır. Hâlbuki kıyaslanan iç hukuklar sadece devlet sayısını dikkate alırsak neredeyse iki yüz iken; uluslararası hukuk tektir. Farklı ulusal hukuk düzenleri arasında ortak temel vasıfları itibarıyla kapsayıcı ölçütler oluşturulmaya çalışılırken, uluslararası hukuk için böyle bir ortaklık sadece “uluslararası nitelik” gibi şekil veya işlev bakımından özdeş olmayan bir değerlendirmeye geçiştirilmektedir.¹⁵⁴ Ulusal hukuk alanları da tek tip olmayıp, gerek kuralları gerekse bu kuralların icrası bakımından farklılık arz etmektedir. Söz gelimi, devletin vergi tarh ve ceza kesme yetkisinden ve infazından kısmen veya tamamen vazgeçmesi sonucunu doğuran¹⁵⁵ ve bu suretle vergi cezalarının tamamen veya kısmen sona erdirilmesi

¹⁵³ Friedrich V. Kratochwil, “Is International Law ‘Proper’ Law? The Concept of Law in the Light of an Assessment of the ‘Legal’ Nature of Prescriptions in the International Arena”, *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, C. 69, S. 1 (1983), s. 22; Glahn, Taulbee, *Law Among Nations*, s. 30.

¹⁵⁴ Tamanaha, *A Realistic Theory of Law*, ss. 178-79.

¹⁵⁵ Doğan Şenyüz, “Vergi Aflarında Vergi Borcunu Sona Erdiren Bir Sebep Olarak ‘Yenileme’”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29 (2021), s. 1596.

olarak tanımlanan vergi aflarından ¹⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1924 yılından 2018 yılına kadar farklı ad ve kapsamlarla 55 tane çıkarılmıştır.¹⁵⁷ Anlaşılacağı üzere belirli mükelleflerin vergi yükümlülüklerini ihlal etmeleri sonucu ortaya çıkan cezalar belirli aralıklarla affedilmekte ve bu ihlallerin sonuçları ortadan kaldırılmaktadır. Bu verilere bakarak Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm hukuk düzeni veya malî hukukunun tamamı hakkında yorum yapmak ne kadar isabetsizse, belirli bir alt dalındaki ihlalleri emsal belleyerek uluslararası hukukun bütünü üzerine gözlem yapmaya çalışmak da aynı ölçüde isabetsizdir. Uluslararası hava hukuku ile uluslararası ticaret hukukunu veya uluslararası barış ve güvenliğe dair normları aynı kefedede değerlendirmek, anlamlı sonuçlar arayanlar için faydasız olacaktır.

Özel hukuk dalları bir kenara bırakılarak bakıldığında, anayasa hukuku gibi kamu hukuku dallarıyla uluslararası hukukun ortak karakteristik özellikleri aşikârdır. Anayasa hukukunun egemenliğin sınırlandırılmasındaki rolünün devletin ülkesi haricindeki alanlarda uluslararası hukuka düştüğü, her iki hukuk dalının da aynı ihtiyaca yani devletleri teşkil ederken sınırlandırma gerekliliğine binaen ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹⁵⁸ Şöyle ki, uluslararası hukukun ilk safta muhatabı, anayasa hukuku gibi, hükûmetler (yürütme) olmakta ve çoğunlukla ilgili muhatapların kendilerini sınırlamalarını öngörmektedir.¹⁵⁹ En yalın haliyle, tıpkı uluslararası hukuk gibi anayasa hukuku da, yaygın şekilde davranışlarını düzenlemeyi gaye edindiği aynı siyasî güçlerce şekillendirildiğinden her iki alanın gelişimi benzer kalıplarda ilerlemektedir.¹⁶⁰ Nitekim uluslararası hukuk kurallarıyla anayasa hukuku kurallarının uygulanması aşamasında ortaya çıkan sorunlar da benzerlik göstermektedir. Söz gelimi, uluslararası hukukun icrasında sorun görenlerin, anayasa hukukunun farklı kurallarının devlet örgütlenmesindeki yüksek makamlar veya kişilerce ihlal edilmesine rağmen icra edilememesinin pek çok devlette vâki olduğunu da

¹⁵⁶ Yusuf Karakoç, *Genel Vergi Hukuku*, Ankara: Yetkin, 2007, s. 438.

¹⁵⁷ Ali Volkan Özgüven, "Vergi Etiği Açısından Vergi Afları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 17 (2018), ss. 37-38.

¹⁵⁸ Goldsmith, Levinson, "Law for States: International Law, Constitutional Law, Public Law", ss. 1840, 1863.

¹⁵⁹ Brownlie, "The Reality and Efficacy of International Law", s. 2.

¹⁶⁰ Goldsmith, Levinson, "Law for States...", ss. 1833-35.

ikrar etmeleri gerekmektedir.¹⁶¹ Bu benzerlik, ulusal hukuk ile uluslararası hukuk arasında isabetsizce yürütülen kıyaslamaların genel anlamda sorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci varsayım ise ulusal hukukların -özellikle yine ceza hukukunun- neredeyse mükemmel denebilecek etkililikte işlediği, kusursuz uygulandığı genellemesidir.¹⁶² Ceza hukukunu esas alan eleştiriler bile aslında mevcut suç ve yaptırımlara dair veriler incelendiğinde, temelsiz kalabilmektedir. Herhangi bir devletin iç hukukunu kapsayabilecek bu veriler, bireylerin sadece yaptırım korkusuyla hareket ettiği savını boşa çıkarmakta ve yine kuralların pek çok kişi için yönlendiricilik arz etmesinden dolayı uygulandığı ve şüphesiz kimi durumlarda da çığnendiğini ortaya koymaktadır.¹⁶³ Nasıl ki ulusal hukuk kuralları sıkça ihlal ediliyorsa, uluslararası hukuk kuralları da benzer şekilde ihlal edilmektedir. Burada vurgulanması gereken husus, ulusal hukukların da ihlalden arı olmadığı ve uluslararası hukuk ihlallerinin bir bütün olarak hukuksuzluk anlamına gelmediğidir.¹⁶⁴

Üçüncü varsayımda ise uluslararası hukukun fazlasıyla siyasî gelişmelere bağımlı olduğu, hâlbuki iç hukukların bu konuda özerk bir alan olduğu değerlendirilir.¹⁶⁵ Bu konuda isabetli gözlemde bulunmak aynı zamanda hukukî kurumsallaşmaya bağlı olmakla birlikte, birkaç hususa dikkat çekilebilir. Öncelikle ulusal hukuklar incelendiğinde pek çok kuralın -bunlara kanunlar da dâhildir- yoğun şekilde siyasî etkileşim barındıran süreçlerden geçerek yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu durum devletlere göre farklılık arz etmekle beraber, kanunkoyucu(lar) kural olarak seçim vb. yöntemlerle gelen siyasetçilerdir. Öte yandan, salt yasama değil, yürütme ve hatta yargı organlarında da benzer süreçler mümkündür. Örneğin; kimi devletlerde savcılık ve hatta yargıçlık makamlarına seçimle gelinmektedir ve seçmenin eğilimi gibi siyasî mülahazaların hukukî süreçlere etkisi olabileceği açıktır.¹⁶⁶ İlginç şekilde, uluslararası mecrada meydana gelen pek çok gelişmeye aslında ciddi bir etkisi olmasa bile hukuk gözlüğüyle bakmayı tercih edenler, iç hukuklar

¹⁶¹ James Brown Scott, "The Legal Nature of International Law", *The American Journal of International Law*, C. 1, S. 4 (1907), ss. 844-46; Füsün Arsava, "Uluslararası Hukukta Güç ve Hukuk İlişkisi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, C. 3, S. 10 (2012), s. 359.

¹⁶² Glahn, Taulbee, *Law Among Nations*, s. 31.

¹⁶³ *Ibid*, ss. 31-32.

¹⁶⁴ Öktem, Kurtarcan, "Uluslararası Hukuk Varmış...", ss. 64-65.

¹⁶⁵ Glahn, Taulbee, *Law Among Nations*, s. 32.

¹⁶⁶ *Ibid*, s. 33.

için aynı “hassasiyeti” göstermemekte, pek çok tartışmanın hukuk kapsamında sürmesini beklememektedir.¹⁶⁷ Uluslararası hukukun bu etkilerden uzak olduğu şüphesiz söylene-
mez ama ölçütler ortaya konurken objektif olunmadığının göstergelerinden biri, önceki
cümlelerde ifade edilen durumların ulusal hukuka etkisi olmadığı gibi bir varsayımın da-
ima imâ edilmesidir.

Son olarak, uluslararası hukuku “her derde deva bir reçete” gibi görme kolaycılı-
ğına kaçanlar, devletlerin siyasî tercihlerini eleştirmek yerine sıkça uluslararası hukuku
yetersizlikle itham etmektedir.¹⁶⁸ Özellikle son yıllarda daha baskın şekilde şahit olun-
duğu üzere, uluslararası hukukun sadece ilgilileri sayılabilecek uzmanlar veya devlet gö-
revlileri gibi kişilerin yorum yapma alanından çıkıp gazetecilerden aktivistlere kadar ge-
niş bir yelpazede farklı kişi ve kurumların fikir ve “hüküm” beyan ettikleri bir alan olduğu
görölmektedir. Şüphesiz bu geniş fikir beyanı, uluslararası hukukun toplumsal işlevini ve
önemini perçinlemektedir fakat aynı zamanda farklı ideolojik çıkarımlara da kapı arala-
maktadır. Uluslararası hukukî durumu değerlendirdiğini ifade edenlerin sıkça kendi ide-
olojik yönelimlerine göre yorum yaptıkları, hukuku olduğu gibi değil de *kendilerince* ol-
ması gerektiği şekliyle yani belirli ihtiyaçlarını karşılayacak bir araç olarak kullandıkları
görölmektedir.¹⁶⁹ Var olan ve uygulanan şekliyle hukuku ya göz ardı ederek ya da eksik
bildirerek güncel hukukî durumları kolayca hukuk ihlali olarak yaftalayabilen söz konusu
“hevesliler”, mütemadiyen tekerrür eden hukuk ihlalleri algısını kamuoyunun günde-
minde haksızca tutabilmektedirler. Uluslararası hukukî zeminin yapısal sorunları bulun-
duğu aşikârdır ve bunları inkâr etmek mümkün değildir fakat var olan hukukun konusu
olmayan idealleri gerekçe göstererek eleştiri üretmek de hatalıdır.

Uluslararası hukuku değerlendirirken ulusal hukukun bir şablon olarak benimsen-
mesinin sorunlu olduğu buraya kadar ifade edilmeye çalışıldı. Fakat belirtmek gerekir ki,
tüm bu ifadeler, ulusal hukukun uluslararası hukukla bağlantısız olduğu anlamına gelme-
mektedir. Hatta her iki alan arasında vazgeçilmez bir ilişki var olagelmıştır. Uluslararası
hukuk başta terminoloji ve usûl olmak üzere, öğretisi ve şekil açısından ulusal hukuktan

¹⁶⁷ Brownlie, “The Reality and Efficacy of International Law”, s. 4.

¹⁶⁸ *Ibid*, s. 4.

¹⁶⁹ Kolb, *Theory of International Law*, ss. 248-49; İnsan hakları özelinde söz konusu sorunun erken teşhis edildiği bir çalışma için bkz: J. S. Watson, “Legal Theory, Efficacy and Validity in the Development of Human Rights Norms in International Law”, *University of Illinois Law Forum*, C. 1979, S. 3 (1979), ss. 609-41.

beslenir.¹⁷⁰ Farklı hukuk kültürlerinden gelseler bile uluslararası hukukçular öncelikle ulusal hukuk eğitimine tâbidirler ve her iki alan da doğal hukuk, pozitivizm, realizm gibi da aynı kuramsal etki ve eleştirilere açıktır.¹⁷¹ Bütüncül bir hukuk kuramı ortaya koyarken objektif kıstasların belirlenmesi ve tatbik edilmesi durumunda her iki alanı da kapsayacak tutarlı bir kuram ve öğreti doğacaktır.

Çalışmanın bu bölümünün ulaştığı sonuç gerek hukukun kurucu şartlarından biri gerekse vazgeçilmez bir vasfı olarak kabul edilsin, cebrîliğin, hukuku anlamak ve doğru tahlil edebilmek için önemli olduğudur. Fakat cebrîlik, kolayca, fiziksel güç içeren yaptırımlarla özdeşleştirilmekte ve bu nitelendirmeden, uluslararası hukuk, şüpheli bir alan olarak ayrılmaktadır. Hâlbuki mevcut çalışmada, cebrîliğin fiziksel şiddete başvurmadan gerek tek taraflı gerekse çok taraflı veya toplumsal tedbirlerle de sağlanabileceğini, yani cebrîliğin *zorda bırakma* ile de kurulabileceğini benimsemektedir. Yukarıda ifade edilen¹⁷² ve salt askerî yahut fiziksel cebrîliği dikkate almayan bu anlayış uyarınca, devletlerin ve uluslararası örgütlerin ekonomik ve diplomatik zorda bırakma suretiyle hem karşılıklı ilişkilerini hem de bir bütün olarak toplumsal ilişkilerini asgarî hukukî çerçeveye uygun biçimde yürütebilmesi mümkündür. Bu amaca uygun olarak, sıradaki başlıkta, yukarıda zikredilen iki soruya cevap aramaya geçilecektir. Bu sorular, tekrar etmek gerekirse, şunlardır: Uluslararası hukuka uygun davranılmakta mıdır? Kuvvet kullanılmaksızın uluslararası hukuk kurallarının icrası gerçekleşmekte midir?

Öncelikle uluslararası hukuka riayet ve etkililik konusu incelenecektir. Ardından uluslararası düzende hukuk icrası için kullanılan şiddete varmayan cebrî yöntemlerinin neler olduğu ve nasıl tanımlandıkları açıklanacaktır.

¹⁷⁰ Hart, *The Concept of Law*, ss. 227, 237.

¹⁷¹ Tamanaha, *A Realistic Theory of Law*, s. 182.

¹⁷² Bkz. *supra*, s. 22.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKA RİAYET VE ULUSLARARASI HUKUKUN ETKİLİLİĞİ

I. KAVRAMLARIN AÇIKLANMASI

Mevcut bölümün amacı, önceki bölümde ifade edilen uluslararası hukuka uyulduğu iddiasını sınamaktır. Bu maksatla, öncelikle, uluslararası hukuka riayet değerlendirilecektir. Ardından uluslararası hukuk kurallarının muhatapları üzerinde ne ölçüde etki doğurduğu ve onların beklentilerini ne kadar karşılayabildiği araştırılacaktır.

Bu çalışmada kullanılacağı şekliyle hukuka riayet veya hukuka uyma olarak kullanılacak kavramı (compliance), hukuk kurallarının etkililiğinden ayırmak gerekir. Bir uluslararası hukuk süjesinin davranışlarının veya durumunun yükümlülükleriyle uyumlu olması hukuka riayet ettiğini gösterir.¹ Etkililik kavramına bakıldığında, Gözler'in belirttiği gibi, hukuk kuramında etkililik (efficacité) ve efektiflik (effectivité) farklı kavramlardır: İlkinde hukuk kurallarının ihdas edilme amacını gerçekleştirmeye elverişliliği,² ikincisinde, yani efektiflikte, ise hukuk kuralının sosyal hayatta gerçekleşme veya uygulanma ölçüsü dikkate alınır.³ Hukuka riayet ile ifade edilen bir davranışın hukuk kurallarına uygun olup olmaması, yani hukuk kurallarıyla örtüşmesi iken; efektiflik, hukuk kurallarının devletlerin davranışları üzerinde yarattığı değişimin veya yönlendirmenin ölçülmesini,⁴ etkililik ise kuralın konuluş amacını gerçekleştirmeye uygun olup olmamasının değerlendirilmesini içermektedir. Söz gelimi, bir uluslararası hukuk kuralı, yükümlülük altındaki

¹ Michael Bothe, "Compliance", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Online Edition, Oxford University Press, 2010, par. 1.

² Gleider I. Hernández, "Effectiveness", *Concepts for International Law*, ed. Jean D'Aspremont, Sahib Singh, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019, s. 238.

³ Kemal Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, Ankara: US-A Yayıncılık, 1998, ss. 64-65.

⁴ Ingrid Wuerth, "Compliance", *Concepts for International Law*, ed. Jean D'Aspremont, Sahib Singh, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019, s. 117.

devletlerin davranışları üzerinde belirli bir etki oluşturmaya ve ortaya çıkış amacına ulaşmak için yeterli olmasına rağmen, bazı devletler bu kurala tam olarak uymayabilir. Bu durumda, efektif ve etkili bir hukuk kuralı olmasına rağmen hukuka riayet sağlanamamıştır.

O halde, uluslararası hukuka uyuluyor mu sorusuna yeterli bir cevap verebilmek için her üç kavramın da incelenmesi isabetli olacaktır. Zira hukuka uyulmadığı halde, söz konusu hukuk kuralları devletlerin davranışları üzerinde belirli bir etki oluşturabileceği gibi, aksine hukuka uygun davranılmasına rağmen hukukun genel efektifliğinin veya etkisinin istenilen ölçüde sağlanamamış olabilir.⁵ Yani hukuk kurallarına yüksek ölçüde riayete rağmen düşük efektifliğin veya etkililiğin, düşük ölçüde riayete rağmen yüksek efektifliğin veya etkililiğin söz konusu olması mümkündür. Fakat yerleşik şekilde etkililik ve efektiflik ayrımının göz ardı edilerek iki kelimenin hem hukuk kuramında⁶ hem de uluslararası hukuk öğretisinde birbirleri yerine kullanıldığı dikkate alınarak bu çalışmada da özel bir ayrıma gidilmeyecektir ve etkililik kelimesi her iki anlamı içerek biçimde kullanılacaktır. Yapılan bu tanımların üzerinde uzlaşılan tanımlar olmadığı, öğretilerde etkililik veya efektiflik ayrımı gözetilmeksizin farklı tanımların da yapıldığı belirtilmelidir.⁷ Kavramın her iki anlamı da mevcut çalışmaya katkı sağlayacak bir değerlendirmeye imkân tanıdığı için, aşağıda uluslararası hukukun etkililiği başlığında, hem amacını gerçekleştirmeye elverişlilik hem de sosyal hayatta gerçekleşme ölçüsü tanımlarını dikkate alan bir inceleme tercih edilecektir.

⁵ Kal Raustiala, Anne-Marie Slaughter, "International Law, International Relations and Compliance", *Handbook of International Relations*, ed. Walter Carlsnaes, Thomas Risse-Kappen, Beth A. Simmons, Londra: SAGE Publications, 2002, s. 539; Çin'in 20. yüzyılın ikinci yarısında itibaren değişen siyasî eğilimini bu kapsamda değerlendirerek hukuka riayet etmenin tek başına yeterli ölçüt olmayacağını savunan bir çalışma için bkz: Ann Kent, "Compliance v Cooperation: China and International Law", *Australian International Law Journal*, C. 13 (2006), ss. 19-32.

⁶ Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, s. 65.

⁷ Söz konusu tanımlara dair genel sorunlara ilişkin bkz: Benedict Kingsbury, "The Concept of Compliance as a Function of Competing Conceptions of International Law", *Michigan Journal of International Law*, C. 19, S. 2 (1998), ss. 345-72; Özellikle bir hukuk kuralının etkililiğine ilişkin örnek farklı tanımlar için bkz: Kal Raustiala, "Compliance & Effectiveness in International Regulatory Cooperation", *Case Western Reserve Journal of International Law*, C. 32, S. 3 (2000), ss. 391-99; Jürgen Neyer, Dieter Wolf, "The analysis of compliance with international rules: Definitions, variables, and methodology", *Law and Governance in Postnational Europe: Compliance Beyond the Nation-State*, ed. Christian Joerges, Michael Zürn, Themes in European Governance, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, ss. 41-42.

Nihayet çalışmanın konusuyla doğrudan bağlantılı olmasa da, uluslararası hukuk açısından bakıldığında efektifliğin özel bir anlamı da bulunmaktadır. Efektiflik, bir hakkın talep edilmesinde veya ispat edilmesinde kullanıldığı gibi yine hakların veya taleplerin reddedilmesinde de kullanılan bir kavramdır.⁸ Özellikle ülkesel egemenlik ve devlet olmanın şartları konularında “efektiflik ilkesi” sıkça başvurulan bir kavramdır.⁹ Bu bağlamda kullanıldığında efektiflik, hukukî sonuçlar doğuran veya hukukça tanınan olguları nitelemektedir.

II. ULUSLARARASI HUKUKA RİAYET

A. Temel Vasıfları

Önceki başlıkta verilen tanımlardan hareketle, uluslararası hukuka uyulup uyulmadığını ölçmek için görece basit bir veri analizinin yeterli olduğu akla gelebilir. Şöyle ki, bazı uluslararası hukuk kuralları belirlenerek devletlerin bu kurallara uygun davranışları araştırılabilir. Ampirik yöntemi yeterli gören bu bakış açısının pek çok çalışmaya vücut verdiği, hatta hukukun bu şekilde ölçülebilir bir fenomen olduğu düşüncesinin ABD ile Avrupa öğretisi arasındaki temel yaklaşım farklılığına işaret ettiği belirtilmektedir.¹⁰ Özellikle pragmatist felsefi yönelimin ve realist siyasal bilimler öğretisinin etkisinin hissedildiği çoğunluk ABD hukuk öğretilerinde ampirik yöntem sıkça kullanılmaktayken; Avrupa hukuk öğretisi, uluslararası hukuka yaklaşımı itibarıyla indirgemeci gördüğü bu yöntemin yerine, normları ve ilgili kuramı daha çok gözeten çalışmalar yürütmektedir.¹¹ Batı hukuk öğretilerindeki bu yaklaşım farklılığının uluslararası hukukun doğası veya işlevine dair özellikle son yıllarda artan bir anlayış farklılığına işaret ettiği de ifade edilmektedir. Avrupalılar için refah ve barış için anahtar nitelikteki uluslararası hukuk, ABD öğretisi

⁸ Karl Doehring, “Effectiveness”, *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1984, s. 70; J. Wildeman, “The Philosophical Background of Effectiveness”, *Netherlands International Law Review*, C. 24, S. 1-2 (1977), s. 337.

⁹ Malcolm N. Shaw, *International Law*, 8. b., Cambridge: Cambridge University Press, 2017, ss. 386-87; Türkçe çeviri için bkz: Malcolm N. Shaw, *Uluslararası Hukuk*, çev. İbrahim Kaya vd., 8. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018; Ülkesel statü değişimleri açısından etkililik ilkesinin detaylı bir incelemesi için bkz: Enrico Milano, *Unlawful Territorial Situations in International Law: Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy*, Leiden: Martinus Nijhoff, 2005.

¹⁰ Wuerth, “Compliance”, s. 124.

¹¹ G. Verdirame, “‘The Divided West’: International Lawyers in Europe and America”, *European Journal of International Law*, C. 18, S. 3 (2007), ss. 558-66; Harlan Grant Cohen, “Are We (Americans) All International Legal Realists Now?”, *Whither the West?: International Law in Europe and the United States*, ed. Chiara Giorgetti, Guglielmo Verdirame, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, ss. 43-48.

veya uygulayıcısı için sıkça “rasyonel tercih”in işletildiği bir süreç olarak algılanmakta ve “kullanışlılığı” ölçüsünde dikkate alınmaktadır.¹² Nihâî aşamada, hukuka riayet sorusuna cevap arayan her araştırmacı, bir kuramsal temel üzerine inşa ettiği kabullerden hareket etmek durumunda kalmaktadır. Hukuku kurallara dayalı bir sosyal düzen olarak gören pozitivist gelenek ile hukuku belirli bir karar alma süreci olarak gören New Haven ekolünün riayet hususunda varacağı sonuçlar şüphesiz farklılaşacaktır.¹³

Görüleceği üzere hukuka uygun davranılıyor mu sorusuna cevap bulmak ilk bakışta varsayılabilir kadar kolay değildir. En başta hukuka riayet nasıl tanımlanacağı, nasıl ölçüleceği bile tartışmaya açıkken, daha öteye geçilirse bu kavramın tek başına hukukun toplumsal işlevini ölçmek adına yeterli olamayacağı, ancak kısmen fikir sahibi olunabileceği kabul edilmelidir.¹⁴ Ölçüm ve değerlendirmedeki sorunlar da dikkate alındığında, hukuka riayete dair verilere temkinli yaklaşılmalı ve salt veriye dayanan kesin çıkarımlar yapmaktan kaçınılmalıdır.¹⁵ Bu kaygıları dikkate alarak, mevcut başlık boyunca, uluslararası hukuka riayet kavramına dair ölçülebilir değerlendirmelere yer verileceği kadar kavramın kuramsal veya öğretisel yönü de dikkate alınacaktır.

Bir kavram olarak hukuka riayet, hukukun uluslararası düzlemde özneleri üzerinde yarattığı etkiyi ölçme ve bu suretle hukukun uluslararası ilişkilerdeki yerine dair gelişen sosyal bilimler yöntemlerini kullanma arayışının sonucu olarak tezahür etmiştir.¹⁶ Uluslararası hukuka riyeti ölçen çalışmalar, Soğuk Savaş'ın ardından büyüyen küresel düzene dair değişim beklentilerinin bir mahsulü olarak, 1990'lı yıllardan itibaren ciddi şekilde artarak gerek siyaset bilimcileri gerekse hukukçuları kapsayan bir alt dal olarak

¹² Wuerth, “Compliance”, ss. 124-25.

¹³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz: Kingsbury, “The Concept of Compliance as a Function of Competing Conceptions of International Law”, ss. 349-60; Konu daha detaylı incelendiğinde kullanılan kavramların faydalıcılıktan eleştirel teoriye kadar muhtelif siyaset felsefesi akımlarına kadar araştırmayı götürmek mümkündür. Bu yönleriyle hukuka riyeti inceleyen bir çalışma için bkz: Mark G. Burgstaller, *Theories of Compliance with International Law*, Leiden ; Boston: Brill - Nijhoff, 2004, ss. 29-80.

¹⁴ Markus Jachtenfuchs, “Is There a Compliance Trilemma in International Law?: Comment on Jeffrey L. Dunoff”, *The International Rule of Law: Rise or Decline?*, ed. Heike Krieger, Georg Nolte, Andreas Zimmermann, Oxford: Oxford University Press, 2019, ss. 204-5.

¹⁵ Jeffrey L. Dunoff, “Is Compliance an Indicator for the State of International Law?: Exploring the ‘Compliance Trilemma’”, *The International Rule of Law*, ed. Heike Krieger, Georg Nolte, Andreas Zimmermann, Oxford: Oxford University Press, 2019, ss. 185-87.

¹⁶ Kingsbury, “The Concept of Compliance...”, s. 345.

belirginleşmiştir.¹⁷ Söz konusu çalışmalar, bilhassa 90'lı yıllara kadar olan veri eksikliğini gidererek uluslararası hukukçular için anekdotların veya subjektif deneyimlerin ötesinde; sistemli, üzerinde çalışılmaya ve çıkarım yapılmaya uygun bir zemin oluşturmuştur.¹⁸ Böyle bir çalışma alanı, hukuka uyuluyor mu sorusuna Louis Henkin'in meşhur “neredeyse tüm uluslar, uluslararası hukuk ilkelerinin ve yükümlülüklerinin neredeyse tamamını neredeyse her zaman gözetirler”¹⁹ cümlesinin ötesine geçerek, ikna edici cevaplar üretebilmelerine olanak vermektedir.

Mevcut çalışmanın amacı dikkate alınarak bu başlıkta, uluslararası hukuka niçin uyuluyor sorusuyla şekillenen literatür²⁰ kısmen ele alınacaktır. Bu bağlamda *niçin uluslararası hukuka riayet edildiğine değil, hukuka riayet olgusunun vasıflarına veya riyeti etkileyen unsurlara bakılacaktır*. Bir başka deyişle, hukuka riyeti isabetli biçimde değerlendirmek için dikkate alınması gereken unsurlar sıralanacaktır. Şüphesiz, niçin sorusuna cevap arayan çalışmalar hukuka uyulduğu kabulü veya varsayımından hareket ettikleri için ilgisi ölçüsünde değerlendirilecektir. Nihayet bu alanın disiplinlerarası bir alan olduğu, hukukçuların yanı sıra uluslararası ilişkiler çalışan siyaset bilimcilerin de katkı sağladığı bir alan olduğu ifade edilmelidir.

Başlarken hukuka uymama (non-compliance) tabirinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Sözgelimi, yüze yakın madde içeren bir uluslararası andlaşmanın esaslı ihlal ölçüğünde olmayan, yani çok önemli görülmeyen, basit bir hükmünün ihlal edilmesi durumunda, tüm andlaşma ilişkisine hanel getirecek şekilde bir ihlalin ortaya çıktığı söylenemez.²¹ Burada anlaşılması gereken “ne ölçüde hukuka riayet ediliyor” sorusuna olumsuz cevap verebilecek yoğunlukta ihlalin var olması gerektiğidir. Bu bağlamda hukuka

¹⁷ William C. Bradford, “International Legal Compliance: An Annotated Bibliography”, *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, C. 30, S. 2 (2004), s. 379.

¹⁸ Kingsbury, “The Concept of Compliance...”, ss. 346-47.

¹⁹ Henkin, Louis, “International Law and the Behavior of Nations”, *Recueil Des Cours 1965-I*, Hague Academy of International Law, 1965, s. 179.

²⁰ İfade edilen literatürün incelendiği örnekler için bkz: Harold Hongju Koh, “Why Do Nations Obey International Law?”, *The Yale Law Journal*, C. 106 (1997), ss. 2614-45; Burgstaller, *Theories of Compliance with International Law*, ss. 95-189; O’Connell, *The Power and Purpose of International Law*, ss. 57-98.

²¹ Somut örnekler üzerinden bu konuyu inceleyen bir çalışma için bkz: Frederic L. Kirgis, “Some Lingering Questions about Article 60 of the Vienna Convention on the Law of Treaties”, *Cornell International Law Journal*, C. 22, S. 3 (1989), s. 555.

aykırılık basit bir ikilik (dikotomi) değil, bir spektrum olarak düşünülmelidir.²² Bilindiği üzere, Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi uyarınca basit ihlaller andlaşmayı sona erdirecek bir neden değildir, ancak esaslı ihlal denebilecek yoğunluğa ulaşan bir ihlal, andlaşmayı sona erdirmek için gerekçe olabilir.²³ Bu örneği dikkate alarak, uluslararası hukuka uygun davranılıyor mu sorusunun cevabını ararken, basit ihlalleri spektrumun bir tarafına koyup taraflarca önemli görülecek ihlalleri diğer tarafa yerleştirerek gözlem yapılmalıdır. Yapılan çalışmalarda da hukuka riayet etmek veya hukuka aykırı davranmak şeklindeki bir ikili düşüncenin mevcut hukuk uygulamasını yansıtmadığı, her bir davranışın kendine özgü koşullarının muhataplar için daha önemli görüldüğü ortaya konulmaktadır.²⁴ Hukuka riayet, bir kavram olarak, devletlerden bireylere kadar farklı kişileri ve kuralların ortaya çıkışından bunların hayata geçirilmesine kadar farklı evreleri içeren karmaşık bir süreci tanımlamak için kullanılmalıdır.²⁵ Başa dönersek, yüze yakın maddeden oluşan bir andlaşmaya uyulmadığı, tarafların hukukî yükümlülüklerini *hiçe saydıklarını* söyleyebilmek için ancak tarafların andlaşmayı sona erdirmeye itecek ihlalleri dikkate almak gerekir.

Uluslararası hukuk kurallarının ortaya çıkışı ile hukuka uyulması arasındaki ilişkiye bakıldığında, ilk dikkat çeken husus, iki sürecin her ne kadar başka evrelere işaret eder gibi gözükse de aslında yakın irtibatlı olduğu, hatta iç içe geçmiş olduğudur.²⁶ Şöyle ki, normal şartlar altında öncelikle bir hukuk kuralının ortaya çıkması, gerekli prosedürlerin ardından yürürlüğe girmesi gerekir. Ancak yürürlüğe giren bir hukuk kuralına riayet edilip edilmediği ölçülebilir. Bilindiği gibi uluslararası hukukun aslî kaynakları olarak tereddütsüz biçimde sayılanlar, uluslararası andlaşmalar ve uluslararası teamüldür.²⁷ Her

²² Jana von Stein, “International Law: Understanding Compliance and Enforcement”, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, International Studies Association, Oxford University, 2017, ss. 1-33.

²³ VAHS metni için bkz: Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, ss. 66-87; Elif Uzun, *Uluslararası Hukukta Andlaşmaların Esaslı İhlal Nedeniyle Sona Erdirilmesi ve Askıya Alınması*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013, ss. 27-48.

²⁴ Kingsbury, “The Concept of Compliance...”, s. 348; Abram Chayes, Antonia Handler Chayes, *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995, ss. 17-24.

²⁵ Courtney Hillebrecht, “Compliance: Actors, Context and Causal Processes”, *Research Handbook on the Politics of International Law*, ed. Wayne Sandholtz, Christopher A. Whytock, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, s. 42.

²⁶ Courtney Hillebrecht, “Compliance: Actors, Context and Causal Processes”, s. 44.

²⁷ Uluslararası hukukun biçimsel kaynaklarını bildiren UAD Statüsü madde 38’de aslî kaynaklardan biri olarak sayılan genel hukuk ilkelerinin bağımsız bir kaynak niteliğine sahip olup olmadığına dair bir tartışma var olagelmıştır. Bkz: Edip F. Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, İkinci Baskı, İstanbul: Filiz

iki hukuk kaynağının kurucu unsurlarına veya ortaya çıkışına bakıldığında, ya mevcut bir uygulamaya dayandığını ya da uygulanmasının taraflarca arzulandığı görülür. Uluslararası Adalet Divanının (UAD) da belirttiği üzere, teamüller, bir davranışın *kural olarak* yeterli bir süre, istikrarlı şekilde ve tek tip olarak hukukun gereği olduğu inancıyla icra edilmesidir.²⁸ Bu tanım neredeyse tüm uluslararası hukuk ders kitaplarında da bulunabilir.²⁹ Görüleceği üzere uluslararası teamülden doğan bir hukukî yükümlülükten bahsedebilmek için öncesinde bu davranışların *var olması* gerekmektedir. Yine öğretilerde ifade edildiği üzere pek çok kanun andlaşma veya hukuk oluşturan andlaşma adı verilen Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (VAHS) veya Diplomatik İlişkiler Sözleşmesi gibi andlaşmalar, özünde mevcut teamüllerin tedvin (kodifikasyon) edilmesini kapsamaktadır.³⁰ İlginç şekilde, uluslararası ilişkiler disiplininde “rastlantısal veya kazara uyum” olarak adlandırılan ve devletlerin yüksek oranda riayet ettikleri bazı andlaşmalara uyma nedeninin hukuk olmadığı, başka gerekçelerle hukuk kurallarıyla örtüşen davranışların sergilendiği yönündeki görüşlerle³¹ karşılaşmak mümkündür. Uluslararası hukuk kurallarının mahiyeti ve ortaya çıkışı hakkında eksik bir araştırmanın sonucu olabilecek bu görüşlere, teamül ve tedvin kavramlarının ışığında eleştirel yaklaşılmalıdır.

Pek çok uluslararası hukuk kuralının mevcut davranışlardan doğması olgusu, hukuka riayetin sadece bu davranışları dikkate alarak ölçülemeyeceği gerçeğini gölgelemelidir. Söz gelimi, yürürlükteki bir andlaşmanın hükümlerine taraf devletlerin ne kadar uygun davrandığına dair bir oran, uluslararası hukukun etkililiğine dair sınırlı bilgi verecektir. Zira devletler, sıkça, ya hâlihazırda ilgili şartları haiz oldukları veya kolayca olabilecekleri andlaşmaları yapmakta ya da yapılmasında kendisi açısından fayda gördüğü andlaşmalara taraf olmaktadır. Bu açıdan, yapılan bir andlaşmaya taraf olan devletlerin

Kitabevi, 1987, C. Birinci Kitap, ss. 165-71; Meray, *Devletler Hukukuna Giriş (Birinci Cilt)*, ss. 101-2; Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, 14. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2015, ss. 114-19; Yusuf Aksar, *Uluslararası Hukuk I*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015, ss. 76-83.

²⁸ UAD, *Asylum Case (Colombia/Peru)*, Judgment, 20 Kasım 1950, ICJ Reports 1950, s. 276-277.

²⁹ Teamülün kurucu unsurlarına ilişkin detaylı bilgi için bkz: Emre Öktem, *Uluslararası Teamül Hukuku*, İstanbul: Beta, 2013, ss. 49-154.

³⁰ Meray, *Devletler Hukukuna Giriş (Birinci Cilt)*, s. 94; Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, C. Birinci Kitap, ss. 63-64; Enver Bozkurt, M. Akif Kütükçü, Yasin Poyraz, *Devletler Hukuku*, 8. Baskı, Ankara: Yetkin, 2015, s. 65.

³¹ Dilek Elvan Çokişler, “İtibar Teorisi: Uluslararası Hukuka Uyum Açısından Birleştirici Bir Teori”, *Alternatif Politika*, C. 12, S. 1 (2020), ss. 150-51.

andlaşmaya uyma oranları, normal şartlarda neredeyse eksiksiz olabilmektedir. Bir devletin andlaşmaya taraf olmasına rağmen yerine getirmeyeceği yükümlülüklerden sorumlu olmamak adına çekince koyabilme imkânı da dikkate alındığında, salt veri analizine dayalı bir hukuka riayet araştırması, uluslararası hukukun muhataplarının davranışları üzerindeki etkisine dair kullanılabilir az bilgi verecektir.³²

Nitekim uluslararası andlaşma metinleri oluşmadan önce devletlerce müzakere edilmekte, pek çok değişikliğe uğramakta ve nihayetinde imzalamaya veya onaylamaya müsait hale gelmektedir. Devletler, uygulamak veya uymak istemeyecekleri andlaşma hükümlerinin gözden geçirilmesini veya metinden çıkarılmasını sağlayabilmektedirler. Gerek teamüller gerekse belirli bir kısmı itibarıyla uluslararası andlaşmalar, devletler öncesinde bu kurallara uyduğu veya uyguladığı için oluşmuştur.³³ O halde, şu sonuca varabilmek mümkündür: Uluslararası hukuk kurallarının önemli bir bölümü ya hâlihazırda bir uygulamaya dayandığı için kural haline gelmiştir ya da nasıl uygulanacağına dair muhataplarının iradesi kural oluşturulurken aranmıştır. Bu kuralların rızaya dayanan niteliği, riyeti tesisi eden bir “garanti” olarak anlaşılabilir.³⁴

Bununla birlikte devletlerin sadece kendilerine çok yük getirmeyen andlaşmalara taraf olduğu gibi bir düşüncenin temelsiz olduğu belirtilmelidir. Devletlerin çok az “maliyet” doğuran andlaşmalara taraf olduğu iddiası, işkencenin önlenmesinden sosyal ve kültürel hakları ihtiva eden farklı andlaşmalara yüksek sayıdaki katılımı gösteren mevcut veriler karşısında dayanaksız kalmakta, devletlerin uy(a)madıkları andlaşmalara da taraf oldukları görülmektedir.³⁵ Andlaşmalara ilişkin bu durumu 1975 tarihli Helsinki Nihâî Senedi'nin imzalanması üzerinden inceleyen bir çalışmada, mevcut insan hakları kurallarının hem ilgili senedin ortaya çıkışını hem de bu yükümlülüklere uyulmasını nasıl sağladığı gösterilmektedir.³⁶ Örneğin, 90'lı yıllarda işkence ve kötü muameleye ilişkin kar-

³² Jachtenfuchs, “Is There a Compliance Trilemma in International Law?: Comment on Jeffrey L. Dunoff”, ss. 204-5.

³³ Courtney Hillebrecht, “Compliance: Actors, Context and Causal Processes”, ss. 50-51.

³⁴ Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, s. 12.

³⁵ Hathaway, “Between Power and Principle...”, s. 480.

³⁶ Daniel C. Thomas, *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism.*, Princeton: Princeton University Press, 2001, ss. 55-87.

nesine bakıldığında, Türkiye, andlaşmalarla altına girdiği yükümlülükleri yerine getiremediği için AIHM nezdinde ihlalle sonuçlanan pek çok davaya muhatap olmuştur.³⁷ Keza, Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi tarafından, kamu açıklamalarıyla, Türkiye'nin defalarca ihlalle itham edildiği ve nihayet 2000'li yıllarda ihlallerin giderilmesi adına, Türkiye tarafından mevzuat ve uygulama reformu yapıldığı görülmektedir.³⁸

Sıkça gözlemlenen bir diğer husus ise devletlerarası ilişkilerin salt birkaç konuya indirgenemezliğidir. Mevcut ekonomik yapının kaçınılmaz kıldığı geniş ilişki ağı, hukukun iç içe geçen konularını ve etki alanını daha belirgin biçimde ortaya çıkarmıştır. Bir devletin, sözcelimi, insan haklarına ilişkin yükümlülüklerine aykırı davranması kolayca diğer ilişki alanlarında da kendini göstermektedir. Sıkça bir devlete yapılan malî yardımların veya askerî desteğin insan haklarına saygı şartlarına bağlandığı görülür.³⁹ Bu konuda iki gözlem yapılabilir: Öncelikle, yükümlülüklerine aykırı davranacak devletin ciddi bir değerlendirme yapması gerekliliği ortadadır. Bu olgu sadece olumsuz yönüyle düşünülmemelidir. Pekâlâ, bir devletin göz önünde bulunan bir tavizi sıkça başka bir alanda denk bir kazanıma işaret etmektedir. Nitekim çoğunluğu asimetrik karakterli ittifak andlaşmalarını inceleyen bir çalışma, neredeyse tamamının yapılan askerî yardıma denk ticarî hükümler içerdiğini ve bu tip andlaşmaların taraflarca daha güvenilir kabul edilerek yüksek oranda uyulduğunu tespit etmiştir.⁴⁰ Bu suretle, uluslararası hukukla kişilere yüklenen ödevler veya verilen haklar, genelde, alakart tercihe tâbi değildir sonucu ortaya çıkmaktadır.

Hukuka riayete dair önemli bir diğer konu, devletin hem yegâne hem de yekpare bir kişi olarak görülmemesi gerekliliğidir. Bu bağlamda, devletler, bakanlıklar veya diğer kamu kurumları gibi farklı birimlerden müteşekkil kişiler olup, uluslararası hukukun günümüzde evrildiği karakter itibarıyla hem ulusal hukukun hem ulusötesi hukukun hem de

³⁷ Örnek pek çok davanın incelendiği bir çalışma için bkz: Sabahattin Nal, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Türkiye'de İşkence ve İnsanlık Dışı Muamele", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2 (2007), ss. 145-84.

³⁸ M. Semih Gemalmaz, "Evolution of the CPT Activities in the Turkey Case", *Turkish Yearbook of Human Rights 1997-1998*, Ankara: Amme İdaresi Enstitüsü, 1998, ss. 65-70; Huriye Seven, "Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi ve Uygulaması", *Türk İdare Dergisi*, C. 448, S. Eylül (2005), ss. 124-28.

³⁹ Britanya, Kanada ve Avustralya örnekleri üzerinden yapılan yardımlarla insan hakları ilişkisini söylem ve eylem farklılığını vurgulayarak eleştirel biçimde inceleyen bir çalışma için bkz: Bethany Barratt, *Human Rights and Foreign Aid: For Love or Money?*, Oxon: Routledge, 2008.

⁴⁰ Paul Poast, "Can Issue Linkage Improve Treaty Credibility?: Buffer State Alliances as a 'Hard Case'", *Journal of Conflict Resolution*, C. 57, S. 5 (2013), ss. 755-59.

geleneksel devletlerarası hukukun iç içe geçtiği geniş bir hukuka uygun davranma algısı gerekmektedir.⁴¹ Devletlerin başat rolünü göz ardı etmeden, uluslararası düzenin işleyişine etki eden diğer muhatapların katkıları ve bir devletin kimi zaman çatışan kurumlarının tavırları bir bütün olarak dikkate alındığında, hukuka riayet kavramının çok yönlü ve geniş bir gözlem alanı olabileceği görülmektedir.

Uluslararası hukukun bir süredir bölünme veya parçalanma (fragmentation) denilen⁴² bir uzmanlaşma olgusunu tecrübe ettiği artık kabul görmektedir.⁴³ Bu nedenle uluslararası hukukun farklı alt dallarını aynı kefedede değerlendirmek doğru olmayacaktır. Bunun yerine, hukuka riayete ilişkin gözlemlerde tekil kuralları değil en azından bir bütün olarak ilgili uluslararası hukuk alt dalının kurucu öğelerini içeren kurallar toplamını dikkate almak gerekecektir. Böyle bir çalışmada ilgili düzenin açıkça belirlenebilen amacına uyarlı yahut bu amacı gerçekleştirmeye yatkın kural veya ilkeleri dikkate almak isabetli görünmektedir.⁴⁴ Uluslararası hukukun farklı alt dalları üzerine yapılan ampirik çalışmalar gerek hukuk kurallarının ortaya çıkışı gerekse bu kurallara riayet etmeyi sağlayan yöntemlerin ihdasında ilgili alanın kendine özel gerekliliklerinin dikkate alındığını göstermektedir. Uluslararası çevre hukuku gibi dallarda hukukun etkililiği için esnek hukuk enstrümanlarının tercih edildiği, uluslararası ticaret hukuku gibi alanlarda ise bilindik şekliyle andlaşmaların ve haricî uyumsuzluk çözüm yöntemlerinin yeğlendiği görülmektedir.⁴⁵ O halde uluslararası hukuka uyuluyor mu veya uluslararası hukuk kuralları devletlerin davranışlarına gerçekten etki ediyor mu sorularının tek bir yöntemi benimseyen bir cevabı olması isabetli değildir. Bunun yerine bölümlenen uluslararası hukuk dallarının farklı karakteristiğine dayalı gözlemler tercih edilmelidir.

⁴¹ Kingsbury, "The Concept of Compliance...", s. 357.

⁴² Gülsüm Kaya, "Uluslararası Hukukta Bölünmenin Uluslararası Deniz Hukuku Yönünden İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 3 (2021), s. 2011 dipnot 2.; Ayşe Füsün Arsava, "Uluslararası Hukuk ve BM Teşkilatındaki Değişimler", *Uyumsuzluk Mahkemesi Dergisi*, S. 5 (2015), ss. 115-30.

⁴³ Bu konudaki en kapsamlı çalışmalardan biri Uluslararası Hukuk Komisyonunca yürütülmüştür. Ulaşılan sonuçlara ilişkin rapor için bkz: BM Genel Kurulu, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, Report of the Study Group of the International Law Commission Finalized by Martti Koskenniemi, A/CN.4/L.682, 13 Nisan 2006.

⁴⁴ Kingsbury, "The Concept of Compliance...", ss. 360-61.

⁴⁵ Gregory Gregory Shaffer, Tom Tom Ginsburg, "The Empirical Turn in International Legal Scholarship", *The American Journal of International Law*, C. 106, S. 1 (2012), s. 41.

Son olarak, uluslararası yükümlülükler aykırı davranma olgusunun her bir vaka için ayrıca incelenmesi de gerekebilir. Kaynağı bir andlaşma olan bir yükümlülüğe aykırı davranılırken başka bir andlaşma hükmü veya hukukî gerekçe sunulduğu sıkça görülür. Öyle ki, ihlalciler devletler, gerekçe olarak diğer kuralları ileri sürerken mevcut ihlal haricinde söz konusu kurala güçlü biçimde riayet ettikleri örnekleri de göstermektedirler.⁴⁶ Keza bu durumların tamamında olmasa bile belirli bir kısmında, özellikle bir grup devletin müşterek hareketiyle var olan uluslararası hukuk kurallarını değiştirme veya eksik işleyen icra yöntemlerini güçlendirme amacı olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷ Yeni uluslararası teamül kurallarının ortaya çıkışı da hukuku ihlalin bazı durumlarda hukuku değiştirme amacı güttüğünü ortaya koymaktadır. Bir teamülün değişmesi veya “evrimi” için mevcut uygulamadan bir devletin sapması yani mevcut teamüle aykırı davranması gerekmekte ve diğer devletlerin vereceği tepki üzerine yeni bir teamülün ortaya çıkıp çıkmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁸ Hukuk kuralları oluşturmak için riayetsizlik, kimi zaman mevcut kuralların yeniden yorumlanması kimi zamansa mevcut kuralların yeniden müzakereye açılması için kullanılabilir.⁴⁹ Her iki durumda da hukuku ihlal ile yeni hukuk kuralı arasında kalabilmenin imkân dâhilinde olduğu düşünüldüğünde, hukuka riayet etmemenin uluslararası düzen gibi kurumsallaşmış merkezî yasama organının bulunmadığı mecralarda belirgin bir işlevi olabileceği ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, belirli ölçüde kalmak kaydıyla, etkililikten ödün vermek hukukun değişen sosyal gerçeklere uyum sağlayabilmesini mümkün kılmaktadır.⁵⁰ O halde, ilginç bir önerme olarak, her koşulda hukuka eksiksiz riayet etmenin uluslararası düzenin mevcut yapısı içinde arzulanan bir gelişme olmayacağı bile ileri sürülebilir.⁵¹ Böylece mevcut başlığın kasten gerçekleştirilen riayetsizliklerin yanında aşağıda yönetimselci görüş kapsamında işlenecek kasıtsız riayetsizliği ve

⁴⁶ Bull, *The Anarchical Society*, s. 132.

⁴⁷ Yazar, NATO'nun Kosova'ya müdahalesini bu kapsamda saymaktadır. Jacob Katz Cogan, “Noncompliance and the International Rule of Law”, *The Yale Journal of International Law*, C. 31 (2006), s. 191.

⁴⁸ Curtis A. Bradley, Gulati Mitu, “Withdrawing from International Custom”, *Yale Law Journal*, C. 120, S. 2 (2010), ss. 211-12; Suzanne Katzenstein, “International Adjudication and Custom Breaking by Domestic Courts”, *Duke Law Journal*, C. 62, S. 3 (2012), ss. 673-74; Öktem, *Uluslararası Teamül Hukuku*, ss. 154-62.

⁴⁹ Timothy Meyer, “Power, Exit Costs, and Renegotiation in International Law”, *Harvard International Law Journal*, C. 51, S. 2 (2010), ss. 394-98.

⁵⁰ Hernández, “Effectiveness”, ss. 249-50.

⁵¹ Cogan, “Noncompliance and the International Rule of Law”, ss. 206-9.

bu paragrafta ifade edilmeye çalışılan işlemsel riayetsizliği (operational noncompliance)⁵² kapsadığı söylenebilir.

B. Caydırıcı Etkenler

Uluslararası hukuka riayete dair hacimli literatür incelendiğinde, mevcut başlığa dair iki önemli husus öne çıkmaktadır. Bunlar caydırıcı etkenler ve teşvik edici etkenler olarak kabaca sınıflandırılabilir. İlk olarak, hukuk kurallarını ihlal edenlere verilen tepkiler açısından caydırıcı etkenler incelenebilir. Caydırıcı etkenlerde, uluslararası ilişkilerde mütekabiliyet (karşılıklılık) ve uluslararası düzen içindeki itibar (reputation) ana başlıklar olmaktadır. Tekrar etmek gerekirse burada uluslararası hukuka niçin uyulduğuna değil, uyma olgusunun niteliklerine bakılacaktır.

1. Mütekabiliyet

Uluslararası ilişkilerin ve tabiatıyla uluslararası hukukun köklü kavramlarından biri olarak mütekabiliyet (reciprocity), uluslararası düzenin etkili bir merkezîleşmiş icra mekanizmasına sahip olmaması sonucu, devletlerin ilişkilerinde birbirlerine karşı özdeş ve denk muamelede bulunması olarak tanımlanabilir.⁵³ Mütekabiliyet olumlu ve olumsuz görünümüne göre ayrılabilir. Olumlu yönü, devletlerin uluslararası yükümlülüklerine bir davranışta bulunmak veya uygulamak biçiminde riayet etmesini; olumsuz yönü ise, bir kural ihlaline cevaben belirli yükümlülüklerine uymayı durdurması veya tekrar hukuka riayet sağlanana kadar bu yükümlülükleri yeri getirmekten kaçınmasını içermektedir.⁵⁴ Andlaşmalar hukukundan silahlı çatışmalar hukukuna kadar uluslararası hukukun pek çok alanında mütekabiliyet, tarihsel olarak değişen etkinlikte, ilişkilerin yürütülmesine yön veren temel ilkelerden biri olagelmiştir.⁵⁵ Mütekabiliyet, her iki tarafın menfaa-

⁵² *Ibid*, s. 195 vd.

⁵³ Simma Bruno, "Reciprocity", *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1984, C. 7, s. 400.

⁵⁴ Andreas Paulus, "Reciprocity Revisited", *From Bilateralism to Community Interest*, ed. Ulrich Fastenrath vd., Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 117.

⁵⁵ Uluslararası hukukun farklı alanlarındaki mütekabiliyete ilişkin örnekler için bkz: Süleyman Dost, "Milletlerarası Hukukta Mütekabiliyet İlkesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2 (2016), ss. 11-29; Sean Watts, "Reciprocity and the Law of War", *Harvard International Law Journal*, C. 50, S. 2 (2009), ss. 365-434.

tine olan bir hukukî ilişkide, karşı tarafın da aynı şekilde cevap vereceği göz önünde bulundurulurken tarafların mevcut ilişkiyi zedeleyecek davranışlardan kaçınmasını sağlamak suretiyle hukuka riayeti tesis etmektedir.⁵⁶

Hukukun sadece neleri yasakladığıyla veya kimleri hangi faaliyetlerden men ettiğiyle ilgilenenler, özellikle günümüzde tecrübe edilen hukuku açıklamaktan uzaktır. Hart'ın yönlendirmeye muhtaç kişiler olarak kavramsallaştırdığı ve modern toplumlarda ciddi bir kitleye denk düşen insan topluluğu için hukukun neleri düzenlediği, insanları nasıl davranmaya teşvik ettiği birincil önem arz etmektedir.⁵⁷ Uluslararası toplum açısından bakıldığında, sadece yasaklanan davranışları konu edinen bir hukuk algısı yetersiz kalmakta, uluslararası dayanışmayı temele alan ve muhtemel iş birliği alanlarında iletişimin dilini ve çerçevesini kurarak gerekli teknik desteğe imkân veren bir hukuktan bahsetmek gerekmektedir.⁵⁸ Mütakabiliyetin uluslararası işbirliğini sağlamak için her bir olaya özgü biçiminin yanında, bir topluluğun düzenli işleyişinde görülen faydaya dönük yaygın biçimi de bulunmaktadır.⁵⁹ Uluslararası düzende rol alan öznelerin var olan bir hukuk kuralına aykırı hareket etmesine engel olan etkenlerden biri olan “geleceğin gölgesi” örneği bu kapsamda değerlendirilebilir. Buna göre, bir caydırıcılık örneği olarak, hukuk kurallarını ihlal eden devletler mütakabiliyet esasına göre karşılık bulacakları gibi, ihlalciler olarak benimsenmeleri durumunda itibar kaybı yaşayarak gelecekteki hukukî ilişkilerini de tehlikeye sokmaktadırlar.⁶⁰ Uluslararası Para Fonu (UPF) Ana Sözleşmesi madde VII'yi⁶¹ esas alarak yapılan bir veri analizi bu ifadeyi doğrulamaktadır. Buna göre, devletlerin siyasî tercihlerinde hukukî taahhütleri kritik rol oynamakta, hem çıkarlarını korumak hem de artırmak için hukuka riayet eden devlet olmayı tercih etmektedirler.⁶²

⁵⁶ Andrew T. Guzman, *How International Law Works: A Rational Choice Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 42.

⁵⁷ Bkz. *supra*, s. 10.

⁵⁸ Jan Klabbers, *International Law, International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 16.

⁵⁹ Robert O. Keohane, “Reciprocity in International Relations”, *International Organization*, C. 40, S. 1 (1986), ss. 20-23.

⁶⁰ Robert Axelrod, Robert O. Keohane, “Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions”, *World Politics*, C. 38, S. 1 (1985), ss. 232-35.

⁶¹ 1944 yılındaki ilk halinden itibaren UPF Ana Sözleşmesi, sonuncusu 2016'da olmak üzere, 7 kere değiştirilmiştir. Sözleşmenin güncel metni için UPF resmî internet sitesindeki şu adrese bakılabilir: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/index.htm> (08.07.2021)

⁶² Beth A. Simmons, “International Law and State Behavior: Commitment and Compliance in International Monetary Affairs”, *American Political Science Review*, C. 94, S. 4 (2000), ss. 820, 832.

Artan uluslararası ilişki alanları, mütakabiliyet esasına dayalı düzenin etkisini güçlendirmekte ve ihlallerin aynı konuda olmasa bile farklı mecralarda karşılık bulmasının mümkün kılmaktadır. Karşılıklı ilişkiler açısından bakıldığında, komşular gibi yoğun ilişkileri bulunan devletlerin geleceğe dönük öngörü ve ihtiyaçları hem yükümlülüklere aykırı davranma isteğini azaltmakta hem de kötüleşen ilişkilerin uzun süre devamının getirdiği baskı, karşılıklı tedbirlerin asgarî ihtiyaca cevap verebilecek seviyede tutulmasını gerektirmektedir. Türkiye ve İsrail arasındaki Mavi Marmara krizinde benzer bir sürecin işlediği kolayca görülmektedir. 2010 yılında neredeyse kopan ilişkiler 2013 yılında dilenen özürle birlikte yeniden tesis edilmiş ve varılan andlaşmanın iki devletçe onaylanmasının ardından 2016 yılından beri ilişkiler asgarî düzeyde devam etmektedir.

Mütakabiliyet ve hukuka riayet arasındaki ilişkinin iki konuda olumlu sonuçlar doğurabilmesi güçleşmektedir. Öncelikle, belirli ilişkiler mütakabiliyete elverişli olmayabilir. Söz gelimi, mütakabiliyetin esas olduğu uluslararası ticaret hukukunun aksine, insan hakları hukukunda mütakabiliyet benimsenmeyen bir vasıftır.⁶³ Devletlerin insan hakları veya insancıl hukuk gibi başlıkları kapsayan yükümlülüklerinde, doğrudan karşılıklı menfaatten ziyade üçüncü bir grubun faydası söz konusu olduğu için bu gibi hukuk ihlallerine özdeş bir tepki vermek ne arzulanabilir ne de makul bir tepki olabilir. Keza bu durum bir bütün olarak insanlığın geleceğini etkileyebilecek nükleer, biyolojik, kimyasal vb. silahların yasaklanması veya çevrenin korunmasını amaçlayan çok taraflı andlaşmalarda da kendini göstermektedir. Karşılıklı ihlallerin gerçekleşmesi, korunması amaçlanan ve hukuken tanınan değerleri anlamsızlaştırabilme potansiyeli taşımaktadır. Nitekim VAHS 59. madde son fıkrası, esaslı ihlale ilişkin devletlerin sahip oldukları yetkilerin bireylerin korunmasına ilişkin insancıl nitelikli hükümlere uygulanmayacağını ve herhangi bir misilleme yetkisini tesis etmeyeceğini düzenlemektedir. Bu kapsamda mütakabiliyetin başka ilişki alanlarına yansımaları söz konusu olabilir.

İkincisi ise çok taraflı yükümlülükler içeren ilişkilerde, ilgili yükümlülüklere aykırı davranarak bir devlet, diğer tüm taraflara karşı bir ihlalde bulunsa bile ihlalci devlete

⁶³ Shaffer, Ginsburg, “The Empirical Turn in International Legal Scholarship”, s. 43.

yönelecek tepkinin ortaya çıkması ya çok gecikebilmekte ya da hiç gerçekleşmeyebilmektedir.⁶⁴ Her ne kadar nadiren görülen bir örnek olsa da, hem yukarıda zikredilen mütekabiliyete elverişli olmayan bir alanı kapsayan hem de çok taraflı bir andlaşmanın ihlali konusunu edinen güncel bir örnek bulunmaktadır. Gambiya, 2019 yılında, sınırlarının çok uzağında, Arakan Eyaleti'nde, gerçekleşen olaylarda Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'yi ihlal ettiği gerekçesiyle Myanmar'a karşı UAD nezdinde bir dava açmıştır.⁶⁵

2. İtibar

Mütekabiliyet esasına göre yürütülen ilişkilerin geleceğe dönük gelişiminde, belirleyici etkenlerin başında, söz konusu ilişkinin bozulmamasına yönelik karşılıklı çabanın devam edeceği fikri yatmaktadır. O hâlde, bir ilişkinin kurulması kararı verilirken geçmişte yaşananlar, geleceği şekillendiren etkenlerden biri olmaktadır. Uluslararası düzen açısından da bakıldığında mütekabiliyet şimdiye veya geçmişe dönük iken, itibar geleceği dikkate almakta, cevap vermekten ziyade öngörebilmeyi amaçlamaktadır.⁶⁶ Böylece mevcut uyum, muhtemel iş birliği anlamına gelerek teskin edici bir yön barındırmaktadır.

Taahhütlerini yerine getirdiği bilinen devletlerin daha kolay şekilde andlaşmalar yapacağı, müzakereler esnasında daha fazla imtiyaza sahip olabileceği ve daha kötü itibara sahip devletlere nazaran işbirliğine dönük daha çok sorunu çözebileceği ifade edilmektedir.⁶⁷ İtibarın bir devletin uluslararası yükümlülükleri açısından etkileri, uluslararası ticaret alanında belirgin şekilde görülebilir. Ülkesindeki yatırımcı sayısı ve yatırım miktarını artırmak isteyen devletler, uluslararası ekonomi ve ticaret hukukunun temel hukukî enstürümanlarına dikkatlice riayet etmektedirler. Bu kimi zaman Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez (ICSID) kararlarını uygulamak veya UPF Ana Sözleşmesi'nin ilgili maddelerine uygun davranmak şeklinde tezahür ederken; kimi

⁶⁴ von Stein, "International Law: Understanding Compliance and Enforcement", s. 7.

⁶⁵ Uluslararası Adalet Divanı, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar), Provisional Measures, Order of 23 January 2020, I.C.J. Reports 2020, ss. 3-31.

⁶⁶ Rachel Brewster, "Reputation in International Relations and International Law Theory", *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art*, ed. Jeffrey L. Dunoff, Mark A. Pollack, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, ss. 526-27.

⁶⁷ Guzman, *How International Law Works*, s. 34.

durumda ise gayrişeklî (gayriresmî) hukuk⁶⁸ kapsamında zikredilen sözlere veya vaatlere uymak şeklinde gerçekleşmektedir. Pek çok devlet, yabancı aktörlerce veya yatırımcılarca “güvenilir” bir muhatap olarak benimsenmesinin getireceği ekonomik faydaları gözeterek hukuka uyan devlet itibarına sahip olmayı önemsemektedir.⁶⁹ Nitekim uluslararası ilişkiler disiplinin ana yaklaşımlarından olan realizm, liberalizm ve inşacılığın devletleri uluslararası hukuka uygun davranmaya iten nedenler konusundaki farklı savlarını birleştirici bir unsur olarak itibarın, özellikle 2000’li yılların başından itibaren belirgin biçimde öne çıkarıldığı ifade edilmektedir.⁷⁰

Devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesinde itibarın rolünü⁷¹ üç yüzyıllık süreçte inceleyen bir çalışma, alınan borçları ödemedi ve yeniden borçlanabilmede, yani ilişkilerin sürekliliğinde, itibarın anahtar rolünü ortaya koymaktadır.⁷² Aynı çalışma, dikkat çekici şekilde, söz konusu akdî yükümlülüklerin ihlalinde ticarî tedbirlerin veya gambot diplomasinin rolünün sanılandan çok daha sınırlı olduğunu, borç veya yatırım ilişkilerinde işbirliğini sağlayan taşıyıcı etkenin itibar olduğunu iddia etmektedir.⁷³

Zikredilen iddiayı temel alarak, itibarın sadece uluslararası ticarî veya ekonomik ilişkiler gibi belirli ilişki alanlarında mı etkin olduğu, yoksa bunun genel bir olgu mu olduğu sorusuyla karşılaşılmaktadır. Gerek hukuk gerekse uluslararası ilişkiler literatüründe yapılan çalışmalar, bu konuda bir tartışmanın varlığını göstermektedir. Bir grup yazar, “hukuka riayet eden devlet” itibarının alana özgü olduğunu, her bir alanın farklı

⁶⁸ Başaran, gayriresmî uluslararası hukuk olarak adlandırdığı alışlagelmiş hukuk oluşturma süreçlerinin ve şekillerinin kullanılmadığı bu tip taahhütlere devletlerin riayet etmek konusunda özen gösterdiklerini ve özellikle uluslararası ticaret ve ekonomi hukukunda revaçta yöntemler olduklarını bildirmektedir. Halil Rahman Başaran, *Uluslararası Tahkim*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014, ss. 87-89.

⁶⁹ Halil Rahman Başaran, *Hak Hukuk Bu Nasıl Uluslararası Hukuk*, İstanbul: Alfa, 2018.

⁷⁰ Çoşışler, “İtibar Teorisi: Uluslararası Hukuka Uyum Açısından Birleştirici Bir Teori”, ss. 160-66.

⁷¹ İtibarın uluslararası örgütlerin davranışları üzerindeki etkisi için bkz: Kristina Daugirdas, “Reputation as a Disciplinarian of International Organizations”, *American Journal of International Law*, C. 113, S. 2 (2019), ss. 221-71; K. Daugirdas, “Reputation and the Responsibility of International Organizations”, *European Journal of International Law*, C. 25, S. 4 (2014), ss. 991-1018.

⁷² Michael Tomz, *Reputation and International Cooperation: Sovereign Debt across Three Centuries*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007, ss. 223-26.

⁷³ *Ibid*, ss. 232-33.

gereksinimlere ve bu doğrultudaki “maliyete” göre şekillendiğini belirtmektedir.⁷⁴ Böylece devletlerin farklı ilişki alanlarına göre değişen çok yönlü itibarlarının var olduğu ve ilişkilerin farklı alanları arasında itibarın aynı seviyede seyretmediği ifade edilmektedir.⁷⁵ Aksi yönde ise, devletlerin itibarlarının farklı ilişki alanlarına göre artması veya azalması mümkün olsa bile, bu durumun birbirinden bağımsız olmadığı, bir devletin içeriği fark etmeksizin hukukî yükümlülüklerle yaklaşımının ilişkilerinin geleceğine ve geneline dair bir etkisi olduğu savunulmaktadır.⁷⁶ Nitekim devletlerin ciddi veya kabul edilebilir bir gerekçe olmadan bir uluslararası yükümlülüğüne aykırı davranması, diğer alanlardaki itibarını da zedelemekte ve muhtemel ilgililerin karar verme aşamasında önceki deneyimlerden alan fark etmeksizin yararlandıkları görülmektedir.⁷⁷ Her iki görüşün mevcut çalışmaya katkısı, devletlerarası ilişkilerde itibarın önemli ve etkili bir olgu olarak var olduğunu ispat etmesidir. Devletler, her zaman ve koşulda aynı derecede olmasa bile, hukuku hiçe sayan bir ihlalcı olarak görülmek istememektedirler.

Uluslararası yükümlülüklerle riayette devletlerin itibarlarını dikkate alıp almadıkları konusunda, zaman unsuru da değerlendirilmelidir. Devletlerin bir bütün olarak itibarının yanında mevcut hükümetlerin durumu da dikkate alınmaktadır. Özellikle kısa vadeli ilişkilerde, hükümet değişiklikleri etkili bir karar ögesi olabilir. Bu bağlamda, devletlerin yanında hükümetlerin itibarlarının da caydırıcılık açısından etkili olması muhtemeldir. Süre bakımından sınırlı bir yetkiye sahip hükümetler, bir devletin uzun bir zamanda inşa ettiği itibarı aşındırabileceği gibi daha da güçlendirebilir.⁷⁸ Yukarıda, hukuka riayet incelenirken devletlerin yekpare bir bütün olduğu varsayımının aşılması gerektiği ifade edilmişti. Devletlerin farklı biçimleri de dikkate alındığında, ortaya çıkan kararlar, pek çok bileşenden oluşan bir örgütlenmenin sahip olacağı çeşitlilik sonucu değişkenlik gösterebilir. Bu durumu zamana bağlı değişiklikleri de dikkate alarak değerlendirmek gerekecektir.

⁷⁴ George W. Downs, Michael A. Jones, “Reputation, Compliance, and International Law”, *Journal of Legal Studies*, C. 31 (2002), ss. 102-8.

⁷⁵ *Ibid*, ss. 96-97, 113.

⁷⁶ Guzman, *How International Law Works*, ss. 100-105.

⁷⁷ Konuyu insan hakları ve yatırım ilişkileri açısından değerlendiren bir çalışma için bkz: David H. Moore, “A Signaling Theory of Human Rights Compliance”, *Northwestern University Law Review*, C. 97, S. 2 (2003), ss. 884-88.

⁷⁸ Rachel Brewster, “Unpacking the State’s Reputation”, *Harvard International Law Journal*, C. 50, S. 2 (2009), ss. 249-58.

C. Teşvik Edici Etkenler

Uluslararası hukuka riayet konusunda yapılan değerlendirmelerde, yukarıda zikredilen caydırıcı nedenlere, yani hukuka aykırılığın doğrudan veya dolaylı bir tepkiyle karşılanacağına dair nedenlere, ilave olarak teşvik edici nedenleri de saymak gereklidir. Bu kapsamda iki başlık ön plana çıkmaktadır.

1. Uluslararası Hukukun İçselleştirilmesi

Uluslararası ilişkileri münferit olayların dikte ettiği salt çıkarlar çatışmasına indirgemenen inceleyen bir gözlemci, devlet yöneticilerinin veya kurumlarının aslında pek çok durumda hukuka riayet etmeyi tercih veya talep ettiklerini de görecektir. Güçlü bir hukuk bilincine sahip devletlerin ve kişilerin, aynı zamanda, hukuka riayet etme alışkanlığı bulunduğu ve benzer şekilde ihlallerden kaçındıkları görülmektedir.⁷⁹ Karar alıcıların hukuk kurallarını içselleştirmesi kapsamında değerlendirilebilecek etik yönelimleri ve hukuka uymaya dönük eğilimleri, fayda maksimizasyonuna dayanan rasyonalist izahların her koşulda geçerli olmayacağını ortaya koymaktadır.⁸⁰ Hakeza, uluslararası ilişkilerin inşacılık yaklaşımının savunduğu gibi, hukuk, devletlerin sadece hareket sahasını kısıtlamak yoluyla değil, bizzat tercihlerini yeniden şekillendirmek suretiyle de davranışlara etki etmektedir.⁸¹ Böylece devletler, yapıcısı ve yürütücüsü oldukları kurallara olağan koşullarda bir rutinin parçası olarak riayet etmektedirler.⁸²

Hükûmetler, iç hukuklarından aldıkları yetkiyle uluslararası yükümlülüklerin altına girerler ve bu yükümlülükleri yerine getirirler. Bir uluslararası andlaşmayı yapma yetkisine sahip olan kişiler, iç hukuk kurallarınca bu görevlerini yerine getirirken, imzaladıkları andlaşmalar da onay, kabul veya tasvip yöntemlerinden biriyle o devlet için bağlayıcı hale gelmektedir. İfade edilen bu yöntemler, imzalanan andlaşmanın iç hukuka ak-

⁷⁹ Jianming Shen, “The Basis of International Law: Why Nations Observe”, *Dickinson Journal of International Law*, C. 17, S. 2 (1999), s. 341.

⁸⁰ Bothe, “Compliance”, par. 14, 101-102.

⁸¹ Thomas Risse, Kathryn Sikkink, “The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction”, *The Power of Human Rights*, ed. T. Risse, S. Ropp, K. Sikkink, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, ss. 11-14; Hathaway, “Between Power and Principle: An Integrated Theory of International Law”, s. 481.

⁸² Klabbers, *International Law*, s. 10.

tarımını yani iç hukuk bakımından sonuç doğurması işlemini de sıkça içermektedir. Türkiye örneğinde, Anayasa'nın 90. ve 105. maddeleri uyarınca yürürlüğe giren bir uluslararası andlaşma kanun gücüne kavuşarak Anayasa Mahkemesi (AYM) denetiminin dışında tutulmakta, hatta temel hak ve özgürlüklere ilişkin andlaşmaların kanunlarla çatışması durumunda andlaşmaların esas alınacağı düzenlenmektedir.⁸³ Benzer hukukî düzenlemeleri pek çok devletin iç hukuklarında bulabilmek mümkündür. Yapılan uluslararası andlaşmaların iç hukuk düzenlemelerine tahvil edilmesi, uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin hem iç hukuk yöntemleriyle icra edilmesi hem de bu yükümlülüklerle aykırılık davranmanın iç hukuk mekanizmalarıyla karşılık bulması sonucunu doğurmaktadır. Karar vericilerin tâbi buldukları iç hukuk düzenleri, kişileri gerek birer iç hukuk metni hâline gelmiş uluslararası hukuk kurallarına gerekse doğrudan belirli uluslararası yükümlülüklerle uymaya iten veya teşvik eden yönler içerir.⁸⁴ O hâlde uluslararası hukuka riayet ölçülürken iç hukuka aktarılan yükümlülüklerin ve iç hukuk düzenlemelerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

İç hukuka aktarılan uluslararası hukuk kuralları, öncelikle, yürütme görevini üstlenen idarî makamlar ve uygun durumlarda yargı organları vasıtasıyla uygulanmaktadır. Yapılan pek çok çalışma, bağımsız yargı organlarının, uluslararası hukuka uyulmasında ve gerek ulusal düzeyde gerekse uluslararası düzeyde hukukun üstünlüğünü tesis etmekte vazgeçilmez etkin bir işlevi haiz olduğunu göstermektedir.⁸⁵ Devlet organlarının yanı sıra, yükümlü devletin vatandaşlarının veya bu kuralların gözetilmesinde menfaati bulunan dernekler, vakıflar veya şirketler gibi ilgili tüzel kişilerin bizzat gözetimi de söz konusu olmaktadır. Öğretide “itaat” (obedience) görüşü olarak bilinen görüş bu olgu üzerine inşa edilmektedir. Devletlerin uluslararası normları iç hukuka aktararak kendi değer düzeninin bir parçası haline getirdiğini ve böylece cebirden ziyade içselleştirmenin riyeti

⁸³ Anayasa madde 90/5 kapsamında andlaşmaların hukukumuzdaki hiyerarşik konumuna dair görüşler için bkz: Rona Aybay, “Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 70 (2007), ss. 187-213; Kemal Başlar, “Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 24, S. 1-2 (2011), ss. 279-336.

⁸⁴ Bothe, “Compliance”, par. 15.

⁸⁵ Örnek çalışmalardan birkaçı şöyledir: Oona A. Hathaway, “The Promise and Limits of the International Law of Torture”, *Torture: A Collection*, ed. Levinson, Sandford, Oxford: Oxford University Press, 2004, ss. 199-212; E. Benvenisti, G. W. Downs, “National Courts, Domestic Democracy, and the Evolution of International Law”, *European Journal of International Law*, C. 20, S. 1 (2009), ss. 59-72.

tesis eden unsur olduğu bildirilmektedir.⁸⁶ Devlet organları dışında kalan kişi veya kurumların uluslararası hukukî yükümlülüklerine uyulmasını sağlamak için ulusal ve uluslaşan (transnational) ölçekte faaliyetleri konusunda yapılan farklı çalışmalar bulunmaktadır. Başta insan hakları normları olmak üzere, iç hukuka aktarılan farklı uluslararası hukuk kurallarının uygulanması için işbirliği içinde hareket eden kişiler, ilgili kurallara uyulmaması durumunda gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyu baskısı oluşturarak hükümetlerin politikaları üzerinde ölçülebilir sonuçlar elde etmişlerdir.⁸⁷

Uluslararası hukuka riayeti ölçerken “hukuka uyuyor veya uymuyor” şeklinde basit bir dikotominin tek başına yetersizliğinin sebeplerinden biri, hukukun, sosyal ve politik yaşamı geniş biçimde etkileyen karakteridir. Muhtemeldir ki, bir devlet herhangi bir uluslararası yükümlülüğüne aykırı davrandığında ilk aşamada sadece çağrı veya uyarı niteliğinde kimi tedbirlere muhatap olacaktır. Fakat bu basit tedbirlerin gelecekteki davranışları etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Konu, daha belirgin şekilde, insan hakları hukuku ve Türkiye üzerinden incelenebilir. Bilindiği üzere Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) nezdinde kendisine karşı en çok dava açılan ve hakkında en çok ihlal kararı verilen devletlerden biridir.⁸⁸ Gerek AİHM’e taşınan taleplerin sayısının fazla olması gerekse ihlal kararlarının çok olması, 2010 yılındaki anayasa değişikliğiyle Anayasa Mahkemesi uhdesinde bireysel başvuru yolunun ihdas edilmesinde rol oynamıştır.⁸⁹ Nitekim Anayasamızın 148. maddesinde bireysel başvuruya konu olabilecek yükümlülüklerin hem Anayasamızda hem de AİHS’de düzenlenen yükümlülükler olduğu açık şekilde düzenlenmiştir. Yine Anayasa Mahkemesinin bugüne kadarki uygulamasında AİHM içtihatlarının açıkça mahkemece kullanıldığı ve içtihatlara atıf yapıldığı görülmektedir. Görüleceği üzere, bugüne kadar Türkiye aleyhine açılan pek çok dava reddedilmiş, kaybedilmiş veya sonuçsuz kalmış olsa bile, nihayetinde bir devlet politikası değişikliğine giden çok yönlü bir sürecin parçası olmuştur.

⁸⁶ Hongju Koh, “Why Do Nations Obey International Law?”, ss. 2603, 2657-59.

⁸⁷ Risse, Sikkink, “The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction”, ss. 4-6.

⁸⁸ AİHM 2019 başvurularına göre Türkiye kendisine en çok dava açılan ve ihlale hükmedilen ikinci devlettir. Veriler için bkz: “Annual Report 2019 of the European Court of Human Rights”, European Council, 2020, ss. 128-30, 135.

⁸⁹ İlgili anayasa değişikliğini getiren kanunun 17. madde gerekçesinde AİHM başvuruları bir neden olarak bizzat zikredilmiştir. 2010 tarihli 5982 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu Gerekçesi, s. 10-11, <https://www.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0656.pdf> (10.03.2021).

Uluslararası düzenin en iyi işleyen kurum ve kurallarının; ticaret, yatırım ve ekonomi alanında olduğu ve dahası uluslararası hukukun temel karakterinin bu kurullarla inşa edildiği bildirilmektedir.⁹⁰ Haliyle, devletlerin yanında gerek özel hukuk gerçek kişilerinin gerekse özel hukuk tüzel kişileri olan uluslararası şirketlerin hukuka uyulması konusunda rollerini incelemek yerindedir. Bilindiği üzere, günümüz uluslararası hukuk kuralları; malların, hizmetlerin ve sermayenin sınırları aşabilmesine ve korunmasına önem verir.⁹¹ Doğası gereği uluslararası şirketlerin veya sermayedarların bu korumadan en çok faydalanan grup olması kaçınılmazdır. Söz konusu kuralları ihtiva eden uluslararası hukukî enstrümanlarının ihlal edilmesiyle, bahsedilen şirket veya kişilerin zarara uğraması sıkça örtüşen durumlar olmakta ve ihlalin ortadan kaldırılması adına etkili lobi faaliyetleri yürütüldüğüne şahit olunmaktadır.⁹² AB ticaret kısıtlamalarına karşı; Kolombiya, Kosta Rika, Nikaragua, Venezuela, Guetemala ve ABD'nin, Chiquita Şirketi ve Hawaii Muz Sektörü Derneği'nin yaptığı lobi faaliyetleriyle meseleyi ABD Federal Hükûmeti vasıtasıyla DTÖ'ye taşıması en bilinen örneklerdendir.⁹³ İşte bu gibi durumlarda gerek bireylerin gerekse şirketlerin uluslararası hukuka riayeti sağlamak adına üstlendikleri rol, kendi devletlerini aşmaktadır.

2. Kuralların Nitelikleri (Meşruiyet ve Yönetimselci Görüş)

Uluslararası hukuk kurallarına riayet edilmesi için muhataplarının bu kuralları gözetmeye istekli olmaları ve bu isteklerini uygulamaya dönecek kabiliyete sahip olmaları gerekmektedir.⁹⁴ Öğretide, hukuk kurallarının meşru ve adil olmalarının zikredilen isteği, gerekli kapasitenin tesisinin ise söz konusu kabiliyet şartını tatmin edeceği savunulmaktadır. Sırasıyla bu konular incelenecektir.

Başta devletler olmak üzere kişilerin uluslararası hukuka uymalarında kuralların meşru görülmesinin ve adil olmalarının önemli bir etken olduğu, hukuk öğretisinde Thomas M. Franck tarafından teorize edilmiş, bilinen bir görüştür. Franck, hukuka riayeti

⁹⁰ Başaran, *Hak Hukuk Bu Nasıl Uluslararası Hukuk*.

⁹¹ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, ss. 330-40.

⁹² Detaylı bilgi için bkz: Patterson, Eliza, "The US-EU Banana Dispute", *ASIL Insights*, C. 6, S. 4 (2001).

⁹³ Dünya Ticaret Örgütü, United States - Import Measures on Certain Products from the European Communities, Report of Appellate Body, WT/DS165/AB/R, 11 Aralık 2000.

⁹⁴ Mortimer N. S. Sellers, *Republican Principles in International Law*, London: Palgrave Macmillan, 2006, ss. 56-57.

sağlayan düşüncenin ilgili kuralın vücut bulma sürecinde ve uygulanmasında meşru adedilmesiyle gerçekleştiğini savunarak, meşruiyete sahip adil bir kuralın devletleri hukuka riayete götüren (compliance pull) bir etkisi olduğunu bildirir.⁹⁵ Bir kuralı meşru kılan süreç, kuralın açıkça yasaklanan veya izin verilen davranışı belirlemesi, kuralın diğer kurullarla tutarlı şekilde bir bütünün parçası olmasını ve bu kuralın uluslararası toplumca benimsenmiş yöntemlerle ve şekillerle otoritesinin teyit edilmesini içermektedir.⁹⁶ Bir kuralın âdil olması için ise, meşruiyet ögesinin yanında, içeriği itibarıyla tarafların makul görülebilecek maliyet ve fayda beklentilerini karşılaması gerekmektedir.⁹⁷ Bir norm, muhataplarının ihtiyaçlarına karşılık veremediğinde veya makul çıkarları tatmin edemediğinde daha sık ihlal edilecektir. Bu durumda, normun meşru ve adil olması muhtemel ihlalleri engellemektedir. Meşruiyet veya adillik vasıflarını haiz hukuk kuralları üretme çabası, günümüzde dikkat çekici bir eğilimle örneklenebilir. Nükleer silahların yasaklanması ve çevrenin korunması gibi uluslararası toplumun ortak yararının gözetilmesini gerektiren sorunlu alanları düzenlemeyi amaçlayan çok taraflı anlaşmalar, doğrudan menfaati etkilenen çoğunlukla güçlü devletlerin muhalefetine ve taraf olmamasına rağmen ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar amacına ulaşması konusunda haklı şüpheler bulunsada,⁹⁸ 2017 tarihli Nükleer Silahların Yasaklanması Anlaşması, 22 Ocak 2021 tarihi itibarıyla 50 onaylama ve 83 imzacı sayısına ulaşarak yürürlüğe girmiş, 2022 yılı Mart ayı itibarıyla 60 taraf devlet ve 86 imzacı devlet sayısına ulaşmıştır.⁹⁹

Yukarıda, gerek teamüllerden gerekse uluslararası anlaşmalardan doğan hukukî yükümlülüklerin, ya mevcut devlet uygulamalarının bir yansıması olduğu ya da yükümlülüğün müzakeresi esnasında devlet iradelerinin arandığı belirtilmişti. Bu durumda, devletlerin hukuk kurallarının ortaya çıkışındaki etkinliğine rağmen neden kuralları ihlal ede-

⁹⁵ Franck, *The Power of Legitimacy among Nations*, ss. 24-25.

⁹⁶ *Ibid*, ss. 49, 66, 193; Thomas M. Franck, *Fairness in International Law and Institutions*, Oxford: Clarendon Press, 1995, ss. 30-45.

⁹⁷ Franck, *Fairness in International Law and Institutions*, ss. 6-22.

⁹⁸ Perçem Arman, “2017 Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması: Amaçladığını Başarabilir Mi?”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 21 Prof. Dr. Durmuş TEZCAN’a Armağan, S. Özel Sayı (2019), ss. 1907-47; Nergiz Emir, “Nükleer Silahların Yasaklanması Anlaşması’nın Nükleer Silahsızlanma Çabaları ve Anlaşmalar Hukuku Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 1 (2021), ss. 239-53.

⁹⁹ BM Silahsızlanma Ofisi sitesinde bulunan veriler için bkz: <https://treaties.unoda.org/t/tpnw> (28.03.2022)

bileceği hususunu açıklamak için ortaya konan görüşlerden biri olarak yönetimselci görüşe (managerialists) değinilebilir. Yönetimselci görüş, devletlerin özellikle düzenleyici (regulatory) yükümlülükleri ihtiva eden kuralları ihlal etmelerinin ana nedenlerinden biri olarak, bürokratik kapasitenin göz ardı edildiği yetersiz planlamayı, zamanla ortaya çıkan sosyal, ekonomik veya siyasî değişimleri ve metin içi muğlaklığın uygulamada yarattığı sınırlamaları saymaktadır.¹⁰⁰ İrade gösterilerek yapılan pek çok andlaşmaya aykırı davranmak aslında devletlerce arzu edilmese bile, bürokratik ve ekonomik verimsizliğin sebep olduğu bir “kasıtsızlık” gözlenmektedir.¹⁰¹ Bu bağlamda meydana gelen ihlaller, muhatapların ihlal saikinden ziyade kurumsal kabiliyet eksikliğinden kaynaklandığı için, cebrî yöntemlerle karşılık bulması, hem ihlali gidermeye yardımcı olmamakta hem de geleceğe dönük ihlalleri de kaçınılmaz kılabilmektedir.¹⁰² Özellikle bürokratik örgütlenmesinde zaaf bulunan devletlerin kimi yükümlülükleri bakımından hukuka uymadıkları değil, uyamadıkları söylenebilir. Nitekim çevrenin korunmasına dönük uluslararası çalışmalarda, ihtiyaç duyan devletlere ilgili yükümlülükleri yerine getirebilme kabiliyetini kazandırmak adına, kimi düzenlemelere yer verilmektedir. Bu düzenlemelere örnek olarak, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü’nün¹⁰³ uygulanmasında, gelişmekte olan devletlere yardımcı olmak için BM Çevre Programı kapsamında oluşturulan Ozon Eylemi (UNEP OzonAction) örnek olarak verilebilir. Ekonomik olarak güçlü devletlerce finanse edilen bir fon, gelişmekte olan devletlerin sanayisinde Ozon Tabakası’na zararlı maddelerin ortadan kaldırılması için teknik uzmanlaşma sağlanması ile yeni teknoloji ve donanımın tedariki için kullanılmaktadır.¹⁰⁴

Yönetimselci görüşün ampirik çalışmalarla desteklendiği örnekler de bulunmaktadır. AB hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerin ihlalini inceleyen bir çalışma, karar alma organlarında temsil gücü yüksek olan devletlerin cebrî tedbirlere karşı duyarlılıkla-

¹⁰⁰ Chayes, Chayes, *The New Sovereignty*, ss. 10-16.

¹⁰¹ İnsan hakları andlaşmalarını konu edinen örnek bir çalışma için bkz: Wade M. Cole, “Mind the Gap: State Capacity and the Implementation of Human Rights Treaties”, *International Organization*, C. 69, S. 2 (2015), ss. 431-36.

¹⁰² Chayes, Chayes, *The New Sovereignty*, ss. 20-22.

¹⁰³ Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ile Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolüne Katılmamız Hakkında 1/8/1990 Tarih ve 90/733 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, *RG*, 8 Eylül 1990, Sayı: 20629.

¹⁰⁴ Ozon Hareketi resmî internet sitesindeki bilgiler için bkz: <https://www.unenvironment.org/ozonaction/> (06.10.2020)

rının görece az olduğunu, fakat benzer güçte ve yüksek bürokratik kapasiteye sahip devletlerin daha az ihlalde bulunduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁵ Öte yandan yüksek bürokratik etkililiğe sahip devletlerin daha az ihlalde bulunduğunu ve gücüne bakılmaksızın düşük bürokratik kapasitenin ihlalci devletlerin ortak özelliği olduğunu göstermektedir.¹⁰⁶ Benzer çalışmaların da hesaba katılmasıyla hem mütekabiliyet ve itibar gibi caydırıcı etkenlerin hem de kuralların içselleştirilmesi ve yeterli iç örgütlenme gibi teşvik edici etkenlerin uluslararası hukuka riayeti açıklamak ve tesis etmek adına birlikte değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir.

III. ULUSLARARASI HUKUKUN ETKİLİLİĞİ

Önceki başlıkta ifade edilmeye çalışıldığı üzere, hukukun toplumsal etkisini sadece ampirik çalışmalarla ölçmek mümkün olmadığı gibi, tek başına hukuk kurallarına riayete dayanan bir inceleme de yetersiz kalacaktır. Uluslararası hukuka dair tamamlanmış bir resim oluşturabilmek için hukukun etkililiğini de dikkate almak gerekmektedir. Hukukun etkililiği kavramı, hukuka riayetin ölçemediği davranış değişikliğini de ortaya koymakta, hatta kimi örneklerde hukuka aykırılık yaftasıyla gölgelenmiş fakat gerçekleşmiş davranış değişikliğini de gösterebilmektedir.¹⁰⁷ Özetle hukukun ihlali, etkisizliği anlamına gelmemektedir. Şüphesiz etkili bir hukuk düzeni ancak riayet edilen kurallarıyla var olabilmektedir. Fakat devletlerin kimi zaman hukuka uygun davranmaması, uluslararası hukukun karakteri hakkında çok az şey söyler; zira kuralların çiğnenmesi gayet olağandır. Öte yandan mükemmel şekilde, istisnasız uyulan kurallar ise ilgili kuralların anlamlı olup olmadığını, yani muhatapları üzerinde gerçekten bir etki yaratıp yaratmadığını düşündürür. O halde hukuka riayet ve etkililik birlikte ele alındığında isabetli bir değerlendirme yapılmış olacaktır.

¹⁰⁵ Tanja A. Börzel vd., “Obstinate and Inefficient: Why Member States Do Not Comply With European Law”, *Comparative Political Studies*, C. 43, S. 11 (2010), ss. 1381-82.

¹⁰⁶ *Ibid*, ss. 1382-83.

¹⁰⁷ Raustiala, “Compliance & Effectiveness...”, ss. 391-92; Bradford, “International Legal Compliance: An Annotated Bibliography”, s. 382; Timothy Meyer, “How Compliance Understates Effectiveness”, *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*, C. 108 (2014), s. 170.

A. Etkililiğe İlişkin Gözlemler

Öncelikle uluslararası hukukun bir normatif düzen olarak etkililiğini ispat edecek ölçüde dikkate alınıp alınmadığını belirlemek gereklidir. Yani uluslararası hukuk kurallarının karar alma süreçlerine nasıl ve hangi ölçüde sirayet ettiğine bakılmalıdır. Konuyu bütüne teşmil edersek, hukukun uluslararası düzeni ana hatlarıyla oluşturacak veya muhafaza edecek ölçüde bir rolü olduğunu bulmak asıl uğraş olmaktadır.¹⁰⁸ Etkili olmayan bir hukuk düzeni, toplumsal açıdan önemsiz bir entelektüel veya idealist uğraş olarak kalacaktır.¹⁰⁹

Genişleyen konusu dikkate alındığında, artık, uluslararası hukuk sadece belirli kişilerce çalışılmamakta, etki alanının genişlemesiyle uyumlu şekilde daha önce hiç karşılaşılmadık biçimde toplumların ve kişilerin hayatlarına sirayet etmektedir. Sadece hukuk yayınlarının basit bir şekilde incelenmesiyle bile, esas konusu iç hukuk olan pek çok çalışmanın da farklı ölçülerde uluslararası hukukî durumu incelediği veya uluslararası hukukun etkisine değindiğini görmek mümkündür. Keza günümüzde kamu kurumlarından derneklere kadar pek çok örgütlenmede, uluslararası hukukî standartlar ya kılavuz kabul edilmekte ya da kurumsal işleyişte değişen ölçülerde yol gösterici olmaktadır. Öyle ki, yüzyıllardır devam edegelen değişimlerin sonucunda uluslararası hukuk, küresel hayatı düzenleyen yönetim biçimlerinin ve diplomasinin vazgeçilmez dili olmanın yanında etik bir pusula hüviyeti de kazanmıştır.¹¹⁰ Küresel ısınmadan silahlı çatışmalara, gelir adaletsizliğinden azınlıkların korunmasına kadar genişletilebilecek dünyanın temel sorunlarına dair görüş beyan edebilmek veya tartışabilmek için uluslararası hukukun terminolojik ve ahlakî rehberliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Salt bu olgu dahi, uluslararası hukukun tüm sorunlu yönlerine ve değişken etkililiğine rağmen akademik, siyasî ve sosyal hayatta yeri bulunan, etkili bir normatif düzen olduğunu göstermektedir. Şüphesiz hukukun etkili olması, uluslararası ilişkilerin her koşulda hukuk tarafından biçimlendirildiği veya yönlendirildiği anlamına gelmemektedir.

¹⁰⁸ Bull, *The Anarchical Society*, s. 131.

¹⁰⁹ Michael W. Reisman, "Sanctions and Enforcement", *The Future of the International Legal Order, Volume 3: Conflict Management*, ed. Cyril Black, Richard Falk, Princeton: Princeton University Press, 1971, s. 275.

¹¹⁰ Gerry Simpson, "International Law in Diplomatic History", *The Cambridge Companion to International Law*, ed. James Crawford, Martti Koskenniemi, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, s. 43.

Hukukun uluslararası ilişkilerde etkisizliğinin kanıtlarından biri, hukuk kurallarının ihlalinin ötesine geçilerek bu kuralların bağlayıcı veya geçerli olmadığı ileri sürülmesi olabilir.¹¹¹ Gerçekleştirilen ihlallere dair bir gerekçe sunmamak veya bağlayıcılığında şüphe bulunmayan yürürlükteki bir kuralı inkâr etmek, bu durumun somut örnekleri olabilir. Fakat realistlerin bilhassa güvenlik söz konusuysa pervasızca davranmalarını bekledikleri askerî “süper güçler” bile, neredeyse tüm ihlallerini, hukukî gerekçelerle meşrulaştırma gayretindedirler.¹¹² Devletlerin politikalarını şekillendirirken hukukî dayanak aramaları, her zaman harfiyen gözetmeseler bile, uluslararası hukukun etkililiğine dair bir emaredir. Keza yükümlülükler ihlal edilirken farklı hukukî gerekçelerle meşrulaştırma gayreti, hukukun uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde etkisi bulunduğunu göstermektedir.¹¹³ Öte yandan, insan hakları andlaşmaları veya çevreyi korumaya dönük andlaşmalar gibi devletlere doğrudan bir fayda sağlamayan, aksine egemenlik hakları üzerinde pek çok kısıtlamalar getiren yükümlülüklerle, devletlerin neden taraf olduğu konusunda da realist kuram yetersizdir.¹¹⁴ Kimi realistler bunu “ucuz edebiyat” olarak nitelese de, böyle bir gerekçeye ihtiyaç duymaları bile devletlerin salt çıkarları için hareket eden, fayda görmediği sürece hiçbir sınırlamayı kabul etmeyen birimler olduğu savını boşa çıkarmaktadır.¹¹⁵ Klasik realizmin kurucularından birinin kaleminden ifade etmek gerekirse, yaygın yanlış kanaatin aksine modern anlamda mevcudiyetinden beri uluslararası hukuk çoğu durumda gözetilmiş, fakat ihlallere karşı hukukun icrasında sorunlar var olmuştur.¹¹⁶ Keza mevcut açık kanıtların karşısında, bağlayıcı bir düzen olarak uluslararası hukukun mevcudiyetini inkâr etmek temelsizdir.¹¹⁷ Devletlerin neredeyse hepsi, ulus-

¹¹¹ Bull, *The Anarchical Society*, s. 133.

¹¹² Devletlerin kuvvet kullandıkları örneklere ilişkin hukukî gerekçelendirme çabalarının nedenlerine ve etkilerine dair bkz: Christine Gray, *International Law and the Use of Force*, Third edition, Oxford: Oxford University Press, 2008, ss. 1-29.

¹¹³ Ian Hurd, “The International Rule of Law: Law and the Limit of Politics”, *Ethics & International Affairs*, C. 28, S. 1 (2014), ss. 47-48.

¹¹⁴ Hathaway, “Between Power and Principle...”, s. 479.

¹¹⁵ *Ibid*, s. 479.

¹¹⁶ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: A. A. Knopf, 1948, s. 211; Morgenthau’nun uluslararası hukuka dair görüşleri için bkz: Zeynep Ceren Pirim, “Hans J. Morgenthau ve Uluslararası Hukuk”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 132, S. 1 (2014), ss. 537-60.

¹¹⁷ Morgenthau, *Politics Among Nations*, s. 211.

lararası ilişkileri yürütürken farklı ad ve sıfatlarla hukukçular istihdam etmekte veya hukukî danışmanlık hizmeti almakta ve çok dikkatli biçimde hukukî metinlerin müzakeresini yürütmektedir.¹¹⁸

Yukarıda hem ulusal hukukun şablon kabul edilmesi sorunu hem de hukuka riayetinin incelenmesinde, uluslararası hukukun farklı alt dallardan oluşan bir hukuk düzeni olduğu, bölümlenmenin etkisindeki alt dalların kendine özgü kurallarının ve kurumlarının birbirinden ayrılan nitelikler gösterebileceği ifade edilmiştir. Bu kapsamda, etkililik sorusuna da benzer yöntemle yaklaşarak, muhtelif uluslararası hukuk alt dallarının etkililiği özel olarak incelenmelidir. Örneğin; uluslararası insan hakları veya uluslararası çevre hukuku gibi dalların etkililiği ulusal normlarla ne kadar desteklendiği veya ne derece ulusal hukuka yansıtıldığıyla alakalıyken; uluslararası ceza hukukunun çalışma alanı, iç hukukun etkililiği durumunda sınırlanmasına rağmen, çoğu zaman amacına ulaşmaktadır.¹¹⁹ Yapılacak böyle bir inceleme -kullanılan yöntemlerin eleştiriye açıklığı veya veri analizindeki muhtemel eksiklikler dikkate alınsa dahi- işkencenin önlenmesinden ticaretin serbestleştirilmesine, sera gazlarının salımının azaltılmasından çatışmalara müdahil olmaya kadar geniş yelpazedeki pek çok başlığı kapsayan niceliksel çalışmaların neredeyse tamamında, uluslararası hukukun bir etki doğurduğunun kabul ve beyan edildiğini gösterecektir.¹²⁰ Fakat bilhassa kamuoyunu sıkça meşgul eden uluslararası güvenlik ve barış alanında aynı etkililiğe ulaşamadığı ortadadır. Uluslararası hukukun toplumsal düzeni sağlayarak tesis ettiği güvenlik, bütünü itibarıyla devletler için faydalı ve tercihe şayan olmakla beraber, özellikle kısa vadeli ulusal çıkarların hukukî yükümlülüklerle çatıştığı örneklerde, soyut kalan hukuka bağlılık ahdi göz ardı edilebilmektedir.¹²¹ Bu başlık boyunca bir uluslararası hukuk savunusuna girilmeyecektir. Kunz'un da ifade ettiği gibi, uluslararası hukukun yerini, ifrat ve tefrite düşmeden, temennilerle örülmüş iyimserliğin aşırılığıyla realizmin gölgesindeki küçümsemenin dengelenmesinde aramak gereklidir.¹²² Nihayetinde kural ihlallerine verilecek tepkiyi oluşturan belirli yetkilerin kullanılması

¹¹⁸ Bothe, "Compliance", par. 8.

¹¹⁹ Gregory Shaffer, Tom Ginsburg, "The Empirical Turn in International Legal Scholarship", s. 42.

¹²⁰ von Stein, "International Law: Understanding Compliance and Enforcement", s. 19.

¹²¹ Quincy Wright, "Enforcement of International Law", *Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921-1969)*, C. 38 (1944), ss. 77-78.

¹²² Josef L. Kunz, "The Swing of the Pendulum: From Overestimation to Underestimation of International Law", *The American Journal of International Law*, C. 44, S. 1 (1950), ss. 137-40.

gibi sorunlar, toplumsal durumla sınırlı olup, hukukun kuramayacağı ancak varsayabileceği siyasî şartlardan kaynaklanmaktadır.¹²³

Öncelikle bir bütün olarak uluslararası hukuk düzeninin sosyal hayatta meydana getirdiği değişikliğe, normların muhatapları üzerinde oluşturduğu davranış değişikliğine bakıldığında, girilen çabanın devasa bir konusu olduğu görülecektir. Günümüzde uluslararası hukukî düzen, eşi benzeri daha önce tecrübe edilmemiş genişlikte ilişkileri düzenlemektedir. Hâliyle, söz gelimi, bir andlaşmanın etkililiğini ölçmek gibi görece kısa bir zamana ve dar bir alana sığdırılabilecek bir çabadan ziyade en azından birkaç on yılı ve farklı ilişki alanlarını dikkate alarak değerlendirmek gereklidir. Bu kapsamda, hâlihazırda yürürlükte bulunan hukukun pek çok kuralını ve ilkesini ihtiva eden BM düzeni, yani II. Dünya Savaşı sonrası dönemi esas almak, bu çalışmada tercih edilmiştir. Bu dönemde, uluslararası toplumda, tüm eksikliklerine rağmen ilk kez yasama ve yürütme faaliyetleri görece örgütlü bir konum kazanmaya başlamıştır. BM; Uluslararası Hukuk Komisyonunun (UHK) ve Genel Kurulun muhtelif yetki ve görevlerinin katkısıyla uluslararası düzenin işleyişine dair kural üretme mecrası ve konu itibarıyla sınırlı yetkilerine rağmen Güvenlik Konseyi ile birlikte üzerinde mutabakat bulunan kural ihlallerine karşı tepki koyma mecrası haline gelmiştir. Açıklanan bu haliyle 2021 yılı itibarıyla 193 devletin,¹²⁴ yani statülerinde tartışma olmayan neredeyse tüm devletlerin üyesi olduğu BM, tarih boyunca coğrafi yetki alanı itibarıyla herhangi bir örneği olmayan bir örgütlenmedir. Yine BM düzeninin bir parçası olarak şekillendirilen başta Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Denizcilik Örgütü ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü olmak üzere, pek çok kurumla beraber uluslararası düzenin neredeyse her alanında işbirliğini tesis etmek ve gerekli düzenlemeleri yapmak için kurumsallaşma yoluna gidilmiştir. Soğuk Savaş döneminin ideolojik kutuplaşmasının bitmesinin ardından Dünya Ticaret Örgütü'nün de dâhil olduğu bu düzenin örgütlerin kurucu metinleri gibi ana hatları, uluslararası andlaşmalarla çizilmiştir.

¹²³ Kolb, *Theory of International Law*, s. 238.

¹²⁴ BM resmî internet sitesindeki veriler için bkz: <https://www.un.org/en/about-us/member-states> (20.11.2020)

Uluslararası hukuk kurallarının tedvini, etkililik değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken bir diğer konudur. Bilindiği üzere pek çok uluslararası yükümlülük ve görev, BM öncesi dönemde uluslararası teamülden kaynaklanmaktaydı. Bu durum, bir uyumsuzluğa uygulanacak hukuk kurallarının belirlenmesinde, çoğunlukla yazılı olan andlaşmalara nazaran, doğası gereği, daha çok teknik soruna yol açmaktaydı.¹²⁵ Uluslararası ilişkilerin yürütülmesinin temel hukukî çerçevesini belirleyen metinlerin çoğu, ancak bu dönemden sonra ortaya çıkmıştır. 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesi, 1963 tarihli Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi ve 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi ve nihayet 2002’de yürürlüğe giren Roma Statüsü dikkate alındığında, uluslararası hukukun temel kurallarının çoğunun sadece son yarım yüzyılda açık seçik ortaya konduğu görülmektedir.

B. Uluslararası Hukukun Amacı ve Etkililik

Uluslararası hukukun özellikle II. Dünya Savaşı ardından günümüze kadar olan süreçte etkililiğini ölçmek için şöyle bir varsayım dikkate alınabilir: Uluslararası hukuk kuralları ve buna bağlı kurumlar olmasaydı, nasıl bir tarihsel süreç yaşanırdı?¹²⁶ Eksiksiz cevaplanabilmesi mümkün olmayan bu sorunun asıl işlevi, hukukun günümüzde kolayca göz ardı edilen ilişkileri, kurumları ve düzeni inşa ve muhafaza eden yönünü belirginleştirmektir. Gerek bireylerin gerekse devletlerin sürekli parçası bulunduğu gündelik hayatın rutin işlerinden karmaşık teknik konulara kadar pek çok alan, uluslararası hukukun çizdiği çerçeveye dâhilinde işlemektedir.

Gelinen aşamada, bir düzen olarak uluslararası hukukun etkililiğini ölçmek için, uluslararası mahkemelerin etkililiğini değerlendirmede kullanılması önerilen amaçlarını gerçekleştirme ölçütüne bakarak bir kanaat oluşturulabilir.¹²⁷ Bu yöntem uyarınca bir

¹²⁵ Meray, *Devletler Hukukuna Giriş (Birinci Cilt)*, ss. 106-8.

¹²⁶ Michael Glennon, “Does International Law Matter? Remarks by Michael J. Glennon”, *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*, C. 98 (2004), s. 315.

¹²⁷ Esasen iktisadi ve idarî bilimler literatüründe örgütsel etkililik başlığı altında yapılan çalışmalarda kullanılan bu yöntem Shany tarafından uluslararası mahkemelere uyarlanmıştır. Bkz: Yuval Shany, “Assessing the Effectiveness of International Courts: A Goal-Based Approach”, *American Journal of International Law*, C. 106, S. 2 (2012), ss. 230-39; Örgütsel etkililik kavramına ilişkin genel bilgi için bkz: için bkz: James L. Price, “The Study of Organizational Effectiveness”, *The Sociological Quarterly*, C. 13, S. 1 (1972), ss. 3-15; Mustafa Tosun, *Örgütsel Etkililik*, Ankara: TODAİE Yayınları, 1981.

mahkeme, paydaşlarının o kurum için biçtikleri hedeflere ulaşmasına göre etkililik değerlendirmesine tâbi olmaktadır.¹²⁸ Bu başlıkta ana hatlarıyla bir kanaate ulaşmak hedeflendiği için, kıyasen bu yöntem şu soruya tahvil edilerek mevcut konu için kullanılabilir: Uluslararası hukuk amaçlarına ulaşmakta mıdır?

Zikredilen sorunun cevaplanabilmesi için öncelikle uluslararası hukukun amaçlarının neler olduğuna bakılmalıdır. İlk bakışta çeşitli kurucu metinleri kılavuz belirleyerek bu sorunun cevaplanması mümkün görünse de, gerek kullanılan dilin kesinlikten uzak oluşu gerekse çoğunlukla belirli bir alan, konu veya zamana hitap etmek maksadıyla oluşturulmalarından dolayı, tatmin edici bir cevap veya yöntem tespit etmek güçtür. Konuyu somutlaştırmak adına BM düzeninin kurucu metni incelendiğinde üç temel amaç olarak şunlar görülecektir: Uluslararası barış ve güvenliğin korunması, uluslar arasında dostane ilişkiler kurmak ve uluslararası sorunları çözüme ve insan haklarına saygının geliştirilmesinde işbirliğini sağlamak. Bu ifadeler, görüleceği üzere, gayet soyut ifadeler olup yeri geldiğinde birbiriyle zıt davranışlara cevaz verecek belirsizliğe bürünebilirler.¹²⁹

Uluslararası hukukun amacına dair özü itibarıyla subjektif, siyasî veya felsefî yönelimlere bağlı olarak değişebilecek farklı görüşler gerek hukuk gerekse siyaset bilimi öğretisinde ileri sürülmüştür. Hukukun uluslararası toplumdaki amacına dair araçsal (instrumental) görüş, hukuku, toplumda baskın olanların amaçlarına ulaşmasına; biçimci (formalist) görüş ise ilgililerin davranışlarının değerlendirilmesine, yani kabul edilebilirlik ölçütlerine uygunluğuna göre inceler.¹³⁰ Eğer hukukun mevcut güç ilişkilerinin ve ekonomik yapının kamufle edildiği bir düzeni idame ettirdiği düşünülürse, bu durumda güçlü aktörlerin amaçlarını gerçekleşmesi için bir araç olduğu benimsenir.¹³¹ Öte yandan hukukun nihaî amacının adalet gibi belirli değerleri sağlamak olduğu kabul edilirse, aktörlerin davranışlarını koyduğu kurallara yani biçime uygunluğuna göre yargılayarak bu

¹²⁸ Shany, “Assessing the Effectiveness of International Courts: A Goal-Based Approach”, ss. 240-42.

¹²⁹ Emmanuelle Jouannet, “What Is the Use of International Law? International Law as a 21st Century Guardian of Welfare”, *Michigan Journal of International Law*, C. 28, S. 4 (2007), ss. 818-20.

¹³⁰ Martti Koskenniemi, “What is International Law For?”, *International Law*, ed. Malcolm D. Evans, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 101-2.

¹³¹ O. Yasuaki, “International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society”, *European Journal of International Law*, C. 14, S. 1 (2003), s. 107.

değerlere ulaşmayı amaç edindiği savunulur.¹³² Her iki bakış açısının eleştiriye açık yanları bulunduğu kadar isabetli tespitleri de bulunmaktadır. Mevcut çalışma bakımından hukuku farklı devletlerin ne hegemonya aracı olarak ne de korunma ihtiyacının biçimsel tezahürü olarak ifade etmek yeterli olacaktır. Eleştirel bakışla, bir siyasî topluluğun kamusal çıkarlarıyla baskın unsurlarının (kişi, ideoloji vs.) sürekli çarpıştıkları bir düzlemde eşgüdümü sağlayacak kullanışlılığına dikkate almak gerekecektir.¹³³ Böylece her iki görüşün de dâhil edildiği geniş bir inceleme olanağı doğacaktır.

Devam eden kısımda, uluslararası hukuk, hem araçsal hem de biçimsel yaklaşım uyarınca, amaçlarına göre, “paydaşları” bakımından incelenecektir. Yukarıda belirtilen uluslararası mahkemelerin etkililiğini ölçmek için kullanılan yöntemde, paydaşlar tabiri, hem mahkemenin kurucularını hem de mahkemeden etkilenen diğer kişileri kapsamak için kullanılmaktadır.¹³⁴ Uluslararası hukukun bütünü üzerinde bir inceleme yapmak için, paydaşlar kavramını, uluslararası hukukun *yapıcıları* ve *ilgilileri* şeklinde bir ayrımı benimseyerek değerlendirmek, mevcut çalışmanın amacına uygun olacaktır.

Uluslararası hukukun yapıcıları kavramı yasama faaliyetlerine denk düşer. Özellikle son yıllarda, artan şekilde, uluslararası kural koyma faaliyetlerinin ve mecralarının çeşitlendiği ve artık salt devletlere indirgenemeyecek yasama aktörlerinin bulunduğu ileri sürülmektedir.¹³⁵ Çalışmanın konusunu aşan bu görüşlere girmeden, bilinen ve öğretilen şekliyle uluslararası hukukun yapıcısı olarak devletler kabul edilecektir. Uluslararası hukukun ilgilileri olarak ise, uluslararası toplumun devletler dışında kalan unsurlarını dikkate almak isabetli olacaktır. Bu bağlamda doğrudan veya dolaylı olarak hukukun etkilediği, nihaî aşamada tüm tüzel kişiliklerin neşet ettiği gerçek kişiler ve kurdukları şirketler dikkate alınacaktır. Böylece olabilecek en uygun örnekleme sağlamak için devam eden kısımda dört kök örnek (arketip) belirlenerek uluslararası hukukun amacını gerçekleştirip gerçekleştirmediği değerlendirilecektir. Bu örnekler, sırasıyla; güçlü devletler,

¹³² Vecdi Aral, “Hukuka ilişkin Değişik Görüşler ve Bunların Değerlendirilmesi ile Birlikte Doğru Görülebilecek Bir Hukuk Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 39, S. 1-4 (1974), ss. 336-48.

¹³³ Koskenniemi, “What is International Law For?”, ss. 102-3.

¹³⁴ Shany, “Assessing the Effectiveness of International Courts...”, ss. 240-42.

¹³⁵ Devletler dışındaki öznelerin kural koyma faaliyetlerindeki rolleri için bkz: Alan Boyle, Christine Chinkin, *The Making of International Law*, Oxford University Press, 2007, ss. 41-97.

küçük devletler, bireyler ve ulusötesi (çok uluslu) şirketler olacaktır. O halde, önce, devletlerin araçsal ve biçimsel görüşler uyarınca biçtikleri amaçlara ulaşabilen bir uluslararası hukuk düzeni var mıdır sorusuna yönelelim.

C. Yapıcıları Bakımından Uluslararası Hukukun Etkililiği

Hukuka araçsal yaklaşan devletlerce mevcut güçlerini muhafaza edebilecekleri ve geleceğe dönük ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir çerçeve hukuka biçilmektedir. Güçlü devletler, baskın durumlarını koruyup sürdüren bir hukukun amacını gerçekleştirdiğini düşünecek ve buna uygun olarak uluslararası kurum ve kuralları şekillendireceklerdir.¹³⁶ Uluslararası düzenin mevcut kuralları açısından bu durum, ilkin, BM Güvenlik Konseyinin yapısına bakılarak incelenebilir. Konsey, hem yapısı itibarıyla hem de üyelik hakları bakımından, belirli devletlerin ayrıcalıklı olduğu bir organdır. Konseyin daimî üyeleri, uluslararası barış ve güvenliği korumak adına alınabilecek askerî önlemleri de barındıran her türlü önlemin BM Andlaşması m. 24 uyarınca bağlayıcı bir karar vasfına erişebilmesini, kendilerine m. 27/3'te tanınan veto yetkisiyle engelleyebilmektedirler.¹³⁷ Keza daimî üyelerin veto yetkisini yeniden değerlendirilmesini de içeren andlaşmanın tadili yoluyla herhangi bir reform talebi, BM Andlaşması m. 108 uyarınca konseyin daimî üyelerinin de içinde bulunduğu 2/3 çoğunlukça onaylamaya tâbidir. Yani barışı koruma statükosu, reformu da aynı kişilere bırakmaktadır. Kesin biçimde inşa edilen bu düzenek, açıkça büyük güçlerin söz sahibi ve nihai karar alıcı oldukları bir “hukukileştirilmiş veya hukuklaştırılmış hegemonya”¹³⁸ olarak adlandırılmaya uygundur.¹³⁹ Son tahlilde, BM Güvenlik Konseyinin merkezinde olduğu müşterek güvenlik düzeni, söz konusu düzenlemelerin öncelikli amacının II. Dünya Savaşı'nı “kazanan” büyük güçlerin uyumunu sağlayarak

¹³⁶ John J. Mearsheimer, “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, C. 19, S. 3 (1994), s. 13.

¹³⁷ 2022 yılı Mart ayı itibarıyla daimî üyelerin ikiyüz ellinin üzerinde durumda veto yetkilerini kullandıkları görülmektedir. Veto edilen taslakları, veto eden üyeyi ve ilgili oturumun kayıtlarını içeren BM Dag Hammarskjöld Kütüphanesinde tutulan bir liste için bkz: Security Council - Veto List (in reverse chronological order), https://www.un.org/Depts/dhl/resguide/scaact_veto_table_en.htm (01.03.2022)

¹³⁸ Kavramın tarihsel görünümü ve özellikle BM'nin kuruluşundaki tezahürü için bkz: Gerry Simpson, *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, ss. 62-90, 165-90.

¹³⁹ Uluslararası hukukun hegomonik yönü tarihsel gelişiminin neredeyse her evresinde gözlemlenebilen bir nitelik arz eder. Nitekim uluslararası hukukun tarihini konu edinen en meşhur akademik çalışmalardan birinde İspanyol Çağı, Fransız Çağı ve İngiliz Çağı gibi adlandırmalar tercih edilmiştir. Wilhelm G. Grewe, *The Epochs of International Law*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2000.

“savaşmalarını” engellemek olduğu bilgisi ışığında değerlendirildiğinde anlamlı olacaktır.¹⁴⁰ Bir diğer örnekle, Uluslararası Adalet Divanı yargıçlarının seçiminde karşılaşılmaktadır. Her ne kadar BM Andlaşması veya UAD Statüsü’nde doğrudan bir hüküm bulunmasa da, birkaç istisna haricinde, Güvenlik Konseyi’nin daimî üyelerinin Divan’da bir yargıcı her zaman olagelmıştır.¹⁴¹

Uluslararası ekonomik ilişkileri yönetmek ve düzenlemek üzere kurulan Uluslararası Para Fonunun (UPF) ve Dünya Bankasının kurumsal yapısı ve yönetim şekli açık biçimde güçlü devletlerin araçsal politikalarına hukukî ve bürokratik çerçeve sunmaktadır. UPF yönetiminde benimsenen kota sistemine dayalı oy hakkı incelendiğinde, ekonomik olarak güçlü devletlerin karar verme süreçlerinde baskın oldukları kolayca görülmektedir. Neredeyse tüm BM üyesi devletlerin parçası olduğu UPF’nin 2020 yılı sonu itibarıyla 190 üyesinin sahip olduğu oy hakkının uygulamada kullanılan dağılımda, ilk altı devletin toplam oy ağırlığı %42,12 olmakta, ilk on devlet için ise bu oran 50,36’yı bularak çoğunluğu sağlamaktadır.¹⁴² Örgütün yürütme organı sayılabilecek 24 üyeli İcra Direktörleri Kurulu’nun 8 üyesi, doğrudan bir devletçe *atanmaktayken*, geriye kalan 16 üye 180 civarındaki devleti temsilen *seçilmektedir*.¹⁴³ Örgütün başkanının bir Avrupalı ve birinci başkan yardımcısının da muhakkak bir ABD vatandaşı olması gibi gayriresmî uygulamalar da dikkate alındığında, başta ABD olmak üzere, belirli devletlerin örgütün finansmanında, karar alış süreçlerinde ve personel seçiminde tartışmasız bir belirleyiciliği bulunduğu görülmektedir.¹⁴⁴ Benzer verileri Dünya Bankasının yapısında da görmek mümkün olup, yine belirli devletlerin örgütün karar alma süreçlerinde ve yöneticilerinin belirlenmesinde açık bir baskınlığı bulunmaktadır.¹⁴⁵ Zikredilen örnekler, güçlü devletle-

¹⁴⁰ Mohamed S. Helal, “The Myth of U.N. Collective Security”, *Emory International Law Review*, C. 32 (2018), ss. 1079-81.

¹⁴¹ Peter Malanczuk, *Akehurst’s Modern Introduction to International Law*, 7th Revised Londra: Routledge, 1997, s. 282.

¹⁴² UPF resmî internet sitesinden alınan bu bilgiler için bkz: IMF Members’ Quotas and Voting Power, and IMF Board of Governors, <https://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.aspx#F> (14.12.2020).

¹⁴³ UPF resmî internet sitesinden alınan bu bilgiler için bkz: IMF Executive Directors and Voting Power, <https://www.imf.org/external/np/sec/memdir/eds.aspx>, (14.12.2020).

¹⁴⁴ Ngaire Woods, “The United States and the International Financial Institutions: Power and Influence Within the World Bank and the IMF”, *US Hegemony and International Organizations*, ed. Rosemary Foot, S. Neil MacFarlane, Michael Mastanduno, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 92-114.

¹⁴⁵ Dünya Bankasının farklı organlarındaki oy dağılımına ilişkin resmî internet sitesindeki bilgiler için bkz: Voting Powers / Allocation of Votes by Organization, <https://www.worldbank.org/en/about/leadership/votingpowers>, (14.12.2020).

rin ve onları destekleyen farklı öznelerin tarihsel olarak kapitalist genişlemenin öncülüğünü yapması¹⁴⁶ ve günümüzde uluslararası ekonomi hukukunun yapısal olarak eşitlik veya adalet gibi ideallerden uzak kalan bu genişlemeyi kuran ve idame ettiren bir rol üstlenmesi¹⁴⁷ gibi bu çalışmanın sınırlarını aşan, özü itibarıyla çok daha geniş ve baskın bir kurumsal karakteristiğın sonucudur.

Güçlü devletlerin hukukî yöntemlerle mevcut konumlarını muhafaza etmelerine bir diğer örnek olarak Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Andlaşması¹⁴⁸ verilebilir. Andlaşmanın 2. maddesi uyarınca, aynı zamanda BM Güvenlik Konseyinin daimî üyeleri olan nükleer silah sahibi 5 devlet dışında kalan diğer taraflar, herhangi bir şekilde nükleer silah sahibi olmama taahhüdü altına girmiştir. 2020 yılı itibarıyla bu andlaşmaya 191 devlet taraf olmuştur.¹⁴⁹ Yine deniz hukukunun gelişiminde ve tedvininde önemi inkâr edilemeyecek 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen Uluslararası Deniz Yatağı'ndaki keşif ve kullanım faaliyetlerine ilişkin kurduğu hukukî çerçeve, başını ABD'nin çektiği bazı sanayileşmiş devletlerce kabul edilmeyince, yürütölen müzakereler sonucu 1994 yılında mevcut rejimi yeniden şekillendiren bir "uygulama anlaşması", BM Genel Kurulunca ret oyu olmaksızın kabul edilmiştir.¹⁵⁰

Andlaşmalardan kaynaklanan zikredilen bu açık örneklere ilaveten teamül kurallarının da yapısal olarak güçlü devletlerce şekillendirildiği, hem maddî unsurunun hem de manevî unsurunun tespitinde bu devletlerin değışen ölçülerde belirleyici olduğu görölmektedir.¹⁵¹ Teamölün maddi unsuru olan devlet uygulamaları, geniş diplomatik ağları, ekonomik ve askerî güçleriyle, büyük devletlerce kendi ulusal çıkarlarına uyarlı biçimde şekillendirilmeye açıktır.¹⁵² Keza *opinio juris sive necessitatis* ifadesiyle yerleşen

¹⁴⁶ Ntina Tzouvala, *Capitalism As Civilisation: A History of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020, ss. 44-87.

¹⁴⁷ John Linarelli, Margot E. Salomon, Muthucumaraswamy Sornarajah, *The Misery of International Law: Confrontations with Injustice in the Global Economy*, Oxford: Oxford University Press, 2018, ss. 1-37.

¹⁴⁸ Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Andlaşmasının Onaylanması Hakkında 24/9/1979 Tarihli ve 7/18274 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, *RG*, 28 Kasım 1979, Sayı: 16823.

¹⁴⁹ BM Silahsızlanma İlişkileri Ofisi resmî sitesinde bulunan bilgiler için bkz: Disarmament Treaties Database: Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), <http://disarmament.un.org/treaties/t/npt>, (14.12.2020).

¹⁵⁰ Yoshifumi Tanaka, *The International Law of the Sea*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, ss. 178-79.

¹⁵¹ Michael Byers, "Introduction: Power, Obligation, and Customary International Law", *Duke Journal of Comparative & International Law*, C. 11, S. 1 (2001), ss. 84-87.

¹⁵² Byers, "Introduction: Power, Obligation, and Customary International Law", ss. 83-85.

teamülün hukukî gereklilik olduğu biçimdeki manevî unsuru da, küçük devletler için, “isteyememe iradesi bulunamayacak, ancak dayatılanı isteyecek” bir irade dışavurumu olarak sıkça güçle bağlantılı biçimde tezahür edecektir.¹⁵³

Gelinen aşamada uluslararası hukukun güçlü devletlerin nüfuz mücadelesindeki rolüne de kısaca değinilebilir. Söz konusu mücadelenin en tehlikeli örneklerinin yaşandığı Soğuk Savaş döneminde başta silahların kontrolü veya silahsızlanma olmak üzere, rutin diplomatik ilişkilerin yürütülmesi, gezegenin geleceği için acil kararlar alınması gerekliliği gibi muhtelif sorunlu alanlarda, gerek tarafların birbirlerine karşı güvensizliğinin giderilmesinde gerekse ilişkilerin yürütüleceği dengenin şeklen sağlamlaştırılmasında hukukun tartışmasız bir işlevi olduğu görülmektedir.¹⁵⁴ Yukarıda da zikredilen andlaşmalar hukukunu ve diplomasi hukukunu tedvin eden sözleşmelerin yanında; Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Andlaşması, Anti-Balistik Füze Andlaşması,¹⁵⁵ Stratejik Silahların Sınırlandırılması Andlaşmaları¹⁵⁶ ve Biyolojik Silahlar Sözleşmesi¹⁵⁷ gibi askerî andlaşmalar ve Antarktika Andlaşmalar Sistemi¹⁵⁸ ile Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi¹⁵⁹ gibi çevre hukukuna dair andlaşmalar önceki cümlede ifade edilen işlevin somut ürünleri olarak sayılabilir.

Artırılabilir bu örnekler, çeşitli yönlerden güçlü devletler için hukukun bir engel teşkil etmek bir yana mevcut durumlarını meşrulaştırma ve normatif güvence sağlama

¹⁵³ Brigitte Stern, “Custom at the Heart of International Law”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, C. 11, S. 1 (2001), s. 108.

¹⁵⁴ Örnekleriyle bu konuyu değerlendiren bir yazı için bkz: Tom J. Farer, “International Law: The Critics Are Wrong”, *Foreign Policy*, S. 71 (1988), ss. 22-45.

¹⁵⁵ Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems; Signed at Moscow, 26 Mayıs 1972. Metin için bkz: Yale Law School The Avalon Project, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/sov006.asp (12.10.2021)

¹⁵⁶ Söz konusu andlaşmalar hakkında bkz: Erkan Akdoğan, *21. Yüzyılda Yeni Silah Teknolojileri Silahların Kontrolü ve Uluslararası Hukuk*, Ankara: Legem Yayıncılık, 2018, ss. 99-160.

¹⁵⁷ Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirleyici Silâhların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında 25/6/1973 Tarihli ve 1766 Sayılı Kanun, RG, 3 Temmuz 1973, Sayı: 14583.

¹⁵⁸ Bilgi için bkz: Kemal Başlar, “Antarktika Antlaşmalar Sistemi (1961-2001): 40 Yılın Ardından Antarktika’nın Hukuki Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 2 (2003), s. 1.

¹⁵⁹ Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi ile Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokotü’ne Katılmamız Hakkında 90/733 Sayılı ve 1/8/1990 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 8 Eylül 1990, Sayı: 20629.

yönü olduğunu göstermektedir.¹⁶⁰ Kuvvet kullanmadan insancıl hukuka, çevre hukukundan insan haklarının korunmasına kadar farklı ve artırılabilir temel toplumsal sorun alanlarının neredeyse hepsinde, ya uygun hukukî düzenlemelerin getirilmesiyle ya da bu kuralların seçmeli uygulanmasıyla belirli devletler çıkarlarıyla uyumlu “hukuk aracından” faydalanmaktadırlar.¹⁶¹ Uluslararası hukuk, gerek oluşturulması gerekse sürdürülmesi aşamalarında güç ilişkilerinden ve siyasî yönelimlerden etkilenmekte ve buna göre şekillenmektedir.¹⁶² Hukukun amacını belirli menfaatlerin muhafazası ve idamesi olarak addeden araçsal görüş için uluslararası hukukun pek çok açıdan başarılı görülmesi mümkündür.

Hukuka biçimci yaklaşanlar açısından bakıldığında ise var olan kuralların belirli değerlere yönelmesi ve kişilerin davranışlarının bu kurallara uygunluğuna göre tasvip edilmesi veya kınanması beklenir. Bu bağlamda belirli bir biçime bürünmüş yasaklar veya güvenceler bütünü, farklı açılardan görece güçsüz hatta zayıf kabul edilebilecek aktörleri korumaya matuf ve muvaffak olduğu müddetçe başarılı kabul edilecektir.¹⁶³ BM düzeni açısından bakıldığında, bu kapsamda sayılabilecek ilk husus, BM Andlaşması m. 2/1’de zikredilen devletlerin egemen eşitliği ilkesi ve aynı maddenin 7. fıkrasında belirtilen mahfuz (ulusal) yetki düzenlemesidir. Devletlerin egemen eşitliği, ekonomik veya siyasî farklılıklarına rağmen hukukî statü olarak devletler arasında bir üstünlük yahut öncelik bulunmadığı ve devletlerin kendi siyasî, toplumsal, kültürel ve ekonomik düzenlerini kurabilmeleri ve idame ettirebilmelerinde diğer devletlerle aynı hak ve sorumluluklara sahip olduğu anlamına gelmektedir.¹⁶⁴

İlkenin bu içeriğine rağmen özellikle uluslararası örgütlerde oy hakkının kurulması ve kullanılmasında önceki paragraflarda bildirilen açık eşitsiz uygulamaların nasıl

¹⁶⁰ Nico Krisch, “International Law in Times of Hegemony: Unequal Power and the Shaping of the International Legal Order”, *The European Journal of International Law*, C. 16, S. 3 (2005), ss. 377-78.

¹⁶¹ Erdem Denk, “Güle Güle Uluslararası Hukuk, Cehenneme Kadar Yolun Var”, *Birikim*, S. 190 (2005), ss. 92-93.

¹⁶² Gökhan Güneysu, “On the Apolitical Character of International Law (or Lack Thereof)”, *Ankara Bar Review*, C. 6, S. 2 (2013), ss. 39-43.

¹⁶³ Koskenniemi, “What is International Law For?”, ss. 102-4.

¹⁶⁴ Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Andlaşması’na Uygun Şekilde Dostane Münasebetler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildirge (Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations), BM Genel Kurulu A/RES/25/2625, 24 Ekim 1970; Türkçe çeviri için bkz: Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, ss. 108-15; Mehmet Genç, *Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1999, C. I, ss. 182-89.

kabul edildiği sorusu akla gelmektedir. Her ne kadar eşitliğe aykırı olsa da, bu tip uygulamaları ihtiva eden kurumlar, çok taraflılığın tesisiyle güçlü devletlerle karşılıklı ilişkiye göre daha etkili olunabildiği, müzakerelerin daha az maliyetle ve daha yüksek öngörülebilirlikle yürütülmesini sağladığı ve *ad hoc* siyasî ilişkilere nazaran küresel politik düzendeki güç değişimlerine karşı daha dirençli kalabildiği için tercih edilmektedir.¹⁶⁵ Nitekim yukarıda verilen UPF örneğinde, ekonomik gücü yüksek olan devletlerin oy haklarının yıllar içinde yapılan reformlar ve müzakerelerle düştüğü görülmektedir. ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve Japonya'nın 1960'ta %57,90 olan toplam oy oranı, 1975'te %44,29'a, 1995'de %38,93'e ve 2020'de %36,03'e gerilemiştir.¹⁶⁶ Hakeza görece küçük devletlerin diplomatları, uluslararası sorunlarda hukukun kendileri için savunmanın ilk hattı olduğunu muhtelif zamanlarda ifade ederek¹⁶⁷ mevcut çok taraflı düzenin tesis ettiği barış ve istikrarın korunmasının, önemsiz görülme ihtimali bulunan bu tip devletler için vazgeçilmez olduğunu vurgulamışlardır.¹⁶⁸

Uluslararası hukukun statükoyu korumayı ve hukuka aykırı statü değişikliklerinin sonuçlar doğurmasını engellemeyi amaç edinen genel ilkelerinin ve kurallarının farklı yansımaları, biçimsel yaklaşım için hukukun amacına uygun tecessüm ettiği örnekler olmaktadır. Bir hakkın veya talebin ileri sürülmesinde hukuka aykırılığa dayanılamayacağı anlamına gelen Latince ifadesiyle *ex injuria jus non oritur*¹⁶⁹ ilkesi, her ne kadar içeriği tartışmalı olsa da,¹⁷⁰ UAD tarafından tasdik edildikten sonra¹⁷¹ devletlerin buyruk kurallarının (*jus cogens*) ağır ihlâlinden doğan bir durumu meşru

¹⁶⁵ Yazar sayılan bu faydaların güçlü devletler için de geçerli olduğunu bildirmektedir. Krisch, "International Law in Times of Hegemony: Unequal Power and the Shaping of the International Legal Order", s. 373.

¹⁶⁶ Sırasıyla bu verilerin aktarıldığı yıllık UPF raporları için bkz: IMF, International Monetary Fund Annual Report 1960, Washington, IMF, 1960, ss. 163-66; International Monetary Fund Annual Report 1975, Washington, IMF, 1975, ss. 107-10; International Monetary Fund Annual Report 1995, Washington, IMF, 1995, ss. 216-20.

¹⁶⁷ Adam Lupel, Lauri Mälksoo, "A Necessary Voice: Small States, International Law, and the UN Security Council", International Peace Institute, 2019, s. 5.

¹⁶⁸ Andrea Ó Súilleabháin, "Small States at the United Nations: Diverse Perspectives, Shared Opportunities", New York: International Peace Institute, 2014, s. 4.

¹⁶⁹ Aaron X. Fellmeth, Maurice Horwitz, *Guide to Latin in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 94-95.

¹⁷⁰ Stefan Talmon, "The Duty Not to 'Recognize as Lawful' a Situation Created by the Illegal Use of Force or Other Serious Breaches of a Jus Cogens Obligation: An Obligation without Real Substance?", *The Fundamental Rules of the International Legal Order*, ed. Christian Tomuschat, Jean-Marc Thouvenin, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, ss. 121-24.

¹⁷¹ Uluslararası Adalet Divanı, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, ICJ Reports 2004, par. 159.

olarak tanımaması (non-recognition) ve bu durumun muhafazası için destek vermemesi şeklinde Uluslararası Hukuk Komisyonunca hazırlanan Sorumluluk Maddeleri 41/2’de kendine yer bulmuştur.¹⁷² Verilebilecek örnekler arasında en çok bilinenlerden biri, 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgali üzerine Güvenlik Konseyinin 662 sayılı kararıyla işgalin hiçbir hukukî sonucu olmayacağını ve BM üyelerine bu durumu tanımama görevi yüklenmesidir.¹⁷³ Hukuka aykırı ülkesel statü veya sınır değişimlerinin tanınmamasının asıl önemi, İsrail’in işgal altında tuttuğu Filistin ülkesi, Rusya’nın ilhak ettiği Kırım, yakın zamana kadar işgal altında bulunan Dağlık Karabağ¹⁷⁴ gibi örneklerde var olan ihlalleri engelleyemeyen mevcut siyasî iklim ve kurumsal yapıya rağmen, devletlerin tartışmasız çoğunluğunun uluslararası hukuka bağlılığını ikrar etmesidir.¹⁷⁵ ABD’nin Irak’ı işgalinin de dâhil edilebileceği yürürlükteki hukuk kurallarına açık aykırılıkların, gerek BM nezdinde gerekse tekil olarak devletler nezdinde birkaç istisna haricinde kabul görmemesi, söz konusu kuralların hâlâ meşru ve geçerli kurallar olduğunun benimsendiğini ve zikredilen hadiselerin belki geri döndürülemeyecek fakat hukuka aykırılıklarında mutabakat olan anomaliler olarak kalacaklarını göstermektedir.¹⁷⁶

Güçlü devletlerin birçoğunun veya kimi durumlarda hiçbirinin desteği olmaksızın, hatta açık muhalefetine rağmen, küresel ölçekte farklı çok taraflı uluslararası anlaşmaların yapıldığı görülmektedir. Kısaca Ottawa Sözleşmesi olarak bilinen 1997 tarihli Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme,¹⁷⁷ 2008 tarihli Parça Tesirli

¹⁷² İlgili kısım şöyledir: “Hiçbir Devlet, 40. madde bağlamında ağır bir ihlâlden doğan bir durumu meşru olarak tanımamalı ve bu durumun muhafazası için yardım etmemelidir ya da destek vermemelidir.” Sorumluluk Maddelerinin Türkçe çevirisi için bkz: Hakan Hakkı Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010, ss. 307-29; Selami Kuran vd., *Uluslararası Hukuk Temel Metinler*, 3. Baskı, İstanbul: Beta, 2014, s. 187.

¹⁷³ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 662 (1990), 9 Ağustos 1990, par. 1-2.

¹⁷⁴ Dağlık-Karabağ sorunun ortaya çıkışının tarihsel özeti ve hukukî duruma ilişkin bkz: Cavid Abdullahzade, “Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan’ın Rolü ve Sorumluluğu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 69, S. 4 (2021), ss. 1542-54.

¹⁷⁵ Anne Lagerwall, “Non recognition of Jerusalem as Israel’s Capital: A condition for international law to remain a relevant framework?”, *Questions of International Law*, C. 50 (2018), ss. 40-43.

¹⁷⁶ Thomas M. Franck, “The Power of Legitimacy and the Legitimacy of Power: International Law in an Age of Power Disequilibrium”, *The American Journal of International Law*, C. 100, S. 1 (2006), ss. 94-95.

¹⁷⁷ Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme’ye Katılmamız Hakkında 28/3/2003 Tarih ve 2003/5427 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 14 Nisan 2003, Sayı: 25079.

Mühimmatlara İlişkin Sözleşme¹⁷⁸ ve 2017 tarihli Nükleer Silahların Yasaklanması Andlaşması¹⁷⁹ gibi örneklerde gerek sözleşmenin hazırlanmasında gerekse yürürlüğe girmesinde, sayıları yüzü bulan küçük ve orta büyüklükteki devletin güçlü devletlerin aksi yöndeki faaliyetlerine rağmen etkin şekilde çaba harcadığı görülmektedir.¹⁸⁰ Örneğin Ottawa Sözleşmesi; ABD, Rusya ve Çin gibi güçlü devletlerce onaylanmasa da, günümüzde yüksek riayet oranıyla birlikte kazandığı normatif güç sayesinde, söz konusu mühimmatın meşruiyetini yitirmesi yolunda ciddi katkılar yapmaktadır.¹⁸¹ Değişen uluslararası toplum algısı ve ihtiyaçlara binaen ortaya çıkan bu çabalar, küçük ve orta büyüklükteki devletlerin uluslararası hukukun yöntem ve enstrümanlarını benimsemeye ilaveten, hukuku daha ileriye taşıyarak farklı ilişki alanlarında da güçlendirme isteğini göstermektedir.

Son olarak, uluslararası yargı organları önünde görülen uyuşmazlıklar açısından bir değerlendirme yapılabilir. Bilindiği üzere uluslararası yargı organlarına bir uyuşmazlığı taşımak belirli düzeyde diplomatik ve bürokratik birikim gerektirmekte ve özellikle küçük devletlerin sınırlı kaynakları dikkate alındığında, pek çok açıdan daha geniş kaynaklara sahip güçlü devletlere karşı girişilebilecek bir yargısal mücadelenin çok tercih edilmemesi normal görünmektedir. Buna rağmen UAD önüne gelen ve küçük devletlerin kısmen veya tamamen arzu ettikleri sonuçları aldıkları davalar bulunmaktadır. Norveç'in Birleşik Krallık'a karşı kazandığı Balıkçılık Davası,¹⁸² Nikaragua'nın ABD'ye karşı kazandığı Askerî Faaliyetler Davası,¹⁸³ 2008 yılında açıklanan kararda Fransa'nın Cibuti'ye karşı yükümlülüklerini ihlal ettiğinin tespit edilmesi¹⁸⁴ ve 2017 tarihli Chagos Takımada-

¹⁷⁸ Convention on Cluster Munitions, 30 Mayıs 2008, *UN Treaty Series*, Vol. 2638, United Nations, New York, 2014, ss. 39-184.

¹⁷⁹ Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, BM Genel Kurulu, A/CONF.229/2017/8, 7 Temmuz 2017.

¹⁸⁰ Adam Bower, "Norms Without the Great Powers: International Law, Nested Social Structures, and the Ban on Antipersonnel Mines", *International Studies Review*, C. 17, S. 3 (2015), ss. 348-51.

¹⁸¹ *Ibid*, ss. 356-58; Sözleşmenin taraflarına ilişkin BM Silahsızlanma İlişkileri Ofisi resmî sitesinde bulunan bilgiler için bkz: United Nations Office for Disarmament Affairs, "Disarmament Treaties Database: Anti-Personnel Mine Ban Convention", (21.12.2020), http://disarmament.un.org/treaties/t/mine_ban.

¹⁸² UAD, *Fisheries case (United Kingdom vs. Norway)*, Judgement, 18 Aralık 1951, ICJ Reports 1951.

¹⁸³ UAD, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgement, 27 Haziran 1986, ICJ Reports 1986.

¹⁸⁴ UAD, *Certain Questions of Mutual Assistance in Criminal Matters (Djibouti v. France)*, Judgment, 4 Temmuz 2008, ICJ Reports 2008, par. 205.

ları'na ilişkin danışma görüşünde açık şekilde Mairutus'un lehine Birleşik Krallık'ın hukuka aykırı hareket ettiğinin tespit edilmesi¹⁸⁵ ve buna dayanarak 2021 tarihli kararıyla Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesince dekolonizasyon sürecini hukuka uygun biçimde tamamlamayan Birleşik Krallık'ın da uyuşmazlığa müdahil olma talebinin reddedilmesi¹⁸⁶ sayılabilecek örneklerdendir. Farklı yargı organlarının incelenmesiyle artırılacak bu örnekler, gerektiğinde hukuka aykırılık iddiasıyla küçük devletlerin kendilerini korumaya aldıklarını göstermektedir. Hukukun amacını biçime uygunlukta gören devletler için uluslararası hukukun gözettikleri muhakeme ve nitelendirme işlevini sağlayabildiği ve bu kapsamda başarılı görülebilmesinin mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır.

Nihayet uluslararası yargı makamlarının kararlarına devletlerin riayeti üzerinden bir etkililik değerlendirmesi yapılabilir. Burada hâlihazırda hukuka riayetin yüksek olduğu uluslararası ticaret veya ekonomi hukukunu uygulayan Dünya Ticaret Örgütü uyuşmazlık çözümü veya Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları İçin Çözüm Merkezi gibi makamların etkililiğini ölçmek yerine, “yüksek siyaset” konularında yetkili olan yargı makamlarını dikkate alarak, kısa bir inceleme tercih edilecektir. Böylece, genel kanaate göre, hukukun etkisiz veya ihmal edilebilir etkililik gösterdiği düşünülen alanlara dair gözlemler paylaşılacaktır. Özellikle gündelik basında sıkça yer alan devletlerin bilhassa güçlü devletlerin hukuku daima hiçe saydığına dair yazıların neredeyse tamamı, veriye dayanmayan, istisnaî hadiseleri kuralmış gibi gösterme gayretindeki hatalı görüşlerdir. Zira aşağıda görüleceği üzere, gerek tarihsel durum gerekse güncel veriler aksini yansıtan bir tablo ortaya koymaktadır. İncelenecek davaların konuları arasında, hem kara sınırlarının hem deniz yetki alanlarının belirlenmesi, konsolosluk ilişkilerinin işleyişi ve devlet görevlilerinin yargı bağışıklığı gibi yüksek önem atfedilen olaylar bulunmaktadır. Başlamadan belirtmek gerekir ki mahkeme kararlarına riayet kavramı -tıpkı genel hukuka riayet gibi- girift ve çok yönlü bir kavramdır. Haliyle riayetin nasıl tanımlandığı elde edilecek verileri farklılaştırabilmektedir. Bu başlıkta, muhtelif çalışmalarda da benimsendiği gibi,

¹⁸⁵ UAD, *Legal Consequences of the Separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965*, Advisory Opinion, ICJ Reports 2019, 25 Şubat 2019, par. 182-183.

¹⁸⁶ Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, *Dispute Concerning Delimitation of the Maritime Boundary Between Mauritius and Maldives in The Indian Ocean* (Preliminary Objections), Judgement, Case No: 28, 28 Ocak 2021, par. 247.

ana hatlarıyla, mahkemelerin verdiği kararın nihaî olduğunu kabul etmek ve kararın gereğini iyiniyetle makul ölçüde yerine getirmek şeklindeki tanım benimsenecektir.¹⁸⁷

1987 yılına kadar görülen davaları inceleyen bir çalışma, UAD tarafından verilmiş nihaî kararların¹⁸⁸ neredeyse tamamına riayet edildiğini göstermektedir.¹⁸⁹ UAD'nin 1987 yılıyla 2004 yılları arasında açıkladığı 14 nihaî karardan ise hiçbirine doğrudan itaatsizlik yapılmayarak otoritesi kabul edilmesine rağmen, esasında neredeyse tam veya büyük ölçüde riayet söz konusu olan beş davada kararların belirli hükümlerine kısmen riayetsizlik gözlenmiştir.¹⁹⁰ UAD kararlarına açıkça aykırı davranmanın sembolü olarak nitelendirilen Nikaragua Davası'nda ABD'nin tutumu incelendiğinde, Divanın arzu ettiği kararı vermemesi üzerine yetkiye ilişkin ön itirazlar aşamasından sonra davayı takip etmeyi bırakmıştır.¹⁹¹ Buna rağmen ABD Başkanı'nın Divanın ihtiyati tedbir kararları hifafına kontralara yardım etmek için talep ettiği ödenek, defalarca, Temsilciler Meclisince reddedilmiş ve bu süreçte ABD tarafından desteklenen kontralar ciddi güç kaybetmiştir.¹⁹² 1986 yılında açıklanan nihaî karar uyarınca ABD'nin Nikaragua'nın zararlarını tazmin etmeyi kabul etmemesine rağmen, hem Nikaragua'da hem de ABD'de göreve gelen yeni hükümetler arasındaki yakınlaşma sonucu 1991 yılında ABD'nin 500 milyon dolarlık yardım sözünden birkaç ay sonra Nikaragua'nın talebiyle dava sona ermiştir.¹⁹³ Genel itibarıyla bakıldığında, UAD'nin kararlarına açıkça riayet edilmediği dava sayısı yapılan

¹⁸⁷ Colter Paulson, "Compliance with Final Judgments of the International Court of Justice since 1987", *The American Journal of International Law*, C. 98, S. 3 (2004), ss. 435-36.

¹⁸⁸ Divanın ihtiyatî tedbir veya geçici önlemler olarak adlandırılan kararlarına riayetin hukukî belirsizlikler ışığında sorunlu ve kesin kararlara nazaran zayıf olduğu bildirilmektedir. Constanze Schulte, *Compliance with Decisions of the International Court of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 403; Aloysius P. Llamzon, "Jurisdiction and Compliance in Recent Decisions of the International Court of Justice", *European Journal of International Law*, C. 18, S. 5 (2007), s. 821.

¹⁸⁹ J. I. Charney, "Disputes Implicating the Institutional Credibility of the Court: Problems of Non-appearance, Non-participation, and Non-performance", *From International Court of Justice at a Crossroads*, ed. Lori Fisler Damrosch, Dobbs Ferry, NY: Transnational Publishers, 1987, ss. 296-300; Charney'in çalışması yayımlandığında karar henüz çok yeni olduğu için riayet durumlarının belirsiz olduğunu bildirdiği üç davanın da sonradan uygulandığı görülmektedir. Paulson, "Compliance with Final Judgments of the International Court of Justice since 1987", ss. 435, 7. dipnot.

¹⁹⁰ Paulson, "Compliance with Final Judgments of the International Court of Justice since 1987", ss. 436-37, 460.

¹⁹¹ Divanın sitesinde bulunan yazışmalar için bkz: Correspondence relating to the Nicaragua v. United States case, Letter of 18 January 1985, s. 408, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/9635.pdf>, (06.01.2021).

¹⁹² Schulte, *Compliance with Decisions...*, ss. 197, 209.

¹⁹³ Alain Pellet, "Introduction from the Podium", *Nicaragua Before the International Court of Justice: Impacts on International Law*, ed. Edgardo Sobenes Obregon, Benjamin Samson, Cham: Springer International Publishing, 2018, ss. 23-24.

farklı tanımlara göre değişkenlik gösterse bile beşi geçmemekte, bu davalarda ise belirli bir zaman geçtikten sonra hükme uygun çözümlerin aslında yerine getirildiği görölmektedir.¹⁹⁴

Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesinin verdiği kararlar açısından da benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Mahkemenin baktığı davaların konuları arasında, deniz yetki alanlarının belirlenmesi, çevrenin korunması, gemilere el konulması veya seferden alıkonulması gibi önemli başlıklar bulunmaktadır. 2019 yılının başına kadar açılan davaları inceleyen bir çalışma, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi kararlarının neredeyse tamamına uyulduğunu ve bu kararların bir kısmının ise BM Güvenlik Konseyinin sürekli üyeleri olan beş devletin kaybettiği davalar olduğunu göstermektedir.¹⁹⁵ Buna göre kendilerinden daha “güçsüz” olan devletlere karşı kaybettikleri davalarda “büyük” devletler, hükümlere çok baskın oranda riayet etmekte hatta bu davalarda aykırı hareket ettikleri durumlarda bile uygulamaları zamanla değişmekte ve verilen hükme yakınlaşarak davranışları üzerinde açık bir etki gözlemlenmektedir.¹⁹⁶

Bu kısa inceleme, hem mahkemelerin kararlarına riayetinin hem de kararların etkililiğinin yüksek olduğunu göstermektedir zira tam riayetinin sağlanamadığı davalarda uzun vadede mahkeme kararına uygun davranış değişiklikleri gözlemlenmektedir. Mevcut veriler 90’lı yılların başından itibaren gözlemlenen yargısallaşma (judicialization) eğilimiyle¹⁹⁷ birlikte değerlendirildiğinde, bağımsız yargı organları ihdas etmenin devletlerin içinde yer almayı tercih ettikleri hukukî rejime olan bağlılıklarını teyit ederek uzun vadeli menfaatlerini pekiştirdiğini göstermektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Llamzon, “Jurisdiction and Compliance...”, s. 825.

¹⁹⁵ Hao Duy Phan, “International Courts and State Compliance: An Investigation of the Law of the Sea Cases”, *Ocean Development and International Law*, C. 50, S. 1 (2019), ss. 8, 10, 13.

¹⁹⁶ *Ibid*, s. 13.

¹⁹⁷ Yargısallaşma kavramı için bkz: Habip Ünyılmaz, *Uluslararası Hukukta Uyuşmazlıkların Diplomatik Yollarla Çözümü*, Ankara: Seçkin, 2017, ss. 145-52.

¹⁹⁸ Laurence R Helfer, Anne-Marie Slaughter, “Why States Create International Tribunals: A Response to Professors Posner and Yoo”, *California Law Review*, C. 93 (2005), ss. 931-36, 955.

D. İlgilileri Bakımından Uluslararası Hukukun Etkililiği

Uluslararası hukukun yapıcıları bakımından yapılan değerlendirmenin ardından, sıra, ilgilileri bakımından değerlendirmeye gelmektedir. İlgililer konusunda araçsal yaklaşımı en iyi temsil edecek birimin ulusötesi (çok uluslu) şirketler¹⁹⁹ olduğu söylenebilir. Zira bilindiği üzere, uluslararası hukukun en sorunsuz işlediği ve etkili alanlarının başında uluslararası ekonomi ve ticaret hukuku gelmektedir. Uluslararası şirketler, kurulan hukukî çerçevenin sağladığı imkân ve kolaylıklarla yerleşik olduğu ülke sınırlarının dışına çıkarak pek çok ekonomik ve ticarî faaliyet yürütebilmektedir. Ulusötesi şirketlerin farklı devletlerin ülkelerinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin hukukî çerçevesini, ikili yatırım anlaşmalarını [bilateral investment treaty (BIT)] ve yatırım hükümleri içeren anlaşmaları [treaties with investment provisions (TIP)] da kapsayan uluslararası yatırım anlaşmaları [international investment agreements (IIA)] çizmektedir.²⁰⁰ Bu anlaşmalarda, devletler, birbirlerinin tâbiyetinde bulunan şirketlerin kendi ülkelerinde yapacakları yatırımların korunacağını, kimi durumlarda belirli kolaylıklarla teşvik edileceği ve aynı sektördeki gerek yerli gerekse yabancı diğer yatırımcılarla aynı muameleye tâbi olacağını kararlaştırırlar.²⁰¹ Keza sektörel farklılıklar bulunmakla beraber, taraf devletler, söz konusu yatırımlar veya yatırımcılar için koruma ve güvenliklerini sağlama, adil ve hakkaniyete uygun muamelede bulunma, ayrımcı davranmama ve haksız kamulaştırmaya tâbi kılmama gibi ilkeleri benimseyeceklerini taahhüt ederler.²⁰² Uluslararası yatırım anlaşmalarının özellikle şirketler açısından en önemli getirilerinden biri, uyuşmazlık çözümüne ilişkin hükümler olmaktadır. Zira tarihsel olarak diplomatik himaye kurumuna tâbi olan yatırımcı şirket ve yatırım yapılan devlet ilişkileri,²⁰³ uyuşmazlık durumunda şirketlerin yatırım yaptıkları devlet aleyhine tahkime gidebilmesine de olanak sağlayan anlaşmalar sayesinde Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu (UNCITRAL) Tahkim Kuralları

¹⁹⁹ Bu tip şirketlerin doğalarından kaynaklanan ve gerek uygulamada gerekse doktrinde karşılaşılan tanım farklılıklarına ilişkin bkz: Jan Wouters, Anna-Luise Chané, “Multinational Corporations in International Law”, *Non-State Actors in International Law*, ed. Math Noortmann, August Reinisch, Cedric Ryngaert, Oxford: Hart Publishing, 2015, ss. 226-28.

²⁰⁰ Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından benimsenen bu terminoloji için bkz: United Nations Conference On Trade and Development (UNCTAD), *World Investment Report 2020*, UNCTAD/WIR/2020, Cenevre, United Nations, 2020, s. 16-20.

²⁰¹ Peter T Muchlinski, “Corporations in International Law”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University, par. 26, (25.12.2020), <https://opil.ouplaw.com/>.

²⁰² Gökhan Albayrak, *Uluslararası Yatırım Hukukuna Küresel Anayasacılık Yaklaşımı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018, ss. 38-52.

²⁰³ Muchlinski, “Corporations in International Law”, par. 11-14.

gibi metinler uyarınca Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları için Çözüm Merkezi (ICSID) nezdindeki tahkim süreçleriyle şekillenmeye başlamıştır.²⁰⁴

1980’li yıllara kadar sayıca az olan uluslararası yatırım anlaşmaları, 2019 yılı sonu itibarıyla 3284’ü bulmuştur ve bunların 2700’ü günümüzde yürürlüktedir.²⁰⁵ Sadece Türkiye, bugüne kadar, 108 ikili yatırım andlaşması akdetmiştir ve bunların 81’i günümüzde yürürlükte bulunmaktadır.²⁰⁶ Böylece yatırım yapacak ulusötesi şirketlerin etkili ve kapsamlı şekilde güvence altında olduğu bir hukukî altyapı, günümüz itibarıyla işler durumdadır. Nitekim söz konusu şirketlerin mevcut hukukî çerçeveye küresel ekonominin baskın rollerini işgal ettikleri görülmektedir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından sağlanan verilere göre ulusötesi şirketler ve ortakları, yaklaşık olarak, küresel üretimin üçte birini, küresel ihracatın yarısını, gayrisafi küresel hasılanın üçte birini ve küresel istihdamın dörtte birini sağlamaktadır.²⁰⁷ Küresel ekonomik ilişkilerin gündelik hayatta kolayca gözlemlenebilir olduğu günümüzde, ulusötesi şirketlerin vardıkları ekonomik büyüklük dikkate alındığında, uluslararası hukukun sağladığı haklar ve güvencelerin şirketler açısından vazgeçilmez olduğu anlaşılmaktadır. O hâlde, ulusötesi şirketlerin sınırları aşarak yürüttükleri faaliyetlerinin büyüklüğü gözetildiğinde, araçsal bir bakışla uluslararası hukukun amacını yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Son olarak, bireyler (gerçek kişiler), incelemenin nihaî arketipi olarak biçimci yaklaşım itibarıyla değerlendirilebilir. Bireylerin gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde korunmasına dair değinilmesi gereken ilk başlık insan haklarıdır. Tarihsel olarak diplomatik himayeye başlayan ve dilekçe hakkıyla ilerleyen bireylerin uluslararası statüsüne dair gelişmeler uluslararası insan hakları hukukunun yerleşmesiyle günümüzde taçlanmıştır.²⁰⁸ Bireyler, tıpkı ulusal hukuk düzenlerinde olduğu gibi, temel haklarının ve özgürlüklerinin hukukî güvence altına alınmasını ve gerektiğinde ihlalleri giderebilecek

²⁰⁴ Wouters, Chané, “Multinational Corporations in International Law”, s. 235; Ali Osman Karaoğlu, *Yabancı Yatırımların Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2019, ss. 193-201.

²⁰⁵ UNCTAD, *World Investment Report 2020*, s. 106.

²⁰⁶ Sanayi Bakanlığı’nın internet sitesinde bulunan bilgiler için bkz: “YKTK Anlaşmaları”, <https://www.sanayi.gov.tr/anlasmalar/yktk/a11602>, (25.12.2020).

²⁰⁷ OECD’nin sitesinde bulunan bilgilendirme için bkz: Multinational enterprises in the global economy: Heavily debated but hardly measured, 2018, <https://www.oecd.org/industry/ind/MNEs-in-the-global-economy-policy-note.pdf>, (27.12.2020).

²⁰⁸ Gülsüm Kaya, *Uluslararası Hukukta Kişilik*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020, ss. 229-39.

bir altyapının varlığını aramışlardır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın acı örneklerle somutlaştırdığı ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri karşısında ortak bir tepki oluşturma gerekliliği, BM Andlaşması'nda karşılık bularak, andlaşmanın giriş ve amaçlara ilişkin 1. maddesinde, örgütün temel amaçlarından biri olarak açıkça zikredilmiş ve andlaşmanın muhtelif kısımlarında insan haklarına saygı gösterilmesinin ve geliştirilmesinin öneminin vurgulanmasıyla son dönem uluslararası ilişkilerin ana konularından biri olarak belirlemesiyle sonuçlanmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi²⁰⁹ ile ana hatları çizilen insan haklarının korunması için, 1950 yılında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,²¹⁰ 1966'da BM İkiz Sözleşmeleri,²¹¹ 1969 yılında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi,²¹² 1981 yılında ise Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi²¹³ imzalanmıştır. Bunlara ilave olarak kadınların, çocukların ve engellilerin haklarının korunmasını; ırk ayrımcılığının, işkence ve kötü muamelelerin engellenmesini amaçlayan diğer önemli uluslararası andlaşmalarla insan haklarının korunması için hukuksal zemin inşa edilmiştir. İnsan haklarının korunmasına ilişkin tüm bu andlaşmaların uygulanmasına dönük oluşturulan komitelerle belirli bir etkililik sağlanmaya çalışılmış ve nihayet ilgili taahhütlerin hayata geçirilmesi adına en önemli gelişme ise bölgesel insan hakları mahkemelerinin kurulması olmuştur. Sözleşmelerde tanımlanan haklarının ihlali durumunda başvuruya açık olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi bireylerin haklarını korumak adına kullanabilecekleri somut yollar olarak uluslararası hukukun ifa ettiği işlevi sağlamlaştırmıştır. Böylece bireyler, vatandaşları devletler de dâhil olmak üzere, âkit devletlerin sözleşmelerde belirtilen hakları ihlal eden uygulamalarını uluslararası hukukî zeminde incelemeye açma hakkını elde etmişlerdir.

²⁰⁹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 10/12/1948 Tarihli ve 217 (111) Sayılı Kararıyla Kabul Edilen İlişik "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin Resmî Gazete İle Yayınlanması Hakkında 6/4/1949 Tarihli ve 3/9/1949 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 27 Mayıs 1949, Sayı: 7217.

²¹⁰ İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında 6336 Sayılı ve 10/3/1954 Tarihli Kanun, RG, 19 Mart 1954, Sayı: 8662.

²¹¹ Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Beyanlar ve Çekince ile Onaylanmasına Dair 2003/5851 Sayılı ve 7/7/2003 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 21 Temmuz 2003, Sayı: 25175; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Beyan ve Çekincelerle Onayına Dair 2003/5923 Sayılı ve 10/7/2003 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 11 Ağustos 2003, Sayı: 25196.

²¹² American Convention on Human Rights: "Pact of San José, Costa Rica", Signed at San Jose, Costa Rica, 22 Kasım 1969, *United Nations Treaty Series*, Vol. 1144, UN, New York, 1987, ss. 123-212.

²¹³ African Charter on Human and Peoples' Rights, Concluded at Nairobi, 27 June 1981, *United Nations Treaty Series*, Vol. 1520, UN, New York, 1997, ss. 217-293.

Bireylerin uluslararası hukuktan “beklentilerinin” bir diğer başlığı ise insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukukuyla bağlantılıdır. Bilindiği üzere, silahların özellikle 20. yüzyılda eriştiği tahrip edicilik, çatışmaların da öncesinde benzeri bulunmayan bir etkisi olmasıyla sonuçlanmıştır. Kökeni daha öncesine dayansa da, BM düzeniyle birlikte, silahlı çatışmaların yürütülmesinin hukukî çerçevesi etraflıca çizilerek başta sivillerin korunması olmak üzere, savaşan tarafların riayet etmesi gereken asgarî kuralların belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Savaş esirlerinin, hastaların, yaralıların ve sivillerin durumunu düzenleyen 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri insancıl hukukun temel belgeleri olmuştur.²¹⁴ Yine tarihsel kökleri öncelerine dayanmakla beraber, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve sonraki tarihli üç ilgili protokolle beraber silahlı çatışma mağdurlarını korumak, insancıl hukuka saygı görevini denetlemek gibi yetkileri taşıyan Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi üyesi örgütlerin varlığıyla, silahlı çatışma alanlarının “kuralsız” bir alan olmaması için ciddi kazanımlar elde edilmiştir.²¹⁵ Bu bağlamda gerek silahlı çatışmalar esnasında gerekse çatışmasız dönemlerde ortaya çıkan ağır ihlallerin failleri olan bireylerin belirli cezaî yaptırımlara tâbi olması da bireyin korunmasına katkı sunan ve kategorik olarak bireyin uluslararası hukukî statüsüne etki eden bir konudur.²¹⁶ II. Dünya Savaşı sonrasında, suç niteliğini haiz belirli fiillerin cezasız kalmaması ülküsünün bir sonucu olarak Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleriyle başlayan Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleriyle devam eden geçici kurumlar, nihayet, sürekli bir mahkeme olarak Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.²¹⁷

Uluslararası hukukun insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerini engellemeye dönük hararetli tartışmalarından biri, insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu ekseninde yürütülmektedir. Bir devletin ülkesindeki kitlesel ve ağır insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerine karşı, o devletin izni olmadan silahlı müdahaleyi meşrulaştıran insancıl müdahale kavramı, kavramın geçmişinden kaynaklanan siyasî yükünü ve getirdiği sorunları bertaraf etmek adına, 21. yüzyılın başında koruma sorumluluğu kavramının teklifiyle

²¹⁴ Sözleşme metinleri için bkz: Melike Batur Yamaner vd. (ed.), *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2009.

²¹⁵ Ekrem Yılmaz, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018; Esra Katıman, “Yardım Kuruluşu Olmanın Ötesinde Bir Örgüt: Uluslararası Kızılhaç Komitesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 27, S. 116 (2015), ss. 391-95, 403,405.

²¹⁶ Kaya, *Uluslararası Hukukta Kişilik*, ss. 243-50.

²¹⁷ Mahkemelerin yapısı, yetkileri ve kuruluşları için bkz: Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, R. Murat Önok, *Uluslararası Ceza Hukuku*, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019, ss. 297-340.

güncellenmiştir.²¹⁸ Hâlihazırda, tutarsız uygulamalarla selefinden başarılı şekilde ayrışamayan koruma sorumluluğu kavramının²¹⁹ getirdiği tartışma, bireylerin ana kazanımlarından olan uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk kurallarının ihlallerinin tepkisizliğe kurban gitmemesi adına, hem siyasî hem de entelektüel gündem oluşturmaktadır.

Bireylerin haklarının uluslararası düzeyde tanındığı, başta bölgesel insan hakları mahkemeleri olmak üzere hak ihlallerine dönük somut izleme ve inceleme mekanizmalarının kurulduğu, insancıl hukuk kurallarının açık şekilde ortaya konulduğu ve ağır ihlallerin cezasız kalmaması için uluslararası ceza mahkemelerinin kurulduğu son yetmiş yıllık dönem, bireylerin hukukî korunma ihtiyacını tarihin hiçbir evresinde olmadığı kadar öncelemektedir. Sayılan gelişmelere rağmen pek çok eksiklik bulabilmek mümkün olmakla beraber, bireylerin, hukuk için bir biçim olarak öngördükleri amaçlara ana hatlarıyla ulaşıldığı söylenebilir.

Gerek yapıcıları gerekse ilgilileri açısından uluslararası hukukun yerine getirdiği işlev dikkate alındığında -aksi yönde örnekler bulabilmek mümkün olmasına rağmen- kendisinden beklenen veya kendisine biçilen amaçlara ana hatlarıyla ulaştığı söylenebilir. Yapılan değerlendirme, hukukun bu kişilerin gözünde kusursuz veya çok başarılı bir konumda olduğu iddiasında değildir. Aksine, yukarıda da ifade edildiği gibi, katı realizmin veya temelsiz iyimserliğin gölgesine sığınmadan kamusal menfaatle baskın unsurların dengesini bulma çabası, söz konusu öznelerin zamana göre değişiklik gösteren kısmen memnuniyeti veya tatmini sonucunu ortaya çıkarmaktadır. O halde, amaçlarını gerçekleştirmeye dayalı bir incelemeden uluslararası hukukun etkili bir düzen olduğu anlaşılmaktadır.

Gerek hukuka riayet gerekse hukukun etkililiği değerlendirmesi sonucunda uluslararası hukukun gereken asgarî şartları taşıdığı, fakat pek çok kişi ve grubun da kendisinden beklentisini tam olarak karşılayamadığı görülmektedir. Uluslararası hukukun sık görülen ve haklı eleştirileri arasında sayılabilecek konuların çoğu insanlığın en büyük

²¹⁸ Sercan Reçber, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, İstanbul: On İki Levha, 2016, ss. 67-74, 426-30.

²¹⁹ Libya ve Suriye'deki durum için bkz: *Ibid*, ss. 393-423; Sri Lanka'ya dair bir değerlendirme için bkz: Sercan Reçber, "Sri Lanka ve Koruma Sorumluluğu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 73, S. 1 (2018), ss. 157-87.

sorunlarını kapsamaktadır. Salgın hastalıkların²²⁰ ve iklim değişikliğinin bir bütün olarak insanlığın geleceğini tehdit ettiği bir dönemden geçerken iç savaşları, mülteci haklarının ihlalini²²¹ ve küresel güvenlik tehditlerini²²² kapsayan sorunların hem içerik hem de şekil itibarıyla ancak uluslararası hukuk öncelenecek şekilde çözülebileceği pek çok ilgili tarafından ikrar edilerek mevcut duruma eleştiriler yöneltilmektedir.²²³ Öyle ki, uluslararası hukukun, silahlı çatışmaların ve sonrasındaki geçiş dönemlerinin yönetilmesi gibi; siyasetin, ekonominin hatta ahlakî idealizmin çözemediği devam edegelen çetrefilli insanlık sorunlarının altından kalkabileceği gibi problemleri beklenmeye muhatap kılındığı görülmektedir.²²⁴ Uluslararası hukuk, yüzyıllardır, biraz romantize ederek “insanlığı (savaşlardan) kurtarıp refaha erdirmek” denebilecek ütopyalara konu bir ereğin gerçekleşmesi için süregelen itham ve övgülerin arasında, temkinli fakat kimi zaman tahammülfersa bir tempoda değişim geçirmektedir.

Sıradaki bölümde, birinci bölümde varılan ikinci soru, yani kuvvet kullanılmaksızın uluslararası hukukun icrasının gerçekleşip gerçekleşmediği değerlendirilecektir.

²²⁰ Covid-19 pandemisi üzerinden salgınlarla mücadelede uluslararası hukukun rolü için bkz: Cüneyt Yüksel, Deniz Baran, “COVID-19 Salgını ve Bulaşıcı Hastalıkların Yarattığı Küresel Krizlerle Mücadelede Uluslararası Hukuk”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 78, S. 2 (2020), ss. 885-934; İbrahim Kaya, Galip Engin Şimşek, “Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Sağlık Tüzüğü: COVID-19 Örneğinde Uluslararası Hukukta Salgın Hastalıklarla Mücadele”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 78, S. 2 (2020), ss. 983-1007; Bleda Kurtarılan, Özgür Mumcu, “Covid-19’un Düşündürdükleri: Uluslararası Hukukun Pandemiyle Mücadele Rejimine Genel Bir Bakış”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 1 (2020), ss. 165-86; Funda Keskin Ata, “Kovid-19 Pandemisi: Uluslararası Hukuk Açısından Dünya Sağlık Örgütü’ne İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 76, S. 1 (2021), ss. 1-35.

²²¹ Günümüzde önemli bir başlık haline gelen sığınma sorununa dair hukukî bir öneri için bkz: Gökçe Konyalı, “Uluslararası Hukukta Küresel Sığınma Sözleşmesi İhtiyacı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 2 (2021), ss. 1213-1245.

²²² Güvenlik kavramı klasik anlamının yanında günümüz itibarıyla “siber uzayı” da kapsamakta ve bu alanda da uluslararası hukukun vazgeçilmez bir rolü bulunduğu ve bulunacağı görülmektedir bkz: Şeyda Türkay, “Siber Savaş Hukuku ve Uygulanma Sorunsalı” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 71, S. 1 (2013), ss. 1178-1179, 1207-1217; Merve Erdem, Gürkan Özocak, “Siber Güvenliğin Sağlanmasında Uluslararası Hukukun ve Türk Hukukunun Rolü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 68, S. 1 (2019), ss. 128-34.

²²³ Pitman B. Potter, “Bases and Effectiveness of International Law, 1968”, *The American Journal of International Law*, C. 63, S. 2 (1969), ss. 271-72; C. G. Weeramantry, *Universalising International Law*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2004, ss. 1-3.

²²⁴ Robert Howse, Ruti Teitel, “Beyond Compliance: Rethinking Why International Law Really Matters”, *Global Policy*, C. 1, S. 2 (2010), s. 134.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKUN KUVVET KULLANILMADAN CEBREN İCRASI

I. TANIMLAR

Önceki başlıklarda uluslararası hukukun etkililiği ve hukuka riayet konuları değerlendirilmiştir. Yapılan inceleme, uluslararası hukukî yükümlülüklerle riayetin çok yönlülüğünü ve farklı muhatapların beklentilerini bir kenara bırakılırsa bir bütün olarak hukuk düzeninin belirli ölçüde etkililiğini göstermektedir. Mevcut başlığın konusu, bahsedilen etkililiği ve riyeti tesis eden yöntemlerin ve işleyişin açıklanması olacaktır. Özetleyerek hatırlatmak gerekirse, bu çalışmada hukukun cebrîliğinin kuramsal tercihe bakılmaksızın önemli olduğu ve günümüz uluslararası hukukunun da iç hukuk şablonunun tesirinden kurtarılmış objektif bir bakışla cebrîliği sağlayacak vasıtalara sahip olduğu savunulmaktadır.

Öncelikle hukukun icrası (enforcement of law)¹ kavramının tanımlanmasıyla başlamak yerinde olacaktır. Uluslararası hukukun icrasının üzerinde uzlaşmış bir tanımı yoktur ve çevre hukuku veya insancıl hukuk gibi uluslararası hukukun muhtelif alt dallarında veya bölgesel örgütlerin faaliyet alanlarında farklı icra tanımlarına rastlayabilmek

¹ Böyle bir çeviri uluslararası hukukun her alanında aynı biçimde kullanılmaya müsait olmayabilir. Zira başta BM Andlaşması olmak üzere VAHS veya Roma Statüsü gibi farklı metinlerde “enforcement” kelimesinin Türk veya Kıta Avrupası hukuku bakımından çevirilerinde tek bir kelimenin tercih edilmesi isabetli görünmemektedir. Kelimenin Fransızca ve İngilizce metinlerdeki yeri bakımından bu duruma işaret eden bir çalışma için bkz: Ana Peyro Llopis, “Collective Security and the International Enforcement of International Law: French and American Perspectives”, *Maine Law Review*, C. 58, S. 2 (2006), ss. 547-51; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi örneği üzerinden uluslararası metinlerin çevirisine ilişkin farklı sorunları ifade eden bir çalışma için bkz: Tolga Şirin, “İnsan Haklarının ve Temel Hakların Korunması İçin Sözleşme’nin Türkçe Çevirisi Sorunu”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, C. 9, S. 1 (2021), ss. 1-64.

mümkündür.² Bu bağlamda, mevcut çalışmanın konusunu incelemeye en elverişli tanım tercih edilecektir. Hukukun icrası, *bir hukuk kuralının ihlaline karşı hukuka riayeti önceleyen tepkileri* kapsamak için kullanılabilir.³ Bu tanımda yer alan iki unsur, gerek öğretide gerekse uygulamada karşılaşılan farklı kavramlarla mevcut başlığın konusunu ayırmak için yol gösterici olacaktır. İlkin, hukuk icrası *bir hukuk ihlaline karşı verilen tepkiyi* içermektedir. Mevcut bir ihlal olmadan yürütülen önleyici veya sınırlayıcı eylemler hukuk icrası başlığına dâhil olmayacaktır. İkinci olaraksa hukuk icrası, *hukuka riayeti öncelemeyi* amaçlamaktadır. Burada vurgulanmak istenen husus, hukuk icrası önlemlerinin ya hukuka riayeti tekrar sağlamak yani ihlalden vazgeçirmek ya da gerçekleşen bir ihlalin müstakbel ihlallere kapı aralamasını engellemek amacıyla alınmasıdır.⁴

Çalışmanın bu bölümünün konusu hukuk icrasının her türünü kapsamamakta, önceki bölümde ifade edilen sorulara cevap bulmak adına cebrî tepkileri konu edinmektedir. Böylece cebren icranın da tanımlanması gerekmektedir. Uluslararası hukukun cebren icrası, yukarıda da ifade edildiği gibi,⁵ söz konusu tepkilerin, muhataplarını isteklerine aykırı bir zorluğa maruz bırakması ve hukukun yokluğunda davranacağı şekilden farklı davranmaya itmesi anlamına gelmektedir. Hukuku ihlal edenlerin normal şartlarda hukuk düzenince korunan değerlerden zorla mahrum bırakılması, daha geniş ifadeyle onlara bir kötülük yapılması⁶ hukukun icrasının cebrî yönüdür. Yine yukarıda ifade edildiği gibi,

² Christian J. Tams, *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 5 dipnot 18.

³ Bu tanım şu kaynakların birlikte değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur: Kelsen, *Principles of International Law*, s. 22; Hans Kelsen, *Collective Security Under International Law*, Washington: Naval War College, 1956, ss. 101-3; Christian J. Tams, “Enforcement”, *Making Treaties Work*, ed. Geir Ulfstein, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, ss. 392-93; Volker Röben, “The Enforcement Authority of International Institutions”, *The Exercise of Public Authority by International Institutions*, ed. Armin von Bogdandy vd., Berlin, Heidelberg: Springer, 2010, ss. 820-21; Yuval Shany, “Sources and the Enforcement of International Law”, *The Oxford Handbook of the Sources of International Law*, ed. Samantha Besson, Jean D’Aspremont, Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 792 Kelsen’in atfı yapılan eserlerindeki verdiği yaptırım tanımı bu başlıkta hukukun icrası tanımı olarak değiştirilmiştir. Zira aşağıda yaptırımlar başlığında görüleceği üzere yaptırım kavramının günümüz uluslararası hukukunda kazandığı dar ve muayyen bir tanımı bulunmaktadır.

⁴ Kelsen, *Collective Security Under International Law*, s. 102.

⁵ Bkz. *supra*, s. 4, s. 22.

⁶ Kelsen, *Principles of International Law*, s. 4; Kelsen, *Collective Security Under International Law*, ss. 101-2.

cebrîlik, şiddeti veya uluslararası hukuktaki teknik anlamıyla kuvvet kullanımını şart koşmamaktadır. Böylece mevcut başlığın konusu, kuvvet kullanımını olmaksızın hukuk ihallerine karşı verilen cebrî tepkiler olmaktadır.

Hukukun icrasından ayırt edilmesi gereken iki kavram söz konusudur. Bunlar hukukun tatbiki (implementation of law) ve hukukun uygulanması (application of law) olmaktadır. Dilimizde veya yabancı dillerde gerek gündelik kullanımda gerekse öğretilerde sıkça birbirlerinin yerine kullanılabilen bu kavramların mevcut çalışmada tercih edilen tanımlarını ana hatlarıyla göstermek, konunun berraklaşmasına yardımcı olacaktır. Hukukun uygulanması, maddi vakıanın bir hukuk kuralı veya kurumuna uyarlığının muhakeme edilerek bir hukukî belirleme yapılmasını ifade eder.⁷ Hukukun tatbiki ise yazılı veya sözlü kuralların hayata geçirilmesini içeren tüm süreçleri, yani uygulanacak hukuk kurallarının tespitini, bir vakıaya hukukun uygulanmasını ve gerekli hallerde hukukun icrasına kadar farklı aşamaları kapsayan bir kavramdır.⁸ O halde, hukukun tatbikinin süreçleri olarak hukukun uygulanması ve ihlal durumunda hukukun icrasından bahsedilebilir. Bu tanımlar, üzerinde mutabakat olan ifadeler değildir. Sayılan kavramların hukukun farklı alanlarında değişen içeriğe sahip olması, birbirlerinin yerine kullanılabilmesi ve söz konusu süreçlerin iç içe geçebilmesi mümkündür.

Gerek hukuka riayet gerekse hukukun etkililiği başlıklarında vurgulandığı üzere, uluslararası hukukun farklı alt dallarının *lex specialis* karakteri aynı zamanda ilgili alanın kendine özgü icra yöntemleri geliştirmesiyle sonuçlanmaktadır. Söz gelimi, uluslararası insan hakları hukuku ile uluslararası çevre hukuku veya uluslararası ekonomi hukukunun icra yöntemleri farklılaşmakta, belirli yöntemler bir alt dalda baskın olabilmektedir. Hukukun icrası başlığı bu alanlarda özel bir incelemeye müsait olmakla beraber, çatı kavram olarak genel uluslararası hukukun da değerlendirilebilmesi mümkündür. Bu çalışmanın konusuna uygunluğu sebebiyle bu yöntem benimsenecektir fakat muhtelif alt dalları etrafıca veya bütünüyle açıklama iddiasında bulunulmadığı da belirtilmelidir.

Hukukî bilgi eksikliği, bağlayıcılık ve hukukun icrası kavramlarının karıştırılması ve ilişkinin ters yüz biçimde nakledilmesiyle sonuçlanabilir. Hukuk kuralları bağlayıcı

⁷ Shany, “Sources and the Enforcement of International Law”, s. 792.

⁸ Philippe Sands vd., *Principles of International Environmental Law*, 4th b., Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 144; Shany, “Sources and the Enforcement of International Law”, s. 792.

olduğu için icra edilir, icra edildiği için bağlayıcı değildir.⁹ Her ne kadar gerçekliğin “çirkin ve nahış” yüzü olarak görünse bile, hukukun icrası, hem hukuk kuramı hem de hukuk uygulaması açısından elzemedir.¹⁰ Zira her iki çalışma alanı da hukukun somutlaşmasını, yani gerçek hayatta meydana getirdiği değişimi, anlamak veya gözlemlemek için icra yöntemlerini dikkate almak durumundadır. Nitekim hukukun icrası, tereddüt ve ihlal durumlarında hem hukukun etkililiğini hem de hukuka riayeti kuran veya sürdüren bir yön barındırır. Bu sebeptendir ki, uluslararası hukukun icrası başlığı, alanı dışarıdan gözlemleyen gerek hukukçular gerekse diğer disiplinlerden kişiler için vazgeçilmezdir. Hatta alanın mevcudiyetine dair ilgi odağı olagelmıştır.

Uluslararası düzeyde hukuk ihlallerine karşı merkezileşmiş bir icra mekanizmasının yokluğu, hukuk ihlallerinin farklı kişiler tarafından ve farklı şekillerde karşılık bulunması sonucunu doğurur. O halde, uluslararası hukukun nasıl icra edildiği, yani ihlallere nasıl cevap verildiğini, iki başlık altında tasnif edebilmek mümkündür. Bunlar, hukuk icracıları ve hukukun icrası yöntemleridir.

II. ULUSLARARASI HUKUKUN İCRACILARI

Mevcut uluslararası hukuk,¹¹ iki hukuk kişinin bu çalışmada benimsenen şekliyle hukuku icra edebilecek yetkileri olduğunu tanımaktadır. Bunlar, devletler ve uluslararası örgütlerdir.¹² Bu iki hukuk kişisi haricinde bireylerin, hükümet dışı örgütlerin ve çok uluslu şirketlerin meydana gelen uluslararası hukuk ihlallerine tepki göstermeleri mümkün ve vakidir.¹³ Fakat bu tepkiler, henüz, uluslararası hukuk düzenince tanınmış icra yetkisinden ziyade önceki bölümün konusu olan ihlalden caydırmaya dönük etmen-

⁹ G. G. Fitzmaurice, “The Foundations of The Authority of International Law and The Problem of Enforcement”, *The Modern Law Review*, C. 19, S. 1 (1956), ss. 1-2.

¹⁰ Reisman, “Sanctions and Enforcement”, s. 273.

¹¹ Uluslararası hukukun icrası yöntemlerinin tarihsel gelişimi için bkz: Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, ss. 127-77.

¹² Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, ss. 54-55.

¹³ Rusya'nın Ukrayna'ya karşı hukuka aykırı kuvvet kullanımı örneği üzerinden uluslararası faaliyet gösteren şirketlerin bu bağlamda sayılabilecek tepkilerinin değerlendirildiği bir yazı için bkz: Andrew Sanger, Piercing the State's Corporate Veil: Using Private Actors to Enforce International Norms, *EJIL: Talk*, 17 Mart 2022, <https://www.ejiltalk.org/piercing-the-states-corporate-veil-using-private-actors-to-enforce-international-norms/> (19.03.2022).

lerden biri olarak değerlendirilmeye daha uygundur. Sadece devletler ve uluslararası örgütleri önceleyen bu “iradeci paradigma”, güncel toplumsal ihtiyaçlara cevap veremeyecek “sığ” bir anlayış olarak eleştiriye açıktır¹⁴ ve hukukun icrasını da kapsayan klasik uluslararası hukuk kişileri dışında kalan diğer kişi, kurum veya özneleri içeren “küresel idare hukuku” ve küresel yönetim bağlamında yürütülen tartışmaların bu soruna bir çözüm üretebilme potansiyelini taşıdığı bildirilmektedir.¹⁵ Mevcut çalışmada, sadece devletlerin ve uluslararası örgütlerin değerlendirilmesinin de bu eleştirilere tâbi olduğu, uluslararası hukukun icrası ve etkililiği bağlamında eksik bir çerçeve ortaya koyduğu iddia edilebilir. Fakat çalışmanın başından itibaren “klasik” anlamıyla ve hukuk kuramında edindiği yer itibarıyla uluslararası hukuku değerlendirmek amaç edinildiği için mevcut çalışmanın etkililik veya icra gibi geniş kavramları kapsamlı ve detaylı incelemekten ziyade bir iddiayı temellendirmek için kullandığı belirtilmelidir.

Uluslararası hukuka riayet ve etkililik başlığında da değinildiği üzere devletler, hem hukukun yapıcısı hem de icracısı konumundadır. Öyle ki, uluslararası hukuku icra edecek merkezî bir örgütlenmenin bulunmamasının ilk ve en belirgin sonucu, devletlerin hem ihlali tespit eden hem de ihlale cevap veren yetkilere sahip olması, yani bizzat ihkakı hak olgusudur.¹⁶ Uluslararası hukuk, [çoğunlukla] bir merkezî otorite tarafından değil, devletlerin olumlu veya olumsuz tepkileriyle, yani etkileşimiyle, icra edilir.¹⁷ Devletlerin hukuk icracısı olması en yalın haliyle şöyle bir süreçte ortaya çıkmaktadır: Günümüz itibarıyla tedvin edilmiş uluslararası sorumluluk hukuku kapsamında, mevcut bir yükümlülüğüne aykırı davranan başka bir devlete karşı, gerekli hukukî şartlara riayet etmek kaydıyla, mağdur veya zarara uğrayan devlet, muhtelif tepkiler verme hakkına sahiptir.¹⁸ Aşağıda icra yöntemleri başlığında devletlerin hukuk icrası maksadıyla kullanabilecekleri önlemler ve hukukî nitelikleri incelenmiştir.

¹⁴ Gökhan Güneysu, “Uluslararası Hukuk Kuramı Açısından Global İdare Hukuku -Bir Girizgah-”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2016), ss. 289-97.

¹⁵ Gökhan Güneysu, Nazlı Yılmaz, “Küresel İdare Hukuku ve Lex Sportiva Bağlamında WADA’nın Rusya’yı Olimpiyatlardan Men Etmesi Kararı”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, C. 2020, S. 2 (2020), ss. 49-63.

¹⁶ Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, ss. 53-55.

¹⁷ Eiichi Fukatsu, “Coercion and the Theory of Sanctions in International Law”, *The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy, Doctrine, and Theory*, ed. Ronald St. J. Macdonald, Douglas M. Johnston, Dordrecht, 1986, s. 1188.

¹⁸ Uluslararası sorumluluk hukukunun tarihsel ve kuramsal seyri için bkz: Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, ss. 58-98.

Devletlerin hem hukuk yapıcısı hem de hukuk icracısı olması durumunu açıklamak için George Scelle'nin "görev ikileşmesi" kuramına atıf yapılmaktadır.¹⁹ Scelle göre, yeterli düzeyde gelişmiş her toplumda, yasama yürütme ve yargıdan oluşan üç temel erkin birbirinden ayrılması ve her birini belirli ölçüde uzmanlaşmış kişi veya kurumlarca yürütülmesi söz konusudur.²⁰ Uluslararası toplum, henüz bu gelişmişliği yakalayamadığı için bu ayırım kesin biçimde sağlanamamıştır ve devletler, kendi ulusal toplumları için yerine getirdikleri yasama ve yürütme faaliyetlerini, uluslararası toplum için de hem kuralı koyucu hem de kuralları uygulayıcı olarak yerine getirmektedir.²¹ Scelle, görev ikileşmesini kalıcı bir durum olarak görmemiş,²² Milletler Cemiyeti gibi örneklerle birlikte artan uluslararası örgütlenmenin, devletlerden ayrı, bağımsız bir uluslararası kural koyucunun ortaya çıkmasına zamanla imkân tanıyacağını düşünmüştür.²³

Uluslararası hukukun ikinci icracısı olan uluslararası örgütler, kurucularının iradelerine göre farklı işlevleri yerine getirmek üzere organlar vasıtasıyla işler. Bu organlardan biri veya birkaçı örgütün kurucu metinleri dâhil olmak üzere örgüt kurallarında yer alan hukukî yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğini denetleme, varsa ihlalleri tespit etme ve nihayet gerekli durumlarda ihlalcilere karşı hukuku icra etme görevi ve yetkisiyle donatılmaktadır.²⁴ Bu bağlamda organların kullanabileceği yetkiler farklı şekillere ve niteliğe bürünerek icraî işlev görmektedir. İfade edilen yetkiler, aşağıda değinileceği üzere, diplomatik baskıdan askerî tedbirlere kadar geniş bir yelpazede, farklı şiddette tanımlanmış ve çoğunlukla ihlalin veya ihlalde ısrarın ölçüsüne göre tasarlanmışlardır.

Devam eden kısımda uluslararası örgütlerin hukuk icrasına nasıl katkıda buldukları incelenecektir.

¹⁹ Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, ss. 55-61.

²⁰ *Ibid*, ss. 55-56.

²¹ *Ibid*, ss. 56-61.

²² Gökhan Güneysu, "Uluslararası Hukuka Sosyolojik Bakış: Georges Scelle ve Uluslararası Hukuk Kuramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16 (2014), s. 4127.

²³ Kamuran Reçber, "Bio-Sosyolojik Kuram İtibarıyla Avrupa Birliği Hukukunun Değerlendirilmesi", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 18, S. 2 (2020), s. 540.

²⁴ Röben, "The Enforcement Authority of International Institutions", ss. 825-31.

III. ULUSLARARASI ÖRGÜTLER VE HUKUK İCRASI YETKİSİ

A. Yetkinin Türüne göre

Uluslararası örgütlerin gerek kurucu metinlerinde gerekse ilgili diğer hukukî enstürmanlarda yer bulan yükümlülüklerin ihlali durumunda hukuk icrası işlevi gören farklı şiddet ve karakterdeki yetkileri, bu başlığın konusudur. Söz konusu yetkiler ihlalin ölçüsüne ve ihlal edilen yükümlülüğe atfedilen öneme göre farklılaşmaktadır. Verilen tepkiler, şiddetine göre de farklılaşabilmektedir. Vurgulanması gereken bir diğer husus ise hukuk icrası işleviyle hukuka riayeti denetleme işlevinin iç içe geçerek bir süreç olarak kullanıldığıdır. Bu durumda tek başına icrayı incelemek eksik bir değerlendirme olacağı için bu süreci özetlemek amacıyla tasnif edici bir bakışla; edilgen denetim, etken denetim ve nihayet yaptırımlar şeklinde bir ayırım yapılacaktır.

1. Edilgen Denetim

a. Raporlama

Uluslararası örgütler üye devletlerden ya belirli aralıklarla ya da belirli konulara özgü olarak raporlar isteyebilir. Bu raporlar üye devletlerin örgütün çalışma alanında ve yetkisinde bulunan yükümlülüklerine hangi ölçüde uyduğunu gösteren tedbirleri içerebileceği gibi, örgütün öngördüğü düzenlemelerle ulusal düzenlemeler arasındaki uyumsuzlukları da içerebilir.²⁵ İlk duruma örnek olarak Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) geliştirilen denetim düzeneği verilebilir. UÇÖ Anasözleşmesi 22. madde uyarınca üye devletler katılmış oldukları sözleşmeleri yürürlüğe koymak için aldığı önlemler hakkında, Uluslararası Çalışma Bürosuna, belirlenen şekilde ve içerikte yazılan yıllık raporlar sunacaklardır. Düzenli aralıklarla sunulan bu raporlar, belirli sözleşmelerden doğan yükümlülükleri yerine getirmek için alınan tedbirlerin yanı sıra devletlerin diğer UÇÖ sözleşmelerini onaylamalarını geciktiren engellerin de bildirilmesini içermektedir.²⁶ Özellikle

²⁵ Henry G. Schermers, Niels M. Blokker, *International Institutional Law*, 5th Revised Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2011, ss. 880-81.

²⁶ UÇÖ tarafından hazırlanan ve denetim düzeneğini ayrıntılı biçimde açıklayan rapor için bkz: *Monitoring Compliance with International Labour Standards*, Cenevre: International Labour Office, 2019, ss. 27-28, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/publication/wcms_730866.pdf (17.09.2021).

AİHS madde 52 ve BM Siyasî ve Medenî Haklar Uluslararası Sözleşmesi madde 40 düzenlemeleriyle ilgilerinin aşına olduğu insan haklarının korunmasını hedefleyen raporlama yükümlülükleri, Dünya Sağlık Örgütü ve Gıda ve Tarım Örgütü gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren örgütlerce de kullanılan yerleşik bir uluslararası denetim yöntemidir. İnsan hakları sözleşmelerinde yer bulan söz konusu raporlama yükümlülükleri, kurulan komitelerce yürütülen değerlendirme ve incelemelerle tamamlanmaktadır. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi²⁷ madde 17 ile kurulan Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme²⁸ madde 43 ile kurulan Çocuk Hakları Komitesi ve İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi²⁹ madde 17 ile kurulan İşkencenin Önlenmesi Komitesi bu kapsamda sayılabilecek örneklerdir.

Günümüzde sıkça işletilen bir örnek olarak BM Güvenlik Konseyinin terörizmin finansmanını önlemeyi amaçlayan kararlarının ulusal hukuk düzenlerinde işleyişini denetlemek maksadıyla kurulan komiteler verilebilir. Mal varlığının dondurulması, seyahat yasakları ve silah ambargosu gibi Konsey kararlarının nasıl tatbik edildiğinin raporlandığı söz konusu komiteler, karmaşık ve kapsamlı bir edilgen denetim örneği oluşturmaktadır.³⁰

İkinci tip, yani ulusal düzenlemelerle uluslararası düzenlemeler arasındaki uyumsuzlukların bildirilmesini gerektiren raporlamaya Dünya Meteoroloji Örgütü Sözleşmesi 9. madde b fıkrası örnek verilebilir. Örgüt üyelerinin Dünya Meteoroloji Kongresi kararlarının yerine getirilmesi için bütün gayretleriyle çalışacakları belirtildikten sonra, Kongre tarafından kabul olunan teknik bir karara ait herhangi bir hususun yerine getirilmesi bir üyece imkânsız görülürse, bu üyenin, bulunduğu imkânsızlığın sebeplerini ve

²⁷ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nin Onaylanmasına İlişkin 24/7/1985 tarih ve 85/9722 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 14 Ekim 1985, Sayı:18898.

²⁸ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin Onaylanmasına İlişkin 23/12/1994 Tarih 94/6423 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 27 Ocak 1995, Sayı: 22184.

²⁹ İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin Onaylanmasına İlişkin 16/6/1988 Tarih 88/13023 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 10 Ağustos 1988, Sayı: 19895.

³⁰ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1267 (1999); S/RES/1989 (2011); S/RES/2368 (2017).

söz konusu imkânsızlığın geçici veya kalıcı bir durum mu olduğunu bildirmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.³¹

Ulaştırılan raporlar, yetkili örgüt organlarınca incelenerek tespitler uyarınca muhtelif biçimlerde işlenmektedir. Her bir örgüte göre farklılaşan bu süreçte, örgütler, var olan hukuk ihlalleri bizzat ilgili devletlerce ikrar edildiği için tespit bakımından edilgen konumda bulunmaktadır. Buna rağmen, ihlalcı devletlerin davranış değişikliğini sağlayabilecek baskı, özellikle bilgilerin kamuoyuyla ve diğer üyelerle paylaşılması ihtimaliyle tesis edilmektedir.³² Öte yandan, raporlama sürecinin etkililiğini artırmak adına belirli aralıklarla talep edilen raporlar birbirleriyle karşılaştırılmakta, raporların içermesi gereken bilgiler ve raporlara dair temel ilkeler önceden örgütler tarafından hazırlanarak taraflara tebliğ edilmekte, hükümet dışı katılımcıların da görüşlerinin raporlara eklenmesi sağlanmakta ve nihayet yetkili örgüt organıyla üye devlet arasında raporların geliştirilmesi adına açık bir iletişim tesis edilmektedir.³³

Raporlamaya dayalı denetimlerin hukukun icrasındaki yeri ilk bakışta şüpheli görünebilir. Zira raporun konusu esasen devletlerin yükümlülüklerine riayeti göstermektedir. Fakat raporlama salt riayetin denetiminde bir araç olmamakta, devletlerin bizzat kendilerince mevcut durumlarını hukukî yükümlülükleri uyarınca değerlendirmelerini sağlamaktadır. Böylece nesnel olmasa bile devlet organlarının yükümlülüklerine riayet etmediklerini tespit edebilmelerine olanak vermektedir. Böyle bir tespit aynı zamanda bir öz icra görevi görmekte olup, ihlalin ikna etmeye dayalı biçimde ortadan kaldırılmasına yardımcı olmaktadır.³⁴

Raporlamaya dayalı denetimin önemli yükümlülükler açısından yetersiz kalacağı veya kapsamlı bir riayeti mümkün kılamayacağı tereddütüne karşı dikkatli hazırlanmış düzeneklerin işlevselliği bir cevap oluşturabilir. Raporlama yükümlülüğünün kapsamlı

³¹ Vaşington'da 11 Ekim 1947 Tarihinde Kabul ve 7 Şubat 1948 Tarihinde İmza Edilen “Dünya Meteoroloji Teşkilâtı” Hakkındaki Sözleşme'nin Onanmasına Dair 31/5/1949 Tarihli ve 5411 Sayılı Kanun, R.G., 6 Haziran 1949, Sayı: 7225. Sözleşmenin ilk halinde ilgili madde 8. maddeye denk gelmektedir. Genç, *Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı*, C. I, ss. 307-18.

³² Röben, “The Enforcement Authority of International Institutions”, s. 823.

³³ Schermers, Blokker, *International Institutional Law*, ss. 882-84.

³⁴ Röben, “The Enforcement Authority of International Institutions”, s. 823.

biçimde tesis edildiği bir örneğe, Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 Tek Sözleşmesi'nde³⁵ rastlanmaktadır. Sözleşmenin 18, 19 ve 20. maddeleri tarafların Genel Sekretere ve Uyuşturucu Maddeler Milletlerarası Kontrol Organına sunması gereken bilgileri ayrıntılı biçimde düzenlemektedir. Bu kapsamda sözleşmenin yürütülmesine dair yıllık raporlar verilmesi, yürürlüğe konulan ulusal düzenlemelerin bildirilmesi, kaçakçılık faaliyetlerinin detaylarına dair istenilecek her türlü bilginin gönderilmesi, tarafların her yıl tıbbî ve bilimsel maksatlarla ihtiyaç duyduğu uyuşturucu madde tahminlerinin bildirilmesi ve ülkelerinde üretilen veya ele geçirilen uyuşturuculara dair verilerin bildirilmesi gibi pek çok yükümlülük bulunmaktadır. Bu örnekte de görüleceği üzere, kapsamlı ve teknik yükümlülüklerde dahi işlevsel bir raporlama düzeni kurabilmek mümkündür.

b. Başvuru imkânı

Edilgen denetimin ikinci türü olarak, altına girdiği yükümlülüğü ihlal ettiğinin farkında olan veya muhtemel bir ihlali öngören devletlerin örgüte başvurarak ihlali gidermek için yardım talep edebilme olanağı sayılabilir. Yukarıda, hukuka riayet başlığının kuralların niteliği alt başlığında ifade edilen yönetselci görüş, bu bağlamda gerekli kuramsal izahı sağlamaktadır. Hatırlanacağı üzere, bu görüş uyarınca, devletlerin kimi yükümlülüklerine aykırı davranma nedenlerinin başında bürokratik veya kurumsal yetersizlikleri olduğu savunulmakta ve bu tip ihlallerin aslında kasıtsız ihlaller olduğu ifade edilmektedir.³⁶ Anılan ihlallerin giderilmesinde hukukun icrasının destekleyici bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Montreal Protokolü'nün gelişmekte olan devletler için uygulamasında, BM Çevre Programı kapsamında oluşturulan Ozon Eylemi (UNEP OzonAction) yine yukarıda örnek olarak verilmişti. Söz konusu başvuru imkânı doğrultusunda, taraf devletlerden biri tüm iyiniyetli çabalarına rağmen Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini tam olarak yerine getiremiyorsa, yazılı olarak Sekreterliğe yapacağı bir başvuruyla değerlendirilmek üzere ekonomik veya teknik yardım talep edebilecektir.³⁷

³⁵ Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 Tek Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğu Hakkında 812 Sayılı 27.12.1966 Tarihli Kanun, RG, 5.1.1967, Sayı: 12496.

³⁶ Bkz. *supra*, s. 58.

³⁷ Sürecin işleyişi için bkz: Ozone Secretariat, *Handbook for the Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer*, Fourteenth Edition, United Nations Environment Programme, 2020, s. 798 vd.

Benzer bir yaklaşımın Paris İklim Anlaşması'nın da dâhil olduğu iklim değişikliğini olumsuz etkileriyle mücadeleye dönük çabalarda da görebilmek mümkündür.³⁸ Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin³⁹ bir parçası olarak hayata geçirilen Yeşil İklim Fonu (Green Climate Fund), gelişmekte olan devletlerin Paris Anlaşması'yla taahhüt altına girdikleri ulusal belirlenmiş katkı hedeflerine ulaşmasına ve zamanla bu hedefleri yükseltebilmelerine yardım etmekle görevlendirilmiştir.⁴⁰ Bilhassa gelişmekte olan veya az gelişmiş devletlerin sürdürülebilir iklim politikaları oluşturabilmeleri ve iklime duyarlı yenilikleri desteklemeleri için finansal kaynak sağlama görevi kapsamında pek çok projenin hayata geçirildiği görülmektedir.⁴¹

Devletlerin uluslararası örgütlerden yardım alarak hukuka riayet etmesini sağlama yaklaşımı zorlayıcılık yerine kolaylaştırıcılık ve imkân oluşturma yaklaşımının bir yansıması olmaktadır. Böylece uluslararası standartları yerleştirmeye dönük girişimlere katılım olabildiğince geniş tutulmaktadır. Hukukun icrası açısından bakıldığında hem devletlerin belirli yükümlülükler altına girmeleri sağlanmakta hem de bir uluslararası örgütün desteğiyle hukuk ihlalinin giderilmesi söz konusu olmaktadır.

Üyelerin raporlarına veya başvurusuna dayanan edilgen denetim, doğası gereği sınırlı bir eleştirellik taşıyarak ve çoğunlukla yüzeysel kalarak etkili bir denetimi tek başına tesis edememektedir.⁴² Bu nedenle uluslararası örgütlerin söz konusu eksikliği etken denetim yoluyla gidermeye çalıştıkları görülmektedir.

2. Etken Denetim

Bir uluslararası örgütün bizzat kendi organları veya görevlendirdiği kişi veya komisyonlarca üye devletlerin yükümlülüklerine riayeti denetlemesi, etken denetim olarak

³⁸ İklim değişikliğiyle mücadelede hukuka riayet ve hukukun icrası konusu kendine has özellikleri olan ve bu nedenle farklı yöntem ve araçların geliştirildiği ve geliştirilmesi gereken bir alan olagelmıştır. Detaylı bilgi için bkz: Mustafa Erçakıca, "The Evaluation of States' Compliance with International Agreements on Climate Change as a Global Challenge", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2021), ss. 1601-31.

³⁹ Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair 16.10.2003 tarihli 4990 Sayılı Kanun, RG, 21.10.2003, Sayı: 25266.

⁴⁰ UNFCCC Report of the Conference of the Parties on its sixteenth session, held in Cancun from 29 November to 10 December 2010, FCCC/CP/2010/7/Add.1, par. 102.

⁴¹ Fonun faaliyetleri hakkında detaylı ve güncel bilgiler için resmî sitesi: <https://www.greenclimate.fund/> (08.07.2021)

⁴² Schermers, Blokker, *International Institutional Law*, ss. 884-85.

adlandırılabilir. Böylece edilgen denetimin zayıf kaldığı yönler telafi edilebilir. Pek çok uluslararası örgüt, üye raporlarına ilave bilgi kaynağı oluşturulması için, üye devletlerin yürürlüğe koyduğu farklı hukukî düzenlemelerin ve gerek diğer üyelerce gerekse farklı uluslararası kuruluşlarca yayınlanan hem resmî hem de gayriresmî metinlerin derlenmesi için organlarını yetkilendirmişlerdir.⁴³

Mevcut denetim düzeneklerinin en kapsamlılardan biri olarak BM İnsan Hakları Konseyi güdümünde yürütülen Evrensel Periyodik Gözden Geçirme sayılabilir. BM üyesi tüm devletlerin dört yılda bir tâbi oldukları bu usulde, devletlerin sundukları ulusal raporlar, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından derlenen BM sistemine ilişkin bilgiler ve hükûmet dışı örgütlenmeler ile ulusal insan hakları kurumları gibi ilgililerce ulaştırılan güvenilir bilgiler esas alınarak, üye devletin genel insan hakları durumu yükümlülükleri bakımından değerlendirilmektedir.⁴⁴ Hem etken hem de edilgen denetimin bir arada işletildiği gözden geçirme uygulaması, BM düzeni içerisinde akdedilen diğer insan hakları anlaşmalarıyla elde edilen verilerin de eklendiği kapsayıcı bir çerçevede denetim mekanizması olarak, insan hakları alanında daha etkili bir hukuka riayet aracı olmaya ve hukuk icrası işlevi görmeye adaydır.⁴⁵

Etken denetimin gerçekleştirilmesiyle görevlendirilen organlar, görevlerini, dolaylı yöntemlerin yanı sıra sürekli teftiş ya da *ad hoc* teftiş gibi doğrudan yöntemlerle de yerine getirmektedirler.⁴⁶ Bu tip denetimlerin özellikle silahsızlanma ve silahların kontrolü alanlarında sıkça rastlanan örnekleri bulunmaktadır.⁴⁷ Nükleer Silahların Yayılması'nın Önlenmesi Anlaşması madde 3 uyarınca, taraflar, yükümlülüklerini uygulayıp uygulamadığının kanıtlanması amacıyla, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu tarafından güvenlik denetimini kabul etmişlerdir. Kurumun 2019 yılı itibarıyla 184 devletle yaptığı

⁴³ *Ibid*, s. 885.

⁴⁴ Institution-building of the United Nations Human Rights Council, BM Genel Kurulu, A/HRC/5/21, 7 Ağustos 2007, par. 1, 4, 15.

⁴⁵ Pınar Çağlı, “Evrensel Periyodik Gözden Geçirme Usulü ve Türkiye İncelemesi”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 31, S. 1 (2012), ss. 179-85.

⁴⁶ Stefan Oeter, “Inspection in International Law: Monitoring Compliance and the Problem of Implementation in International Law”, *Netherlands Yearbook of International Law*, C. 28 (1997), ss. 107-9; Schermers, Blokker, *International Institutional Law*, s. 888.

⁴⁷ Pek çok örneğin incelendiği bir çalışma için bkz: Oeter, “Inspection in International Law”, ss. 101-69.

anlaşmalara⁴⁸ dayanarak 2953 defa teftiş vb. faaliyeti yerine getirdiği bildirilmektedir.⁴⁹ Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretimnin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme'yle ihdas edilen Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü tarafından yürütülen olağan teftişlerin yanı sıra kuşku teftişleri ve kimyasal silahların kullanıldığı iddiası üzerine yapılan teftişler de bu kapsamda sayılabilecek örneklerdendir.⁵⁰ Bu yöntemlerde, örgüt tarafından yetkilendirilen müfettişler, tarafların yükümlülüklerine ne ölçüde riayet ettiğini tespit ederken özellikle ihlal şüphesi veya iddiası durumunda yapılan teftişler, altına girilen taahhüt bakımından değerlendirildiğinde istisnaî kalmaktadır.

Teftiş uygulamalarına dair bir diğer örnek olarak, İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi madde 8 kapsamında, Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin sahip olduğu yerinde teftiş veya ziyaret yetkisi sayılabilir.⁵¹ Buna göre Komite, taraf devlet ülkesinde bulunan herhangi bir yeri herhangi bir zamanda ziyaret etme yetkisini, ilgili devlete yapılacak bir bildirimle kullanabilir. Bu kapsamda, Komite için ülkeye giriş ve seyahat hakkı, hürriyetinden yoksun bırakılan kişilerin tutulduğu yerlere herhangi bir sınırlamaya tâbi olmaksızın giriş ile dolaşma hakkı ve bu kişilerle özel olarak görüşebilmenin yanında bilgi verebilecek kişilerle de serbestçe haberleşme imkânı tanınmaktadır.

3. Yaptırımlar

Bir uluslararası örgütün yetki sahibi olduğu konularda meydana gelen hukuk ihlallerine gösterebileceği tepkilerin sonuncusu, yaptırım uygulamaktır. Uluslararası hukuk

⁴⁸ Türkiye'nin bu kapsamda yaptığı anlaşma için bkz: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı Arasında Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Andlaşmasına İlişkin Olarak Güvenlik Denetimi Uygulamasına Dair Anlaşma'nın Uygun Bulunduğuna İlişkin 20/08/1981 Tarihli ve 8/3527 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 20 Ekim 198, Sayı: 17490; Ek Protokol metni için bkz: 07/06/2001 tarihli ve 2001/2643 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 12 Temmuz 2001, Sayı: 24460.

⁴⁹ Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu, *IAEA Annual Report 2019*, ss. 84-89, <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/reports/2019/gc64-3.pdf> (12.07.2021)

⁵⁰ Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretimnin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme'nin Onaylanması Hakkında 19/4/1997 Tarih ve 97/9320 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 3 Mayıs 1997, Sayı: 22978.

⁵¹ İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi'nin Onaylanmasına Dair 26/2/1988 tarih ve 88/12649 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 27 Şubat 1988, Sayı: 19738.

uygulaması ve öğretisinde yaptırım kavramı farklı ve sıkça birbirleriyle çatışan anlamlarda kullanılmakta, bu konuda kavramsal bir mutabakatın bulunmadığı görülmektedir. Çalışmanın mevcut bölümünün ikinci kısmı uluslararası hukukun icrası yöntemlerine ayrılmış olup, yaptırımlar bu kısımda detaylı biçimde incelenecektir. İşletilen süreci kısaca şöyle özetleyebilmek mümkündür: Gerek etken gerekse edilgen denetimle tespit edilen ve girişimlere rağmen giderilmeyen ihlallere karşı, yetkili örgüt organları, ilgili hukukî enstrümanlarda öngörülen tedbirlere başvurabilir. Bu tedbirler diplomatik, ekonomik ve hatta istisnâî durumlarda askerî karakterde tezahür edebilir.

B. İcra Organlarının Türüne Göre

Uluslararası örgütlerin tespit edilen ihlaller karşısında tepki verme yetkisine sahip organları, oluşturulma biçimlerine göre farklı karaktere sahip olduğu gibi verilecek tepkinin niteliği de farklılık arz edebilir. Muhtelif organların hukukun icrasındaki rolleri, ihlali tespit etmekten bizzat yaptırım uygulamaya kadar değişebilmektedir. Bu kapsamda, organları, üçe ayırarak bir tasnif yapabilmek mümkündür.

1. Siyasî Organlar

Uluslararası örgütlerin hukuk icrası yetkisini haiz organlarının birinci grubu, doğrudan örgüt üyesi devlet temsilcilerinden müteşekkil organlar olmaktadır. Bilinen örneklerin başında BM Güvenlik Konseyi gelmektedir. Konsey, BM Andlaşması VI. ve VII. Bölüm uyarınca uluslararası barışı sağlamakla görevlendirilmiş ve bu amaca hizmet etmek üzere mahkeme kurmaktan silahlı kuvvet kullanmaya kadar pek çok yetkiyle ya donatılmış ya da kendini zımnen yetkili kılmıştır.⁵² Beş sürekli üyenin yanında ikişer yıllık süreler için seçilen on geçici üyeyle birlikte Konsey, geniş yetki alanında meydana gelen ihlalleri gidermek için, aşağıda detaylı biçimde örneklenen farklı tipte yaptırımlara müracaat edebilmektedir.

Özellikle Türkiye ve AIHM ilişkisi çerçevesinde aşına olunan bir diğer organ ise Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesidir. Avrupa Konseyi Statüsü⁵³ madde 14'e göre her

⁵² Konseyin yetkilerinin genişlemesine dair eleştirel bir bakış için bkz: Gülsüm Kaya, "Güvenlik Konseyi'nin Yetkilerinin Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Kurulması Özelinde Değerlendirilmesi", Bursa: Dora, 2016, ss. 231-53.

⁵³ Avrupa Konseyinin Kurulması Hakkında İmzalanmış Olan Statünün Onanmasına Dair 5456 Sayılı 12/12/1949 Tarihli Kanun, RG, 17 Aralık 1949, Sayı: 7382.

üye devletin Dışişleri Bakanı'nın üyesi olduğu Bakanlar Komitesi, AİHS madde 46 düzenlemesine göre AİHM kararlarının infazını (execution) denetleme makamıdır. Sözleşmenin 46. maddesinin 4. fıkrası uyarınca, Komite, bir davada verilen kesin karara uygun davranmayı reddeden devlete ihtarda bulunduktan sonra, üçte iki oy çokluğu ilgili devletin öngörülen yükümlülüğünü yerine getirmedeği meselesini AİHM'e taşıyabilmektedir. Mahkeme, ilgili devletin kararları tatbik etmeyerek 46. maddenin 1. fıkrasını ihlal ettiğini tespit ederse, konuyu, Komiteye iletir. Nihai aşamada Komite, ihlalde ısrar eden devlete karşı Avrupa Konseyi Statüsü madde 8'de düzenlenen temsil hakkının askıya alınmasından örgütten ihraca kadar varabilecek farklı şiddetteki yaptırımlardan birine müracaat edebilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 14 Numaralı Protokol⁵⁴ ile güncellenen AİHS 46. maddenin mevcut haliyle, Mahkeme kararlarının tatbiki için Komiteye ilave inisiyatif sağlayarak, taraf devletler üzerindeki siyasî baskıyı güçlendirme gayesi taşıdığı görülmektedir.⁵⁵

2. Yargı Organları

Günümüzde faaliyet gösteren uluslararası mahkemelerin ya bir örgütün organı ya da doğrudan kişiliği haiz bir uluslararası örgütlenme⁵⁶ oldukları görülmektedir. Uluslararası yargılama faaliyetlerinin ilk örneklerinin aksine, pek çok mahkeme, günümüzde, sadece devletlerarası uyuşmazlık çözümüyle meşgul olmamakta, parçası oldukları veya ilgili buldukları örgütlenmeler kapsamında üyelerin hukuka riayetini veya örgütün işleyişini denetlemeye dönük yargı yetkisiyle de donatılmaktadır.⁵⁷ Eğer uluslararası mahkeme bir örgütün organı olarak ihdas edilmişse, hem örgüt kararlarının hukuka uygunluğunu denetleyebilmekte hem de devletlerin örgüte karşı yükümlülükleri açısından ihlal

⁵⁴ İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Nolu Protokol'ün Onaylanmasına Dair 29/6/2006 tarih ve 2006/10693 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 8/8/2006, Sayı: 2625.

⁵⁵ Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention, Council of Europe Treaty Series - No. 194, Strasbourg, 13.V.2004, par. 99-100.

⁵⁶ Uluslararası Ceza Mahkemesinin hukukî ve örgütsel niteliğine dair bir değerlendirme için bkz: Sascha Rolf Lüder, "The Legal Nature of the International Criminal Court and the Emergence of Supranational Elements in International Criminal Justice", *International Review of the Red Cross*, C. 84, S. 845 (2002), ss. 84-86.

⁵⁷ Karen J. Alter, *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights*, Princeton: Princeton University Press, 2014, ss. 244-45; Schermers, Blokker, *International Institutional Law*, s. 435.

tespiti yapabilmektedir. Öte yandan doğrudan kişiliği haiz biçimde ihdas edilen mahkemeler, kurucu andlaşmaları kapsamındaki yükümlükler bakımından ihlalleri tespit etmekle görevlendirilmektedirler. O hâlde, doğası gereği mahkemelere biçilen rolün doğrudan hukuk icrası olmadığı, mahkemelerin ihlalleri tespit ederek hukuka riayeti ölçtüğü ve icra sürecine bu suretle katkıda bulunduğu söylenebilir.⁵⁸ Günümüzde en çok bilinen ve Dünya Mahkemesi olarak da anılan⁵⁹ uluslararası mahkeme olan UAD'nin, gerek organı olduğu BM'nin kurucu andlaşması gerekse mahkemenin Statüsü incelendiğinde icra sürecinde açık bir yetkiyle donatılmadığı, bu görevin andlaşmanın 94. maddesiyle Güvenlik Konseyine tevdi edildiği görülmektedir.⁶⁰

Yukarıda ifade edilen AİHS madde 46 kapsamında yürütülen icra sürecinde, AİHM'e yüklenen ihlali tespit görevi, bu kapsamda sayılabilecek ilk örnektir. Söz konusu süreçte AİHM iki farklı ihlal tespitinde bulunmaktadır. İlk olarak, AİHS'in ilgili maddesine aykırılığı tespit ederek, sözleşmede öngörülen yollardan biriyle ihlalin ortadan kaldırılmasına hükmetmektedir. İkinci olarak ise, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin talebi üzerine önceden verdiği kararın üye devletçe uygulanmadığını tespit etmektedir.

Uluslararası örgütlerin organları olarak kurulan mahkemelerin hukuk icrası sürecine en belirgin katkıyı sundukları örneklere, bölgesel uluslararası örgütlenmelerde rastlanılmaktadır. En geniş yetkileri haiz olan Avrupa Birliği Adalet Divanından (ABAD) başlayarak, And Milletler Topluluğu Adalet Divanı, Doğu Afrika Adalet Divanı, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu Adalet Divanı, Güney ve Doğu Afrika Ortak Pazarı Adalet Divanı ve Karayipler Adalet Divanı gibi farklı yetkilerle donatılmış mahkemeler, parçası oldukları örgütlenmenin kurucu metinlerinin tatbikinde, hukuka riayeti denetlemek de dâhil olmak üzere çeşitli görevler ifa ederek, hukukun icrasına katkı sunmaktadırlar.

Gerek kuruluşu gerekse yetkilerinin genişliği itibarıyla sayılan mahkemelerin başında gelen ABAD, AB üyesi bir devletin AB hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini

⁵⁸ Alter, *The New Terrain of International Law*, s. 245.

⁵⁹ Karen Mingst, "International Court of Justice", *Encyclopedia Britannica*, 2019, <https://www.britannica.com/topic/International-Court-of-Justice>.

⁶⁰ Hakkı Hakan Erkiner, "Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 2 (2017), ss. 93-99.

yerine getirip getirmediğini inceleme ve örgütün farklı organlarının kararlarının hukuka uygunluğunu denetleme gibi yetkilere sahiptir.⁶¹ AB içi hukuk icrası, AB'nin klasik uluslararası örgütleri aşan, kendine has yetkileri sonucu faaliyet alanlarına göre farklılaşan çok yönlü ve paylaşımlı bir karaktere sahiptir.⁶² Mevcut çalışmanın konusuna giren, ABAD'ın da etkin olduğu doğrudan üye devletlerin muhatap alındığı AB içi ihlal süreci, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİHA)⁶³ madde 258'de düzenlenmiştir. Buna göre Avrupa Komisyonu, üye devletlerden birinin AB Andlaşmaları gereğince üzerine düşen bir yükümlülüğü yerine getirmediği kanısına varırsa, bu devlete kendi görüşlerini sunma imkânı tanıdıktan sonra, gerekçeli görüşünü bildirir. İlgili devlet, Komisyonun belirlediği süre içinde bu görüşe uygun hareket etmezse, Komisyon, meseleyi ABAD'a götürebilir. Bu aşamada ABİHA madde 260 uyarınca, üye devletin üzerine düşen bir yükümlülüğü yerine getirmediğini tespit edilirse, bu devlet, Divanın kararı doğrultusunda gerekli tedbirleri alarak ihlali sonlandırmak zorundadır. Buna rağmen, Komisyon, ilgili üye devletin Divanın kararı doğrultusunda gerekli tedbirleri almadığı kanısına varırsa, bu üye devlete görüşlerini sunma imkânı tanıdıktan sonra, meseleyi (tekrar) Divana götürebilir. Komisyon, ABİHA madde 260/2'ye göre önceki süreçten farklı olarak, ihlalde ısrar eden üye devletin defaten ödenmesi gereken miktarı veya gecikmeye bağlı para cezasının miktarını durumun gereklerine göre belirtir. Divan, ilgili üye devletin kararına uymadığını tespit ederse, bu devlet tarafından defaten ödeme veya gecikmeye bağlı para cezası ödemesi yapılmasına karar verebilir.⁶⁴

Hâlihazırda dünyanın en faal uluslararası mahkemelerinden biri olan⁶⁵ And Milletler Topluluğu Adalet Divanı, And Milletler Topluluğunun diğer organlarınca alınan

⁶¹ Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, 3. Baskı, Bursa: Dora, 2018, ss. 290-92.

⁶² Mirosława Scholten, "EU (Shared) Law Enforcement: Who Does What and How?", *EU Law Enforcement: The Evolution of Sanctioning Powers*, ed. Stefano Montaldo, Francesco Costamagna, Alberto Miglio, Oxon: Routledge, 2021, ss. 11-18.

⁶³ Treaty on the Functioning of the European Union, Official Journal of the European Union, C 326/47, 26.10.2012, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN> (29.08.2021); Türkçe çeviri için bkz:

Reçber, Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, ss. 441-595; T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, Ankara, 2011, <https://ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (29.08.2021).

⁶⁴ Yakın tarihli Polonya örneği üzerinden süreci inceleyen bir çalışma için bkz: Esra Ata Dağıştanlı, "Avrupa Birliği Yargı Düzeninde İhlal Davası: Polonya Örneği Ekseninde Bir İnceleme", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2 (2020), ss. 439-84.

⁶⁵ Laurence R. Helfer, Karen J. Alter, M. Florencia Guertzovich, "Islands of Effective International Adjudication: Constructing an Intellectual Property Rule of Law in the Andean Community", *The American Journal of International Law*, C. 103, S. 1 (2009), s. 2; Mahkeme 2020 yılı Ağustos ayı

kararların hukuka uygunluğunu denetlemenin yanında, üye devletlerden birinin örgüt kapsamındaki yükümlülüklerine aykırı davranması iddiasını inceler ve diğer üyelerin hangi sınırlar dâhilinde ihlalcı devlete karşı borçlandığı faydaları askıya alabileceğine veya sınırlayabileceğine de karar verir.⁶⁶

Bilindiği üzere, günümüzde, uluslararası hukukun salt devletlere hitap eden, onları borç ve hak sahibi yapan karakteri değişmektedir. Uluslararası örgütlerin yanı sıra, bireylerin (gerçek kişilerin) ve devlet dışındaki tüzel kişilerin de belirli ölçülerde uluslararası hukukça tanınan haklara sahip oldukları ve benzer şekilde yükümlülüklerle muhatap kılındıkları görülmektedir.⁶⁷ Bu bağlamda, uluslararası hukukun sadece devletlerce ihlal edildiği düşüncesi eksik kalmaktadır. Bireylerin ve devlet dışındaki tüzel kişilerin ihlallerine karşı hukukun icrası yöntemleri de gelişim göstermektedir. Örneğin; bireylerin uluslararası suçlardan dolayı yargılandıkları Nürnberg, Eski Yugoslavya ve Ruanda gibi farklı *ad hoc* uluslararası mahkemelerin kararları doğrultusunda, pek çok ceza infaz edilmiştir.⁶⁸ Nihayet, sürekli bir mahkeme olarak kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi bu görevi sürdürmektedir. 2021 yılı ortası itibarıyla mahkemenin 14 soruşturma yürüttüğü, 8 ön incelemede bulunduğu, toplamda 36 tane yakalama emri çıkardığı, 30 davaya baktığı ve hâlen 7 kişinin tutuklu bulunduğu görülmektedir.⁶⁹ Davası devam eden kişiler UCM Sekreteryasının sorumluluğundaki Tutuklama Merkezinde tutulurken,⁷⁰ haklarındaki hapis cezaları kesinleşen hükümlülerin cezaları ise Roma Statüsü madde 103 uyarınca yapılan anlaşmalara istinaden gönüllü devletlerde infaza tâbidir.

itibarıyla 5914 başvuruyu sonuca bağlamıştır. Mahkemenin iş yüküne ilişkin güncel veriler için resmî internet sitesi: <https://www.tribunalandino.org.ec/> (25.07.2021).

⁶⁶ Miguel Antonio Villamizar, “The Andean Court of Justice”, *The Legitimacy of International Trade Courts and Tribunals*, ed. Robert Howse vd., Cambridge: Cambridge University Press, 2018, ss. 269-70.

⁶⁷ Uluslararası örgütlerin hukuk kişiliği için bkz: Nergiz Emir, *Uluslararası Hukukta Kişilik Kavramı ve Uluslararası Örgütlerin Hukuki Kişiliğinin Sonuçları*, Ankara: Yetkin, 2021, ss. 75-120; Bireylerin uluslararası hukuk kişiliği için bkz: Kaya, *Uluslararası Hukukta Kişilik*, ss. 201-55; Örnek bir tüzel kişilik olarak çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği için bkz: Deniz Baran, *Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği*, İstanbul: On İki Levha, 2020, ss. 59-108.

⁶⁸ Tezcan, Erdem, Önok, *Uluslararası Ceza Hukuku*, ss. 302-3, 326-29, 333-34.

⁶⁹ UCM resmî sitesinde bulunan güncel bilgiler için bkz: The Court Today, ICC-PIDS-TCT-01-122/21_Eng Updated: 16 July 2021, <https://www.icc-cpi.int/Publications/TheCourtTodayEng.pdf> (28.07.2021)

⁷⁰ International Criminal Court, *Regulations of the Court*, ICC-BD/01-05-16, Chapter 6; *Regulations of the Registry*, ICC-BD/03-03-13, Chapter 5.

3. Yarı Yargısal Organlar

Belirli uluslararası örgütler, üye devletlerin yükümlülüklerine riayeti konu edinen uyuşmazlık çözüm düzeneklerini, saf yargısal karakterde olmayan süreçlerle inşa edilebilmektedir. Bu tip uyuşmazlık çözümü, örgüt içi yarı yargısal organların ve örgütün diğer organlarının farklı evrelerde farklı yetkilerle donatılmasıyla işleyen süreçleri birbirine bağlamaktadır. Bilinen örneklerin başında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uyuşmazlık çözüm düzeneği gelmektedir. Uyuşmazlıkların Çözüm Kurallarını ve Yöntemlerini Tespit Eden Mutabakat Metni⁷¹ (Mutabakat) uyarınca ana hatlarıyla uyuşmazlık çözümü şöyle gerçekleşmektedir:⁷² Üye devletlerden birinin danışma talebine karşı taraf 10 gün içinde cevap vermez veya görüşmelere rağmen 60 gün içinde bir çözüme ulaşılamaz ise şikâyetçi devlet, Uyuşmazlık Çözüm Organına başvurarak bir panel kurulmasını talep eder (Mutabakat madde 4 ve 6). Kurulan panel, belirlenen süre zarfında, uyuşmazlık taraflarının yazılı ve sözlü bildirimlerine dayanarak, tespitlerini ve vardığı sonuçları içeren raporunu hazırlar (Mutabakat madde 12). Taraflardan birinin temyize gitmemesi veya oybirliği ile raporun kabul edilmemesi durumları haricinde, panelin nihaî raporu üyelere dağıtıldıktan sonra 60 gün içinde, Uyuşmazlık Çözüm Organınca, panel raporu kabul edilir (Mutabakat madde 16). Panelin nihaî raporlarına ilişkin itirazlar, 90 günü aşmamak kaydıyla Temyiz Organı tarafından görülür (Mutabakat madde 17/5). Temyiz Organı tarafından panelin hukukî bulgu ve sonuçlarının desteklendiği, tadil edildiği veya reddedildiği Temyiz Organı raporu, üyelere dağıtılmasından sonraki 30 gün içinde oybirliğiyle aleyhte bir karar alınmadığı takdirde, Uyuşmazlık Çözüm Organınca kabul edilir (Mutabakat madde 17/13-14).

Panel veya Temyiz Organı raporu gereğinin uyuşmazlık taraflarınca derhal yerine getirileceği düzenlenmiştir ve kararın kabul edilmesinden sonra 30 gün içinde yapılacak bir toplantıda ilgili tarafın bu bağlamda görüşünü beyan etmesi ve gerekli durumlarda süre talep edebilmesi mümkündür (Mutabakat madde 21/1-3). Uyuşmazlık Çözüm Organınca verilen kararların tatbiki konusu gözetim altında tutulmakta, tavsiye veya kararların

⁷¹ Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması'nın (Ek 2: Anlaşmazlıkların Halli Konusundaki Kural ve Yöntemleri Tespit Eden Mutabakat Metni) Onaylanmasına Dair 3/2/1995 Tarihli ve 95/6525 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 25 Şubat 1995, Sayı: 22213 (Mükerrer).

⁷² Detaylı bilgi için bkz: Ülkü Halatçı Ulusoy, *Dünya Ticaret Örgütü'nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması*, Ankara: Turhan, 2009; J. G. Merrills, *International Dispute Settlement*, 5th edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, ss. 196-213.

tatbiki konusu, bunların kabul edilmesini müteakip herhangi bir zamanda herhangi bir DTÖ üyesi tarafından gündeme getirilebilmektedir. Uyuşmazlık Çözüm Organı aksine karar vermedikçe, makul sürenin belirlendiği tarihten 6 ay sonra, kararın tatbiki konusu her organ toplantısının gündeminde yer alır ve kararın gereği tamamen yerine getirilene dek gündemde kalır. İlgili taraf her toplantıdan önce kararın tatbikine dönük ilerlemeye ilişkin yazılı bir rapor sunar (Mutabakat madde 21/6). Belirlenen makul süre sonunda kararı uygulamayan tarafa karşı hukuk icrası için tazminat ve tavizlerin askıya alınması olarak iki imkân öngörülmüştür. Eğer taraflar belirlenen süre içerisinde uygun bir tazminat üzerinde anlaşamazlarsa, şikâyetçi devlet, Uyuşmazlık Çözüm Organından yükümlülüklerini yerine getirmeyen devlete karşı tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alınması için izin talep edebilir (Mutabakat madde 22). İleride değinileceği üzere, bu aşamada, tek taraflı cibrî önlemler söz konusu olmaktadır.

Görüldüğü üzere, katı süre ve şekil şartlarına bağlanmış uyuşmazlık çözüm düzeneği, aynı zamanda sonuçlara riayetsizliğe karşı icra imkânları da öngörmüştür. Sürecin başından itibaren etkin bulunan Uyuşmazlık Çözüm Organı, DTÖ Kuruluş Anlaşması madde IV uyarınca, örgüte üye devletlerin tamamının temsilcilerinden oluşan DTÖ Genel Konseyinin uyuşmazlık çözüm konularını görüşmek ve yönetmek üzere toplanmasıyla vücut bulur. Paneller, belirli vasıfları ve tecrübeyi haiz, görevleri esnasında bağımsız hareket etmeleri esas olan ve Sekretarya tarafından *ad hoc* atanan üç veya beş kişiden oluşur (Mutabakat madde 8). Aksi kararlaştırılmadığı müddetçe, panel üyeleri, uyuşmazlık taraflarının veya uyuşmazlıkla ilgili devletlerin vatandaşı olmamaktadır. Temyiz Organı ise Uyuşmazlık Çözüm Organı tarafından 4 yıllığına seçilen 7 üyeden müteşekkil sürekli bir organdır. Üyeler; hukuk, uluslararası ticaret ve genel olarak ele aldığı anlaşmaların konularında uzmanlığı kanıtlanmış ve bu konularda otorite sahibi olan tanınmış, bağımsız kişilerdir (Mutabakat madde 17). İfade edilen süreçte etkin olan organlar, hem siyasî ve hem de yargısal karaktere sahip olduğu için bütünü itibarıyla bakıldığında yarı yargısal bir işleyişin olduğu görülmektedir.

Muhatapları itibarıyla farklı bir hukuk icrası örneğiyle Dünya Bankası Grubu yatırım rejiminde karşılaşılmaktadır. Grubun parçalarından olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development) ve Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association) kurucu metinlerinde yer alan

“[kurum] verilecek kredinin sadece tahsis amacına uygun biçimde kullanılmasını güvence altına alacak gerekli hazırlıkları yapar” düzenlemesi⁷³ uyarınca geliştirilen söz konusu yaptırım düzeneği, kalkınma projelerini desteklemek için sağlanan kaynağın çeşitli şekillerde suistimalini engellenmeyi hedeflemektedir.⁷⁴ Banka tarafından finanse edilen sözleşmelerde, başta yolsuzluk ve hile (sahtekârlık) olmak üzere muvazaalı, cebrî veya engelleyici uygulamalarla ihale veya müteahhitlik işlemlerinde suistimalde bulunan gerek gerçek gerekse tüzel kişiler söz konusu yaptırımların muhatabı olmakta, devletlere veya devlet görevlilerine dönük bir tedbir bulunmamaktadır.⁷⁵

İfade edilen yaptırım kararı süreci şöyle işlemektedir:⁷⁶ Süreç, yaptırıma tâbi faaliyete dair delillerin toplanması ve gerekli ithamın yapılması için görevli bulunan Dünya Bankası Başkan Yardımcılığı makamının soruşturma açmasıyla başlamaktadır. İlk derece incelemesi olarak adlandırılan bu aşamada, soruşturma sonucunda yeterli delilin bulunması üzerine hazırlanan dosya, incelemek ve tedbirlerin uygulanması kararını vermekle yetkili Değerlendirme ve Askıya Alma Görevlisine iletilmektedir. Hakkında soruşturma açılan kişiler, dosyanın reddedilmesi veya önerilen yaptırımların azaltılması talebiyle yazılı izahta bulunabilir. Görevlinin nihaî kararına itiraz edilmesi durumunda Dünya Bankası Grubu Yaptırım Kurulu nezdinde ikinci derece incelemesine geçilir. Hukukî ve teknik uzmanlığı haiz üç banka personeli ve banka personeli olmayan dört kişiden oluşan kurul,⁷⁷ talep olması halinde duruşma da yaparak incelemeyi en başından itibaren değerlendirerek kesin kararı alır.⁷⁸ Uygulanacak tedbirler ise suistimalin ölçüsüne göre ağırlaştırılacak şekilde farklı vasıflarda olabilmektedir. Tedbirler, yolsuz kişilerin banka finansma-

⁷³ International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) Articles of Agreement, Art. III, Section 5(b); International Development Association (IDA) Articles of Agreement, Art. V, Section 1(g).

⁷⁴ Elizabeth Lin Forder, “The World Bank’s Sanction System as an Example”, *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, C. 106 (2012), s. 123.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Yaptırım rejimi ana hatlarıyla açıklayan Dünya Bankası yayını için bkz: The World Bank Group’s Sanctions Regime: Information Note, <https://www.worldbank.org/en/about/unit/sanctions-system#3> (30.07.2021)

⁷⁷ Dünya Bankası Grubu Yaptırım Kurulunun mevcut üyelerinin tamamının alanında ciddi tecrübeye sahip hukukçular olduğu görülmektedir. Bilgi için resmî internet sitesindeki şu bağlantıya bakılabilir: <https://www.worldbank.org/en/about/unit/sanctions-system/sanctions-board#6> (30.07.2021)

⁷⁸ İlgili metin için bkz: WBG Policy: Statute of the Sanctions Board, EXC6.03-POL.108, October 18, 2016.

nından şarta veya süreye bağlı biçimde mahrum bırakılmasından oluşmakta, uygun hâllerde eski hale iade de talep edilebilmektedir.⁷⁹ 2021 yılı Temmuz ayı itibarıyla 1127 şirket veya gerçek kişinin farklı gerekçelerle yaptırımlara tâbi kılındığı görülmektedir.⁸⁰

IV. ULUSLARARASI HUKUKUN KUVVET KULLANILMADAN CEBREN İCRASI YÖNTEMLERİ

Çalışmanın bu başlığı altında uluslararası hukukun icrasında kullanılan yöntemler incelenecektir. Ana hatlarıyla söz konusu yöntemler, kuvvet kullanma içeren askerî önlemler ve içermeyen yöntemler olarak ayrılmaktadır. Hatırlanacağı üzere bu çalışmanın konusu kuvvet kullanımına başvurmadan uluslararası hukukun cibrîliğini incelemek olduğu için askerî önlemler incelenmeyecektir. Başta meşru müdafaa olmak üzere, muharip zararlar karşılık ve askerî yaptırımları ihtiva eden bu yöntemler, uluslararası hukukun kuvvet kullanma, yani şiddet alanına dair de düzenleyici bir çerçeve sunabileceğini göstermektedir.⁸¹ Askerî olmayan hukuk icrası yöntemlerini incelemeye geçmeden önce; ciddi tereddütlerin, eksik bilginin ve çatışan görüşlerin bulunduğu adlandırma sorununa değinmek gerekmektedir.

A. Terminolojik karmaşa

Başta uluslararası hukuk ders kitapları olmak üzere muhtelif monografiler ve pek çok bilimsel makalede, hukuk icrası maksadıyla kullanılan ve aynı işlevi gören yöntemleri adlandırmak için farklı isimler tercih edilmektedir. Konu hem hukukçular hem

⁷⁹ Dünya Bankası Grubu resmî internet sitesindeki kılavuz için bkz: World Bank Group Sanctioning Guidelines, <https://www.worldbank.org/en/about/unit/sanctions-system#3> (30.07.2021)

⁸⁰ Güncel veriler için Dünya Bankası Grubu internet sitesindeki şu bağlantıya bakılabilir: The World Bank Listing of Debarred Firms & Individuals, <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/procurement/debarred-firms> (30.07.2021)

⁸¹ Pek çok yabancı eserin yanında Türkçe literatürde de bu konuda yazılmış kapsamlı eserler için bkz: Funda Keskin, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998; Enver Bozkurt, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*, 3. Baskı, Ankara: Asil Yayıncılık, 2007; Ayşe Nur Tütüncü, *İnsancıl Hukuka Giriş*, 4. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2019; Ahmet Hamdi Topal, *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2005; Serdar Örnek, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı: 1991 ve 2003 Irak Harekatları*, Ankara: Seçkin, 2013; Cem Ümit Beyoğlu, *Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Devletlerin Bireysel Meşru Müdafaa Hakkı*, Ankara: Seçkin, 2018; Hakkı Hakan Erkiner, *Uluslararası Terörizme Karşı Meşrû Müdafaa*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin, 2022.

de diğer ilgililer için onlarca kavramın birbiri yerine kullanıldığı, isabetli bir muhakeme yapmak bir yana, anlaşılmaya ve iletişime dahi engel olabilecek karmaşıklığa evrilmiştir. Birkaç örnek ifade şöyle sıralanabilir: Yaptırım (sanction), tek taraflı yaptırım (unilateral sanction), özerk yaptırım (autonomous sanction), zararlar karşılık (reprisal), misilleme (retorsion), karşı önlemler (countermeasures), çok taraflı veya müşterek karşı önlemler (multilateral/collective countermeasures), zorlayıcı önlemler (coercive measures), kısıtlayıcı önlemler (restrictive measures).⁸² Özellikle yaptırım kavramı, amacına ve hukuka uygun veya aykırı olduğuna bakılmaksızın neredeyse her türlü tepkiyi ifade etmek için bir torba kavram gibi kullanılmaktadır. Yaptırımın uluslararası hukuk bağlamında örneklerine dair detaylı bir inceleme çalışmanın ilerleyen kısımlarında yapılacaktır. Burada sadece isimlendirme veya nitelendirme karmaşasını gidermek adına bir giriş yapılacaktır.

1. Uluslararası Yaptırımın Tanımlanması ve Ayırt Edilmesi

Yaptırım veya diğer adıyla müeyyide, kuralların kabul ve tatbik edilmesini zorlamak için zarar veya ceza tehdidi içeren hükümler olarak kısaca tanımlanabilir.⁸³ Daha kapsayıcı şekilde, yaptırım, “bir hukuk kuralının ihlâline tepki olarak gösterilen ve hukuk düzeni tarafından öngörülen cebir” olarak tanımlanır.⁸⁴ Uluslararası ilişkilerin olağan dilinde, yaptırım tabiri, iç hukuklarda anlaşıldığı şekilden farklı kullanılmaktadır. Ulusal düzeyde hukuk icrasına yönelmiş önlemler, yani hukuka aykırılıklara verilen tepkiler olarak benimsenen yaptırım tabiri, uluslararası mecrada amacına dair bu ayırt edici özelliği dikkate alınmaksızın, muhatabını belirli biçimde davranmaya zorlayan veya cezalandırmayı amaçlayan her türlü davranışı kapsamak için kullanılabilir.⁸⁵ Nitekim bu durum uluslararası hukuk literatüründe sıkça görülmektedir. Hedefteki devletin iradesine

⁸² Bu tabirlerin her birinin ana hatlarıyla hangi kapsamda kullanıldıkları mevcut çalışmada incelenmiştir. Sırasıyla, tek taraflı yaptırım için bkz: *infra*, s. 124; özerk yaptırım için bkz: *infra*, s. 181; zararlar karşılık için bkz: *infra*, s. 133; misilleme için bkz: *infra*, s. 126; karşı önlemler için bkz: *infra*, s. 133; çok taraflı (müşterek) karşı önlemler için bkz: *infra*, s. 171; kısıtlayıcı önlemler için bkz: *infra*, s. 182.

⁸³ “Müeyyide”, *Türk Hukuk Lûgatı*, 3. Baskı, Ankara: Türk Hukuk Kurumu, 1991, s. 253 (Tanım uluslararası hukuk dikkate alınarak uyarlanmıştır.).

⁸⁴ Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, s. 43.

⁸⁵ Jeremy Matam Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 7.

aykırı olarak alınan her türlü cebrî önlemin yaptırım olarak nitelendirilmesi⁸⁶ karşılaşılan tanımların başında gelmektedir.

Uluslararası toplumun merkezî olmayan yapısı sadece yasama veya yargı faaliyetleri bakımından sonuçlar doğurmamakta, aynı zamanda hukukun icrası yöntemlerinin gerek tanımı gerekse vasıfları bakımından farklılıklarla sonuçlanmaktadır. Uluslararası yaptırım kavramı, terminolojik karmaşanın yanında pek çok tartışmanın da odağında bulunmaktadır. Çalışmanın başında işlenen yaptırımın cebrî karakterinin hukuk düzeni için bir şart olup olmaması, hukuk icrası amacıyla mı yoksa cezalandırma maksadıyla mı kullanılması gerektiği, hangi şartlar altında kullanılacağı ve nihayet salt merkezî önlemler için mi kullanılacağı yoksa gayrı merkezî önlemler için de mi kullanılacağı tartışılmaktadır.⁸⁷ Bu başlıkta, yaptırımın hukuk icrası boyutu dikkate alınmakta ve ifade edilen tartışmalardan sonuncusu terminolojik karmaşanın kaynağı olarak incelenmektedir.

Uluslararası yaptırımın farklı biçimlerde tanımlanması mümkündür. Özellikle ortaya koyduğu açıklık ve hukuk kuramındaki etkisi nedeniyle Hans Kelsen'in tanımı dikkat çekicidir. Kelsen'e göre, hukukî yaptırımlar, hukuk ihlaline karşı verilen cebrî tepkilerdir.⁸⁸ Keza yaptırımlar, hukuka aykırı davranışlara karşı toplumun hukuk düzenince şekillendirilmiş belirli tepkileridir.⁸⁹ Çalışmanın önceki bölümünden de hatırlanacağı üzere, Kelsen için hem örgütlü yani merkezî cebrî tepkiler hem de tek taraflı tepkiler yaptırım tanımına uymakta ve genel uluslararası hukukun yaptırımları, savaş ve zararlar karşılık olmaktadır.⁹⁰ Aynı yönde, BM öncesi dönemdeki bir çalışmada, Brierly, uluslararası hukukun yaptırımlarının iç hukukların alışlagelmiş düzeneklerinden ayrıştığını ve farklılığın belirli bir usul izlenilmesini gerekli kılacak biçimde örgütlenmede yattığını bildirmektedir.⁹¹ Bu bağlamda, uluslararası hukukun yaptırımları, örgütlü olmak zorunda değildir. BM dönemiyle birlikte devletlerin elinden askerî yaptırım yetkisi alınmış ve bu

⁸⁶ Masahiko Asada, "Definition and Legal Justification of Sanctions", *Economic Sanctions in International Law and Practice*, ed. Masahiko Asada, Londra: Routledge, 2019, s. 5.

⁸⁷ Vera Gowlland-Debbas, "Security Council Enforcement Action and Issues of State Responsibility", *The International and Comparative Law Quarterly*, C. 43, S. 1 (1994), s. 59.

⁸⁸ Kelsen, *Collective Security Under International Law*, s. 101.

⁸⁹ Kelsen, *The Law of the United Nations*, s. 706.

⁹⁰ Bkz *supra*, s. 15.

⁹¹ J L Brierly, "Sanction", *Transactions of the Grotius Society*, C. 17 (1931), s. 68.

yetki, Güvenlik Konseyine verilmiştir fakat diğer tedbirler yani kuvvet kullanmaya varmayan tedbirler için böyle bir sınırlama bulunmamaktadır.⁹² O halde, bu görüş uyarınca, kuvvet kullanma kurallarına aykırılık teşkil etmeyen söz konusu önlemler, yaptırım niteliğiyle devletlerin yetki alanına dâhil kabul edilmektedir.

Öte yandan, BM öncesi dönemde yapılan şu uluslararası yaptırım tanımı dikkat çekicidir: “[Uluslararası] yaptırımlar, hukuku destelemek maksadıyla alınan önlemlerdir ve hukukun özünde yaptırımların birel olarak değil genel bir makam tarafından uygulanması vardır.”⁹³ Devletlerin tek taraflı hukuk icrası çabalarının “gerçek” anlamda yaptırım olmadığı, zira uyumsuzluğa taraf olanların üzerinde konumlanan bir hukukî otoritenin subjektifliğe yer bırakmadan o toplumun bir üyesini bağlayıcı kurallara uymaya zorlamak için eylemde bulunması gerekli görülmüştür.⁹⁴ “Üyelerinden birinin hukuka aykırı görülen bir davranışına cevaben, uluslararası toplumu temsil eden organlarca dayatılan ve uluslararası hukukça gerekli kılınan davranış ölçütlerini sürdürmeyi amaçlayan müşterek önlemler” yaptırım olacaktır.⁹⁵ O halde, yaptırımlar, ancak yetkili bir uluslararası örgüt kararıyla mümkün olacaktır.⁹⁶ Kurallara riayeti sağlama ve kural aykırılıklarından kaynak bulan düzensizliği ortadan kaldırma veya cezalandırma maksadıyla meşru bir otoritece kullanılacak tüm araçlar yaptırım olarak tanımlanmaktadır.⁹⁷ Aynı unsurlara vurgu yapan bir başka tanıma, 21. yüzyılın hemen başında rastlanmaktadır. Buna göre, yaptırımlar, hukuk düzenince toplum adına hareket etmeye yetkilendirilmiş bir [kamusal] organın kararlarını yerine getirmek için alınmış cebri önlemlerdir.⁹⁸

Son yüzyıl içerisinde yapılmış ve farklı unsurları önceleyen bu tanımlar, uluslararası hukuk ve yaptırım konusunda görülen iki temel yaklaşımı ortaya koymaktadır. Bun-

⁹² Josef L. Kunz, “Sanctions in International Law”, *The American Journal of International Law*, C. 54, S. 2 (1960), s. 334.

⁹³ Royal Institute of International Affairs, *International Sanctions (1938)*, s. 5’ten aktaran John P. Grant, J. Craig Barker, *Parry & Grant Encyclopaedic Dictionary of International Law*, 3rd Edition, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 539.

⁹⁴ Wright, “Enforcement of International Law”, s. 78.

⁹⁵ N. Schrijver, “The Use of Economic Sanctions by the UN Security Council: An International Law Perspective”, *International Economic Law and Armed Conflict*, ed. Harry H. G. Post, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1994, s. 125.

⁹⁶ Melda Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 7. Baskı, İstanbul: Beta, 2013, s. 273.

⁹⁷ Kamuran Reçber, *Uluslararası Hukuk*, 4. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2020, s. 161.

⁹⁸ Georges Abi-Saab, “The Concept of Sanction in International Law”, *United Nations Sanctions and International Law*, ed. Vera Gowlland-Debbas, The Hague: Kluwer Law International, 2001, s. 32.

lar, önlemleri *amacına* göre tanımlama yaklaşımı ve önlemlerin *sahiplerine* göre tanımlama yaklaşımıdır.⁹⁹ Amaca göre tanımlamada, önlemlerin hukuk ihlallerine karşı bir tepki olması belirleyiciyken, önlem kararını veren dikkate alan yaklaşımda ise bu unsura ilaveten yetkilendirilmiş bir organ veya kurumun varlığı aranmaktadır.

Gayet geniş biçimde anlaşılabilir amacına göre tanımlama eğilimi, hukukun icrası adına alınabilecek tüm tedbirleri kapsamaya aday bir tanım olmakta, hatta yaptırımları, *hukukun icrasına denk getiren bir içeriğe* kavuşturmaktadır.¹⁰⁰ Öyle ki, yaptırımın *lato sensu* tanımı olarak ifade edilen bu tercih, hukuk düzeninin normatif bütünlüğünü sağlamak adına düzenin öngördüğü tüm yolları ve güvenceleri kapsayabilecek, yani sosyal davranışların hukukî gerekliliklere uygunluğunu, düzenin etkinliğini ve güvenilirliğini sağlayan her yola teşmil edilebilecektir.¹⁰¹ Bu bağlamda, bir devletin ekonomik veya diplomatik karakterdeki tekil tepkilerinin yanı sıra, bir grup olarak devletlerin çoğul tepkileri ve nihayet bir uluslararası örgütün yetkisi kapsamındaki tepkilerinin hepsi yaptırım başlığı altında incelenecektir.

Fakat amaca göre tanımlama eleştiriye açıktır. Uluslararası toplumda artan kurumsallaşma ve merkezîleşmeyle beraber, uluslararası örgütlere biçilen rol kapsamında, toplumsal kuralların kamusal icrası ile karşılıklı ilişkileri düzenleyen kuralların özel (şahsî) icrasını ayırma gerekliliğine cevap verememektedir.¹⁰² Her devletin *judex in causa sua* olması, yani hem ihlali tespit hem de verilecek tepkiyi belirleme yetkisine sahip olması, güçlüyü kayıran ve suistimale açık bir hukuk icrası düzeneğidir.¹⁰³ Kamusal hukuk icrasıyla şahsî icrayı ayırma gerekliliği, hukukun uluslararası ilişkilerdeki yerine dair ciddi bir ihtiyacın yansımasıdır. BM sonrası dönemde bile, yetkili organların görevlerini ifa edememesinden dolayı görülen bizzat ihkakı hak uygulamalarını ayırım gözetmeksizin

⁹⁹ Ruys, üçüncü bir yaklaşım olarak ekonomik tedbirlerin uluslararası ilişkiler kuramında yaptırım olarak adlandırıldığını da belirtmekteyse de bu başlık hukukî nitelendirme arayışında olduğu için metinde belirtilmemiştir. Tom Ruys, “Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework”, *Research Handbook on UN Sanctions and International Law*, ed. Larissa van den Herik, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, s. 19.

¹⁰⁰ Öğretimizde benzer bir tanımı Özman tercih etmektedir. Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, s. 64; Benzer diğer tanımlar için bkz: Reçber, *Uluslararası Hukuk*, ss. 161-62.

¹⁰¹ Abi-Saab, “The Concept of Sanction in International Law”, s. 31; S. Romano, *L’ordre juridique*, 2 edn, Dalloz Paris, 1975, s. 15-16’dan aktaran Alain Pellet, Alina Miron, “Sanctions”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law (MPEPIL)*, 2013, par. 4, <http://opil.ouplaw.com/home/epil>.

¹⁰² Pellet, Miron, “Sanctions”, par. 6.

¹⁰³ Kunz, “Sanctions in International Law”, s. 325.

yaptırım olarak nitelendirmek, hem kavramın içeriğini aşındırmakta hem de ancak icracısı tarafından hukuka uygunluğunun *iddia edildiği* önlemleri, sahip olmadıkları bir otoriteyle donatmaktadır.¹⁰⁴

Nitekim savaşı ve zararlar karşılığı uluslararası hukukun yaptırımları olarak kuramlaştıran Kelsen, egemenliğin devletlere sağladığı hukuk ihlalini kendi belirleme sorununa karşı, tarafsız muhakemenin yani uluslararası mahkemelerin gerekliliğine vurgu yapmıştır.¹⁰⁵ Bu sorunu, yaptırım tanımını daraltmak yerine yargının işlevini önceleyerek aşmayı düşündüğü görülmektedir. Tek taraflı önlemlerde tarafsızlık eksikliğinin yanında, gerek bu önlemlere müracaat süreci gerekse bu önlemleri hayata geçirme süreci, önlemlerin başarısının sorgulandığı fayda-zarar muhasebesiyle ilerlemekte ve güç ilişkilerinin tayin edici bulunduğu bir etkililik sorunu da içermektedir.¹⁰⁶ Bir devletin salt kendi değerlendirmesiyle hem bir ihlalin varlığını tespit etme hem de bu ihlalin nasıl “cezalandırılacağına” karar verme yetkisini, yaptırım gibi bizzat lafzında “otorite ve hukuk icrası” içeriği bulunan bir kelimeyle karşılamak, basit bir kavramsal karmaşanın ötesinde, bütüncül bir “hukuksuzluk” ikrarı tehlikesini barındırmaktadır.

Söz konusu soruna tatmin edici bir cevap ancak kamusal yöntemlerin öncelenmesiyle üretilebilir. Nitekim yaptırımları önlemlerin sahiplerine göre tanımlama eğilimi, uluslararası örgütlerin uhdesine bıraktığı yaptırım niteliğiyle doğrudan uyuşmazlığın tarafı olmayan organların hukuk ihlalini tespit edebilmelerine önem atfetmektedir. Böylece, sadece mağduriyet iddiasına dayanmayan bir değerlendirme süreci, doğası gereği hukuka uygunluk örtüsüyle kaplı yaptırım tabiri¹⁰⁷ için daha elverişli bir uygulama alanı oluşturmaktadır. Uluslararası yaptırım denildiğinde bir uluslararası örgüt tarafından yet-

¹⁰⁴ Margaret P Doxey, “International Sanctions in Theory and Practice”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, C. 15, S. 2 (1983), s. 278.

¹⁰⁵ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, s. 339; Mary Ellen O’Connell, “Controlling Countermeasures”, *International Responsibility Today: Essays in Memory of Oscar Schachter*, ed. Maurizio Ragazzi, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, s. 52.

¹⁰⁶ Jean Combacau, “Sanctions”, *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1986, C. 9, s. 340.

¹⁰⁷ Nigel D White, “Shades of Grey: Autonomous Sanctions in the International Legal Order”, *Unilateral Sanctions in International Law*, ed. Surya P Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, ss. 80-81.

kisi kapsamında kararlaştırılan ve belirli normları korumayı amaç edinen önlemlerin anlaşılması, yaptırımların uluslararası siyasetin basit bir aracı olmaktan öteye geçerek¹⁰⁸ kabul edilebilir hukukî bir kavram olabilmesini de sağlayacaktır. Keza verilecek tepkinin biçimini ve şiddetini de yine aynı nesnellığe emanet etmek, uluslararası ilişkilerin hukukî çerçevesine dair güveni artırmakta ve önlemlerin itibarına katkı yapmaktadır.

Gerek uygulamada gerekse hukuk kuramında yaptırıma biçilen geniş içeriği dışlamamak adına dar anlamıyla (*strictu sensu*) yaptırım olarak da adlandırılan önlemlerin sahibini dikkate alan yaklaşımda, yetkili bir uluslararası organın kararlarını yerine getirmek için alınan cibrî önlemler söz konusudur.¹⁰⁹ Bu bağlamda, devletlerin, bir hukuka aykırılığa karşı olsa bile, tek taraflı önlemleri veya bir devlet grubunun müşterek önlemleri, dar anlamda yaptırım sayılmayacaktır. Kuvvet kullanımına varmayan tek taraflı önlemler için yürürlükteki uluslararası hukukun öngördüğü nitelik, ya karşı önlemler ya da misilleme olacaktır.¹¹⁰ Bu çıkarım, görece yeni bir nitelendirme zira karşı önlemler tabirinin uluslararası hukuk uygulamasında yaygınlaşması birkaç on yıl önceye denk düşmektedir. Hukukun bu süreçteki evrimi için Uluslararası Hukuk Komisyonunun devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin çalışma takvimi öğretici bir örnek olmaktadır.

Komisyonun neredeyse elli yılı bulan devletin sorumluluğunu kodifiye etme çalışmalarının ilk dönemlerinde, yaptırım tabiri, *amacına* göre kullanılmış, uluslararası hukuka aykırı bir eylemi gerçekleştirene karşı gerek bireysel gerekse birlikte uygulanabilecek meşru önlemler olarak tasarlanmıştır.¹¹¹ Nitekim raportör Robert Ago tarafından hazırlanan taslak maddelerin ilk halinde, hukuka uygunluk nedenlerinden biri olarak 30.

¹⁰⁸ Peter Wilson, Joanne Yao, “International Sanctions as a Primary Institution of International Society”, *International Organization in the Anarchical Society*, ed. Tonny Brems Knudsen, Cornelia Navari, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, ss. 129-30.

¹⁰⁹ Abi-Saab, “The Concept of Sanction in International Law”, s. 32; Pellet, Miron, “Sanctions”, par. 8.

¹¹⁰ Antonios Tzanakopoulos, “We Who Are Not as Others: Sanctions and (Global) Security Governance”, *The Oxford Handbook of the International Law of Global Security*, ed. Robin Geiß, Nils Melzer, Oxford: Oxford University Press, 2021, s. 779.

¹¹¹ Report by Mr. Roberto Ago, Chairman of the Sub-Committee on State Responsibility, A/CN.4/152, Yearbook of the International Law Commission, 1963, vol. II, s. 228; First report on State responsibility by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur, A/CN.4/217 and Corr.1 and Add.1, Yearbook of the International Law Commission, 1969, vol. II, s. 139.

maddenin başlığı “Bir *yaptırımın* meşru biçimde uygulanması” biçiminde düzenlenmiştir.¹¹² Aynı metinde, yaptırımlar, bir devletin veya başka bir uluslararası hukuk kişinin hukuka aykırılığa istinaden diğer devletlere karşı almış olduğu önlemler ve uluslararası örgütlerin önlemleri olarak örneklenmiştir.¹¹³

Fakat Komisyon, raportörün gerek yöntem gerekse içerik itibarıyla büyük oranda benimsediği görüşlerinden yaptırım kavramında ayrılmıştır.¹¹⁴ Karşı önlemlerin uluslararası hukuk uygulaması ve öğretisinde gördüğü rağbetin de etkisiyle¹¹⁵ tüm önlemleri kapsayan bir yaptırım kavramı yerine, karşı önlemler tabirinin de eklendiği daha geniş bir terminolojide karar kılmış ve ilgili taslak madde (30. madde) yine bir hukuka uygunluk nedeni olarak fakat “Bir uluslararası haksız fiil nedeniyle karşı önlemler” başlığı tercih edilerek düzenlenmiştir.¹¹⁶ Bu değişikliğin gerekçesi olarak, bir devletin bağımsız biçimde (tek taraflı) uygulayacağı önlemler ile yetkili bir uluslararası örgütün kararını yerine getirmek için uygulayacağı önlemler arasındaki farklılığın belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁷ Komisyon, bu suretle, modern uluslararası hukukta, yaptırım kavramını uluslararası örgütlerin kararlarını icra etmek maksadıyla alınan önlemlere hasretmek şeklindeki eğilime pay bıraktığını ve madde metninin de hem yaptırımları hem de karşı önlemleri içerecek çatı kavram olarak “uluslararası hukuka uygun (meşru) önlemler” tabirini kullandığını bildirmiştir.¹¹⁸

Taslak maddeler, on yılı aşan bir süre sonra, aynı terminolojiyle, dördüncü rapor-tör Gaetano Arangio-Ruiz döneminde, diğer cebrî önlemler de dikkate alınarak yeniden

¹¹² Eighth report on State responsibility by Mr. Roberto Ago, Special Rapporteur - the internationally wrongful act of the State, source of international responsibility, A/CN.4/318 and Add.1 to 4, Yearbook of the International Law Commission, 1979, vol. II (1), s. 39-47, par. 78-99.

¹¹³ *Ibid*, s. 39.

¹¹⁴ Farklılaşmanın nedeninin de tartışıldığı (Taslak) Hazırlık Komitesinde yürütülen verimli tartışma için bkz: Summary records of the meetings of the thirty-first session, Yearbook of the International Law Commission, 1979, Vol. I, s. 55-63

¹¹⁵ Söz konusu rağbetin başlangıcı için Fransa ile ABD arasındaki 1978 tarihli tahkim kararına işaret edilmektedir. Federica I Paddeu, “Countermeasures”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University, t.y., par. 2 Önceki dipnotta belirtilen (Taslak) Hazırlık Komitesinin başkanı ve Ago’dan sonraki raportör Riphagen aynı zamanda bu tahkim heyetinin üyelerinden biridir. (Air Service Agreement of 27 March 1946 between the United States of America and France, 9 Aralık 1978, Reports of International Arbitral Awards, Vol. XVIII, United Nations, 2006, s. 417-493.)

¹¹⁶ Report of the Commission to the General Assembly on the work of its thirty-first session, Yearbook of the International Law Commission, 1979, Vol. II(2), s. 115.

¹¹⁷ *Ibid*, s. 121.

¹¹⁸ *Ibid*, s.121.

değerlendirilmiştir. Raportör, gerek Komisyonun çalışmalarında gerekse 80’li yıllarda yapılan akademik çalışmalarda açık biçimde görülen, günümüz uluslararası hukukunda bir uluslararası organın kararlarına özgülenererek sınırlandırılmış yeni bir yaptırım tanımının baskın hale gelmekte olduğunu tespit etmektedir.¹¹⁹

2001 yılında nihayete eren çalışma sonucu ortaya çıkan Sorumluluk Maddeleri’nin¹²⁰ son halinde¹²¹ ve şerhinde,¹²² karşı önlemler tabiri, devletlerin tek taraflı veya yatay nitelikli önlemleri için benimsenen kavram olmuştur. Nihai metnin 22. maddesinde bir hukuka uygunluk nedeni olarak zikredilen karşı önlemler, 49 ile 54. maddeler arasında detaylı biçimde farklı unsurları gözetilerek düzenlenmiştir. 22. Sorumluluk Maddesi şerhinde, yaptırım kavramının -BM Andlaşması’nın VII. bölümündeki gibi- uluslararası örgütlerin kurucu metinlerine uygun şekilde alınan önlemler için kullanıldığı belirtilmiştir.¹²³

Bu tutum, Uluslararası Hukuk Komisyonunun bir başka çalışma alanı olan uluslararası örgütlerin sorumluluğunda da devam etmiştir. Gerek raportör gerekse nihai metnin¹²⁴ 22. maddesi şerhi uyarınca Komisyon, uluslararası örgütlerin ilgili kuralları uyarınca üyelerine karşı alabileceği önlemlerin yaptırım olarak adlandırıldığını ve bunların

¹¹⁹ Third report on State responsibility, by Mr. Gaetano Arangio-Ruiz, Special Rapporteur, A/CN.4/440 and Add. 1., Yearbook of the International Law Commission, 1991, Vol. II(1), s. 10, par. 15.

¹²⁰ UHK çalışmalarını tamamladıktan sonra söz konusu metin BM Genel Kurulu tarafından 21 Aralık 2001 tarihinde “kayda alınmıştır” (take note of). (BM Genel Kurulu, Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, A/RES/56/83, 28 Ocak 2002) Bu metni, taslak metin veya taslak maddeler olarak adlandırmak isabetli olmayacaktır zira artık tamamlanmış, sona erdirilmiş ve kayıt altına alınmış bir çalışma söz konusudur. Nitekim UHK da nihai aşamada söz konusu metnin geleceğini kararlaştırma ve bir sözleşmeye tahvil etmek üzere gerekirse bir uluslararası konferans yapılmasını da önermekle beraber bitirilmiş metnin kayıt altına alınmasını öncelikle tavsiye etmiştir. (Report of the International Law Commission on the work of its fifty-third session, 23 April - 1 June and 2 July - 10 August 2001, Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth session, Supplement No.10, A/56/10, s. 25, par. 72-73). Bu nedenle çalışmanın devamında bu metin Sorumluluk Maddeleri olarak anılacaktır. Ayrıca söz konusu durum UHK’nın çalışma yönteminde değişikliğe işaret eden bir tercih olarak görülmesi gerektiği bildirilmektedir. Bkz: Jacob Katz Cogan, “Editorial: The Decline of ‘Drafts’”, *International Organizations Law Review*, C. 11, S. 1 (2014), ss. 1-4.

¹²¹ Nihai metnin Türkçe çevirisi için bkz: Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan...*, ss. 307-29.

¹²² Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two, ss. 31-143. (Devam eden kısımda Sorumluluk Maddeleri Şerhi olarak anılacaktır.)

¹²³ *Ibid*, 22. madde şerhi par. 3, s. 75.

¹²⁴ Türkçe çeviri için bkz: Selman Ögüt, *Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014, ss. 251-75; Sevda Keskin, “Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 36, S. 2 (2016), ss. 131-87.

hukuka uygun kabul edildiğini defalarca ikrar etmiştir.¹²⁵ Nitekim nihaî metin ve şerhinde, aksi öngörülmediği müddetçe, bir örgütün üyesi bulunan bir devleti karşı önlemlere tâbi tutamayacağı ve yaptırımların karşı önlemlere dönüştürülemeyeceği açıkça belirtilerek iki kavramın tanım ve nitelik farklılığı vurgulanmıştır.¹²⁶

Hedef alınanın rızası aranmadan, ilgili süjenin durumunda mahrumiyet veya kayıp gibi olumsuz bir etki oluşturan, yetkili organların bulgu ve belirlemeleriyle şekillenen cebrî önlem kararları yaptırım niteliğindedir.¹²⁷ Yaptırım ve karşı önlemlerin amaçları bakımından farklılık, ilkinin bir kamusal hukuk icrası yöntemi olmasında ve toplumsal normları öncesinde; ikincisinin ise, özel hukuk icrası olarak özünde karşılıklı ilişkilerin yürütülmesini gözetmesinde yatmaktadır.¹²⁸ Yaptırım kavramını, uluslararası toplumca yetkilendirilmiş, “objektif”¹²⁹ biçimde ihlalleri tespit edebilecek ve yine aynı biçimde ihlali giderip hukukîliği tesis edebilecek cebrî önlemleri kullanan organlara hasretmek, bizzat ihkakı hakkın ve şahsî icranın hukuken farklı nitelendirilmesini ve farklı kuralara tâbi olmasını sağlayacaktır.¹³⁰ Geline aşamada, karşı önlemler ve yaptırım arasındaki temel farklardan biri olarak, karşı önlemlerin -ileride işleneceği üzere- özünde hukuka aykırı önlemleri kapsadığı, yaptırımlar için ise bu durumun geçerli olmadığı; zira karşı önlemlerin aksine yaptırımların belirli ölçüde merkezîleşmiş, tek taraflı olmayan, objektif bir düzeneğin parçası olduğu ifade edilebilir.¹³¹ İlâveten yaptırımlar, bir örgüt ve üyesi arasındaki dikey ilişkiyi, karşı önlemler ise iki devlet arasındaki yatay ilişkiyi konu

¹²⁵ Draft articles on the responsibility of international organizations, with commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two, s. 72; Seventh report on responsibility of international organizations, by Mr. Giorgio Gaja, Special Rapporteur, A/CN.4/610, Documents of the sixty-first session, s. 93, par. 111; s. 85, par. 63.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Abi-Saab, “The Concept of Sanction in International Law”, s. 39; Jean-Marc Thouvenin, “Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures”, *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions*, Cheltenham: Edward Elgar, 2021, s. 150.

¹²⁸ White, “Shades of Grey...”, s. 65.

¹²⁹ Burada kurumsallığın getirdiği çok taraflılığın kesinkes bir objektiflikle sonuçlanmayacağını hatırlatmak gerekir. Yukarıda uluslararası hukukun etkililiği başlığında yapılan gözlemler de göstermektedir ki, başta BM Güvenlik Konseyi olmak üzere pek çok uluslararası örgütlenme uluslararası toplumun güç ilişkilerini yansıtacak biçimde, güçlü devletlere öncelik sağlamaktadır. Daha isabetli olarak buradaki düşünce “görece objektif” denilerek ifade edilebilir.

¹³⁰ Pellet, Miron, “Sanctions”, par. 9; Berat Lale Akkutay, “Birleşmiş Milletler Andlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetimi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 26, S. 11 (2014), ss. 413-15.

¹³¹ Denis Alland, “The Definition of Countermeasures”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 1136.

edinmektedir. O halde, öğretide ve hukuk uygulamasında kendine yer edinen karşı önlemler ve yaptırım ayırımı¹³² gözetmek hem uluslararası hukukun gelişen icra yöntemlerini kapsamak hem de terminolojik karmaşadan kaynaklı yanlış anlaşılmalari engellemek adına isabetli olacaktır.

2. Dar Anlamda Uluslararası Yaptırımlar

Yaptırım kavramının uluslararası hukukta edindiği önceki başlıkta değerlendiren tanımı kapsamak adına, hukuk kuramında ve iç hukukları inceleyen çalışmalarda görülen yaptırım tanımı, bu çalışmada hukuk icrasına denk gelecek biçimde anlaşılacaktır. Dar anlamda uluslararası yaptırım kavramı, bir uluslararası örgütün hukuk ihlallerine karşı, örgüt kuralları çerçevesinde başvurduğu önlemleri kapsamak için kullanılacaktır. Örgüt kurallarını tanımlamak için ise UHK'nın Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Maddeler (Örgütlerin Sorumluluğu Maddeleri)¹³³ çalışması kullanılabilir. Söz konusu 2. maddeye göre örgüt kuralları (mevzuatı); kurucu metinleri (belgeleri), bu belgelere uygun olarak kabul edilen kararları, örgütün diğer düzenlemelerini ve yerleşmiş uygulamasını kapsamaktadır.¹³⁴

BM Güvenlik Konseyi başta olmak üzere uluslararası örgütlerin yetkili organlarının bir üye devlete yönelik her önlemi yaptırım olarak nitelendirilemez. Zira bir örgütün yetkisi dâhilinde verdiği tepkiler, her halükarda, bir hukuka aykırılığa özgülenmek zorunda değildir. Bu nedenle bir önlemin yaptırım olması için ilgili üyenin bir ihlaline cevaben ortaya çıkması, yani örgüt kurallarını ihlal gibi bir yükümlülüğe aykırılıkla ilişkilendirilmesi gerekir.¹³⁵ BM Andlaşması'yla Güvenlik Konseyine biçilen esas görevin müşterek güvenlik düzenini idame ettirmek olduğu akılda tutulduğunda, Konsey'in ka-

¹³² *Ibid*, s. 1135; Thouvenin, "Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures", ss. 150-51; White, "Shades of Grey: Autonomous Sanctions in the International Legal Order", s. 65; Galip Engin Şimşek, "Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD'nin Tek Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi", *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 78, S. 4 (2021), s. 2053.

¹³³ Tıpkı Sorumluluk Maddeleri gibi Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Maddeler de BM Genel Kurulunca kayıt altına alınmış ve çalışma sonlandırılmıştır. Bu nedenle bu maddelere de taslak sıfatını takmak isabetli olmayacaktır. (BM Genel Kurulu, Responsibility of International Organizations, A/RES/66/100, 27 Şubat 2012).

¹³⁴ Ögüt, *Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu*, ss. 31-34.

¹³⁵ Frederic Dopagne, "Sanctions and Countermeasures by International Organizations", *International Organizations and the Idea of Autonomy*, ed. Richard Collins, Nigel D White, Londra: Routledge, 2011, ss. 179-80.

rarlarının pek çoğu yaptırım olarak tezahür etse bile, her durumun böyle bir niteliği bulunmamaktadır. Diğer uluslararası örgütler için de benzer örnekler bulabilmek mümkündür.

Bir uluslararası örgütün hem yaptırım uygulama hem de karşı önlemler alma yetkisinin biraz açmak gereklidir. Örgütlerin Sorumluluğu Maddeleri çerçevesinde UHK tarafından tedvin edilen kurallar uyarınca, bir uluslararası örgütün de tıpkı devletler gibi karşı önlemlere başvurma yetkisi bulunmaktadır. Bu yetki hem bir uluslararası örgüte karşı uygulanacak önlemleri hem de bir devlete karşı uygulanacak önlemleri kapsamaktadır. Uluslararası örgütlerin devletlere karşı başvurabileceği karşı önlemler, esasen, üyelik ilişkisinin bulunmadığı durumları kapsamakla beraber, istisnai hallerde bunların bir üyeye karşı da uygulanabilmesi mümkündür.¹³⁶ Bir başka deyişle, *kural olarak* bir örgütle üyesi arasında yaptırım ilişkisi söz konusuysa, üyesi olmayan bir devletle örgüt arasında karşı önlemler söz konusu olabilecektir.¹³⁷

Dar anlamda yaptırım tanımının kullanılması halinde, yaptırımın konusu olan kişiler yani *ratione personae* bakımından bir ayırım çıkmaktadır. Bir uluslararası örgütün üyesine karşı alacağı hukuk icrası önlemleri, yani bir hukukî yükümlülüğe aykırılık nedeniyle alacağı önlemler yaptırım olacaktır. Nitekim UHK'nın Örgütlerin Sorumluluğu Maddeleri Şerhi'nde yaptırım kavramı için bir örgütün *üyesine karşı* uyguladığı önlemler olduğu ifade edilmiştir.¹³⁸ Fakat doğrudan bir üyenin ihlaline dayanmayan veya doğrudan bir üyeyi hedef almayan önlemler için aynı kesinlikte bir çıkarım yapılamamaktadır. BM Güvenlik Konseyinin aşağıda incelenen hedeflenmiş yaptırımlarında ortaya çıkan bu sorun, devletlere uluslararası barış ve güvenliği bozan eylemlerde bulunduğu belirlenen gerçek kişilerin seyahatlerini engelleme veya mal varlığını dondurma yükümlülüğü getir-

¹³⁶ Örgütlerin Sorumluluğu Maddeleri 22, fıkra 2 ve 3; Dopagne, "Sanctions and countermeasures...", ss. 180-82.

¹³⁷ Benzer şekilde bir devletin de hukuka aykırı eyleminden dolayı üyesi bulunduğu bir uluslararası örgüte karşı yine istisnai hallerde, gerekli şartları taşımak ve öngörülen yolları tüketmek kaydıyla karşı önlem uygulayabilmesi mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Antonios Tzanakopoulos, *Disobeying the Security Council: Countermeasures against Wrongful Sanctions*, Oxford: Oxford University Press, 2011; Simone Vezzani, "Countermeasures by Member States Against International Organizations", *Responsibility of International Organizations: Essays in Memory of Sir Ian Brownlie*, ed. Maurizio Ragazzi, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2013, ss. 373-85.

¹³⁸ Draft articles on the responsibility of international organizations, with commentaries, Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two, s. 72, 22. madde şerhi par. 3.

mektedir. Güvenlik Konseyi, söz konusu önlemleri denetlemek ve yürütmek üzere yaptırım komiteleri adında yardımcı birimler kurarak ilgili kişilerin dâhil edileceği bir listeyi işler tutmaktadır.¹³⁹ Bir uluslararası örgütün doğrudan gerçek kişilere karşı yaptırım uygulayabileceğini kabul etmek, AB örneğinde olduğu gibi, doğrudan uygulanma kabiliyetine sahip ve doğrudan etki doğuran normlar koyabilmeye ilişkin yetkiyi kuran hukukî dayanak¹⁴⁰ olmaksızın işletildiğinde, bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim BM gibi olağan örneklerde uluslararası örgütler doğrudan gerçek kişileri değil, üyesi bulunduğu devletleri belirli biçimde davranmaya yönelten kararlar almaktadır. Bu durum gözetilerek hedeflenmiş önlemler dar anlamda bir yaptırım biçimi olarak değerlendirilmeyebilir.

Fakat yapılan dar anlamda yaptırım tanımının *özü itibarıyla* tek taraflılık yerine müşterek karar almayı belirleyici kıstas kabul etmesi dikkate alındığında, bireyleri hedefleyen bu tip önlemlerin yaptırım olabileceği de ileri sürülebilir. Bir ihlale karşı müşterek karar alma süreci sonucunda tezahür eden, yani kamusal bir organın faaliyetiyle belirlenen önlemlerin muhatabına bakılmaksızın yaptırım niteliğini taşıdığını savunmak mümkündür. Söz konusu önlemlere tâbi kılınan bireylerin günümüz uluslararası hukuku bakımından suç kabul edilen eylemlerde bulunmaları ve hukukî çerçevesi çizilmiş mutabakat veya anlaşmalara aykırı davranışları gibi durumlarda uluslararası hukuku ihlal şartı yerine gelmektedir.¹⁴¹ Güvenlik Konseyi de bu durumu doğrular nitelikte karar alabilmektedir. Örneğin; Konsey, 2003 tarihli 1473 sayılı kararda, VII. Bölüm kapsamında hareket ettiğini belirttiikten sonra *tüm devletlerin ve diğer aktörlerin* 733 sayılı karara uyması yükümlülüğünü vurguladıktan sonra riayetsizliğin BM Andlaşması hükümlerinin ihlali anlamına geleceğini ifade etmiştir.¹⁴² UAD tarafından teyit edildiği üzere Güvenlik Konseyinin BM üyesi devletler ve hükümetlerarası örgütler haricindeki aktörlerden talepte bulunması olağan uygulamanın bir parçası haline gelmiştir.¹⁴³ Hatta aynı kararda, dolaylı da

¹³⁹ Komitelerin kuruluşu ve işleyişine ilişkin bkz: Sümeyra Altın Coşkun, *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Akıllı Yaptırım Kararları ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015, ss. 55-68.

¹⁴⁰ Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, ss. 81-90.

¹⁴¹ Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, ss. 20-29.

¹⁴² BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1474 (2003), 8 Nisan 2003, par. 1.

¹⁴³ UAD, *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion, ICJ Reports 2010, par. 116.

olsa, UAD'nin, Konsey tarafından devlet dışı aktörler için de “bağlayıcı hukukî yükümlülük yaratılabileceği”ni ima edebilecek bir gözlemi de bulunmaktadır.¹⁴⁴

Söz konusu önlemlerin devletlere yükümlülük getirmesi, yaptırımın uygulanmasına ilişkin olup niteliğine dair bir belirleme değildir. Zira devletlerin hedef alındığı yaptırımlarda da yine üyeler aracılığıyla önlemler yürütülmektedir. Nitekim işlevselliği de gözetilerek uluslararası toplumca organize edilen önlemleri yaptırım olarak nitelemek ve bu bağlamda Güvenlik Konseyinin VII. Bölüm yetkilerini kullanarak hem devletlere hem de devlet dışındaki birimlere karşı aldığı önlemleri yaptırım olarak adlandırmak biçiminde günümüzde kabul gören bir uygulama ve öğretici tercihi söz konusudur.¹⁴⁵ Önceleri, uluslararası hukukun yaptırımlarının ulusal yaptırımlardan farklılıklarından biri olarak sayılan tekil olarak bireylere değil, bir devlete tâbi birey gruplarına yönelme niteliği¹⁴⁶ hedeflenmiş yaptırımların yerleşik uygulama durumuna gelmesiyle değiştiği görülmektedir. Yaptırıma tâbi kişiler bakımından görülen bu durumu, yaptırımın konusunun genişlemesi olarak kabul ederek, uluslararası hukukun son birkaç on yıldır yaşadığı değişimin bir parçası olarak okuyabilmek mümkündür.¹⁴⁷ Şüphesiz, kendi içerisinde çeşitli hukukî problemler barındırsa bile bu değişim, salt devletleri dikkate alan bir normatif çerçevenin yetersizliğini göstermektedir. Yaygın biçimde görülen bireyselleştirilmiş uluslararası güvenlik ve barış önlemlerini yaptırım olarak adlandırma eğilimine uygun biçimde, bu çalışmada da yaptırım tabiri kullanılacaktır. Her halükarda devletler örneğinde olduğu gibi bir uluslararası örgütün her önlemi yaptırım olmayacaktır. Yaptırım için gerçekleşen veya belirli durumlarda muhtemel bir hukuk ihlali şarttır.¹⁴⁸ Tıpkı devletlere karşı uygulanan önlemler gibi her bir olayın özel olarak incelenmesi gereklidir. Bu konunun ayrıntılarına aşağıda hedeflenmiş ekonomik yaptırımlar başlığında değinilecektir.

Nihayet BM Güvenlik Konseyinin yetkilerine ilişkin özel bir değerlendirme yapmak gereklidir. BM Andlaşması'yla Güvenlik Konseyine tanınan zorlayıcı önlemler alma

¹⁴⁴ Ibid, par. 117.

¹⁴⁵ Pellet, Miron, “Sanctions”, par. 8-11; Akkutay, “Birleşmiş Milletler Andlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetimi”, ss. 414-15; Thouvenin, “Articulating UN Sanctions...”, ss. 150-51.

¹⁴⁶ Kelsen, *Collective Security Under International Law*, s. 103.

¹⁴⁷ Nigel D. White, “Sanctions against Non-State Actors”, *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law*, ed. Natalino Ronzitti, Leiden: Brill Nijhoff, 2016, s. 132.

¹⁴⁸ Kelsen, *Collective Security Under International Law*, ss. 101-2.

yetkisi, her durumda, dar anlamıyla yaptırım kararı anlamına gelmeyecektir. Nitekim BM Andlaşması'nda da bu önlemler için yaptırım tabiri kullanılmamakta ve Güvenlik Konseyinin hukuk ihlallerine tepki vermekle değil, uluslararası barış ve güvenliği tesis etmekle görevli ve yetkili kılındığı görülmektedir.¹⁴⁹ Hakikaten Konsey, uluslararası hukukun değil uluslararası barışın muhafızı olarak tasarlanmıştır.

Bununla birlikte, Güvenlik Konseyinin yaptırım uygulama yetkisi bulunmadığı gibi aşırıya kaçan bir kanaate de varılmamalıdır. Zira herhangi bir organının açıkça veya doğrudan “hukukun muhafızı veya hukuk icracısı” olarak yetkilendirilmesine gerek yoktur. Yürürlükteki bir andlaşmaya dayanarak faaliyet gösteren bir uluslararası örgütün, yine aynı andlaşmayla yükümlülük altına girmeyi kabul eden devletlere karşı andlaşmadan kaynaklanan yetkilerini kullanması doğası gereği hukukun icrasıdır. BM örneğinde de aynı durum söz konusudur. Güvenlik Konseyinin kendisine tanınan barış ve güvenliği tesisi etme yetkisini kullanırken tespit ettiği ihlallere karşı uygulayacağı cibrî tedbirler, doğası gereği, hukukun icrasını sağlayan yaptırımlardır.

Bu çalışmada benimsenen şekliyle bir ihlali şart koşarak hukuk icrası yöntemlerinden biri olması gereken yaptırım nitelendirmesi, BM Güvenlik Konseyinin aldığı her önlemi kapsamamaktadır. Zira söz konusu önlemler, her durumda bir yükümlülük ihlalini şart koşmamakta, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını gaye edinmektedir. Güvenlik Konseyi, bu bağlamda, en azından kuruluş aşamasında hukukun ihlal edildiğini tespit etmekle mükellef bir jüriye veya yargıca değil, hızlıca barışı tesis etmekle görevli bir polise benzetilerek uluslararası toplumda ifa edeceği işlevin farklılaşması amaçlanmıştır.¹⁵⁰ O halde, bir hukuk ihlali olmaksızın alınan BM Güvenlik Konseyi zorlayıcı önlemleri, teknik anlamda yaptırım değildir. Fakat BM Andlaşması madde 2 fıkra 3'te düzenlenen ve 33 ile devamındaki maddelerle somutlaştırılan uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye atmadan uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözme yükümlülüğü ve uluslararası barışı bozacak eylemlerden kaçınmayı gerekli kılan VII. Bölüm başta olmak üzere, BM Andlaşması'nın muhtelif yerlerinde vurgulanan uluslararası barış ve güvenliği önceleyen

¹⁴⁹ James Crawford, “The Relationship between Sanctions and Countermeasures”, *United Nations Sanctions and International Law*, ed. Vera Gowlland-Debbas, The Hague: Kluwer Law International, 2001, ss. 57-58.

¹⁵⁰ Nico Krisch, “Introduction to Chapter VII”, *The Charter of United Nations: A Commentary*, ed. Bruno Simma vd., Oxford: Oxford University Press, 2012, C. Vol. II, s. 1246.

dil dikkate alındığında, devletlerin farklı biçimlerdeki hukuk ihlalleriyle BM Güvenlik Konseyinin yetki alanı çakışmaktadır.

Kuruluşundan itibaren yürüttüğü faaliyetlerle Güvenlik Konseyi onlarca farklı hukuk icracısı rolü üstlenmiştir. Muhtelif andlaşmaların ihlallerine karşı aldığı önlemlerin yanı sıra, kimi durumlarda BM Andlaşması'nda çizilen rolü de aşan yarı yargısal nitelikli pek çok kararı örneklenmektedir.¹⁵¹ Pek çok örnekte, Konsey tarafından alınan kararlar, aynı zamanda hukukî tespitlere de dayandırılmakta; barış ve güvenliğin muhafazası görevi uluslararası hukukun ağır ve ciddi ihlallerine bağlanmakta; bu bağlamda devletler belirli hak veya yükümlülükler tâbi kılınmaktadır.¹⁵² Nitekim Konseyin barış ve güvenliğe ilişkin yetkilerini kullanma biçimi de, yaptırım nitelendirmesini mümkün kılacak bir ardışıklık izler. Konsey, ilkin, uluslararası barışın bozulduğuna veya tehdit altında olduğuna dair bir tespit yaparak, muhatap üye devletleri bu durumdan *sakınmak* veya durumu *telafi etmek* gibi bir yükümlülük altına sokmaktadır.¹⁵³ Verilen karara uygun hareket etmeyen devlete karşı kaçınma veya telafi yükümlülüğünü ihlal etmesi nedeniyle uygulanacak önlemler, birer yaptırım niteliği kazanır.¹⁵⁴ Nitekim BM Andlaşmasının devletleri barışı bozacak veya tehdit edecek davranışlardan sakınmak yönünde genel bir yükümlülük altına soktuğu ifade edilerek, VII. Bölüm kapsamında alınacak tedbirlerin bu kuralı icra etme amacı güttüğü bildirilmektedir.¹⁵⁵

Böylece, Güvenlik Konseyinin VII. Bölüm kapsamında aldığı önlemlerin dar anlamda yaptırım olup olmadığını her bir olaya göre değerlendirmek gerektiği ortaya çıkmaktadır. Günümüzde pek geçerliliği kalmamış olsa da örgüte üye olmayan bir devlete karşı alınacak tedbirler, tanım gereği yaptırım olmayacaktır. Keza doğrudan bir devletin hukuk ihlaline dayanmayan, fakat devlet dışı birimleri ve gerçek kişileri ihlal olmaksızın hedefleyen önlemler de, dar anlamda bir yaptırım örneği olmayacaktır. Burada Konseyin diğer işlevlerini, yani BM Andlaşması'yla verilen *önleyici* veya *düzenleyici* kararlar alma yetkisini dikkate almak gereklidir.

¹⁵¹ *Ibid*, ss. 1250-51.

¹⁵² Vera Gowlland-Debbas, "Security Council Change: The Pressure of Emerging International Public Policy", *International Journal*, C. 65, S. 1 (2009), ss. 123-25.

¹⁵³ Kelsen, *The Law of the United Nations*, s. 736.

¹⁵⁴ Pellet, Miron, "Sanctions", par. 16.

¹⁵⁵ Tzanakopoulos, *Disobeying the Security Council...*, ss. 78-79.

Son olarak; Güvenlik Konseyi, barışı koruma ve hukukun icrası arasındaki bu girift ilişkinin yol açtığı tereddütlerin çözülmesi adına ileri sürülen “barış” ve “güvenliği” birer normatif kavram olarak benimseme çözümüne de atıf yapmak gereklidir. Buna göre, barışı korumayı ve güvenliği sağlamayı uluslararası hukukî düzenin temel ilkelerinden biri olarak benimsemek, bu önlemleri yaptırım olarak tanımlama, tespit etme ve uygulamaya kuşkusuz cevaz vereceği için doğrudan hukukî incelemenin konusu yapacaktır.¹⁵⁶ Konseyin aldığı önlemler üzerine yürütülen “teknik” tartışmayı sona erdirebilecek bu çözüm, hukukun icrasında uluslararası düzenin farklılığının teyit edilmesini de sağlayacaktır. Nitekim günümüzde, Güvenlik Konseyinin VII. Bölüm kapsamında aldığı önlemlerin tamamını yaptırım olarak adlandırma, hem hukuk öğretisinde hem de pratikte olağan hatta kural uygulama gibi görünmektedir. Bu durumun, kabul görece normatif bir değişikliği de beraberinde getirip getirmediği hususunun berraklaşması, biraz zaman alacaktır.

Uluslararası düzeyde yaptırım kavramının ciddi karmaşıklığa sebebiyet verecek biçimde kullanılmasına dair birkaç neden belirtilerek bu başlık sonlandırılacaktır. Herhangi bir kuramsal veya öğretisel tercihin mahsulü olmadan, tek taraflı cebrî önlemleri ya iç hukuktaki adlandırmayı aynen alıntılarla ya da gerek devlet temsilcilerinin gerekse uluslararası örgütlerin özensiz kullanımlarını benimseyerek yaptırım olarak adlandırıldığı da gözlemlenmektedir. Uluslararası finansal ve ekonomik ilişkilerin odağında bulunan ABD’nin ulusal hukukunda yaptırım olarak adlandırılan önlemlerin isim itibarıyla doğrudan uluslararası mecraya taşınması sonucu, kamuoyunda, sıkça ABD yaptırımları adı verilen muhtelif tek taraflı önlemler tartışılmaktadır. Söz gelimi 2017 tarihli ABD’nin Hasımlarıyla Yaptırımlarla Mücadele Yasası (Countering America’s Adversaries Through Sanctions Act)¹⁵⁷ bizzat adında bu lafzı kullanmakta ve sırasıyla İran, Rusya ve Kuzey Kore’nin ABD tarafından hasmane addedilen davranışlarına karşılık çeşitli kişilerin ve kurumların ABD makamlarınca yasada belirtilen yollarla faaliyetlerinin engellenmesini veya sınırlandırılmasını içermektedir. ABD’nin bu yasaya bağlı olarak yürürlüğe koyacağı ve ulusal hukuk bakımından yaptırım olarak adlandırılan söz konusu önlemler,

¹⁵⁶ Nigel D White, “Autonomous and Collective Sanctions in the International Legal Order”, *Italian Yearbook of International Law*, C. 27 (2018), ss. 12-13.

¹⁵⁷ US Congress, “Countering America’s Adversaries Through Sanctions Act”, Public Law 115-44”, 2 Ağustos 2017, <https://www.congress.gov/115/plaws/publ44/PLAW-115publ44.pdf> (29.08.2021)

uluslararası hukuk için bir sonraki başlıkta incelenecek olan klasik tek taraflı önlem örnekleri oluşturmaktadır.¹⁵⁸ Artırılabilir bu örnekler,¹⁵⁹ iç hukuka ilişkin bir adlandırmayı doğrudan uluslararası hukukî nitelendirme kabul etme hatasının sonucudur.

İkinci grupta ise uluslararası örgütlerin özensiz kavram kullanımları bulunmaktadır. AB'nin üçüncü kişilere karşı yürürlüğe koyduğu farklı önlemlerin hukukî dayanağını oluşturan ABİHA madde 215'te teknik anlamda isabetli biçimde kullanılan "kısıtlayıcı önlemler" tabiri, Avrupa Birliği Konseyi tarafından hazırlanan Kısıtlayıcı Önlemlerin (Yaptırım) Kullanılmasında Temel İlkeler¹⁶⁰ adlı belgenin hem başlığında hem de farklı maddelerinde, defalarca, teknik bakımdan isabetsiz biçimde, yaptırım veya özerk yaptırım olarak değiştirilmiştir. İlerleyen kısımda görüleceği üzere bir uluslararası örgütün üyesi olmayan bir devlete karşı teknik anlamıyla yaptırım uygulama yetkisi bulunmakta, ancak burada müşterek ve münferit karşı önlemler veya misilleme söz konusu olabilmektedir.

İlginç şekilde, UHK'nın bir parçası olduğu BM nezdindeki bazı faaliyetlerde de söz konusu terminolojik tercihlere riayet edilmediği veya özensiz biçimde kullanıldığı görülmektedir. BM İnsan Hakları Konseyinin tek taraflı cibrî önlemlerin insan hakları üzerine etkilerini incelediği çalışmalarda, "tek taraflı yaptırım" veya "tek taraflı ekonomik yaptırım" gibi UHK tarafından çizilen çerçeveye ters düşen kavramların kullanıldığına şahit olunmaktadır.¹⁶¹ Söz konusu sapmalara rağmen BM Güvenlik Konseyi uygulamasında açık, istikrarlı ve yerleşik biçimde yaptırım kavramı kullanılmaktadır. Konsey,

¹⁵⁸ ABD'nin bu önlemlerinin hukukî nitelik itibarıyla başta gelen sorun ülke dışı yetki kullanımı olmaktadır. Bu bağlamda bir değerlendirme için bkz: Şimşek, "Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD'nin Tek Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi", ss. 2067-73.

¹⁵⁹ Bir diğer yasa için bkz: US Congress, "Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Divestment Act of 2010", Public Law 111-195, 1 Temmuz 2010, <https://www.congress.gov/111/plaws/publ195/PLAW-111publ195.pdf> (29.08.2021)

¹⁶⁰ Council of the European Union, "Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions)", 10198/1/04 REV 1, 7 Temmuz 2004, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10198-2004-REV-1/en/pdf> (29.08.2021)

¹⁶¹ Örnek İnsan Hakları Konseyi kararları: Resolution adopted by the Human Rights Council, Human rights and unilateral coercive measures, A/HRC/RES/27/21, 3 Ekim 2014; Resolution adopted by the Human Rights Council on 6 October 2020, Human rights and unilateral coercive measures, A/HRC/RES/45/5, 12 Ekim 2020. Özel Raportör tarafından sunulan raporda da benzer bir içerik bulunmaktadır: Negative impact of unilateral coercive measures: priorities and road map, Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, A/HRC/45/7, 21 Temmuz 2020.

1966'dan beri "yaptırım rejimi" olarak adlandırdığı 30 farklı önlemler düzeneği oluşturmuş ve bu rejimlerin tatbikini sağlamak üzere "yaptırım komiteleri" adında yardımcı organlar ihdas etmiştir.¹⁶² Aşağıda yaptırım başlığında değinileceği üzere, bu rejimlerin tamamı dar anlamda uluslararası yaptırım tanımına uymamakla beraber, pek çok örnekte yaptırım niteliği açıkça tespit edilebilmektedir.

Gelinen aşamada, yaptırım ve karşı önlemler ayırımını benimsemek, terminolojik karmaşayı çözmeye adaydır. Böylece uluslararası hukukun kuvvet kullanılmadan cibrî icrası yöntemleri tek taraflı önlemler ve müşterek önlemler olarak ikiye ayrılacaktır. Tek taraflı önlemleri, misilleme ve karşı önlemler; çok taraflı önlemleri ise yaptırım ve çok taraflı karşı önlemler olarak tasnif edebilmek mümkündür.

B. Tek Taraflı Cibrî Önlemler

Uluslararası hukukun devletlerce tek taraflı icrasında, örneklere ve örneklerin kapsamına dayalı bir inceleme yapılabilmesi mümkündür. Fakat farklı örneklerden ziyade yöntemin öncelenmesi daha isabetlidir, zira dinamik bir alan olarak devletlerarası ilişkilerin konusu günden güne değişebilir¹⁶³ ve buna bağlı olarak önlemlerin farklılaşması olağandır. Yöntemin öncelenmesiyle daha kapsayıcı bir değerlendirme mümkündür. Bu başlığın amacı, devletlerin tek taraflı olarak hukuk icrası adına alabilecekleri önlemlerin hukukî niteliğini ortaya koymaktır. Misilleme ve karşı önlemlerden oluşan bu iki hukukî kategoriye, yani bizzat ihkakı hak yöntemlerine imkân tanıyarak, uluslararası hukuk, devletlerin bireysel veya birlikte hukuk icracısı olmasına izin vermektedir.

Her iki hukukî kategoriyi incelemeden önce, sıkça karşılaşılan ve hukuken isabetsiz olmasına rağmen¹⁶⁴ yaygın kullanıma sahip, "tek taraflı uluslararası yaptırım (unilateral sanction)" tabirini de açıklamak faydalı olacaktır. Ya belirli bir konuda devletin tutumuna karşı memnuniyetsizliği göstermek ya bir hukuka aykırı eylemi gerçekleştirme-

¹⁶² Yaptırım rejimlerinin ve komitelerinin tarihsel ve güncel durumuna ilişkin detaylı bilgi için BM resmî internet sitesindeki şu adrese bakılabilir:

<https://www.un.org/securitycouncil/content/repertoire/sanctions-and-other-committees> (15.11.2021)

¹⁶³ Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, s. 45.

¹⁶⁴ Surya P Subedi, "The Status of Unilateral Sanctions in International Law", *Unilateral Sanctions in International Law*, ed. Surya P Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, s. 34.

sini engellemek ya da önceden işlenen bir hukuka aykırı eyleme karşı mukabelede bulunmak için girişilen cibrî önlemlerin hepsini kapsamak için kullanılan bu tabir,¹⁶⁵ hukukî olmaktan ziyade, uluslararası ilişkiler uygulamasında yaygın biçimde görülmeye başlanan bir etkileşimin çerçevesini çizmek için kullanılan torba kavram olmaktadır. Bu başlık altında yapılacak değerlendirmede, ifade edilen bu hususlar, hukuk icrası bağlamında ya misilleme ya da karşı önlemlere denk gelecektir.¹⁶⁶ Nitekim tek taraflı yaptırım tabiri, küresel güç ilişkilerinde daha zayıf devletlerin eylemlerinin tasvip edilmediğini veya belirli davranış değişikliğinin talep edildiğini göstermek için başvuru alan ekonomik ve malî vasıtalarla verilen genel bir ad olarak siyasi yönü baskın olan bir kavramdır.¹⁶⁷ En yalın ifadesiyle, tek taraflı yaptırımlarla kastedilen “bir devlet veya devlet grubunca hedef alınan devlete karşı silahlı kuvvet kullanma veya tehdidine varmadan baskı kuran ve BM tarafından yetkilendirilmemiş önlemler” olmaktadır.¹⁶⁸ Söz konusu önlemlerin olumsuz etkilerini çalışma konusu yapan BM İnsan Hakları Konseyince yapılan çalışmalarda, “tek taraflı yaptırım” tabiri yerine isabetli şekilde tek taraflı cibrî önlemler (unilateral coercive measures) tabirinin kullanıldığı ve ayrıntılı biçimde şöyle tanımlandığı görülmektedir: “Özerk biçimde hareket eden bir devlet, devlet topluluğu veya uluslararası örgütçe, bir devleti politikalarını değiştirmek zorunda bırakmak veya hedefteki devlette bulunan bireylerin, grupların veya kurumların belirli biçimde hareket etmesi yönünde baskı kurmak için Güvenlik Konseyi yetkilendirmesi olmadan ekonomik, ticarî veya diğer önlemleri kullanmak”.¹⁶⁹ Özellikle güçlü devletlerin politikalarını dayatmak için kullandıkları bu önlemler, günümüzde gerek BM’de gerekse diğer uluslararası mecralarda çokça tartışılan konulardan biridir. Tartışmanın esasen bu önlemlerin sınırları, devletlerin egemen eşitliği ve insan hakları başlıklarında yoğunlaştığı görülmektedir. Aşağıda misilleme başlığında, bu konulara dair, ana hatlarıyla, bir değerlendirme yapılacaktır.

¹⁶⁵ Surya P Subedi, “Introduction”, *Unilateral Sanctions in International Law*, ed. Surya P Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, s. 1.

¹⁶⁶ Tzanakopoulos, “We Who Are Not as Others...”, ss. 779-80.

¹⁶⁷ Andreas F. Lowenfeld, *International Economic Law*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press, 2008, ss. 849-51.

¹⁶⁸ Subedi, “Introduction”, s. 2.

¹⁶⁹ BM Genel Kurulu (İnsan Hakları Konseyi), Research-based progress report of the Human Rights Council Advisory Committee containing recommendations on mechanisms to assess the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights and to promote accountability, A/HRC/28/74, 10 Şubat 2015, par. 9.

Her ne kadar siyasî yönünün ağır bastığı ve hukukçu olmayanlar tarafından kullanıldıkları görülmekteyse de, pek çok uluslararası hukukçunun da tek taraflı yaptırım veya özerk yaptırım gibi tabirleri kullanmaları artık olağan bir hal almıştır. Sınırları belirsiz hatta isimlendirmesi zıtlıklar içeren kavramların uluslararası hukukçularca tercih edilmesinin altında, mevcut hukukî altyapının muğlaklığının uluslararası ilişkilerin dinamik ve revaçta bir alanına arzu edilen yoğunlukta müdahil olamaması yatmaktadır.¹⁷⁰ İsabetsiz olduğu bilinmesine rağmen böyle bir tercihin yapılması, hitap edilen kitleyi ve işlenen konuyu genişletme amacını göstermektedir.

1. Misilleme

Misilleme (retorsion)¹⁷¹ devletlerin hukuk ihlalleri karşısında verebilecekleri tepkilerin başında gelmektedir. Tek taraflı cebrî önlemlerden ilki olan misilleme, en yalın haliyle, bir devletin başka bir devlete karşı herhangi bir hukukî yükümlülüğüne aykırı düşmeyen fakat dostane olmayan bir eylemde bulunması olarak tanımlanabilir.¹⁷² Misillemeye ancak bir hukuk ihlaline tepki olarak başvurulabileceğini ifade eden yazarlar bulunmakla beraber, bir hukuka uygun eylemin hukuk icrasının yanında dostane görülmeyen veya hoş karşılanmayan herhangi bir eyleme cevaben ortaya çıkması da mümkündür.¹⁷³ Bu bağlamda, hem hukuk icrası için hem de karşı tarafın davranışlarından duyulan memnuniyetsizliği göstermek için misillemeye başvurulabilir.¹⁷⁴ Hukuka aykırılık içerecek teknik olarak bir karşı önleme müsait olan hukuk ihlalleri, evleviyetle misillemeye de müsaittir. Zira misilleme niteliğindeki önlemlerin iktisaden veya siyaseten çok etkili olabilmeleri mümkünken, hukuken karşı önlemlerden kategorik olarak daha hafiftirler.¹⁷⁵ O

¹⁷⁰ White, “Shades of Grey...”, s. 64.

¹⁷¹ Türk öğretisinde baskın biçimde “retorsion” kelimesinin karşılığı misilleme olarak kabul edilmektedir. Bkz: Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş (İkinci Cilt)*, 4. Bası, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1975, s. 412; Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, s. 13; Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, s. 437; Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, s. 274; İlyas Doğan, *Devletler Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Astana, 2016, s. 177; Erkiner ise baskın biçimde zararlar karşılık olarak çevrilen “reprisal”ı misilleme, “retorsion”u dostane olmayan karşılık biçiminde çevirmektedir. Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden...*, ss. 269-70.

¹⁷² Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 128.

¹⁷³ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, s. 438; Andrew Clapham, *Brierly's Law of Nations*, Seventh Edition, Oxford University Press, 2012, s. 397.

¹⁷⁴ Karl Josef Partsch, “Retorsion”, *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1982, C. 9, s. 335; Cassese, *International Law*, s. 310.

¹⁷⁵ Thomas Giegerich, “Retorsion”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, 2011, par. 4, <http://opil.ouplaw.com/home/EPIL>; Nigel D White, Ademola Abass, “Countermeasures and Sanctions”, *International Law*, ed. Malcolm D. Evans, Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 544.

hâlde, misilleme, bir devletin memnuniyetsizliğini göstermek veya hukuk ihlaline cevap vermek maksadıyla, dostane olmayan fakat hukuka uygun eylemde bulunması olarak daha geniş biçimde tanımlanabilir.

Misillemde, diğer tek taraflı önlemler gibi, bir tarafın kendi değerlendirmesiyle nezaketsiz, kaba veya hakkaniyete aykırı gördüğü yahut adil görmediği bir davranışa¹⁷⁶ veya maruz kaldığı bir hukuk ihlaline karşılık vermesi söz konusudur. Bu karşılık, kendi başına bir hukuka aykırılık içermeyen nezaketsiz veya dostane olmayan eylemleri kapsamaktadır. Misilleme kapsamındaki eylemler hukuk icrasına özgülenmek zorunda olmadığı için, centilmenlik anlaşmaları ve “esnek hukuk” gibi hukuken bağlayıcı olmayan yükümlülüklerin icrası veya siyasî taahhütlerin hayata geçirilmesi için de kullanılabilir.¹⁷⁷

İfade edildiği gibi, misilleme, hukuka uygun eylemlerden oluşur. Örneğin, yürürlükteki bir andlaşmanın usulüne uygun biçimde sona erdirilmesi veya süresinin uzatılmaması misilleme kapsamında mümkünken, andlaşmanın süresi dolmadan veya ilgili kuralara riayet etmeden sona erdirilmesi misilleme dışında kalacaktır.¹⁷⁸ Diğer misilleme örnekleri olarak şunlar sayılabilir: Uluslararası yükümlülükler aykırı olmayan ambargolar, devletlerin limanlarına veya hava sahasına yabancı gemilerin veya hava araçlarının girmesini engellemesi, kalkınma ve uzmanlık yardımlarının veya askerî desteğin kesilmesi, istenmeyen kişi ilanı, diplomatik ilişkilerin asgarî düzeye indirilmesi ve büyükelçilerin geriye çağırılması, devlet görevlilerinin ziyaretlerinin iptal edilmesi, belirli durumların tanınması, uluslararası örgüt üyeliğinden çekilme.¹⁷⁹ Misillemenin cevaben ortaya çıktığı durumlarla aynı türden veya benzer nitelikte olması da gerekmemekte, tamamıyla farklı bir niteliğe sahip olması mümkün görülmektedir.¹⁸⁰

Devletlerin egemenliklerinin bir sonucu olarak, hukukî sınırlar içinde istedikleri gibi ilişkilerini yürütebilmelerinin ve gerekli gördüklerinde takdir yetkilerini kullanabil-

¹⁷⁶ L. Oppenheim, *International Law Vol. II*, Second Edition, Londra: Longmans, Green, and Co., 1912, s. 134.

¹⁷⁷ Giegerich, “Retorsion”, par. 2.

¹⁷⁸ Partsch, “Retorsion”, s. 336.

¹⁷⁹ Giegerich, “Retorsion”, par. 10; Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 128; Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri: 3. Kitap*, 4. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005, s. 204.

¹⁸⁰ J. G. Starke, *An Introduction to International Law*, Seventh Edition, Londra: Butterworths, 1972, s. 483; Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, s. 5.

melerinin önünde bir engel bulunmamaktadır. Günümüz uluslararası hukukunun esaslarından biri olarak görülen bu durumun, Bozkurt-Lotus Davası'na¹⁸¹ atıfla “yasak değilse, serbesttir” düsturuyla, misillemeye başvuran devletlerin kılavuzu olduğu belirtilmektedir.¹⁸² Nitekim ileriki başlıkta görüleceği üzere, hukuka aykırılık eşiğini geçmeyen eylemler olarak misilleme, karşı önlemlerin taşımaları gereken zaman, şekil ve amaç şartlarını barındırmak mecburiyetinde değildir. Yine çok taraflı karşı önlemlerin icrası tartışmaya açıkken, misilleme için böyle bir tereddüt söz konusu değildir. Misilleme niteliğindeki önlemlerin, devletler için, gerek misillemeye başvurma kararını almada gerekse bu önlemleri yürütürken muhtemel tepkilere karşı hukuken güçlü bir savunma ihtiva etmesi, siyasî amaçlara ulaşmak adına önemli bir esneklik ve hareket genişliği sağlamaktadır. Fakat bu önlemlerin günümüz uluslararası ilişkilerinde sahip oldukları etki dikkate alındığında, tamamıyla bir serbestlik bulunduğunu tereddütsüz kabul etmek, her koşulda mümkün olmayabilir.

Misillemenin hukuka aykırılık içermemesi, söz konusu önlemlerin amacında da esneklik sağlamaktadır. Bilindiği üzere, karşı önlemlere başvurma şartlarının dikkatlice düzenlenmesi ve hukuka uygun durumun yeniden sağlanması halinde bu önlemlerin ortadan kaldırılması gerekliliği, asıl amacın hukukun icrası olmasının öngörüldüğünü ortaya koyar. Hâlbuki misilleme, bu şartlara tâbi olmayarak hukuk icrasının yanında bir devleti belirli biçimde davranmaya zorlamak ve hatta sınırlar ölçüsünde “cezalandırmak” gayesiyle kullanılabilir. Böylece ciddi bir tartışmaya da kapı aralanmış olmaktadır. Özellikle uluslararası hukuk öğretisinde de karşılaşılan “tek taraflı yaptırım” tabiri teknik olarak ya misillemeyi içermekte ya da karşı önlemlerden oluşmaktadır. Güçlü devletlerin diğer devletlere iradelerini dayatmasına açık olan ve bu yönüyle kolayca “ekonomik cebir” örneği olabilecek tedbirler, misillemenin hukukî niteliğinden faydalanılarak uluslararası düzenin iç işlerine müdahale yasağı veya devletlerin egemen eşitliği gibi temel ilke

¹⁸¹ Uluslararası Sürekli Adalet Divanı, *The Case of the SS “Lotus”*, Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A.- No. 10, 7 Eylül 1927.

¹⁸² Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, s. 7.

ve kurallarının aşındırılmasına zemin hazırlamaktadır.¹⁸³ Ekonomik eşitsizliğin açık biçimde tezahür ettiği kuzey-güney ilişkileri veya merkez-çevre ilişkileri bakımından güçlü ve haklı eleştirilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.¹⁸⁴

Misillemeye dair tartışılacak konuların başında bu tip önlemlerin hukuka uygun olmasına rağmen hangi durumlarda hukuka aykırılığının iddia edilebileceği, yani misillemenin hukukî sınırlarının nasıl çizilebileceği olmuştur. Tüm bizzat ihkaki hak eylemleri gibi, misillemede de, başvuru ve hayata geçirme aşamaları hem devletin kendi değerlendirmesine hem de yürütme kapasitesine bağlı olmaktadır. Bu durumun güçlü devletleri kayıran bir niteliği bulunması, yine tek taraflı önlemlerin doğasından kaynaklanmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, bir yasağın olmamasını misilleme için uluslararası hukuk tarafından düzenlenmeyen bir özgürlük alanı olarak gören çoğunluğun aksine, bu durumu, hukuken tanınan bir hak olarak değerlendiren yazarlar da bulunmaktadır.¹⁸⁵ İki düşünce arasındaki fark misillemenin sınırlarının olup olmamasında yatmakta¹⁸⁶ ve bir hakkın varlığının kabul edilmesi durumunda sınırlandırılabilirliği anlamı ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁷ Mevcut çalışmanın dışında kalan bu soruya bir cevap aramadan, doğrudan, günümüz uluslararası hukuk uygulamasında misillemenin alanını daraltabileceği düşünülen örneklerle değinilecektir.

İlkin, misilleme niteliğindeki önlemlerin BM düzeniyle birlikte uyarlı olması gereken sınırlara bakılmalıdır. Buna göre, normal şartlarda hukuka uygun olacak bir misilleme davranışı, uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye düşürebilecek bir ağırlığa ulaşırsa, BM Andlaşması'na aykırı hale gelebilecektir.¹⁸⁸

İkinci olarak, hakkın kötüye kullanılması yasağı, misilleme niteliğindeki önlemlerin hukuka uygun bir amaç taşıması bakımından dikkate alınmaktadır.¹⁸⁹ Bir devletin

¹⁸³ Alexandra Hofer, "The Developed/Developing Divide on Unilateral Coercive Measures: Legitimate Enforcement or Illegitimate Intervention?", *Chinese Journal of International Law*, C. 16, S. 2 (2017), ss. 1-4.

¹⁸⁴ *Ibid*, ss. 32-40.

¹⁸⁵ James Crawford, *State Responsibility: The General Part*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 677.

¹⁸⁶ Math Noortmann, *Enforcing International Law: From Self-help to Self-contained Regimes*, Hants: Ashgate Publishing, 2005, ss. 42-44.

¹⁸⁷ Cassese, *International Law*, s. 310; Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, s. 13; Crawford, *State Responsibility*, s. 677.

¹⁸⁸ Starke, *An Introduction to International Law*, s. 483.

¹⁸⁹ Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri: 3. Kitap*, ss. 203-4.

haklarını diğer devletlerin kendi haklarından faydalanmasını sekteye uğratabilecek biçimde kullanması veya hakların ortaya çıkma amacından farklı olarak diğer devletlere zarar verecek biçimde kullanılması durumunda hakkın kötüye kullanılmasından bahsedilir.¹⁹⁰ Aksi yönde görüşler ve ilkenin sınırlarına dair şüpheler bulunmakla beraber,¹⁹¹ pek çok uluslararası yargı kararında ve akademik çalışmada görüldüğü üzere, günümüz uluslararası ilişkilerinde hakkın kötüye kullanılması yasağı tanınan ve yürürlükte olan bir ilkedir.¹⁹² Uluslararası hukukça doğrudan düzenlenmemiş alanların hakkın kötüye kullanılması öğretisinin en geniş uygulama sahasını oluşturduğu, yani esasen devletin (ulusal) yetkisinde kabul edilen konuların bu ilkeyle muhatap olacağı görülmektedir.¹⁹³ Nitekim ilk bakışta devletlerin münhasır yetki alanında kabul edilebilecek bir yasama faaliyetinin bile, belirli şartlar altında, hukuka aykırılığının ileri sürülebilmesi mümkün görülmüştür. Bir devletin meşru çıkarlarına katkı yapmadan başka bir devlete zarar verebilecek bir yasanın veya söz konusu çıkarları hukuka uygun görülmeylecek biçimde diğer devletlerin aleyhine genişletecek bir yasama faaliyetinin de, hakkın kötüye kullanımı örneği oluşturabileceği dile getirilmiştir.¹⁹⁴ Keza yabancıların sınır dışı edilme veya mallarına el konulması gibi uygulamalarda, haklarına hukukî gerekçe olmadan yani keyfî biçimde müdahale edilmesi de sayılan örneklerdendir.¹⁹⁵

Önceki paragrafın başında yapılan hakkın kötüye kullanılması tanımının özellikle ilk unsurunu, misilleme kapsamına alabilmek mümkündür. Misilleme niteliğindeki eylemler, hedef devletlerin kendi haklarını kullanmasına engel olabilir. Dostane İlişkiler Bildirgesi'nde¹⁹⁶ “devletlerin egemen haklarını kendisine bağımlı biçimde kullanmasına

¹⁹⁰ Alexandre Kiss, “Abuse of Rights”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Online Edition, Oxford University Press, t.y., par. 1.

¹⁹¹ İlkenin günümüz uluslararası hukukundaki yeri ve içeriğine dair menfi görüşler için bkz: Michael Byers, “Abuse of Rights: An Old Principle, a New Age”, *McGill Law Journal*, C. 47 (2002), ss. 410-15.

¹⁹² Fifth Report on International Responsibility by Mr. F.V. Garcia-Amador, Special Rapporteur, A/CN.4/125 and Corr. 1, Yearbook of the International Law Commission 1960, vol. II, s. 58-59, par. 70-73. İlkenin yürürlükteki andlaşmalarda ve uluslararası örgüt uygulamalarındaki yerine dair pek çok örnek için bkz: Kiss, “Abuse of Rights”, par. 15-30.

¹⁹³ *Ibid*, s. 60, par. 77.

¹⁹⁴ Michael Akehurst, “Jurisdiction in International Law”, *British Year Book of International Law*, C. 46 (1974), s. 189.

¹⁹⁵ Kiss, “Abuse of Rights”, par. 6.

¹⁹⁶ Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Andlaşması'na Uygun Şekilde Dostane Münasebetler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildirge, BM Genel Kurulu, A/RES/25/2625, 24 Ekim 1970; Türkçe çeviri için bkz: Gündüz, *Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, s. 108-115.

yol açacak icbar edici ekonomik, siyasî ve diğer herhangi bir tipteki önlemlerin kullanıl-
maması” şeklinde esasları belirlenen iç işlerine müdahale yasağının, misilleme kapsamın-
daki eylemlerle, hem mahfuz yetki alanına müdahale hem de kendi kaderini tayin hakkına
engel oluşturabilmesi mümkündür.¹⁹⁷ Aynı yönde, misilleme niteliğindeki önlemlerin
devletlerin siyasal bağımsızlığını veya egemenliklerini ihlal etmek gibi “meşru olmayan”
amaçlara ulaşmak için kullanılması halinde, hukuka aykırılığın söz konusu olabileceği
belirtilmiştir.¹⁹⁸ Karşı tarafı belirli biçimde hareket etmeye zorlamaya çalışan ekonomik
misillemede, bir yükümlülüğe dayanmayan belirli malların veya hizmetin tedarikinin ke-
silmesi durumunda, hedef devlette ciddi kamu sağlığı, çevre sorunları vb. acil ihtiyaçların
ortaya çıkması halinde bu sonuca varılabilir. Şüphesiz burada misillemenin etkisinin ciddi
bir ağırlığa ulaşması aranacak ve her bir uyuşmazlık kendi koşullarında ve bağlamında
değerlendirilecektir. UAD tarafından zikredilen ölçüt, yasaklanan müdahalenin devletin
egemenliği uyarınca serbestçe karar verebileceği konularda olması ve bu serbestliğe hâlel
getirecek cebri yöntemlerin kullanmasıdır.¹⁹⁹ Yine ortaklaşa faydalanılan ve genelde sınır
aşan yer altı veya yer üstü doğal kaynakların bir devletçe diğer devletin hakkını kullan-
masını engelleyecek veya önemli biçimde azaltacak biçimde tüketilmesi de bu bağlamda
sayılabilir.²⁰⁰ O hâlde, sonuç mahiyetinde, misillemenin hukukî sınırlarına dair bir çıkarım
yapmak için her bir olayın kendi koşullarına göre değerlendirilmesi gerektiği, kolayca
misilleme kapsamına girebilecek önlemlerin belirli hedef sùjeler bakımından hakkın kö-
tüye kullanılması yasağını ihlal edebileceği ve bu nedenle hukuka aykırı hâle gelebileceği
söylenbilir.

¹⁹⁷ Giegerich, “Retorsion”, s. 24; Şimşek, “Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD’nin Tek Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi”, ss. 2058-60.

¹⁹⁸ Oscar Schachter, “International Law in the Hostage Crisis: Implications for Future Cases”, *American Hostages in Iran: The Conduct of a Crisis*, ed. Warren Christopher vd., New Haven: Yale University Press, 1985, ss. 355-56.

¹⁹⁹ UAD, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgement of 27 June 1986, ICJ Reports 1986, s. 108, par. 205.

²⁰⁰ Kiss, “Abuse of Rights”, par. 4; Sınıraşan akifer kullanımı hakkaniyete uygun ve makul kullanım, önemli zarar vermeme ve işbirliği yükümlülüğü gibi yol gösterici ilkeler barındırmaktadır. Bkz: Ayşe Nur Tütüncü, Ufuk Dal, Miray Azaklı Köse, *Milletlerarası Sınıraşan Akifer Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2018.

Uluslararası bağların ve toplumsal gerekliliklerin artması ile karşılıklı bağımlılık uyarınca, uluslararası sorumluluk alanının genişlediği, devletlerin haklarının ve yetkilerinin daha fazla hukukî sınıra tâbi olduğu görülmektedir.²⁰¹ Önceleri devletin yetki alanında kabul edilerek kolayca misillemeye konu olan yabancılara karşı ayrımcı uygulamalar veya keyfî gümrük uygulamaları gibi önlemler, özellikle 20. yüzyılda gelişen uluslararası yükümlülükler bütünü uyarınca günümüzde misilleme örneği olmaktan çıkmıştır.²⁰² Yatırım ilişkileri, ticarî ilişkiler ve insan hakları alanlarında yürürlükteki pek çok andlaşmayla, önceleri misilleme kapsamında görülebilecek eylemler, uluslararası hukukun düzenleme alanına dâhil olarak belirli şartlara tâbi kılınmıştır.

Misillemenin hukukî sınırlarını belirlerken, farklı andlaşmalarla çerçevesi çizilmiş, belirli ilişki alanlarının özel bazı şartlar araması ihtimali de dikkate alınmalıdır. Özellikle belirli bir hukukî rejime sahip uluslararası ticaret veya yatırım gibi alanlarında, misillemenin hem içerik olarak hem de şekil olarak sınırlandırılması mümkündür. Yukarıdaki DTÖ uyuşmazlık çözüm düzeneği örneğinde aktarıldığı üzere,²⁰³ ancak belirlenen uyuşmazlık çözüm prosedürünün tüketilmesinden sonra ilgili devletlerin tepki vermelerine cevaz verilmektedir. DTÖ içtihadı da bu hususu “DTÖ’de, karşı önlemler, mukabeleler ve zararlar karşılıklar sıkı sıkıya düzenlenmiştir ve sadece DTÖ Uyuşmazlık Çözüm Mutabakatı çerçevesi içinde gerçekleşebilir.” diyerek teyit etmektedir.²⁰⁴ Keza, farklı uyuşmazlık çözüm süreçlerinin özellikle başlangıç evresi için öngörülen iyiniyetle uyuşmazlık çözümüne yaklaşma veya müzakere yükümlülüğünün, geçici bir misilleme engeli olduğu iddia edilebilir.²⁰⁵ Zira bu tip önlemler doğası gereği ilişkileri gererek verimli bir müzakereye engel olabilir. Fakat karşı tarafın aksi yöndeki tavırları bu engeli hemen ortadan kaldıracaktır.

²⁰¹ H.-J. Schlochauer, "Die Theorie des abus de droit im Völkerrecht" (1933) 17 Zeitschrift für Völkerrecht, ss. 378-79'dan aktaran Byers, "Abuse of Rights: An Old Principle, a New Age", s. 405.

²⁰² Partsch, "Retorsion", s. 336.

²⁰³ Bkz. *supra*, s. 103.

²⁰⁴ DTÖ Panel Raporu (WTO Panel Report), United States-Import Measures on Certain Products From the European Communities, WT/DS165/R, 17 July 2000, s. 24, par. 6.23 dipnot 100.

²⁰⁵ Giegerich, "Retorsion", par. 16.

2. Karşı Önlemler

Misilleme dışında kullanılan diğer tek taraflı uluslararası hukuk icrası yöntemi karşı önlemlerdir (countermeasures). Bir terim olarak karşı önlemlerin uluslararası hukuk öğretisinde farklı kapsamlarda kullanıldığı görülmektedir. Karşı önlemler, kimi yazarlarca tek taraflı tüm tedbirleri içeren bir çatı kavram olarak kullanılmakta ve misilleme ile barış zamanı zararlar karşılık önlemlerinin üst başlığı biçiminde işlenmektedir.²⁰⁶ Salt kelime anlamıyla düşünüldüğünde isabetli görünen bu tercih, karşı önlemlerin günümüz uluslararası hukukunda edindiği yer ve kazandığı anlam açısından geniş kalmaktadır. UHK'nın Sorumluluk Maddeleri'yle oluşturduğu kabul gören çerçeve, karşı önlemler için sınırları daha dar ve misillemeyi içermeyen bir nitelik arz etmektedir.²⁰⁷ Mevcut başlığın konusu bu anlamıyla karşı önlemler olacaktır.

BM Andlaşması'na kadar genel bir yasağa tâbi olmayan kuvvet kullanma uygulamalarını da içeren bir kavram olarak zararlar karşılık (reprisal), kullanılan ve kabul görmüş bir hukuk icrası yöntemi.²⁰⁸ Karşı önlemler tabiri, zararlar karşılık tabirinin tarihsel yükünü tartışma dışına itmeyi gaye edinmiştir. Gambot diplomasisi gibi sömürgeciliğin bas-kılama, cezalandırma ve suistimal uygulamalarında da kullanılan zararlar karşılık yerine, karşı önlemler, herhangi bir ima barındırmayan nötr bir kavram olarak tercih edilmiştir.²⁰⁹ BM Andlaşması sonrasında kuvvet kullanmanın kural olarak yasaklanmasıyla beraber, zararlar karşılığın tarihsel yükünden arındırılmış, barış zamanı uygulamasını kapsayan karşı önlemler tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Böylece, zararlar karşılık uygulamaları, BM düzenine uyumlu kuvvet kullanma içeren ve içermeyen önlemler olarak ayrılmış ve kuvvet kullanmaya varmayan zararlar karşılık uygulamaları için karşı önlemler kavramı

²⁰⁶ Bkz: Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk*, s. 439; Christian Hillgruber, "The Right of Third States to Take Countermeasures", *The Fundamental Rules of the International Legal Order*, ed. Christian Tomuschat, Jean-Marc Thouvenin, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006, s. 265; Hatta bazı çalışmalarda kuvvet kullanma içeren geleneksel zararlar karşılığın da bu kapsamda sayıldığı görülmektedir: Selcen Erdal, "Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler ve Akçakale'de Yaşananlar", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1 (t.y.), ss. 3-26.

²⁰⁷ Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 128, par. 3; Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden...*, ss. 172-73.

²⁰⁸ Christophe Wampach, *Armed Reprisals from Medieval Times to 1945*, Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2020, ss. 20-25.

²⁰⁹ Federica Paddeu, *Justification and Excuse in International Law: Concept and Theory of General Defences*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 226.

geliştirilmiştir.²¹⁰ Bilhassa 2000’li yıllardan itibaren, karşı önlemler, baskın biçimde, barış zamanı zararlar karşılık önlemleri yerine kullanılmakta, misilleme önlemlerinden ayrı tutulmakta ve tek taraflı önlemlerin alt başlıklarından biri olarak konumlandırılmaktadır.²¹¹

Önceki başlıklarda da ifade edildiği gibi, karşı önlemlerin mevcut hukukî çerçevesinin UHK’nın Sorumluluk Maddeleri’yle çizildiği hem öğretide hem de uygulamada kabul görmektedir. Başta UAD olmak üzere, farklı uluslararası yargı organları bu durumu ikrar etmektedir.²¹² Fakat UHK’nın misyonunun salt tedvin (kodifikasyon) olmadığı, aynı zamanda uluslararası hukukun tedricen gelişimine katkıda bulunmakla görevlendirildiği²¹³ dikkate alındığında, Sorumluluk Maddeleri’nin *tamamının* mevcut hukukî durumu yansıtmadığı, sınırlı da olsa bu alana bir katkıda bulunduğu fakat *büyük ölçüde* mevcut teamül hukukunu tedvin ettiği kabul edilmektedir.²¹⁴ Aşağıda yapılacak incelemenin, Sorumluluk Maddeleri Şerhi’nde defalarca örneklediği üzere, pek çok yönden uluslararası yargı organlarınca da benimsenmiş niteliklere ilişkin olduğu belirtilmelidir.

²¹⁰ O’Connell, *The Power and Purpose of International Law*, ss. 233-35; Anthony Aust, *Handbook of International Law*, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 391; Shaw, *International Law*, 2017, s. 601.

²¹¹ O’Connell, “Controlling Countermeasures”, ss. 49-50.

²¹² BM Genel Kurulu tarafından talep edilmesi üzerine Genel Sekreterlikçe hazırlanan uluslararası yargı organlarının Sorumluluk Maddeleri’ne yaptıkları atıfların derlendiği raporlar için bkz: Compilation of decisions of international courts, tribunals and other bodies, Report of the Secretary-General, A/74/83, 23 Nisan 2019; A/71/80, 21 Nisan 2016; A/62/62, 1 Şubat 2007; A/65/76, 30 Nisan 2010, A/68/72, 30 Nisan 2013. Muhtelif yargı organlarının örnek kararlarından birkaçı şöyledir: UAD, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*, Judgment of 3 February 2015, par. 128; AIHM, *Samsonov v. Russia*, First Section, Application No. 2880/10, Decision, 16 September 2014, par. 45; AIHM, *Liseytseva and Maslov v. Russia*, First Section, Application Nos. 39483/05 and 40527/10, Judgment, 9 October 2014, para. 128; ICSID, *ConocoPhillips v. Bolivarian Republic of Venezuela*, Case No. ARB/07/30, Decision on Jurisdiction and Merits, 3 September 2013, par. 339; ICSID, *Corn Products International Inc. v. Mexico*, Decision on Responsibility, Case No. ARB (AF)/04/01, 15 January 2008, par. 145; ICSID, *Archer Daniels Midland Company and Tate & Lyle Ingredients Americas, Inc. v. Mexico*, Case No. ARB(AF)/04/05, 21 November 2007, par. 125.

²¹³ Uluslararası Hukuk Komisyonu Statüsü madde 1. Resmî sitedeki güncel metin için bkz: <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/statute/statute.pdf> (19.10.2021)

²¹⁴ ICSID, *Archer Daniels Midland Company and Tate & Lyle Ingredients Americas, Inc. v. the United Mexican States*, Case No. ARB(AF)/04/05, Award of 21 November 2007, par. 116; *Cargill, Incorporated v. United Mexican States* (Award), 18 Eylül 2009, ICSID Case No. ARB(AF)/05/2, par. 381.

Karşı önlemlerin günümüz uluslararası hukukunda birbiriyle ilintili iki temel işlevi olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, devletlerin kendilerini etkileyen hukuk ihlallerine verebileceği tepkilerden birisi olarak uluslararası hukukun icrası²¹⁵ ve dar anlamıyla sorumluluğun tatbiki işlevi; ikincisi ise, uluslararası hukuka aykırı bir eylem için hukuka uygunluk nedeni olmasıdır.²¹⁶ Karşı önlemlerin hukuk icrası işlevi, bu önlemlerin tek taraflı cebrî önlemler olmasının, hukuka uygunluk oluşturma işlevi ise ancak bir haksız (hukuka aykırı)²¹⁷ fiile karşı kullanıldığı müddetçe ihlal oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Sorumluluk Maddeleri'nde tanımlanmayan karşı önlemlerin, sayılan bu yönlerini dikkate alınarak, iki şekilde tanımlandığı görülmektedir. Son raportör Crawford'ın tanımı şöyledir: "Karşı önlemler, bir devletin başka bir devlete borçlu olduğu bir uluslararası yükümlülüğe, uluslararası hukukun o devletçe önceden ihlal edilmesine cevaben ve son verme ile onarım yükümlülüklerine uyması için riayet etmemesini içerir".²¹⁸ Bilinen bir diğer tanım ise şöyledir: "Bir veya daha fazla devletçe başka bir devlete karşı böyle bir tepkiyi hukuka uygun duruma getirecek bir uluslararası haksız eylemde bulunduğu için benimsenen, özünde hukuka aykırı olan tek taraflı barışçı tepkilerdir."²¹⁹

İkinci tanımda geçen barışçı ifadesi, karşı önlemleri, günümüz itibarıyla zararlar karşılıktan ayırmayı sağlamaktadır. Karşı önlemleri, tarihsel olarak anlaşıldığı biçimiyle zararlar karşılıktan ayıran husus, kuvvet kullanma *içermemesidir*. Bu nedenle kimi yazarların karşı önlemleri, klasik terminolojiyi terk etmeden, barış zamanı zararlar karşılık (peacetime reprisals) olarak adlandırdıkları görülür.²²⁰

²¹⁵ Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, s. 75.

²¹⁶ Paddeu, *Justification and Excuse in International Law: Concept and Theory of General Defences*, ss. 252-53.

²¹⁷ Türk öğretisinde kimi yazarlar uluslararası haksız fiil (eylem) tabirini tercih ederken kimi yazarlarsa uluslararası hukuka aykırı eylem tabirini tercih etmektedirler. İlk tercih için örnek olarak bkz: Meray, *Devletler Hukukuna Giriş (Birinci Cilt)*, ss. 627-29; Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, ss. 17-20; Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*; İkinci tercih için örnek olarak bkz: Yusuf Aksar, *Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin, 2021, ss. 513-16; İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukukta Temel Belgeler*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin, 2016, ss. 396-418.

²¹⁸ Crawford, *State Responsibility*, s. 685.

²¹⁹ Alland, "The Definition of Countermeasures", s. 1135.

²²⁰ Matthias Ruffert, "Reprisals", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Online Edition, Oxford University Press, 2015, par. 1; Shaw, *International Law*, 2017, s. 601.

O hâlde, karşı önlemleri, diğer barışçı yani kuvvet kullanmaya varmayan tek taraflı cebrî önlem kategorisi olan misillemeden ayırmak da gereklidir. Önceki başlıkta yapılan tanımdan hatırlanacağı üzere, bir önlem dostça olmamasına rağmen devletin yürürlükteki herhangi bir yükümlülüğüne aykırı değilse hukukî niteliği misillemedir. Aksine, karşı önlemler, ilk bakışta devletin yükümlülüklerine aykırı olan yani özü itibarıyla hukuka aykırı olmasına rağmen, cevaben ortaya konulduğu uluslararası haksız fiil nedeniyle hukuka uygun hâle gelen önlemlerdir. Böylece misillemeyle karşı önlemler arasındaki fark ortaya çıkmaktadır: Misilleme hukuka uygun önlemleri, karşı önlemler ise ancak bir uluslararası haksız fiile karşı ortaya konulması durumunda hukuka uygun duruma gelen önlemleri kapsamaktadır. Bu durum, Sorumluluk Maddeleri'nde "Uluslararası haksız bir fiil nedeniyle karşı önlemler" başlığıyla şöyle ifade edilmiştir (madde 22): "Bir devletin başka bir devlete karşı olan uluslararası yükümlülüğüne aykırı bir davranışındaki hukuka aykırılık bu davranış diğer devlete karşı... alınmış bir karşı önlem oluşturduğu ölçüde ortadan kalkar."²²¹

Önceki başlıkta ifade edildiği üzere, misilleme içeren önlemler, her ne kadar ekonomik veya siyasî olarak diğer önlemlere nazaran daha etkili ve ciddi sonuçlar ortaya çıkarma potansiyeline sahip olsa da, karşı önlemler bir yükümlülük ihlali ihtiva ettiği için hukukî nitelik olarak daha ağır bir kategoriye aittir. Tek taraflı önlemlerin hukuk icrasında belirgin biçimde yer alması, hukuk düzeninde, kaçınılmaz bir gerilime yol açar. UHK çalışmalarında da kendine yer bulan söz konusu gerilimin bir kutbunda, merkezî olmayan hukuk icrasının gerekliliği, öteki kutbunda ise bu önlemlerin suistimale açıklığı yatmaktadır.²²² Uluslararası hukukun mevcut durumunda, karşı önlemler bu gerilimin en açık biçimde etkisini gösterdiği alanlardan olmaktadır. Merkezî olmayan hukuk icrası, karşı önlemleri zorunlu kılmakta ve günümüz uluslararası ilişkilerinin bir olgusu haline getirmektedir. Aynı zamanda bu olgu, suistimale açıklık ve güçlü devletler için bir kolaylık olarak tezahür etmektedir.²²³ Karşı önlemler tek taraflı değerlendirmeyle ortaya çıktığı için başvuran devletin bir uluslararası haksız fiil gerçekleştiğine dair kanaatinin sonucu-

²²¹ Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, s. 313.

²²² Report of the International Law Commission on the work of its forty-fourth session (4 May-24 July 1992), Document: A/47/10, Yearbook of International Law Commission 1992, Vol. II Part Two, New York, United Nations, 1994, ss. 1-80, s. 20-21.

²²³ Paddeu, "Countermeasures", par. 45.

dur. Öyle ki, yeri geldiğinde, bir devlet kendi uyuşmazlığında “hem yargıç hem de kol-
luk” olarak, çözümden ziyade durumun daha da kötüleşmesine sebep olabilecektir. Bu
nedenle karşı önlemlerin hukukî sınırlarının açık biçimde belirlenmesi ve kötüye kullanı-
mının engellenmesi uluslararası hukuk düzeninin öngörülebilirliği ve istikrarı için öncelik
taşımaktadır. Nitekim Sorumluluk Maddeleri’nde de bu durum gözetilerek, madde 49 ve
54 arası karşı önlemlere hasredilmiştir. Sırasıyla karşı önlemlerin amacı, konusu ve sınırlarının yanı sıra karşı önlemlere müracaat edebilmek için gereken maddî ve şeklî şartlar ve nihayet sonlandırılması düzenlenmiştir.

İncelemeye yukarıda da vurgulanan hukuka uygun bir karşı önlemin *sine qua non* şartı olan bir uluslararası haksız fiile karşı ortaya konulma, yani önceki bir ihlalin varlığı şartıyla başlanabilir. Sorumluluk Maddeleri 49’da düzenlendiği üzere, bir karşı önleme *ancak bir uluslararası haksız fiile maruz kalmış devletçe ve yine sadece haksız fiili gerçekleştiren devlete karşı* başvurulabilir. Dikkat edilmesi gereken husus, zikredilen durumun objektif bir ölçüt olarak tertip edilmesine²²⁴ rağmen içeriği itibarıyla objektif bir belirlemenin yapılmadığı, mağdur olduğunu düşünen devletçe yapılan bir değerlendirmeye alınan kararın arandığı bir ölçüt olmasıdır. Mevcut üst başlık boyunca vurgulandığı üzere bu durum tek taraflı önlemlerin karakteristik bir sonucu olmaktadır. O hâlde, karşı önlemlere başvurmayı planlayan devletin dikkatli bir biçimde bir haksız fiilin veya geniş anlamda hukuka aykırılığın varlığını tespit etmesi gerekmektedir. Varsayımlara veya teyit edilmemiş bilgilere dayanarak, yeterli özen gösterilmeden karşı önleme başvuran devlet, Sorumluluk Maddeleri Şerhi’nde belirtildiği üzere “riski kendine ait olarak” hareket edecektir;²²⁵ aksi durumda bizzat kendisi bir uluslararası haksız fiilde bulunarak sorumluluğa muhatap olabilecek ve meşru karşı önlemlere maruz kalabilecektir.

İlaveten bir karşı önlem yalnızca hedef devletle olan ilişki bakımından bir hukuka uygunluk nedeni oluşturur. Karşı önlem farklı nedenlerle üçüncü bir kişiye zarar verirse, burada, bir hukuka uygunluk nedeni yoktur, aksine önlemleri tatbik eden devletçe işlenen bir uluslararası haksız fiil bulunmaktadır.²²⁶

²²⁴ Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 130, 49. madde şerhi par. 3.

²²⁵ Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 130, 49. madde şerhi par. 3.

²²⁶ Sorumluluk Maddeleri Şerhi s. 49, 22. madde şerhi paragraf 4-5.

Karşı önlemler herhangi bir özel yetkilendirme gerektirmeyen, yani genel uluslararası hukuktan kaynak bulan, aslî niteliği tek taraflılıkta yatan bir uluslararası hukuk kurumudur.²²⁷ Buna bağlı olarak, DTÖ uyuşmazlık çözüm düzeneği gibi belirli konulara özgü anlaşmalarla ihdas edilen ve çok taraflılığı esas alan hukukî rejimlerle sınırlanmaları veya yasaklanmaları mümkündür.

Karşı önlemlerin hukukî niteliği ve uluslararası hukuktaki yerine dair *Havacılık Hizmetleri Anlaşması Davası*'nda tahkim heyetinin öz ve toparlayıcı şu tespiti dikkat çekicidir:

“Günümüz uluslararası hukuk kurallarına göre, uluslararası örgütler çerçevesinde kurulan düzenekler gibi belirli anlaşmalardan doğan özel yükümlülükler aykırı bir sonuç olmadığı sürece, her devlet kendi hukukî durumunu diğer devletlere göre belirler. Eğer bir devlete göre başka bir devletçe uluslararası yükümlülüğünün ihlal edildiği bir durum ortaya çıkarsa, ilgili devlet kuvvet kullanmaya ilişkin uluslararası hukukun genel kuralları tarafından konulmuş sınırlar dâhilinde “karşı önlemler” yoluyla hakkını korumaya yetkilidir.”²²⁸

Karşı önlemlerin amacına dair açık bir düzenleme yine 49. maddede öngörülmüştür. Buna göre karşı önlemlere, ihlalcı devleti *yükümlülüklerine riayet etmeye yönelmek* maksadıyla başvurulabilir. Bu durumda karşı önlemlerin cezalandırmak maksadıyla hayata geçirilmesi benimsenmemiştir.²²⁹ Nitekim karşı önlemlerin UHK tarafından tedvin edilen şartları, ihlalcı devleti ihlaline son vermeye ve gerekli durumlarda zararı onarmasını sağlamaya özgülmesi gerektiğini, yani devletin sorumluluğunun tatbiki için bir araç olduğunu tasdik etmektedir.²³⁰

Sorumluluk Maddeleri ile UHK tarafından düzenlenmiş karşı önlemlerin içeriğine dair kurallara geçildiğinde, ilkin, belirli yükümlülüklerin karşı önlemlerin konusu yapılamayacağı görülmektedir. Bu bağlamda, 50. Maddede, altı başlığın belirlendiği görülmektedir. Maddenin birinci fıkrasında 4 bent halinde sayılan içeriğe dair birinci tip sınırlamada, zikredilen yükümlülüklerin mevcut uluslararası ilişkilerin yürütülmesine dair temel niteliğine istinaden çok önemli kabul edildiği ve mağdur devletin ihlalcı devletin

²²⁷ Alland, “The Definition of Countermeasures”, s. 1130.

²²⁸ *Case concerning the Air Service Agreement of 27 March 1946 between the United States of America and France*, Decision of 9 December 1978, Reports of International Arbitral Awards, Vol. XVIII, United Nations, ss. 417-493, s. 443, par. 81. (Havacılık Hizmetleri Davası olarak anılacaktır.)

²²⁹ Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 130, 49. madde şerhi par. 1.

²³⁰ Crawford, *State Responsibility*, ss. 251-52.

haksız fiiline rağmen bu yükümlülüklerine riayet etmekten kaçınamayacağı belirtilmektedir.²³¹ Bu başlıklar şöyledir: BM Andlaşması'nda yer aldığı şekliyle kuvvet kullanmama veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmama yükümlülüğü, temel insan haklarının korunmasına ilişkin yükümlülükler, zararlar karşılığı yasaklayan insancıl nitelikli yükümlülükler,²³² genel uluslararası hukukun emredici kurallarından kaynaklanan yükümlülükler.

50. maddenin devam eden fıkrasında sayılan iki başlık ise, esasen, devletler arasında iletişimin devam etmesini sağlamak ve ortaya çıkan veya çıkabilecek bir uyuşmazlığı çözmeye ehil düzenekleri muhafaza etmek amacı gütmektedir.²³³ Bu başlıklar şöyle ifade edilmiştir: Karşı önlemler alan bir devlet, uyuşmazlık çözümü usullerinden kaynaklanan yükümlülükler ile diplomatik veya konsolosluk temsilcilerinin, binalarının, arşivlerinin ve belgelerinin dokunulmazlığına ilişkin yükümlülüklerinden kurtulamaz. UAD tarafından açık biçimde vurgulandığı üzere, yüzyılları aşan tecrübe gösteriyor ki, bir kurum olarak diplomasi, devletlerarası iş birliğini sağlamak ve uyuşmazlıkları barışçı yollardan çözmek için vazgeçilmez bir önemi haizdir.²³⁴ İfade edilen ikinci tip sınırlama bu hususu dikkate almaktadır.

Karşı önlemlerin, yukarıda zikredilen istisnalar haricine, genel sınırlayıcı nitelikteki *orantılılık* ilkesiyle bağlandığı görülmektedir. Sorumluluk Maddeleri 51'e göre karşı önlemler; uğranılan zararı, uluslararası haksız fiilin ağırlığını ve ilgili hakları dikkate alarak değerlendirmeli ve bu suretle *aynı veya benzer ölçüde bir tepki* olarak gerçekleşmelidir. Uğranılan zararın ve söz konusu hakların uluslararası haksız fiille karşılaştırılması,

²³¹ Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 131, 50. madde şerhi par. 1-2.

²³² Sorumluluk Maddelerinin Türkçe çevirilerinde bu fıkra zararlar karşılık yerine misilleme biçiminde çevrilmiştir. Kaya, *Uluslararası Hukukta Temel Belgeler*, s. 366; Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, s. 324; İfade edilen insancıl nitelikteki yükümlülüklerin başta gelen kaynağı olan Cenevre Sözleşmeleri'nin Türkçe çevirilerinde de aynı durum gözlenmekle beraber, hukuken isabetli çevirinin "zararla karşılık" olduğu söz konusu sözleşmelerin Türkçe derlemesinde "Aslında, yabancı dillerdeki bu kavramın Türkçe uluslararası hukuk dilinde tam karşılığı 'zararla karşılık' olmakla beraber uygulamada misilleme terimi daha yaygın kullanılmaktadır" denilerek gerekçelendirilmiştir. Melike Batur Yamaner vd. (ed.), *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2009, s. 194 dipnot 36, 290.

²³³ Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s.131, 50. madde şerhi par. 2.

²³⁴ UAD, *Case Concerning United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)*, Request for Provisional Measures, Order of 15 December 1979, ICJ Reports 1979, s.19, par. 38-39.

gerek nitelik gerekse nicelik bakımından bir değerlendirmeyi ve tabiatıyla karşı önlemlerin şekil ve içeriğini belirlemeyi gerekli kılmaktadır.²³⁵ UHK bünyesinde yürütölen çalışmalar, mevcut uluslararası hukukta karşı önlemlerin ihlal edilen yükümlölükle aynı türden olması gibi bir zorunluluğun benimsenmediğini, yani sözlük anlamıyla misliyle mukabellenin şart koşulmadığını ortaya koymaktadır.²³⁶ Karşı önlemlerin her ne kadar mevcut uluslararası haksız fiil ile aynı türden olması zorunluluğu bulunmasa bile, orantılılık şartını sağlamak adına, genelde aynı veya benzer türden yükümlölükleri konu edinen tepkilerin tercih edilmesi beklenir.²³⁷ O hâlde, orantılılık ilkesi, karşı önlemlerin hem türünü hem de yoğunluğunu düzenleyerek bizzat ihkakı hakkın sınırlarını *amaç-araç dengesini* gözeterek çizmektedir.²³⁸

Sorumluluk Maddeleri, karşı önlemlere başvurabilmek için bir prosedür de belirlemiştir. 52. maddeye göre, mağdur devletin sorumlu devletten öncelikle yükümlölüklerini yerine getirmesini talep etmesi gerekir. Keza karşı önlemler alınacağına dair kararın muhatap devlete bildirilmesi ve müzakerede bulunmanın teklif edilmesi gerekmektedir. Sayılan bu şartlar, karşı önlemler hayata geçirilmeden önce *kümülatif* biçimde yerine getirilmedir.²³⁹ Böylece, her ne kadar bir süre şartı öngörölmemişe bile, karşı önlemlere başvurmaya ilişkin şekil şartları belirli bir zamanı gerekli kılmakta, hemen başvurmayı engellemektedir.²⁴⁰ Başvuruya dair bu koşullar, mağdur devletle sorumlu devlet arasında bir iletişim kurulmasını ve sorumlu devletin anlaşmazlıktan haberdar olmasını sağlayarak hem önlemlerin *gerekliliğine* delalet etmekte hem de sorunun büyümesini ve daha ciddi aşamalara geçmesini engellemeyi gözetmektedir.²⁴¹ İstisnaî olarak mağdur devletin haklarını korumak için acil karşı önlemler alabilme imkânı yine aynı maddede tanınmıştır.

²³⁵ Paddeu, “Countermeasures”, par. 23.

²³⁶ Sorumluluk Maddeleri şerhi, s.129 par. 5, s. 134-135, 51. madde şerhi par. 3-5. Roger O’keefe, “Proportionality”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 1159.

²³⁷ Sorumluluk Maddeleri şerhi, s. 129, par. 5; Crawford, *State Responsibility*, ss. 698-99.

²³⁸ Enzo Cannizzaro, “The Role of Proportionality in the Law of International Countermeasures”, *European Journal of International Law*, C. 12, S. 5 (2001), ss. 891, 915.

²³⁹ Maurice Kamto, “The Time Factor in the Application of Countermeasures”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 1170.

²⁴⁰ Paddeu, “Countermeasures”, par. 29.

²⁴¹ Yuji Iwasawa, Naoki Iwatsuki, “Procedural Conditions”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, ss. 1151-52, 1154.

Sorumluluk Maddeleri 52'ye göre, karşı önlemler, uluslararası haksız fiilin sona ermesi veya uyuşmazlığın bağlayıcı hüküm tesis edebilme yetkisini haiz mahkeme vb. bir organın önünde derdest bulunması durumunda kullanılamaz veya alınan önlemlerin gecikmesizin durdurulması gerekmektedir. Sorumluluk Maddeleri 49'un karşı önlemleri ilgili uluslararası yükümlülüklerin geçici olarak yerine getirilmemesi olarak düzenlemesi ve 53. maddenin sona erdirilmeye dair lafzı göz önünde tutulduğunda, bu önlemlerin *geri alınabilir veya kaldırılabilir* olması gerektiği anlaşılmaktadır.²⁴² Belirli bir süreye bağlılığı ve kaldırılabilir olması gerekliliği dikkate alındığında, karşı önlemlerin karakteristik olarak cezalandırmak yerine korumayı veya telafi etmeyi öncelediği, bu nedenle bir kılıçtan ziyade kalkana benzetildiği görülmektedir.²⁴³

Nihayet 53. madde uyarınca, sorumlu devletin yükümlülüklerine riayet etmeye başlaması veya devam etmesi durumunda karşı önlemler sonlandırılır. Zira karşı önlemler, belirli bir amaca ulaşmak maksadıyla verilen geçici tepkiler olup amacına ulaşmasıyla birlikte hukuka uygunluğunu yitirirler.²⁴⁴

Buraya kadar yapılan incelemeyi somutlaştırmak adına karşı önlem tabirinin hukuka "kazandırıldığı" *Hava Hizmetleri Davası*'nı kısa da olsa değerlendirmekte fayda bulunmaktadır. Uyuşmazlık, ABD havayolu şirketlerinden Pan Am tarafından ABD'den Paris'e yapılacak uçuşlarda, Londra'da, Boeing 747 tipi uçaklardan daha küçük olan Boeing 727 tipi uçaklara geçme (değişim) talebiyle başlamaktadır.²⁴⁵ Fransız otoriteleri, bu talebi, ABD ve Fransa arasındaki havacılık hizmetleri anlaşmasına değişimin üçüncü devlet ülkesinde (Londra'da) yapılması nedeniyle aykırı olacağı için kabul etmemiştir.²⁴⁶ ABD makamlarının aksi yönde görüş bildirmesine rağmen, değişim yapılan üçüncü gün, Fransız polisince uçaktan yolcu veya kargo indirilmesinin engellenmesi üzerine, uçak, Londra'ya dönmek durumunda kalmış, planlanan diğer uçuşlar da iptal edilmiştir.²⁴⁷ Ertesi gün, 4 Mayıs'ta, ABD Fransa'ya bu uyuşmazlığı tahkime götürme, bu esnada da

²⁴² Paddeu, "Countermeasures", par. 32.

²⁴³ Crawford, *State Responsibility*, s. 688.

²⁴⁴ Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 129, par. 4.

²⁴⁵ *Air Service Agreement of 27 March 1946 between the United States of America and France*, Decision of 9 December 1978, Reports of International Arbitral Awards, Vol. XVIII, s. 420, par. 2.

²⁴⁶ *Ibid*, par. 3.

²⁴⁷ *Ibid*, par. 3-4.

Fransızların uçuşlara izin vermesi teklifini götürmüş, 9 Mayıs'ta ise ABD makamları tarafından Fransız havayolu şirketlerini hedef alan belirlenmiş zaman zarfında mevcut ve gelecek bütün uçuşlarını kayda geçirme zorunluluğu getirilmiştir.²⁴⁸ 13 Mayıs günü verdiği cevapta Fransa, tahkim teklifini kabul etmiş fakat Fransız şirketlere dönük önlemleri protesto ederek müzakerelerin henüz sonlanmadığı ve Fransız iç hukuk yollarının henüz tüketilmediği gerekçesiyle Pan Am'e uçuşlara devam etme izni vermemiştir.²⁴⁹ 31 Mayıs tarihinde ABD makamları Fransız havayolu şirketi Air France tarafından haftada üç kere gerçekleştirilen Los Angeles-Montreal-Paris uçuşunu 12 Temmuz itibarıyla Pan Am tekrar Paris uçuşlarına başlayana kadar yasaklama kararı vermiştir.²⁵⁰ Bu önlem hayata geçirilmeden, 11 Temmuz günü, Fransa ve ABD hazırladıkları bir tahkimnameyle uyuşmazlığı bağlayıcı olarak çözmek üzere tahkime götürmüşlerdir.²⁵¹ Üç hakemden oluşan tahkim heyeti Pan Am tarafından değişim yapılarak uçuşların gerçekleştirilebileceğine ve 31 Mayıs tarihli Air France dönük karşı önlemlerin de bu bağlamda hukuka uygun olduğuna karar vermiştir.²⁵²

Ana hatlarıyla yapılan bu inceleme, karşı önlemlerin kötüye kullanımını engellemek adına UHK tarafından gösterilen gayreti ve bu bağlamda uluslararası yargı organlarından gördüğü teveccühü göstermektedir.²⁵³ Buna rağmen, bir hukukî kurum olarak karşı önlemlerin çizilen çerçevesine -tıpkı Komisyon'un hazırlık çalışmalarında olduğu gibi- farklı gerekçelerle eleştiriler yöneltilmesi olağan, hatta arzu edilir niteliktedir. Usule dair şartların fazla sıkı tasarlanması veya orantılı bir tepkiyi belirleyebilmenin zorlukları gibi eleştirilerin²⁵⁴ uluslararası ilişkilerin ve uluslararası toplumun ihtiyaçlarına göre Sorumluluk Maddeleri'nin evrilmeye müsait niteliğiyle aşılabilmesi mümkündür. Fakat bu tip eleştirilerin yarım yüzyılı aşan bir değerlendirme sürecinin gözettiklerine yeterince önem atfedememe veya basite indirgeme eksikliğine düşmesi de muhtemeldir. Nihai olarak

²⁴⁸ *Ibid*, par. 5.

²⁴⁹ *Ibid*, s. 420-421, par. 6.

²⁵⁰ *Ibid*, s. 421, par. 8.

²⁵¹ *Ibid*, par. 9.

²⁵² *Ibid*. s. 447.

²⁵³ Bkz: *infra*, dipnot 212.

²⁵⁴ Eliza Fitzgerald, "Helping States Help Themselves: Rethinking the Doctrine of Countermeasures", *Macquarie Law Journal*, C. 16 (2016), ss. 78-82.

karşı önlemlerin hem içerik hem de şekil itibarıyla kesin ve sıkı şartlara tâbi olması, uluslararası hukukun tek taraflı icrası alanın zannedildiği gibi hukuksuz bir alan olmadığını, aksine yürürlükteki kurallarla biçimlendirildiğini göstermektedir.²⁵⁵

C. Çok Taraflı Cebrî Önlemler

Kuvvet kullanılmaksızın uluslararası hukukun icrası yöntemlerinin çok taraflılığı esas alan türleri, yaptırımlar ve çok taraflı karşı önlemlerden oluşmaktadır. Her iki yöntemde de çok taraflılık, toplumsal bir yön barındırmaktadır. Yaptırımlarda, karar mercii ortak karar alma ve birlikte hareket etme niteliğini haiz organlar iken, çok taraflı karşı önlemlerde ise toplumsal menfaatlerin korunması amacı ön plana çıkmaktadır. Her iki yöntem de sırasıyla incelenecektir.

1. Yaptırımlar

Henüz 20. yüzyılın başında, 1919 Versay Andlaşması'nda, hem Milletler Cemiyetinin hem de Uluslararası Çalışma Örgütünün faaliyetlerine ilişkin düzenlemelerle, yükümlülüklerine riayet etmeyen devletlere karşı belirli şartların gerçekleşmesi durumunda ekonomik nitelikte önlemlerin alınabileceği kararlaştırılmıştır.²⁵⁶ Böylece, bir uluslararası örgütün kuruluş amacına uygun biçimde hukuku icra edebilecek kapasiteye sahip olması, yüzyılı aşan yazılı bir dayanakla ihdas edilmiştir. Bu eğilim, 20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyılda da devam etmiş ve yukarıda açıklanan salt tek taraflılıkla şekillenen uluslararası hukukun icrası yöntemlerinin kalıcı olarak değişmesini sağlamıştır. Günümüzde, dar anlamda uluslararası hukuk yaptırımı niteliğine sahip önlemler, ancak bir uluslararası örgüt nezdinde yürütülen süreçlerle kararlaştırılan önlemleri içermektedir.²⁵⁷ İlâveten bu önlemlerin üyelik ilişkisini gerekli kıldığı, bir uluslararası örgütün üyesi olmayan devletlere karşı alacağı önlemlerin hukuken yaptırım olarak nitelendirilemeyeceği, bunun yerine ya tek taraflı önlemler ya da sonraki başlığın konusu olan müşterek karşı önlemler

²⁵⁵ Zoller, *Peacetime Unilateral Remedies*, s. 81; O'Connell, *The Power and Purpose of International Law*, s. 264.

²⁵⁶ Milletler Cemiyeti Misakı madde 16. Metin için bkz: Gündüz, *Milletlerarası Hukuk*, ss. 72-79; Genç, *Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı*, s. 3-10; UÇÖ düzenlemesi için bkz: Versay Andlaşması madde 414, Yale Law School the Avalon Project, <https://avalon.law.yale.edu/imt/partxiii.asp>, 30.11.2021.

²⁵⁷ Bkz. *supra*, s. 115.

kapsamında değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Mevcut başlıkta bu anlamıyla uluslararası yaptırımlar incelenecektir.

İlkin, yaptırımların tatbiki açısından bir sınıflandırma yapmak gerekirse, yaptırımlar, doğrudan uluslararası örgütçe hayata geçirilen yaptırımlar ve uluslararası örgütün izniyle veya yönlendirmesiyle üyelerince hayata geçirilen yaptırımlar olarak ayrılabilir.²⁵⁸ Aşağıda inceleneceği üzere, örgütçe doğrudan uygulanan çoğunlukla üyelik haklarını ilgilendiren belirli önlemlerin yanı sıra, bir uluslararası örgütün yetkili organlarınca kararlaştırılması üzerine üyelerinin bir başka üyeye karşı belirlenen önlemlere başvurması da yaptırımdır. Nitekim BM Andlaşması kapsamında Güvenlik Konseyinin aldığı pek çok yaptırım kararı, üyelerince uygulanmaktadır. Fakat üyelerin yetkili organ kararlarına ve örgütün kurallarına dayanmadan, örgütün kurucu metinlerinde bulunan yükümlülüklerin ihlali nedeniyle, salt karşılıklıktan bahisle, örgütün bir başka üyesini hedefleyen önlemler alması, yaptırım kapsamında değerlendirilemez. Zira yukarıda açıklandığı üzere, dar anlamıyla yaptırımlar, önlemlerin sadece niteliğini değil, önlemlere bir organ vasıtasıyla karar verilmesini de esas alır.²⁵⁹

Bir uluslararası örgütün üyelerine karşı uygulayabileceği yaptırımlar, konusu itibarıyla; siyasî, ekonomik ve askerî yaptırımlar olarak sınıflandırılabilir.²⁶⁰ Siyasî yaptırımlar, özü itibarıyla örgüt ve üyesi arasındaki ilişkiyi ilgilendiren yaptırımlardır. Farklı örnekleri bulunan bu tip yaptırımlar, üyelikten doğan hakların veya menfaatin askıya alınması veya engellenmesini içermektedir. Ekonomik yaptırımlar ise siyasî yaptırımlara nazaran daha güçlü bir tepki olarak tezahür etmekte ve örgütün öncülüğünde ihlalcı üyenin

²⁵⁸ Schermers, Blokker, *International Institutional Law*, s. 913.

²⁵⁹ Bkz. *supra*, s. 116.

²⁶⁰ BM Genel Kurulu, Report of the Collective Measures Committee, Official Records: Sixth Session Supplement No. 13 (A/1891), New York, 1951, s. 3, par 22. Çalışmanın devam eden kısmında Müşterek Önlemler Komitesi Raporu olarak anılacaktır. Sur, *Uluslararası Hukukun Esasları*, s. 273; Bozkurt, Kütükçü, Poyraz, *Devletler Hukuku*, ss. 319-23; Yaptırımın tanımına bağlı olarak farklı sınıflandırmalar yapabilmek mümkündür. Geniş biçimde yapılan bir sınıflandırma örneği için bkz: Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, ss. 62-127; BM yaptırımlarına ilişkin bir sınıflandırma için bkz: Jeremy Matam Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, ss. 106-28.

ekonomik tecritiyle ve engellenmesiyle davranış değişikliğini hedeflemektedir.²⁶¹ Nihayet askerî yaptırımlar ise üyenin ihlaline karşı katı bir tepki olarak kuvvet kullanma içeren önlemleri kapsamaktadır.

Yaptırımların uygulanma şekli, izlenmesi gereken süreç ve uygulanabilecek yaptırım türleri, ilgili uluslararası örgütün yetkilerine bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle burada yapılan tasnif genel bir bakış olmakta, yaptırımların belirli bir örgütün işleyişindeki yerini incelememektedir. Keza, sayılacak yaptırım türleri ve uygulanma biçimleri de, örgütün kuralları bağlamında değişebilmektedir. İnceleme maksadıyla sınıflandırılan yaptırımların farklı durumlarda tek başına veya birlikte kullanılması, alınacak önlemlerin şiddetinin somut olayın özelliklerine göre değişkenlik arz edebilmesi mümkündür.

a. Siyasî yaptırımlar

Uluslararası örgütlerin kurallarını icra edebilmek maksadıyla uyguladıkları yaptırım türlerinin ilki, siyasî yaptırımlardır. Diğer yaptırım türlerine göre sonuçları bakımından hafif sayılabilecek bu tip önlemlerin ihlalcı üye üzerinde ağırlıklı olarak manevî bir baskı kurarak ihlaline son vermesini amaçladığı görülmektedir.²⁶² Siyasî yaptırımları, örgüt üyeliğine ilişkin yaptırımlar ve işbirliğine ilişkin yaptırımlar olarak ayırabilmek mümkündür.

(1). Örgüt Üyeliğine İlişkin Yaptırımlar

(a). Oy Hakkının Askıya Alınması

Çoğunlukla örgüte yapılması gereken ödemelerin aksatılması nedeniyle başvuru olan oy hakkının askıya alınması yaptırımı, örgütlerin yapısına göre organların tamamındaki veya belirli organlardaki oy hakkının durdurulmasının içerebilmektedir.²⁶³ BM örneğinde, andlaşmanın 19. maddesinde, örgüte malî katkısını ödemekte gecikmiş olan üye devletin ödemelerinin tutarı, geçen tam iki senelik hissesine eşit veya bundan fazla ise Genel Kurulda oy kullanamayacağı düzenlenmiştir.

²⁶¹ Müşterek Önlemler Komitesi Raporu, s. 6-7, par 43-47.

²⁶² Özman, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, s. 348.

²⁶³ Schermers, Blokker, *International Institutional Law*, s. 919.

Aynı şekilde Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü Genel Kurulu, makul bir süre boyunca örgüte karşı malî taahhütlerini yerine getirmeyen herhangi bir âkit devletin Genel Kurul ve Konseydeki oy hakkını askıya alabilmektedir.²⁶⁴ Aidatların ödenmesinde gecikmeler alt başlığını taşıyan UÇÖ Anasözleşmesi madde 13 fıkra 4 uyarınca, örgüte malî katkılarını ödemekte gecikmiş olan üyenin söz konusu gecikmiş borç miktarı, önceki iki tam yıl için tahakkuk etmiş katkı miktarına eşitse veya aşılırsa, örgüt organları olan Konferansta, Yönetim Kurulunda ve herhangi bir komitede veya Yönetim Kurulu üyelerinin seçimlerinde söz konusu üye oy kullanamaz. Keza Dünya Fikrî Mülkiyet Örgütü Sözleşmesi uyarınca da, üyelere birinin geciken malî katkı miktarı önceki iki tam yıl için tahakkuk etmiş katkı miktarına eşit veya aşılırsa, söz konusu üyenin örgüt organlarında oy hakkı askıya alınmaktadır.²⁶⁵

Oy kullanma hakkının askıya alınmasını da içeren kapsamlı bir düzenlemeye, Uluslararası Para Fonu Anasözleşmesi'nde rastlanılmaktadır. Sözleşmenin XXVI. maddesi uyarınca sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir üye örgütün genel kaynaklarından faydalanmaktan men edilebilmekte, makul bir süre geçmesine rağmen ihlalin devam etmesi durumunda toplam oy gücünün yüzde yetmişlik çoğunluğuyla söz konusu üyenin oy hakkı askıya alınabilmektedir.

Müşterek Güvenlik Andlaşması Örgütü de, benzer biçimde, örgüt bütçesine ödemesi gereken aidatı iki yıl boyunca ödemeyen üyenin örgütün organlarındaki oy hakkının durdurulmasına karar verme yetkisini örgütün yönetici organına tanımaktadır.²⁶⁶ Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu Andlaşması madde 77 uyarınca yükümlülüklerini yerine getirmeyen bir üyenin oy hakkı askıya alınabilmektedir.²⁶⁷ Afrika Birliği Kurucu

²⁶⁴ Uluslararası Sivil Havacılık Anlaşması madde 62. Anlaşma metni için bkz: Şikago'da 7 Aralık 1944 Tarihinde Akit ve İmza Edilmiş Olan Milletlerarası Sivil Havacılık Anlaşması ile Sivil Havacılık Geçici Sözleşmesi ve Bunların Eklerinin Onanması Hakkında 4749 Sayılı 5/6/1945 Tarihli Kanun, *RG*, 12/6/1945, Sayı: 6029.

²⁶⁵ Dünya Fikrî Mülkiyet Örgütü Sözleşmesi madde 11/5. Sözleşme metni için bkz: Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilâtını Kuran 14 Temmuz 1967 Tarihinde Stokholm'da İmzalanan Sözleşme'ye Katılmamız Hakkında 14/8/1975 Tarihli ve 7/10540 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, *RG*, 19 Kasım 1975, Sayı: 15417.

²⁶⁶ Müşterek Güvenlik Andlaşması Örgütü Şartı madde 25. Anlaşma metni için bkz: Charter of the Collective Security Treaty Organization. Chisinau, 7 Ekim 2002, *United Nations Treaty Series*, Vol. 2235, UN, New York, 2005, ss. 79-106.

²⁶⁷ Revised Treaty of the Economic Community of West African States (ECOWAS), Cotonou, 24 Temmuz 1993, *United Nations Treaty Series*, Vol. 2373, UN, New York, 2010, ss. 233-315.

Andlaşması madde 23 uyarınca ödemelerini aksatan üyelere karşı uygulanabilecek yaptırımlardan biri oy hakkını engellemektir.²⁶⁸

Oy hakkının askıya alınması veya sınırlanması yaptırımı, sonraki başlıkta incelenecek örgütte temsilin engellenmesi yaptırımıyla kıyaslandığında, ilgili örgüt ile üyesi arasındaki bağın tamamıyla kopmasını engelleyerek, görüş ayrılıklarının çözülebilmesi için temsilcilerle örgüt personeli ve diğer üyeler arasında iletişimin devam etmesine imkân tanımaktadır.²⁶⁹

(b). Temsil hakkının askıya alınması

Uluslararası örgütler kimi durumlarda ihlalcı devletin belirli organlarda temsil edilebilmesini engelleyebilmektedir. Devletin uluslararası organlarda temsilini engelleme yaptırımı, uygulamada, temsilcinin itimatnamesini (credentials) denetlemekle görevli komitelerin onaydan kaçınmasıyla gerçekleşmektedir.²⁷⁰ Gerekli onayı alamayan temsilcilerin ilgili organın faaliyetlerine katılmaları da mümkün olmamaktadır.

Açık biçimde bir yaptırım olarak temsil hakkının askıya alınmasının düzenlendiği bir örnekle Avrupa Konseyi Statüsü'nde karşılaşılmaktadır. Statünün 8. ve 9. maddelerine göre, iki durumda, bir üyenin temsil hakkından mahrum bırakılması mümkündür. İlk olarak, statünün 3. maddesinde sayılan hukukun üstünlüğü ve insan haklarıyla temel özgürlüklerden yetkisi altında bulunan kişilerin faydalanması ilkelerini benimsemeye dair hükümleri ciddi surette ihlal eden her üyenin temsil hakkından bir süre için mahrum edilebileceği düzenlenmiştir. İkinci olarak, üyelerden birinin malî yükümlülüklerini yerine getirememesi durumunda, Bakanlar Komitesi, bu yükümlülükleri yerine getirmediği sürece, söz konusu üyeyi Komitedeki ve Parlamenter Meclisindeki (Danışma Meclisindeki) temsil hakkından mahrum edebilir. Nitekim 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya karşı

²⁶⁸ Constitutive Act of the African Union. Lome, 11 July 2000, *United Nations Treaty Series*, Vol. 2158, UN, New York, 2003, ss. 3-84.

²⁶⁹ Schermers, Blokker, *International Institutional Law*, s. 923.

²⁷⁰ *Ibid*, s. 924.

gerçekleştirdiği hukuka aykırı silahlı saldırı üzerine, Bakanlar Komitesi ve Parlamenter Meclisindeki temsil hakları askıya alınmıştır.²⁷¹

Özellikle BM Genel Kurulu toplantıları öncesinde bu tartışmaların yürütüldüğü görülmektedir. BM'nin küresel üye tabanı, değişen siyasî konjonktüre bağlı olarak dönem dönem temsille ilgili tartışmaları kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim 2021 yılı toplantısı öncesinde, iki tartışmalı temsil hususunda verilecek karar gündem olmuştur. Myanmar'da gerçekleşen askerî darbe ve Afganistan'daki yönetim değişikliğinin ardından, bu devletlerin yetkili temsilcilerinin kimler olacağı ve hangi temsilcilerin itimatnamelerinin kabul edilmeyeceği tartışılmıştır.²⁷² BM Genel Kurulu, gerek Myanmar'daki askerî cuntanın gerekse Taliban'ın hâlihazırdaki temsilciler aleyhine atadığı kişilerin taleplerini değerlendiren komitenin erteleme kararını benimseyerek, 2021 yılı için fiilen yönetimde bulunan bu iki grubun temsil edilmesini engellemiştir.²⁷³ Bu örnekteki yöntemin, bir hukuk ihlaline tepki olarak, üyesine karşı bir uluslararası örgütçe kullanılması durumunda, temsil hakkının askıya alınması, bir yaptırım olarak nitelendirilebilir.²⁷⁴

1962 yılında Amerikan Devletleri Örgütünün görevdeki Küba Hükûmeti'ni, "komünist blokla işbirliği yapmak", "Marksist-Leninist ideolojiyi benimsemek" ve "kıta dışından askerî yardım almak" gibi eylemlerle örgütün "temsîlî demokrasiyi eksiksiz benimsemek", "diğer devletlerin iç ve dış işlerine karışmamak" ve "kıta dışındaki güçlerin Amerika'ya müdahalesiyle sonuçlanabilecek ittifak ve anlaşmalardan kaçınmak" gibi ku-

²⁷¹ Situation in Ukraine – Measures to be taken, including under Article 8 of the Statute of the Council of Europe, CM/Del/Dec(2022)1426ter/2.3, 25 Şubat 2022, <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-suspends-russia-s-rights-of-representation> (25.02.2022)

²⁷² Tartışmanın sunulduğu değerlendirmeler için bkz: Rebecca Barber, Could the General Assembly Exclude Myanmar from the UN by Refusing to Recognise the Credentials of its Ruling Military Junta?, *EJIL: Talk!*, 26 Şubat 2021, <https://www.ejiltalk.org/could-the-general-assembly-exclude-myanmar-from-the-un-by-refusing-to-recognise-the-credentials-of-its-ruling-military-junta/> (13.12.2021); Rebecca Barber, Will the Taliban Represent Afghanistan at the UN General Assembly?, *EJIL: Talk!*, 1 Eylül 2021, <https://www.ejiltalk.org/will-the-taliban-represent-afghanistan-at-the-un-general-assembly/> (13.12.2021)

²⁷³ BM Genel Kurulu, Credentials of representatives to the seventy-sixth session of the General Assembly: report of the Credentials Committee, A/RES/76/15, 7 Aralık 2021.

²⁷⁴ BM Andlaşması'nda kendine açıkça yer bulmayan bu prosedürün bir yaptırım değil, karşı önlem olarak adlandırılması gerektiği görüşü için bkz: Dopagne, "Sanctions and countermeasures by international organizations", s. 185.

rucu ilke ve amaçlarına aykırı hareket ettiği gerekçesiyle, örgüt organlarının faaliyetlerinden men etmesi bir diğer örnek olarak sayılabilir.²⁷⁵ Günümüzde yürürlükte bulunan Amerikan Devletleri Örgütü Andlaşması madde 9 uyarınca, demokratik biçimde kurulan bir hükûmetin kuvvet yoluyla devrilmesi durumunda, ilgili üyenin Genel Kurul başta olmak üzere örgüt organlarının toplantılarına katılım hakkı askıya alınabilmektedir.²⁷⁶ İçerik itibarıyla aynı duruma özgülenmiş yaptırım niteliğini haiz bir örnek olarak, Afrika Birliğinin anayasaya aykırı biçimde iktidara gelen hükûmetlerin örgüt faaliyetlerine katılımlarına izin vermeme yetkisi sayılabilir.²⁷⁷ Bu durumlarda, devletten ziyade *de facto* bir hükûmetin önlemlerin muhatabı olması nedeniyle, bu yaptırım, temsil hakkının durdurulması başlığı altında tasnif edilebilir. Nitekim gerçekleşen askerî darbenin ardından Mısır, yeniden anayasal düzene dönene kadar Afrika Birliği faaliyetlerinden 2013 yılında men edilmiştir.²⁷⁸

Hakeza Rusya, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dan müteşekkil Müşterek Güvenlik Andlaşması Örgütü Konseyi, kurucu andlaşmadaki yükümlülüklerini veya yetkili organ kararlarını yerine getirmeyen üyeyi, örgüt organlarının çalışmalarına katılmaktan men edebilmektedir.²⁷⁹ Güncel bir uygulama örneği olarak Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, 5 Eylül 2021 tarihinde gerçekleşen askerî darbenin ardından, üyesi Gine'nin örgütün yönetici organlarındaki faaliyetlerini askıya almıştır.²⁸⁰

İlk bakışta benzerlik arz eden oy hakkının askıya alınması ve temsil hakkının askıya alınması yaptırımını, *her bir örgütteki uygulaması değişmekle beraber*, temsil hakkı askıya alınan üyenin organın faaliyetlerine tamamıyla katılamaması yönüyle ayrıştırmaktadır. Böylece temsilden men edilen üye, hem oy kullanamamakta hem de oylamaya tâbi

²⁷⁵ Resolutions Adopted at the Eighth Meeting of Consultation of Ministers of Foreign Affairs, Punta del Este, Uruguay, January 22-31, 1962, OAS Official Records, OEA/Ser.C/11.8, s. 287-289.

²⁷⁶ Pek çok değişikliğe uğrayan andlaşmanın nihaî metni için örgütün resmî sitesinde bulunan şu adrese bakılabilir: https://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS.asp (05.01.2022)

²⁷⁷ Afrika Birliği Kurucu Andlaşması madde 30.

²⁷⁸ African Union Comminuque, Peace and Security Council 384th Meeting, PSC/PR/COMM.(CCCLXXXIV), 5 Temmuz 2013, par. 6.

²⁷⁹ Müşterek Güvenlik Andlaşması Örgütü Şartı madde 20.

²⁸⁰ Comminuque of Extraordinary Session of the ECOWAS Authority of Heads of State and Government, Accra, Republic of Ghana 16 September 2021, par. 9.

olmayan işlem veya faaliyetlere de iştirak edememektedir. Söz gelimi, oylamaya kadar yürütülen hazırlık ve alt komite çalışmaları gibi aşamalarda bulunamamaktadır.

(c). Diğer Hak ve Ayrıcalıkların Askıya Alınması

Uluslararası örgütlerin üyelerinin oy kullanma dışında kalan diğer hakları ile üyelikten doğan ayrıcalıklarını veya sağladığı çeşitli faydaları durdurması bir yaptırım olarak sayılabilir. Yaptırımın içeriği her bir örgütün işleyişine göre farklılaşabilmektedir. Kimi durumlarda sınırlı biçimde kullanılan bu yaptırım, kapsamlı kullanılması durumunda üyeliğin tamamıyla askıya alınması anlamına da gelebilecektir.

Bilinen örneklerin başında, BM Andlaşması madde 5 düzenlemesi gelmektedir. Güvenlik Konseyi tarafından aleyhinde önleyici veya zorlayıcı bir teşebbüse girişilen üyenin söz konusu sıfatından doğan hak ve imtiyazları kullanmaktan, Güvenlik Konseyi tavsiyesiyle, Genel Kurulca men edilebilmesi mümkündür. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü Tüzüğü uyarınca, üyelere birinin aynı tüzüğün üçüncü maddesinde belirtilen amaca aykırı bir politika izlemekte ısrar ettiğine hükmedilirse, oylamada hazır bulunan ve oy veren aslî üyelerin üçte iki çoğunluğuyla kabul edilen bir kararla, anılan üye, üyeliğe ilişkin hakları kullanmaktan ve imtiyazlardan yararlanmaktan mahrum edebilir.²⁸¹

Günümüzde faaliyet gösteren pek çok uluslararası örgüt, üyelerine önemli finansal katkılar sunmakta, bunun yanında çeşitli konularda uzmanlığa dayalı bilgi paylaşımı yapılabilmekte ve nihayet farklı hizmetleri sağlayabilmektedir. Bir yaptırım olarak bu faydaların durdurulması mümkündür. Tahmin edilebileceği üzere, bu tip yaptırımlara en müsait alanların başında, finansal ve ekonomik ilişkiler gelmektedir. Uluslararası Para Fonu Ana Sözleşmesi madde VI fıkra 5 uyarınca bir üyenin sağlanan kaynakları fonun amacına aykırı biçimde kullanması durumunda, üyenin bu kaynaklara erişimi önce sınırlandırılmakta ve belirlenen makul sürede hazırlanan rapora beklenen cevabın verilmemesi veya tatmin edici olmayan bir cevap verilmesi durumunda, fonun kaynaklarını kullanmaktan tamamıyla da men edilmektedir. Keza devam eden madde fıkra 1 uyarınca, üye

²⁸¹ Dünya Turizm Örgütü Tüzüğü'nün Onaylanmasına Dair 7.9.1973 Tarihli ve 7/7108 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 8.10.1973, Sayı: 14679. Anıl Çamyamaç, "Dünya Turizm Örgütü", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2 (2017), s. 169.

devletin fonun kaynaklarını sözleşmede belirlenen şekiller haricinde ve kendisinden talep edilen denetimi sağlayamadan sermaye hareketlerini ikame etmek için kullanması durumunda da, benzer biçimde kaynakları kullanmasının önüne geçilebilmektedir.

Yürürlükten kalkan 2001 tarihli Uluslararası Kahve Anlaşması madde 25 fıkra 2 uyarınca, örgütün yönetim bütçesine yapması gereken katkıyı 6 aydan uzun süre geciktiren üyenin organlardaki oy hakkının yanı sıra İdarî Kurula seçilebilme hakkının ödemeleri gerçekleştirinceye kadar askıya alınabileceği düzenlenmiştir.²⁸² Aynı yaptırımla Müşterek Güvenlik Andlaşması Örgütü Şartı'nda da karşılaşılmaktadır. Şartın 25. maddesine göre, örgüt bütçesine yapması gereken ödemeyi iki yıl geciktiren bir üyenin örgütün sekreterlik ve askerî planlama gibi kadrolarına kendi vatandaşlarını aday gösterme hakkı, Konsey tarafından askıya alınabilecektir. Afrika Birliği de üyesine karşı toplantılarda söz alma, örgüt kadrolarına aday gösterme ve örgütün sağladığı faydalardan men edebilme önlemlerini birer yaptırım olarak kullanabilmektedir.²⁸³ Yine Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, yükümlülüklerine aykırı davranan üyelerini örgüt organları veya örgütün diğer profesyonel atamalarında aday göstermekten men edebilmenin yanı sıra, örgüt tarafından sağlanan yardımların ve projelerin askıya alınmasına da karar verebilmektedir.²⁸⁴

AB hukukunda yaptırım başlığı altında incelenebilecek geniş içerikli bir düzenleme, Avrupa Birliği Andlaşması²⁸⁵ madde 7'de bulunmaktadır. Buna göre, öncelikle aynı andlaşmanın 2. maddesinde sayılan “insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerlerinin” bir üye devlet tarafından ciddi ve sürekli biçimde ihlal edildiği tespit edilmelidir. Madde 7 fıkra 3 uyarınca Konsey, böyle bir tespitte bulunulması halinde, ilgili üye devletin hükûmet temsilcisinin Konseydeki oy hakları da dâhil, AB

²⁸² Metin için bkz: International Coffee Agreement, Londra, 28 Eylül 2002, *United Nations, Treaty Series*, vol. 2161, UN, New York, 2003, s. 308-337.

²⁸³ Afrika Birliği Kurucu Andlaşması madde 23.

²⁸⁴ Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu Andlaşması madde 77.

²⁸⁵ The Treaty on European Union, *Official Journal of the European Union*, C 326/13, 26.10.2012. Türkçe çeviri için bkz: Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, ss. 407-440; T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, Ankara, 2011, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (25.01.2022).

andlaşmalarının bu üye devlete uygulanmasından kaynaklanan haklardan bazılarının askıya alınmasına nitelikli çoğunlukla karar verebilir. Görüleceği üzere gayet geniş bir yetki sağlayan söz konusu madde, başta oy hakkının askıya alınması olmak üzere muhtelif hakların kullanımının durdurulmasını “genel ve soyut” biçimde kaleme almıştır.²⁸⁶

(d). Üyelikten İhraç

Uluslararası örgütlerin üyeliğe ilişkin son yaptırım türü, üyelikten veya belirli organlardan ihraç etmektir. Pek çok kurucu andlaşmada öngörülen bu yaptırım türü, uygulamada pek tercih edilmemektedir. Zira uluslararası örgüt, üyelik ilişkisinin bitmesi anlamına gelen böyle bir işlemin ardından devletle olan iletişimini dahi tehlikeye atmakta ve o devletle olan ilişkilerinde kullanabileceği hukukî yetkileri de ciddi anlamda sınırlamış olmaktadır. Üyelik bağı bulunmayan bir devlet ile örgüt arasında örgütün kurucu metinleri itibarıyla yükümlülük ilişkisi de son bulacağı için, hukukun icrası bakımından genel uluslararası hukuktan doğan ilişkiler söz konusu olacaktır.

BM Andlaşması madde 6’ya göre, andlaşmada yer alan ilkeleri ısrarla ihlal eden bir üye devlet, Güvenlik Konseyinin tavsiyesiyle Genel Kurulca örgütten ihraç edilebilir. Uluslararası Tropik Kereste Örgütü Konseyi, üyelerden birinin kurucu andlaşmada yer alan yükümlülüklerini ihlal ettiğini ve bu ihlalin örgütün işleyişini kayda değer biçimde bozduğuna karar verirse, özel bir oylamayla, ihlalcı üyeyi ihraç edebilmektedir.²⁸⁷

Şanhay İşbirliği Örgütü Andlaşması uyarınca, kurucu andlaşma hükümlerini ve/veya örgüt nezdinde yapılan diğer andlaşmalar ve diğer hukukî enstrümanlarda yer bulan yükümlülüklerini sistematik biçimde ihlal eden devletin üyeliği askıya alınabilmekte ve ihlalin devam etmesi durumunda örgütten ihracı kararlaştırılabilmektedir.²⁸⁸ Müşterek Güvenlik Andlaşması Örgütü üyelerinden birinin gerek andlaşmadan gerekse

²⁸⁶ Kamuran Reçber, Çiğdem Aydın, “Avrupa Birliği’nde Üye Devletler Tarafından İnsan Haklarının İhlal Edilmesi Durumunda Öngörülen Yaptırımlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 1 (2004), s. 103.

²⁸⁷ Andlaşma metni için bkz: International Tropical Timber Agreement, 2006 Cenevre, 27 January 2006, *United Nations Treaty Series*, vol. 2797, UN, New York, 2006, s. 75.

²⁸⁸ Şangay İşbirliği Örgütü Andlaşması madde 13. Andlaşma metni için bkz: Charter of the Shanghai Cooperation Organization. Saint Petersburg, 7 June 2002, *UN Treaty Series*, Vol. 2896, United Nations, New York, 2018, ss.209-265.

örgütün yetkili organlarının kararlarından doğan yükümlülüklerini ısrarla ihlal etmesi durumunda, söz konusu üyenin örgütten ihracı mümkündür.²⁸⁹ 2007 tarihli Uluslararası Kahve Anlaşması madde 46 uyarınca, Konsey, bir üyenin anlaşma kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal ettiği ve bu ihlalin anlaşmanın uygulanmasına önemli biçimde zarar verdiği karar verirse, ihlalci üye örgütten ihraç edilebilmektedir.²⁹⁰ Avrupa Konseyi Statüsü madde 8 uyarınca yukarıda zikredilen temsil hakkının durdurulması yaptırımına ek olarak üyelikten ihraca da karar verebilmektedir. Rusya Federasyonu, 2022 yılı Mart'ında başlayan Ukrayna'ya karşı hukuka aykırı kuvvet kullanımının ardından, henüz çatışmalar devam ederken, Avrupa Konseyi üyeliğinden ihraç edilmiştir.²⁹¹

(2). İlişkilere ve İşbirliğine Dönük Yaptırımlar

(a). Diplomatik İlişkilere Dönük Yaptırımlar

Uluslararası örgütlerin yükümlülüklerini yerine getirmeyen devletlere karşı uygulayabileceği siyasî yaptırım türlerinin ikinci grubunun ilk başlığında, örgüt üyelerinin ihlalci üyeyle olan diplomatik veya konsolosluk ilişkilerini askıya almasını kararlaştırılması bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerin olağan işleyişinde de sıkça müracaat edilen ilişkilerin seviyesini düşürme veya tamamıyla durdurma önlemleri, bir uluslararası örgütün üyesine karşı uygulayabileceği yaptırımlar arasında da olabilir.

BM'nin ilk yıllarında Güvenlik Konseyinin yetkilerini kullanırken alabileceği önlemleri değerlendirmek üzere görevlendirilen Müşterek Önlemler Komitesinin hazırladığı raporlar, bu alanda yetkin bir bildirim niteliğindedir. Komiteye göre, BM müşterek önlemlerinin hayata geçirilmesinde başvurulacak ilk grup önlemleri oluşturan siyasî önlemler, taraflara BM kurallarına uygun davranışlarda bulunma *çağrısıyla* başlamakta ve ihlalci veya sorumlu tarafların durumlarına ilişkin *tespit* ve güçlü bir uyarı mahiyetindeki

²⁸⁹ Müşterek Güvenlik Andlaşması Örgütü Şartı madde 20.

²⁹⁰ Andlaşma metni için bkz: 2007 Uluslararası Kahve Anlaşması'nın Onaylanmasına Dair 24/1/2011 Tarihli ve 2011/1365 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 16.02.2011, Sayı: 27848. Türkiye 2016 yılında sözleşmeden çekilmiştir (3/10/2016 Tarihli 2016/9318 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, RG, 30/10/2016, Sayı: 29873).

²⁹¹ Bu kararın öncesinde Rusya da örgütten çekildiğini bildirmiştir. Resolution on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022 at the 1428th meeting of the Ministers' Deputies), CM/Res(2022)2, 16 Mart 2022, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5da51 (16.03.2022).

ihhtarların yapılmasıyla devam etmektedir.²⁹² Ardından ihlalin derecesine göre BM Andlaşması madde 41’de kendine yer bulan diplomatik ilişkilerin kesilmesine varan önlemlere başvurulması gelmektedir. Misyon şefi dâhil olmak üzere diplomatik temsilciliğin, ilişkilerin tamamıyla veya kısmen kesilmesi yahut tedricen düşürülmesi gibi önlemlere tâbi kılınması ve bu zümreye konsolosluk görevlilerinin de dâhil edilmesi mümkündür.²⁹³ Güvenlik Konseyi, Libya ve Sudan örneklerinde, üye devletlere zikredilen devletlerin diplomatik temsilciliğinde ve konsolosluklarında bulunan personel sayısını ve seviyesini düşürme yükümlülüğü getirmiştir.²⁹⁴

Diplomatik ilişkileri konu edinen yaptırımlara bölgesel örgütlerin müracaat edebilmesi de mümkündür. Amerikan Devletleri Örgütüne bu yetki, “diplomatik misyon şeflerinin geri çağırılması, diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin kesilmesi” lafzıyla verilmiştir.²⁹⁵

(b). İşbirliğine Dönük Yaptırımlar

Siyasî yaptırımların ikinci türü, uluslararası işbirliğini kullanarak ihlalci devletlerin baskı altına alınmasını içermektedir. Gerek kurumsal olarak uluslararası örgütün gerekse örgütün üyelerinin yaptırıma uğrayan devletle olan kültürel, sportif veya bilimsel ilişkilerini durdurması, kararlaştırılmış program veya planların askıya alması işbirliğine dönük yaptırımların ana hatlarını oluşturmaktadır.²⁹⁶

Sportif işbirliğine ilişkin yaptırım benzeri ilk örneklerden biriyle uluslararası örgüt niteliğine dair tereddütler²⁹⁷ bir kenara bırakılırsa, 1977 yılında Gleneagles Anlaşması (Bildirisi) kapsamında, İngiliz Milletler Topluluğunda rastlanmaktadır. Apartheid politikalarına karşı Güney Afrika’dan sporcularla müsabaka yapılmasından ve sportif etkinliklerden vazgeçilmesini içeren bu bildiri, topluluk üyelerinin baskın olduğu ragbi ve kriket

²⁹² Müşterek Önlemler Komitesi Raporu, s. 5, par. 38.

²⁹³ *Ibid.*

²⁹⁴ Libya için bkz: BM Güvenlik Konseyi, Resolution 748 (1992), 31 Mart 1992, par. 6 (a); Sudan için bkz: Resolution 1054 (1996), 26 Aralık 1996, par. 3 (a)

²⁹⁵ Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance, Signed at Rio De Janeiro, On 2 September 1947, *United Nations, Treaty Series*, vol. 21, UN, New York, 1948, ss. 93-115, madde 8.

²⁹⁶ Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, 2007, ss. 127-28.

²⁹⁷ Bkz: William Dale, “Is the Commonwealth an International Organisation?”, *The International and Comparative Law Quarterly*, C. 31, S. 3 (1982), ss. 451-73.

gibi spor dalları aracılığıyla rejim üzerindeki uluslararası baskının artırılmasını hedeflenmiştir.²⁹⁸

BM Güvenlik Konseyi, 1992 yılında, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne karşı uyguladığı ekonomik yaptırımlara ilave olarak, bu devleti temsil eden sporcuların BM üyesi devletlerin ülkelerinde gerçekleşecek spor etkinliklerine katılımlarının engellenmesine karar vermiştir.²⁹⁹ Yine Yugoslavya'yı temsil eden veya onun tarafından resmen desteklenen kişi veya grupların dâhil olduğu bilimsel veya teknik işbirliği ile kültürel ziyaret ve faaliyetlerin askıya alınmasına da karar verilmiştir.³⁰⁰ Konsey, 2016'dan itibaren Kuzey Kore'ye karşı da bilimsel ve teknik işbirliğini yasaklayan tedbirler almış, Kuzey Kore'yi temsil eden veya onun tarafından desteklenen kişi veya gruplarla olan bilimsel işbirliğini, tıbbî faaliyetleri istisna tutarak yasaklamıştır.³⁰¹

b. Ekonomik Yaptırımlar

Siyasî yaptırımların yetersiz kaldığı veya icraî yönden elverişsiz bulunduğu ihlal-lerde, uluslararası örgütlerin ekonomik yaptırımlara müracaat ettikleri görülür. Yirminci yüzyılın başında, Milletler Cemiyeti Misakı madde 16'da, üyelerin ihlalci devletle olan "tüm ticarî ve malî ilişkilerini derhal kesmesi" şeklinde düzenlenen ekonomik yaptırımlar, günümüzde uluslararası ilişkilerin göz ardı edilemez bir olgusudur. Ekonomik yaptırımlar, bir uluslararası örgütün üyesinin davranış değişikliğini sağlamak için, ekonomik faydaların, fırsatların ve imkânların sınırlandırılması veya tamamıyla ortadan kaldırılmasını içermektedir.³⁰² Aşağıda ayrıntılı biçimde inceleneceği üzere, bu tip yaptırımlar, ihlalci devletin malî kaynaklarını, ticarî ilişkilerini hatta ülkesi dışıyla olan ulaşım ve iletişimini sınırlamak suretiyle ciddi bir baskı altına alınmasını sağlayarak, ihlale son verme-

²⁹⁸ Anlaşma metnine ve bildiriye (The Commonwealth Statement on Apartheid in Sport) dair bilgileri içeren resmî internet sayfası için bkz: <https://thecommonwealth.org/media/news/archive-gleneagles-agreement-sport> (17.12.2021)

²⁹⁹ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 757 (1992), 30 Mayıs 1992, par. 8 (b).

³⁰⁰ *Ibid*, par. 8 (c).

³⁰¹ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/2321 (2016), 30 Kasım 2016, par. 11.

³⁰² W. M. Reisman, D. L. Stevick, "The Applicability of International Law Standards to United Nations Economic Sanctions Programmes", *European Journal of International Law*, C. 9, S. 1 (1998), s. 87.

sini amaçlamaktadır. Ekonomik yaptırımlar, konusu ve içeriği bakımından; ticarî yaptırımlar, malî yaptırımlar, hedeflenmiş ekonomik yaptırımlar ve ulaşım ile iletişim yaptırımları biçiminde bir sınıflandırma yapılarak incelenebilir.

BM Güvenlik Konseyinin sık müracaat ettiği ekonomik yaptırımların üye devletler bakımından bir yükümlülük çatışmasıyla sonuçlanması muhtemeldir. Bilindiği üzere, pek çok devlet, gerek karşılıklı gerekse çok taraflı ticarî anlaşmalara taraftır. Bu anlaşmalar, tarafların birbirleriyle olan ticarî ilişkilerini geliştirme amacının yanında, söz konusu ilişkileri kurma veya devam ettirme yükümlülüğü de ihtiva etmektedir. Söz gelimi, Konseyce alınan bir boykot veya ambargo kararı, bu ilişkileri durdurma yükümlülüğü de getirecektir. Zira BM Andlaşması madde 25 uyarınca, Güvenlik Konseyinin 41. madde kapsamında alacağı bir ekonomik yaptırım kararı üye devletler için bağlayıcıdır. Bu durumda, üye devletlerin, yine BM Andlaşması madde 103 uyarınca, BM Andlaşması kapsamındaki yükümlülükleri üstün geleceği için, Konsey kararlarına uymaları gerektiği hususunda hem Konseyin hem uluslararası yargı organlarının hem de öğretinin mutabık olduğu görülmektedir.³⁰³ Hatta Konseyin bağlayıcı olmayan çağrı veya tavsiyelerine dayanılarak yürütülecek ekonomik tedbirlerin bile, bir hukuka uygunluk nedeni olarak Konseyin yetkilerinin getirdiği korumadan faydalanabileceği bildirilmektedir. Her ne kadar bağlayıcı bir dille tertip edilmese de, BM Güvenlik Konseyi tavsiye kararlarının bir hukuka uygunluk nedeni olarak değerlendirilmesine imkân tanıyan pek çok örneğin, “BM hukuku teamül kuralı” veya madde 103’ün uygulamayla yorumu olarak kabul edilebileceği ifade edilmektedir.³⁰⁴ Konseyin bağlayıcı kararlarını uygulamak bir yükümlülük iken, tavsiyelere dayanarak yapılacak işlemlere ancak bir hukuka uygunluk nedeni olarak müracaat etmek mümkün olacaktır.

³⁰³ Michael C. Wood, “The Interpretation of Security Council Resolutions”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, ed. Jochen Abr. Frowein, Rüdiger Wolfrum, Londra: Kluwer Law International, 1998, C. Vol. 2, ss. 77-78, 92; Erika de Wet, *The Chapter VII Powers of the United Nations Security Council*, Oxford: Hart Publishing, 2004, ss. 178-86; Güvenlik Konseyi kararlarının iç hukukta icrasına dair bkz: Ayşe Nur Tütüncü, “Güvenlik Konseyi Kararlarının İç Hukukta İcrası”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13 (2013), ss. 17-26.

³⁰⁴ V Gowlland-Debbas, “The Limits of Unilateral Enforcement of Community Objectives in the Framework of UN Peace Maintenance”, *European Journal of International Law*, C. 11, S. 2 (2000), s. 371; Asada, “Definition and Legal Justification of Sanctions”, ss. 8 ve dipnot 41.

(1). Ticarî Yaptırımlar

Uluslararası örgütlerin üyelerini yükümlülüklerine uymaya zorlayacak ekonomik nitelikli yaptırımlarının başında, söz konusu üyenin ticarî ilişkilerini ya geniş ya da görece dar bir biçimde sınırlandırmayı amaçlayan önlemler gelmektedir. Ticarî yaptırımlar, en basit haliyle, belirli malların veya hizmetlerin hedef devlet ülkesine ihraç edilmesinin veya malların ve hizmetlerin bu devletten ithal edilmesinin yasaklanması olarak somutlaşmaktadır.³⁰⁵

(a). Ambargolar ve Boykotlar

Uluslararası örgütler, örgüt kurallarına riayet etmeyen üyelerine yönelik ticarî ilişkilerin kesilmesini bir yaptırım olarak kararlaştırabilirler. Kapsamına göre bu kararlar, ambargo veya boykot niteliğinde olabileceği gibi her iki önlemi de içerebilir.

Gerek ambargo gerekse boykot kavramları farklı anlamlara gelecek ve farklı kapsamaları karşılayacak şekilde kullanılabilir. Boykot, ambargoyu da içerecek bir üst başlık olarak hedefteki süjeyi hem ekonomik hem de toplumsal ilişkilerinde tecrit etmeyi amaçlayan önlemlerin bütünü olarak anlaşılmasının yanında, doğrudan devletlerin iştirak etmediği fakat özel kişilerin başvurdukları bir tepki olarak da anlaşılabilir.³⁰⁶ Keza tarihsel olarak gemilerin alıkonulmasını niteleyen ambargo, ticaret ambargosu olarak sadece hedefteki devlete uygulanan ihracat yasağını değil, ithalat yasağını da içerecek biçimde kullanılabilir.³⁰⁷ Fakat yakın tarihli çalışmalarda çok katı biçimde benimsenirse de, iki kavramın en azından ticarî boyutları itibarıyla ayrıştırıldığı görülmektedir. Boykotu hedef devletten ithalatı engelleyen önlemler, ambargoyu ise hedef devlete ihracatı engelleyen önlemler olarak daraltan söz konusu eğilim,³⁰⁸ kullanışlılığı gözetilerek bu çalışmada benimsenmiştir.

³⁰⁵ Müşterek Önlemler Komitesi Raporu, s. 11-13, par. 79-96.

³⁰⁶ Hans G. Kausch, "Boycott", *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1982, C. 3, ss. 74-75.

³⁰⁷ Hans G. Kausch, "Embargo", *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1985, C. 8, ss. 169-70.

³⁰⁸ BM Genel Kurulu, Thematic study of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, including recommendations on actions aimed at ending such measures, A/HRC/19/33, 11 Ocak 2012, par. 2; Christopher C Joyner, "Boycott", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford

O halde, mevcut uluslararası hukuk uygulamasındaki ve öğretisindeki kullanımı farklı biçimlerde tanımlamaya müsait olsa da, bu çalışmada, ihracatın yasaklanmasını ihtiva eden ticarî yaptırımlar *ambargo*; ithalatın yasaklanmasının içeren ticarî yaptırımlar ise *boycot* olarak adlandırılacaktır. Nihaî olarak ambargo tabirinin ticarî ambargo, boykotun da ticarî boykot olarak anlaşıldığı belirtilmelidir. Bu kavramların, salt teknik anlamıyla yaptırımları nitelemek için kullanılmaları zorunlu değildir. Devletlerin, bir başka devlete karşı, bir uluslararası örgüt bağlantısı olmadan, ambargo veya boykot uygulayabilmeleri mümkündür. Söz konusu tek taraflı önlemlerin hukukî niteliği, her bir olayın ayrıca değerlendirmesiyle tespit edilir.

Güvenlik Konseyinin BM Andlaşması madde 42'den kaynak bulan yaptırım yetkisini kullanırken en sık müracaat ettiği önlemlerden biri, askerî ambargolardır. Güney Afrika, Yugoslavya ve Ruanda gibi farklı devletleri hedef alan Güvenlik Konseyi yaptırımlarında, bu devletlerin muhtelif silahlara erişmelerini ve kullanabilmelerini önlemek adına ticarî engeller kararlaştırılmıştır.³⁰⁹ İfade edilen yasaklar, “başta silahlar olmak üzere her çeşit mühimmat, askerî vasıta ve hava aracı ile teçhizatın yanı sıra silah ve mühimmat imalatı ve bakımında kullanılabilir her türlü malzemenin hedefteki devlete satımı veya sevkiyatını engellemek” şeklinde ayrıntılı tertip edildiği gibi³¹⁰ “tüm silah ve askerî teçhizat sevkiyatına genel ve eksiksiz ambargo koymak” şeklinde daha sade biçimde de düzenlenmiştir.³¹¹

Yemen ve Orta Afrika Cumhuriyeti'ne uygulanan yaptırımlar gibi yakın tarihli örneklerde ise, üye devletlerin “silahlar, mühimmat, askerî vasıta ve teçhizat, paramiliter teçhizat ve bunların yedek parçalarını içeren her çeşit silah ve bağlantılı malzemenin doğrudan veya dolaylı olarak tedarikinin, satımının veya naklinin engellenmesi için gerekli

University, t.y., par. 1, <http://opil.oup.com/home/EPIL>; Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri: 3. Kitap*, ss. 204, 210-211.

³⁰⁹ Güvenlik Konseyinin sayılan bu “uluslararası krizlere” nasıl yaklaştığına ilişkin bkz: Naim Demirel, *BM Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Barışın Korunması*, İstanbul: Derin Yayınlar, 2013, ss. 102-22, 173-236, 283-93.

³¹⁰ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 232 (1966), 16 Aralık 1966, par. 2/d.

³¹¹ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 713 (1991), 25 Eylül 1991, par. 6; BM Güvenlik Konseyi, Resolution 733 (1992), 23 Ocak 1992, par. 5.

önlemleri derhal almasına” karar verilmektedir.³¹² Aşağıda kapsamlı ve seçmeli ticari yaptırımlar başlığında diğer ambargo örnekleri sayılmıştır.

Sadece BM değil, diğer bölgesel uluslararası örgütlerin de askerî ambargoları birer yaptırım biçimi olarak kullandıkları örnekler bulunmaktadır. 2009 yılında Gine Ordusu tarafından 150 göstericinin öldürülmesi üzerine, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu tarafından üyesi Gine’ye karşı bir askerî ambargo uygulanması kararı alınmıştır.³¹³

Güvenlik Konseyinin boykot uygulamaya karar verdiği örneklerde, hedefteki üyenin gelir elde edeceğini düşündüğü ham madde ve ürünlerin üye ülkelerce ithal edilmesinin yasaklandığı görülmektedir. 1966 tarihli yaptırımlarda, menşei Güney Rodezya olan asbest, demir cevheri, krom, dökme demir, şeker, tütün, bakır, et ile et ürünleri ve muhtelif hayvan derileri ithalatı yasaklanmıştır.³¹⁴ Aynı amaçla yürütülen bir diğer boykot türü ise elmas boykotudur. Konsey, yasa dışı elmas ticaretinin beslediği çatışmaları ortadan kaldırmak için; Sierra Leone, Liberya ve Fildişi Sahili’nden doğrudan veya dolaylı olarak ham elmas ithal edilmesini yasaklamıştır.³¹⁵ Liberya’ya karşı elmas boykotunun yanı sıra tomruk ve kereste ürünleri boykotu da kararlaştırılmıştır.³¹⁶

2012 yılından itibaren Somali’ye karşı kömür boykotu,³¹⁷ 2017’de Kuzey Kore’ye karşı kömür, demir, altın, titanyum cevheri, vanadyum cevheri, bakır, nikel, gümüş, çinko ve nadir mineraller ile kurşun boykotu kararlaştırılmıştır.³¹⁸

³¹² BM Güvenlik Konseyi, S/RES/2216 (2015), 14 Nisan 2015, par. 14; S/RES/2428 (2018), 13 Temmuz 2018, par. 4.

³¹³ İlgili basın bildirisi için bkz: ECOWAS Leaders Call For Suspension of Legislative Elections in Niger, Want New Transition Authority in Guinea, Press Releases No: 111/2009, 17 October 2009 [Abuja]. Metin için bkz: Stockholm International Peace Research Institute, Arms Embargoes Database, https://www.sipri.org/sites/default/files/2016-03/20091017_ECOWAS_Guinea-arms-embargo.pdf (28.12.2021)

³¹⁴ Güney Rodezya’ya ilişkin kararlar için bkz: Demirel, *BM Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Barışın Korunması*, ss. 122-34.

³¹⁵ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1306 (2000), 5 Temmuz 2000, par. 1; S/RES/1521 (2003), 22 Aralık 2003, par. 6; S/RES/1643 (2005), 15 Aralık 2005, par. 6.

³¹⁶ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1521 (2003), 22 Aralık 2003, par. 10.

³¹⁷ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/2036 (2012), 22 Şubat 2012, par. 22.

³¹⁸ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/2371 (2017), 5 Ağustos 2017, par. 8.

(b). Kapsamlı ve Seçilmiş Ticarî Yaptırımlar

Başta BM Güvenlik Konseyi olmak üzere, uluslararası örgütlerin uygulayabileceği ticari yaptırımlar, içerikleri itibarıyla kapsamlı yaptırımlar ve seçilmiş yaptırımlar olarak ayrılmaktadır.³¹⁹ Kapsamlı yaptırımlar, adından da anlaşılacağı üzere, ihlalcı üyenin tüm hizmetlere ve ürünlere ulaşmasını ticarî sınırlamalarla engellemeyi amaç edinen geniş yaptırım rejimine verilen addır.³²⁰ Bu bağlamda verilen kararların topyekûn bir ambargo ve boykot karakterinde olduğu görülmektedir. BM Güvenlik Konseyi; 1968 yılında Güney Rodezya'ya, 1990'da Irak'a, 1992'de Yugoslavya'ya, 1993'de Bosna'da, 1994'de ise Haiti'de kapsamlı ticarî yaptırımların uygulanmasına karar vermiştir. Sayılan bu kararlar incelendiğinde, üyelerin yaptırıma tâbi “devletten kendi ülkesine tüm ham madde ile ürünlerin ithalini ve ilgili devlete tüm ham madde ile ürünlerin ihracını engelleme” yükümlülüğü altına sokulduğu görülmektedir.³²¹ Bununla beraber, kapsamlı yaptırımların doğası itibarıyla ortaya çıkabilecek muhtemel sakıncaları aşmak için söz konusu yaptırım kararlarına belirli istisnalar eklenmiştir. Başta tıbbî malzemeler ve gıda ürünleri olmak üzere, eğitim ve iletişim için kullanılabilir malzemeler ve araç gereçler, giyim eşyaları ve petrol ile türevleri sivillerin ihtiyaçları ve insancıl ihtiyaçlar gözetilerek istisna tutulmuştur.³²²

Öte yandan, uygulanacak ekonomik yaptırımların tüm ticarî faaliyetleri yasaklamak yerine, belirlenen bazı ürünleri veya hizmetleri konu edinmesi de mümkündür. Seçilmiş ticarî yaptırımlar olarak adlandırılabilir bu tip ticarî yaptırımların en çok uygulanan biçimi, yukarıda ambargo ve boykot başlığında ifade edilen, askerî yaptırımlar olmaktadır.³²³ İlâveten, petrol veya yakıt ambargosu da karşılaşılan örneklerden biridir. 1997 yılında Sierra Leone'ye karşı petrol ve petrol ürünleri ve 2016'da Kuzey Kore'ye karşı uçak, jet ve roket yakıtı ambargoları da seçmeli ticarî yaptırımlar arasında sayılabilir. Yine Kuzey Kore'ye karşı, 2017 yılında, tüm yoğunlaşma (kondansat) ve sıvılaştırılmış

³¹⁹ Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, 2007, ss. 107-19.

³²⁰ BM Genel Kurulu, Report of the Collective Measures Committee, A/1891, s. 10-13, par. 79-98; Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, 2007, s. 107.

³²¹ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 253 (1968), 29 Mayıs 1968, par. 3; Resolution 661 (1990), 6 Ağustos 1990, par. 3; Resolution 757 (1992), 30 Mayıs 1992, par. 4; Resolution 820 (1993), 17 Nisan 1993, par. 12; Resolution, 917 (1994), 6 Mayıs 1994, par. 6-7.

³²² Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, 2007, ss. 108-9.

³²³ Farrall, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, 2007, s. 110.

doğal gaz satışının, tedarikinin ve naklinin yasaklanması da bu kapsamdaki yaptırımlardandır.³²⁴ Nihayet, Güvenlik Konseyi uygulamasında, uyuşturucu üretimini engellemek için Afganistan'a asetik anhidrit ambargosu³²⁵ veya Kuzey Kore'ye lüks mallar ve tekstil ürünleri ambargosu gibi sıra dışı örneklere de rastlanmaktadır.³²⁶

Bölgesel uluslararası örgütlerin farklı ekonomik yetkileri arasında üyeler arasındaki ticarî ilişkilerin durdurulmasının da sayıldığı görülmektedir. Amerikan Devletleri Örgütüne, bu yetkinin, silahlı çatışmaları yatıştırmaya dönük kararları reddeden üyeye karşı diğer yaptırımlarla birlikte ekonomik ilişkileri tamamıyla veya kısmen kesintiye uğratılması şeklinde verildiği görülmektedir.³²⁷ Benzer biçimde Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, Mali'ye karşı, tüm ekonomik ve malî ilişkilerin kesilmesi ve sınırların kapatılması yaptırımını uygulamıştır.³²⁸

(2). Malî yaptırımlar

Uluslararası örgütlerin uygulayabileceği ekonomik yaptırım türlerinin ikincisi, malî (financial) yaptırımlar olmaktadır. Malî yaptırımlar, üyelerin kendi yetki alanlarında bulunan belirli malî işlemleri sınırlandırılması veya hedefteki üyenin mal varlığının dondurulması suretiyle ihlalden vazgeçmesini sağlayacak baskıyı kurmayı amaçlamaktadır.³²⁹

Güvenlik Konseyi 90'lı yılların ortalarına kadar kapsamlı, yani ihlalcı üyenin işlemlerinin tamamını yasaklayan malî yaptırımları benimseyerek muhtelif devletlere karşı uygulamıştır. 2000'li yıllardan itibaren ise, sonraki başlıkta ifade edilen sakıncalar gözetilerek, hedeflenmiş yaptırımlara geçmiş, malî yaptırımlar doğrudan bir devletin tamamı yerine belirlenen kişi ve kuruluşlara yöneltilmiştir. Bu başlıkta uygulamanın ilk biçimi olan genel malî yaptırımlar açıklanacak, sonraki başlıkta ise hedeflenmiş yaptırımlara değinilecektir.

³²⁴ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/2375 (2017), 11 Eylül 2017, par. 13.

³²⁵ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1333 (2000), 19 Aralık 2000, par. 10.

³²⁶ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1718 (2006), 14 Ekim 2006, par. 8/(a)/(iii).

³²⁷ Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance madde 8.

³²⁸ Final Communique, 4th Extraordinary Summit of the Ecowas Authority of Heads of State and Government on the Political Situation in Mali, Accra, Republic of Ghana, 9 Ocak 2022, par. 9.

³²⁹ Müşterek Önlemler Komitesi Raporu, s. 13-14, par 97-101.

Kapsamlı malî yaptırımlarda, üye devletlerin, ülkelerinde bulunan ihlalcı devlete ait fonların kullanılmasını veya nakledilmesini yasaklamasına karar verilirken, ihlalcı üyeyle bağlantılı tüm makam ve kişileri bu kapsamda değerlendirmektedir.³³⁰ Konusu itibarıyla, üyelerin ihlalcı üyeye sağlayacakları kredi veya borçların iptal edilmesi, yapılacak ödemelerin askıya alınması, altın rezervi gibi diğer kaynaklara erişmelerinin engellenmesini de içerebilecek devletlerin sahip olabilecekleri tüm dış varlık ve kazançların kesilmesi bu kapsama girebilecektir.³³¹ Öznesi itibarıyla 1990'daki Irak yaptırımlarında kapsamın genişletildiği, Irak Hükûmeti'nin yanı sıra Irak ve işgal altında tuttuğu Kuveyt'teki her türlü ticarî, sınaî ve kamusal hizmetin tüm fonlarının ve her türlü malî ve ekonomik kaynağının dondurulmasını ve üyelerin gerek kendi vatandaşlarınca gerekse kendi ülkelerinde bulunan kişilerce Irak ve Kuveyt'e herhangi bir fon veya kaynak aktarılmasının engellenmesi öngörülmüştür.³³²

1993 tarihli Libya yaptırımlarında ise, malî yaptırımların kapsamı daha belirgin bir dille çizilmekte, düzenleme daha detaylı biçimde hedefteki devletin tüm malî işlemlerini kapsamaktadır. Bu kapsamda, önceki paragrafta zikredilen önlemlere ek olarak, malî kaynakların arasında mallardan elde edilen her türlü kaynak da sayılmakta, Libya Hükûmeti ve kamusal otoritelerinin doğrudan veya dolaylı biçimde sahip olduğu veya kontrol ettikleri tüm kaynaklar belirtilmektedir.³³³ İlâveten, hükûmet ve kamu kurumlarının yanı sıra bunlarca kurulan, sahip olunan veya kontrol edilen her türlü teşekkül ve tüm bu sayılan kurumlar adına hareket ettiği tespit edilen her türlü kişi bu kapsama dâhil edilmektedir.³³⁴

Kapsamlı ticarî yaptırımlarda olduğu gibi, genel malî yaptırımlarda da, belirli istisnalar öngörülmüştür. Çoğunlukla tıbbî, insancıl ve eğitim ihtiyaçlarının ve gıda gereksiniminin karşılanmaya çalışıldığı bu istisnalar, aynı zamanda ticarî yaptırımlara tâbi olmayan ürün ve hizmetlerin tedarikine de olanak vermektedir.³³⁵

³³⁰ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 409 (1977), 27 Mayıs 1977, par. 1.

³³¹ Müşterek Önlemler Komitesi Raporu, s. 13, par. 97.

³³² BM Güvenlik Konseyi, Resolution 661 (1990), 6 Ağustos 1990, par. 4.

³³³ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 883 (1993), 11 Kasım 1993, par. 3.

³³⁴ *Ibid.*

³³⁵ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 253 (1968), 29 Mayıs 1968, par. 4; Resolution 661 (1990), 6 Ağustos 1990, par. 4; Farral, s. 121.

(3). *Hedeflenmiş Ekonomik Yaptırımlar*

Gerek malî yaptırımlar gerekse kapsamlı ticarî yaptırımlara ilişkin uygulama, pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Kurulmaya çalışılan istisnalar düzeneği öngörül-
düğü gibi sorunları çözememiş; başta Irak, Yugoslavya ve Haiti yaptırım rejimleri olmak
üzere 2000’li yıllara kadar kararlaştırılan ekonomik yaptırımların neredeyse tamamında,
farklı şiddetlerde de olsa, ölçülülük ve gereklilik mukayesesi etkili biçimde tesis edile-
memiş, hedef devletin sivil halkıyla gerçek muhataplar arasında gerekli ayırım gözetile-
memiş ve uygun gözden geçirme düzeneklerinin inşası eksik kalmıştır.³³⁶ Öyle ki, yaptırı-
m rejimleriyle ortaya çıkan insancıl krizlere bağlı olarak yaşanan can kayıpları kitle
imha silahlarıyla kıyaslanarak, ölçsüzlük ve etkililik problemlerinin vahametini göster-
mek adına “kitle imha yaptırımları” olarak adlandırılmışlardır.³³⁷ Kapsamlı yaptırımların
ortaya çıkardığı sorunları ve etkililik eksikliğini BM Genel Sekreteri Kofi Annan şu cüm-
lelerle ifade etmiştir:

“Kararlı ve kapsamlı ekonomik yaptırımlar, otoriter rejimlere yöneltildiğinde farklı
bir sorun ortaya çıkmıştır. Yaptırımları tetikleyen davranışları sergileyen siyasî elit-
ler yerine genelde halklar acı çekmiştir. Gerçekten de, iktidarı elinde tutanlar, kara-
borsa faaliyetlerini kontrol ederek bundan kâr sağlayabilme kapasiteleriyle ve ülke
içindeki siyasî muhalefet kaynaklarını ortadan kaldırma bahanesi yaparak istismar
edebilmeleriyle yaptırımlardan sıkça faydalanmıştır.”³³⁸

Kapsamlı yaptırımların insancıl etkilerine dair ortaya çıkan endişeler, Güvenlik
Konseyinin müdahalesini gerektiren politikalardan doğrudan sorumlu olan siyasîlerin ve
çatışan tarafların hedeflendiği yeni bir yaptırım rejimine geçişle sonuçlanmıştır.³³⁹ Yap-
tırıma sebep olan icraata karar veren yöneticilerle halkın geri kalanı arasında herhangi bir

³³⁶ İfade edilen sorunların BM bünyesinde kısmen de olsa resmen ikrar edildiği bir örnek için bkz: BM Genel Sekreterliği, Supplement to an Agenda for Peace: Position Paper of the Secretary-General on the Occasion of the 50th Anniversary of the United Nations, A/50/60-S/1995/1, 3 Ocak 1995, par. 70-72; Reisman, Stevick, “The Applicability of International Law Standards to United Nations Economic Sanctions Programmes”, ss. 101-7, 112-24, 128-31.

³³⁷ John Mueller, Karl Mueller, “Sanctions of Mass Destruction”, *Foreign Affairs*, C. 78, S. 3 (1999), ss. 43-53.

³³⁸ BM Genel Kurulu, Report of the Secretary General, We the peoples: the role of the United Nations in the twenty-first century, A/54/2000, 27 Mart 2000, s. 36, par. 231.

³³⁹ Report of the Secretary-General’s High-level Panel on Threats, Challenges and Change, A more secure world: our shared responsibility, A/59/565, 2 Aralık 2004, par. 80.

ayrım gözetmeyen kapsamlı ekonomik yaptırımların yerine, sivillere zarar vermeden belirli kişi ve gruplar üzerinde baskı kurmayı amaçlayan hedeflenmiş (targeted) veya akıllı (smart) yaptırımlar olarak adlandırılan seçmeli yaptırımlar uygulanmaktadır.³⁴⁰

Yaptırımların “bireyselleştirilmesi” olarak da anılan bu yöntem uyarınca, yaptırıma tâbi kılınan devlet nüfusunun geneli üzerinde ölçsüz olumsuz etki oluşturan kapsamlı yaptırımların yerine, tercih edilen yeni yöntem uyarınca sadece “listelenmiş” kişiler veya gruplar mal varlığını dondurma veya seyahat yasağı gibi önlemlere muhatap olmaktadır.³⁴¹ Hedeflenmiş yaptırımlar, insancıl sonuçları asgariye indirerek, liderler ve siyasî elitler üzerinde baskı kurmada, alternatiflerine nazaran hem daha az maliyetli olmakta hem de özel durumlar için biçimlendirilme imkânını taşımaktadırlar.³⁴² Ekonomik yaptırımlar açısından bakıldığında, hedeflenmiş yaptırımlar, ulusal bankalar başta olmak üzere özel bankaların, finans şirketlerinin ve yatırımcıların uluslararası piyasalara erişiminin kısıtlanmasıyla, Güvenlik Konseyinin engellemeye çalıştığı davranışı besleyen parasal kaynakların kullanılmasını sonlandırma gayesindedir.³⁴³

Teknik olarak uluslararası örgütler ancak bir hukuk ihlaline istinaden yaptırım uygulayabileceği için, herhangi bir devletin ihlaline dayanmayan fakat BM Güvenlik Konseyinin uluslararası barış ve güvenliği tesis etme görevi kapsamında aldığı önlemler, hedeflenmiş yaptırım değil, hedeflenmiş önlemler olacaktır. Fakat bu tip önlemler doğrudan bir devleti hedef almamakla birlikte, üye devletlere belirlenen kişi veya kurumlara karşı *ulusal yaptırımlar* öngörme sorumluluğu yüklemektedir.³⁴⁴ Yani devletlere yaptırım uygulama yükümlülüğü getirmekle beraber, olağan durumlarda sahip olmayabilecekleri bir

³⁴⁰ Ece Göztepe, “Hukuk Devleti İlkesinin Ulusal ve Ulusüstü Boyutta Korunması ile İlgili Sorunlar – ‘Yasin El Kadı’ Örneği”, *Mümtaz Soysal’a Armağan*, ed. Cem Eroğul, İlder Ertuğrul, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2009, ss. 313-14; Ülkü Halatçı Ulusoy, *Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Kapsamında Birleşmiş Milletler Akıllı Yaptırımları*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2014, s. 49; Altın Coşkun, *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Akıllı Yaptırım Kararları ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi*, s. 51.

³⁴¹ Larissa van den Herik, “The Individualization and Formalization of UN Sanctions”, *Research Handbook on UN Sanctions and International Law*, ed. Larissa van den Herik, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, ss. 5-7.

³⁴² Report of the Secretary-General’s High-level Panel on Threats, Challenges and Change, A/59/565, 2 Aralık 2004, par. 179.

³⁴³ George A. Lopez, “Sanctions”, *The Oxford Handbook on the United Nations*, Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 448.

³⁴⁴ Akkutay, “Birleşmiş Milletler Andlaşması Çerçevesinde...”, ss. 423-24.

yaptırım uygulama yetkisi de tanınmaktadır. Son tahlilde, bu önlemlerin dar anlamda yaptırım niteliği taşıması, bir yükümlülüğün olmadığı anlamına gelmemekte, örgüt kural-ları çerçevesinde devletleri bağlamaktadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, hedeflenmiş yaptırımlara devletler değil, bireyler veya geniş anlamda devlet dışı aktörler muhatap olmaktadır. Bu nedenle, doğrudan devletlere uygulanmayan yaptırımları, hedeflenen kişilerin devletle bağı olup olmamasına göre ayırarak incelemek gerekecektir.³⁴⁵ İlk olarak, hedeflenen kişiler, devlet görevlisi veya devletle bağı olan kişi veya kurumlar olabilir. Devlet görevli-lerini veya devletle bağı bulunan kişileri belirlemek için en uygun yöntemlerden biri ise, yukarıda defalarca atıf yapılan Sorumluluk Maddeleri'nin bir davranışın devlete isnat edilmesini düzenleyen ikinci bölümünün dikkate alınmasıdır. Sorumluluk Maddeleri'nin isnat hükümleri,³⁴⁶ devletin sorumluluğunu gerektirecek durumları öngördüğü için hukuk ihlalini tespit etmek amacıyla kullanılmaya elverişli bir çerçeve sunmaktadır.³⁴⁷ Zira devletin sorumluluğu, salt bir başka devlete karşı bir sorumluluğu değil, uluslararası ör-gütlere karşı sorumluluğu da içermektedir.³⁴⁸ Zikredilen bölüm uyarınca, doğrudan devlet görevlilerinin (madde 4) yanı sıra, kamu gücü yetkilerini kullananlar (madde 5) ve dev-letin yönlendirmesi veya denetimiyle hareket edenler de (madde 8) devlete isnat edilebi-lecek davranışları gerçekleştirebilmektedirler. Devlete isnat edilebilecek bir davranışta bulunan kişilerin hedeflendiği yaptırımlarda, aslında devletin sorumluluğu gereği bu kişi veya kurumların hedeflenmesi söz konusudur. O halde, esasen burada, yine devletler yap-tırıma tâbi olmaktadır fakat bu ilişki diğer yaptırımlar gibi doğrudan olmamaktadır.

BM Güvenlik Konseyi, özellikle 2000'li yıllardan itibaren hedeflenmiş ekonomik yaptırımlara sıkça müracaat etmiştir. Yaptırım kararları kapsamında belirlenen kişi veya grupların ya ilgili devletin veya topluluğun siyasî elitleri³⁴⁹ ya da terörizmle bağlantısı tespit edilen kişiler olduğu görülmektedir. İlk grubu hedef alan önlemlerde ihlale kaynaklık eden kişilere doğrudan etki etmek amaçlanırken halkın mağdur olmasının da önüne

³⁴⁵ White, "Sanctions against Non-State Actors", ss. 130-31.

³⁴⁶ Elif Uzun, *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*, 3. b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021, ss. 77-110.

³⁴⁷ White, "Sanctions against Non-State Actors", ss. 130-31.

³⁴⁸ UAD, *Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1949, s. 183.

³⁴⁹ Halatçı Ulusoy, *Terörizmin Finansmanının Önlenmesi...*, s. 56.

geçilmeye çalışılmaktadır. Öte yandan, yaptırımların muhatapları itibarıyla daraltılmış olması, bu önlemlerin hukukî sorunlardan arı olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, hedeflenmiş yaptırımlarla beraber adil yargılanma, etkili başvuru, seyahat özgürlüğü ve mülkiyet hakkı ihlalleri gibi farklı insan hakları sorunları ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak devam eden bir reform ve tartışma süreci vücut bulmuştur.³⁵⁰

Devlet görevlisi veya devletle bağı olanların hedeflendiği ekonomik yaptırımların yakın tarihli örneklerinden biri olarak, İran yaptırımları incelenebilir. Güvenlik Konseyince veya kurduğu ilgili komitece belirlenen, İran'ın hassas nükleer faaliyetlerinde veya nükleer silah taşıma sistemlerinin geliştirilmesinde doğrudan veya dolaylı olarak görev alan veya katkı sunan kişi veya kurumların, her türlü mal varlığına ve ekonomik kaynağına ulaşmalarının veya bunları kullanmalarının engellenmesi kararlaştırılmıştır.³⁵¹ Aynı kararda, İran'ın nükleer faaliyetlerinde görev alan farklı kurum ve kuruluşların başkanları, yöneticileri ve danışmanları yanı sıra, İran Atom Enerjisi Kurumu gibi doğrudan belirli kurumların da yaptırım rejimine dâhil edildiği görülmektedir.³⁵²

Kuzey Kore için de benzer bir listenin oluşturulduğu görülmektedir. Kuzey Kore'nin nükleer ve kitle imha silah programlarının yanı sıra, balistik füze geliştirme programlarına da doğrudan veya dolaylı olarak katkı sunan kurum ve kuruluşlar hedeflenmiş yaptırımlara tâbi kılınmıştır.³⁵³ Üye devletlerin kendi ulusal prosedürlerini işleterek bu kişi ve kurumların fonlarını, malî ve ekonomik kaynaklarını dondurmaları kararlaştırılmıştır.

Bölgesel uluslararası örgütlerin de hedeflenmiş yaptırımlara müracaat ettikleri görülmektedir. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, 2021 yılında hem Mali hem de Gine'de gerçekleşen askerî darbeler üzerine, sorumlu kişilere ve aile üyelerine seyahat yasağı ve mal varlığını dondurma yaptırımını uygulanmasına karar vermiştir.³⁵⁴

³⁵⁰ Altner Coşkun, *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi...*, ss. 68-76; Ceren Karagözoğlu, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Bireye Yönelik Ekonomik Yaptırım Kararları ve İnsan Hakları İlişkisi", *Public and Private International Law Bulletin*, C. 39, S. 1 (2019), ss. 247-66.

³⁵¹ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1737 (2006), 27 Aralık 2006, par. 12.

³⁵² *Ibid*, Annex.

³⁵³ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1718 (2006), 14 Ekim 2006, par. 8(d).

³⁵⁴ Comminuque of Extraordinary Session of the ECOWAS Authority of Heads of State and Government, Accra, Republic of Ghana 16 September 2021, par. 9, 15.

Hedeflenmiş yaptırımların kişi yönünden tezahüründe ikinci ihtimal ise, bir devletle bağı bulunmayan devlet dışı birimlerin veya kişilerin uluslararası bireysel sorumlulukları bağlamında hedeflenmeleridir. Başta uluslararası ceza hukuku olmak üzere, bireylerin belirli eylemlerinden dolayı uluslararası sorumluluğa tâbi oldukları günümüzde kabul görmektedir. Eğer devlet dışı aktörler, gerçekleştirdikleri ihlallerden dolayı, bu sorumluluğun hayata geçirilmesi bağlamında önlemlere tâbi kılınıyorlarsa yine teknik olarak yaptırım tanımına uygun bir faaliyet söz konusu olacaktır. Fakat hatırlanacağı üzere, Güvenlik Konseyi direkt hukuk ihlallerine karşı değil uluslararası barışı bozan eylemlere karşı yetkilidir. Bu aşamada da yine yukarıda yapılan değerlendirmeye atıf yaparak³⁵⁵ Konseyin yetkisine bağlı olarak uygulamada üstlendiği rol ve BM Andlaşması'yla muhataplara yüklenen barışı bozmama biçimindeki görev dikkate alınmalıdır. Zira Konseyin uluslararası barışın bozulduğu şeklindeki bir tespiti, aynı zamanda, ilgili eylemlerden kaçınma ve verilen karara riayet etme yükümlülüğü de getirmektedir. Keza uluslararası barışı tehdit ederek Konseyin yetki alanına dâhil olan pek çok durum, aynı zamanda, ciddi insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku ihlallerinin yaşandığı örnekler olmaktadır.³⁵⁶ Bir diğer husus ise, ortaya çıkan bu yeni durumun, yani devlet dışında kalan aktörlerin yaptırıma muhatap olmalarıyla onlara yüklenen sorumluluk alanının genişlediği ihtimalini içermektedir.³⁵⁷ Başta bireyler olmak üzere, yaptırımın yeni öznelerinin uluslararası barışı bozmama yükümlülüğüne sahip oldukları, artan örnekler ve Güvenlik Konseyi kararlarında kullanılan dil uyarınca iddia edilebilecek düzeydedir.

Örneğin, Güvenlik Konseyi, 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'yle birlikte 22 kişinin ölümü ve onlarca kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan terörist saldırıları soruşturmakla görevlendirilen komisyonun raporunu da dikkate alarak, komisyon veya Lübnan Hükûmetince saldırının planlanması, organizasyonu veya gerçekleştirilmesinde

³⁵⁵ Bkz. *supra*, s. 121.

³⁵⁶ İfade edilen durumun tezahür ettiği farklı örnekleri UCM'nin yargı yetkisiyle Konseyin yetkisi arasındaki ilişkiyi göstererek inceleyen bir çalışma için bkz: Marina Mancini, "UN Sanctions Targeting Individuals and ICC Proceedings: How to Achieve a Mutually Reinforcing Interaction", *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law*, ed. Natalino Ronzitti, Leiden: Brill Nijhoff, 2016, ss. 228-45.

³⁵⁷ Pellet, Miron, "Sanctions", par. 21-22.

rolü olduğu belirlenen kişilerin seyahat yasağı ve her tŸrlŸ malŸ kaynaklarının dondurulması önlemlerine tŸbi olduğuna karar vermiştir.³⁵⁸ Bu kararda, BM Ÿyesi herhangi bir devletin BM kurallarını ihlali veya bu nedenle hedef alınması söz konusu değildir.

Keza IşİD terrŸne karşı alınan önlemler de bu kapsama girmektedir. İlgili GŸvenlik Konseyi kararlarında ngrŸlen IşİD ile bağı bulunan tŸm kişi ve grupların malŸ ve ekonomik kaynakları Ÿzerinde işlem yapabilmelerinin engellenmesi ve Ÿye devlet vatandaşlarının da bu kişi veya gruplarla işlem yapabilmesinin engellenmesi önlemleri,³⁵⁹ herhangi bir Ÿye devletin ihlalinden kaynaklanan yaptırımlar olmamaktadır. Burada, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçları gibi farklı eylemlerle, terörizm faaliyetinde bulunan kişiler, uluslararası barışı bozduklarından bahisle yaptırıma tŸbi kılınmaktadır.

(4). Ulaşım ve İletişim Yaptırımları

İncelemeye konu son yaptırım tŸrŸ ise ulaşım ve iletişim yaptırımlarıdır. Gerekli grŸldŸğŸnde ve şartların elverişliliği halinde, uluslararası rgŸtler bir zorlama aracı olarak hedef devletin ulaşım ve iletişim olanaklarını sınırlama veya durdurma yoluna başvurabilirler.

BM GŸvenlik Konseyi yaptırım rejimleri incelendiğinde, ulaşım yaptırımlarının farklı içeriklere sahip olduğu grŸlmektedir. Ulaşım yaptırımları; havacılık yaptırımları, taşıma yaptırımları ve seyahat yasakları şeklinde sınıflandırılabilir. *Havacılık yaptırımları*, hedefteki devletin Ÿlkesinden veya Ÿlkesine yapılacak uçuşların yasaklanmasını içerirken, aynı zamanda ilgili ulusal havayolu şirketlerini de hedef almaktadır. rnek olarak incelenebilecek Sudan yaptırımlarında, Sudan HŸkŸmeti'nce kontrol edilen, Sudan'da tescil edilmiş veya Sudan Havayolları tarafından sahip olunan, kiralanın veya işletilen her hava aracının Ÿye devletlerin Ÿlkesinden havalanmaları, Ÿlkesine iniş yapmaları veya Ÿlkesi Ÿzerinden uçmaları yasaklanmıştır.³⁶⁰ Benzer yasaklar, Haiti ve Irak yaptırımlarında da ngrŸlmŸřtŸr.³⁶¹

³⁵⁸ BM GŸvenlik Konseyi, S/RES/1636 (2005), 31 Ekim 2005, par. 3 (a).

³⁵⁹ BM GŸvenlik Konseyi, S/RES/2199 (2015), 12 şubat 2015, par. 3-6; S/RES/2253 (2015), 17 Aralık 2015, par. 2.

³⁶⁰ BM GŸvenlik Konseyi, S/RES/1070 (1996), 16 Ağustos 1996, par. 3.

³⁶¹ BM GŸvenlik Konseyi, S/RES/917 (1994), 6 Mayıs 1994, par. 2; Resolution 670 (1990), 25 EylŸl 1990, par. 3.

Taşıma veya nakliye yaptırımları ise, belirli durumlarda, yürürlükteki ambargo veya boykot rejimlerini tahkim etmek için özel olarak zikredilen önlemleri kapsamaktadır. Başta deniz ve hava taşımacılığı olmak üzere, demir ve karayolları üzerinden yapılacak nakliyenin engellenmesi, ticarî yaptırımların hem işlerliğini tesis etmek hem de etkililiğini artırmak adına kullanılmaktadır.³⁶² Nitekim Güney Rodezya yaptırımlarında, üye devletler, bu devlete giden veya buradan gelen tüm taşıma yollarını derhal kesmekle yükümlendirilmişlerdir.³⁶³ Taşıma yaptırımlarının katı ve etraflıca uygulandığı yakın tarihli örneklerin başında, Kuzey Kore yaptırımları gelmektedir. Üye devletlerin hava ve deniz limanları ile serbest ticaret bölgelerinde bulunan veya buralardan geçerek Kuzey Kore'ye varacak veya oradan gelecek kargoları denetlemelerine ilaveten, Kuzey Kore veya vatandaşlarınca veya bunlar adına hareket eden kişi ve kurumlarca aracılık yapılan kargoların da denetlenmesi kararlaştırılmıştır.³⁶⁴ İran yaptırımlarında ise üye devletlerin hava ve deniz limanlarında, İran'a giden veya İran'dan gelen veya İran'ın sahip olduğu ve işlettiği hava ve deniz taşımacılığı yapan şirketlere ait kargoların makul şüphe bulunması halinde denetlenmesi öngörülmüştür.³⁶⁵

Afrika Birliği Kurucu Andlaşması, örgüte, kararlarına riayet etmeyen veya örgüt politikasına aykırı davranan üyeye karşı diğer üyelerle olan ulaşım ve iletişimin engellenmesi yetkisi vermektedir.³⁶⁶ Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, 2021 yılında gerçekleşen askerî darbe sonrası demokrasiye yeniden geçiş takvimine uymayan Mali'ye karşı, üye devletlerin tüm hava ve kara sınırlarını kapatması kararı almıştır.³⁶⁷

Nihayet *seyahat yasakları* ise bir *hedeflenmiş yaptırım türü* olarak sıkça müracaat edilen önlemler arasındadır. Tıpkı hedeflenmiş ekonomik yaptırımlar gibi, seyahat yasakları da, belirlenen kişi veya grupları konu edinmekte ve bu kişilerin uluslararası dolaşım- larını sınırlayarak veya engelleyerek ihlale karşı bir tepki ortaya koymaktadır.³⁶⁸ Güven-

³⁶² Müşterek Önlemler Komitesi Raporu, s. 14, par. 103-107.

³⁶³ BM Güvenlik Konseyi, Resolution 277 (1970), 18 Mart 1970, par. 9(b).

³⁶⁴ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/2270 (2016), 2 Mart 2016, par. 18.

³⁶⁵ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1803 (2008), 3 Mart 2008, par. 11.

³⁶⁶ Afrika Birliği Kurucu Andlaşması madde 23.

³⁶⁷ Final Communique, 4th Extraordinary Summit of the Ecowas Authority of Heads of State and Government on the Political Situation in Mali, Accra, Republic of Ghana, 9 Ocak 2022, par. 9.

³⁶⁸ Halatçı Ulusoy, *Terörizmin Finansmanının Önlenmesi...*, s.59; Altınar Coşkun, *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi...*, ss. 54-59.

lik Konseyince hedeflenmiş yaptırımların kullanılmaya başlandığı yıllardan itibaren neredeyse tüm yaptırım rejimlerinde seyahat yasakları da öngörülmektedir.³⁶⁹ Bu yasaklar da, tıpkı hedeflenmiş ekonomik yaptırımlar gibi, her durumda dar anlamda yaptırım niteliği taşımayabilmektedir. BM Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği muhafaza görevi kapsamında, hukuka aykırılığa cevaben ortaya çıkmaya bile seyahat yasakları öngörebilmektedir. Bu yasaklar, detaylı teknik incelemeyi de gerekli kıldığı için, ölçütleri tayin ettikten sonra hangi kişilerin yasaklara tâbi olacağını belirleme görevi, kurulan yaptırım komitelerine devredilmektedir.

Seyahat yasaklarının açık biçimde bir yaptırım şeklinde ortaya çıktığı örneklerle, hükümet yetkililerinin veya devletlerin diplomatik personelinin hedef alınması durumunda rastlanılmaktadır. Sudan yaptırımlarında, Güvenlik Konseyi, üye devletlerin Sudan diplomatik ve konsolosluk temsilcilerinin ülkelerindeki seyahatlerini sınırlamalarını kararlaştırmanın yanında, Sudan hükümet üyeleri ve temsilcileri veya Sudan askerlerinin üye devlet ülkesine girişleri veya ülkesinden geçişleri de yasaklanmıştır.³⁷⁰ Bu önlemler Libya, Sierra Leone ve Liberya yaptırım rejimlerinde de kendine yer bulmuştur.³⁷¹

Son olarak, BM Andlaşması'nda da kendine yer bulan iletişim yaptırımlarından bahsedilebilir. Andlaşmanın 41. maddesinde Konseyin kullanabileceği yetkilerden biri olarak sayılan bu yaptırımlar, hedefteki üyenin uluslararası iletişimden yoksun kalmasını sağlayarak üzerinde bir baskı kurmayı öngörmekle beraber, henüz uygulanmamıştır. Yine Amerikan Devletleri Örgütü de bu yetkilerle donatılmıştır. Yetkili organca alınacak silahlı çatışmaların yatıştırılmasına dair önlemleri reddeden tarafla üye devletlerin hava, deniz ve demiryolu ulaşımının askıya alınması ve posta, telefon, telgraf, telsiz telefon ve telsiz telgraf ilişkilerinin de durulması mümkündür.³⁷²

³⁶⁹ Söz konusu önlemlerin kronolojik bir listesini içeren ve tarihsel gelişimini özetleyen IŞİD ve El-Kaide Yaptırım Komitesi 2021 raporu için bkz: BM Güvenlik Konseyi, Report of the Security Council Committee pursuant to resolutions 1267 (1999), 1989 (2011) and 2253 (2015) concerning Islamic State in Iraq and the Levant (Da'esh), Al-Qaida and associated individuals, groups, undertakings and entities, S/2021/1041, 31 Aralık 2021.

³⁷⁰ BM Güvenlik Konseyi, S/RES/1054 (1996), 26 Nisan 1996, par. 3.

³⁷¹ Libya için bkz: BM Güvenlik Konseyi, Resolution 748 (1992), 31 Mart 1992, par. 6; Sierra Leone için bkz: S/RES/1171, 5 Temmuz 1998, par. 5; Liberya için bkz: S/RES/1343 (2001), 7 Mart 2001, par. 7(a).

³⁷² Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance madde 7-8.

2. Çok Taraflı Karşı Önlemler

Uluslararası hukukun icrası için kullanılan çok taraflı yöntemlerin ikinci türü, çok taraflı karşı önlemlerdir. Önceki yöntemlerle kıyaslandığında gerek kuram gerekse uygulama itibarıyla pek çok belirsizliği ihtiva eden bu yöntemin önce hangi gerekçelerle savunulduğu ve uygulandığı incelenecektir.

Tarihsel olarak, uluslararası hukukun etkililiğini ilgilendiren eleştiriye açık yönlerinden biri, hukuk ihlallerine karşı verilecek tepkilerin özü itibarıyla mağdur devletin imkânlarıyla sınırlı olması, yani yatay ilişkilere özgü karakterin baskın gelmesidir.³⁷³ Birleşmiş Milletlerin kuruluşundan sonra, en azından uluslararası barış ve güvenlik bakımından bu durumun değişeceği, Güvenlik Konseyine verilen yetkilerle ihlallere karşı mağdurun adaletinin ötesine geçilerek yaptırımlarla güçlendirilmiş bir düzen kurulacağı düşünülmüştür.³⁷⁴ Bu düşüncenin kaynağında, BM Andlaşması 25. maddeyle Güvenlik Konseyi kararlarına tanınan hukukî güç yatmaktadır. Buna göre, Konseyin uluslararası barışı ve güvenliği kurmak ve sürdürmek üzere aldığı kararlar, üye devletler için bağlayıcı olacaktır. Fakat bu düşünce, Soğuk Savaş dönemi uygulamasının gösterdiği üzere, siyasî iklimin sürekli Güvenlik Konseyinin yapısından faydalanmasından dolayı, tatmin edici biçimde gerçekleşmekten uzak kalmıştır. Güvenlik Konseyi, daimi üyelere tanınan veto yetkisi nedeniyle, sıkça, ya hiç görevini yerine getirememiş ya da etkili olmaktan uzak girişimlerde bulunmakla yetinmiştir.³⁷⁵ Buna rağmen, gerek buyruk kurallarının (*jus cogens*) gerekse *erga omnes (partes)* yükümlülüklerin açık biçimde kabul görmesi ve bunların ağır ihlallerinden doğrudan etkilenmeyen devletlerin birlikte ortaya koydukları tutum, BM yaptırımlarına ilaveten veya yaptırımsızlığın ikamesi olarak, ağır hukuk ihlallerine tepkilerin kurumsal yapıya ihtiyaç duymaksızın mümkün olduğunu göstermiştir.³⁷⁶

³⁷³ Kunz, "Sanctions in International Law", s. 325.

³⁷⁴ *Ibid*, ss. 326-27.

³⁷⁵ Günümüzde de devam eden bu durumun yarattığı olumsuzlukları aşmak için gösterilen son çaba, BM Genel Kurulunun daimi üyelere biri tarafından veto yetkisinin kullanılması halinde 10 iş günü içinde konuyu görüşmek üzere toplanmaya karar vermesi ve Güvenlik Konseyini vetonun kullanılmasına dair özel bir rapor sunmaya davet etmesi olmuştur. (BM Genel Kurulu, Standing mandate for a General Assembly debate when a veto is cast in the Security Council, A/RES/76/262, 28 Nisan 2022.

³⁷⁶ Linos-Alexandre Sicilianos, "Countermeasures in Response to Grave Violations of Obligations Owed to the International Community", *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, s. 1143.

Buyruk kuralları, VAHS madde 53'te "bir bütün olarak devletlerin milletlerarası toplumunun, kendisinden hiçbir surette sapmaya müsaade edilmeyen ve ancak aynı nitelikte olan daha sonraki milletlerarası genel hukuk normlarıyla değiştirilebilecek olan normlar olarak kabul ettiği ve tanıdığı normlar" olarak tanımlanmıştır. Öncelikle hangi normların ihlalinin bu kategoriye dâhil olduğu, yani buyruk kurallarının neler olduğu konusuna bakıldığında, kesin ve tahdidi bir liste yapmak mümkün olmamakla beraber; işkencenin, insanlığa karşı suçların, apartheid ve ırk ayrımcılığının, köleciliğin, soykırımın ve saldırgan güç kullanımının yasak olması, kendi kaderini tayin hakkı ile uluslararası insancıl hukukun temel kurallarının bu kapsamda zikredildiği görülmektedir.³⁷⁷ Evrensel uygulanabilirliği haiz olan ve diğer uluslararası hukuk kurallarından hiyerarşik olarak üstün bulunan buyruk kuralları, uluslararası toplumun temel değerlerini yansıtmakta ve korumaktadır.³⁷⁸

Erga omnes yükümlülükler ise, UAD'nin yaptığı tanım üzere, bir bütün olarak uluslararası toplumun tamamına dönük olan, doğası gereği tüm devletleri ilgilendiren ve öneminden dolayı korunmasında tüm devletlerin hukukî çıkarı olduğu kabul edilen yükümlülüklerdir.³⁷⁹ UAD tarafından ima edildiği³⁸⁰ ve UHK tarafından belirtildiği üzere, üzerinde mutabakat bulunan konu tüm buyruk kurallarının *erga omnes* yükümlülüklere vücut verdiği, fakat her *erga omnes* yükümlülük bir buyruk kuralına ilişkin olmak zorunda değildir.³⁸¹ Yapılan tanımlar, genel anlamıyla, çok taraflı karşı önlemlerin korumayı amaç edindiği kuralların komüniteryen normlar olduğunu ve önlemlerin bu tip ihlallere özgülendiğini göstermektedir.³⁸²

³⁷⁷ BM Genel Kurulu, Fourth report on peremptory norms of general international law (jus cogens) by Dire Tladi, Special Rapporteur, 31 Ocak 2019, A/CN.4/727, Draft conclusion 24 [Non-exhaustive list of peremptory norms of general international law (jus cogens)].

³⁷⁸ UHK tarafından 2015 yılında çalışma programına dahil edilen buyruk kuralları konusunda 2022 yılı itibarıyla raportör tarafından beşinci rapor sunulmuştur. (BM Genel Kurulu, Fifth report on peremptory norms of general international law (jus cogens) by Dire Tladi, Special Rapporteur, A/CN.4/747, 24 Ocak 2022, s. 77, Draft conclusion 3).

³⁷⁹ UAD, *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited*, Judgement, ICJ Reports 1970, s. 32.

³⁸⁰ *Ibid*, s. 32.

³⁸¹ BM Genel Kurulu, Report of the International Law Commission, A/53/10, par. 279; Report of the Study Group of the International Law Commission Finalized by Martti Koskenniemi, A/CN.4/L.682, 13 Nisan 2006, par. 404.

³⁸² Crawford, *State Responsibility*, ss. 362-89.

Her iki kavram, aslında, uluslararası kamu düzeni fikrini beslemek üzere kullanılmakta ve böylece belirli ortak değerleri benimseyerek bu değerleri savunmak adına birlikte tepki vermeyi görev edinmiş sjelerden müteşekkil bir uluslararası toplum düşüncesi tasavvur edilmektedir.³⁸³ Zikredilen bu kuralların ve yükümlülüklerin ağır ihlalinde, Güvenlik Konseyinin kendisinden beklenen etkinliği gösteremediği hallerde, devletlerin kendileri doğrudan bir zarara uğramasa veya mağdur olmasa bile karşı önlemler yoluyla bir tepki ortaya koyma yetkilerinin bulunduğu düşüncesi, çok taraflı karşı önlemlerle somutlamaktadır.

Çalışmanın bu başlığının konusu olan tepkilere öğretide farklı isimler verilmektedir. Mtrek karşı önlemler (collective countermeasures),³⁸⁴ dayanışma önlemleri (solidarity measures),³⁸⁵ kamu menfaati için karşı önlemler (countermeasures of general interest)³⁸⁶ ve üçüncü taraf karşı önlemleri (third-party countermeasures)³⁸⁷ bunların arasında en çok kullanılanlar olarak sayılabilir. İfade edilen karşı önlemleri nitelemek için kullanılan mtrek sıfatının iki veçhesi bulunmaktadır. İlk olarak karşı önlemlere başvuran devlet sayısının birden fazla olduğunu ifade edebilmektedir. Bir mağdurun uğramış olduğu ihlale karşı diğer devletlerin belirli şartlar altında dayanışma göstermesi mümkündür. Bu durum mtrek karşı önlemlerin niceliksel yönüdür. İkinici olaraksa, mtrek sıfatı, ihlal edilen hukukî yükümlülüğün birden fazla devleti ilgilendiren ortak veya çok taraflı bir yükümlülük olması durumunda, ilgisi bulunan üçüncü devlet veya devletlerin, söz konusu hukuka aykırılığa cevaben kamusal menfaatleri gözeterek aldıkları karşı önlemleri ifade etmektedir.³⁸⁸ O halde, birden fazla devletin yanında, kimi durumlarda tek bir devletin de alacağı önlemler mtrek karşı önlemler olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda yapılacak ayırımada, devletlerin bireysel olarak veya doğrudan zarar görmese bile

³⁸³ Elena Katselli Proukaki, *The Problem of Enforcement in International Law: Countermeasures, the Non-Injured State and the Idea of International Community*, Londra: Routledge, 2010, ss. 54-67.

³⁸⁴ Crawford, *State Responsibility*, s. 703.

³⁸⁵ Martti Koskenniemi, "Solidarity Measures: State Responsibility as a New International Order?", *British Yearbook of International Law*, C. 72, S. 1 (2002), ss. 337-56.

³⁸⁶ Denis Alland, "Countermeasures of General Interest", *European Journal of International Law*, C. 13 (2002), s. 1222.

³⁸⁷ Martin Dawidowicz, *Third-Party Countermeasures in International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

³⁸⁸ Crawford, *State Responsibility*, s. 703.

dolaylı olarak zarar görmesinde bahsedebilmek mümkündür.³⁸⁹ Burada *erga omnes* yükümlülüklerin yanında çok taraflı bir andlaşmayla vücut bulan *erga omne partes* yani sözleşme taraflarının hepsine dönük bir yükümlülüğün ihlali durumu da söz konusu olabilir.³⁹⁰ İkinci durumda ise, müşterek karşı önlemlerin niteliği ön plandadır. Mevcut başlığın konusunu oluşturan önlemler müşterek karşı önlemlerin niteliksel yönüne ilişkindir. Nitekim söz konusu durumun yani önlemlerin niceliksel ve niteliksel yönlerinin incelemede bir karmaşaya yol açmaması ve spesifik olarak BM müşterek (güvenlik) önlemlerinden açıkça ayrılabilmesi için, çok taraflı karşı önlemler tabiri, bu çalışmada tercih edilmiştir.³⁹¹

Birel karşı önlemler merkezî olmayan uluslararası hukuk icrasının bir yansıması olarak, ihkakı hak veya şahsî adalet uygulaması niteliği de dikkate alınarak, tek taraflı önlemler başlığı altında incelenmeye uygundur. Bu uygulamanın karşısında ise, kamusal adalet mekanizmaları olarak sayılabilecek kurumsal, yani uluslararası düzlem açısından bakılırsa örgütsel tedbirler bulunmaktadır. Başta BM olmak üzere, uluslararası örgütlerce kullanılan bu tip yetkiler, yukarıda incelendiği üzere, modern uluslararası hukuk kapsamında yaptırım olarak adlandırılmaktadır.³⁹² Çok taraflı karşı önlemler, bu iki uç arasında bir noktada belirlemekte, çok taraflılığını kısmen sağlasa da yaptırımların sahip olduğu objektif ve şeffaf süreçlere dayalı hukuk icrası vasfını taşımamakta, devletlerin ve uluslararası örgütlerin kendi değerlendirmelerine dayanmaktadır. Yaptırımlar merkezîleşmiş, uluslararası örgütün kurallarına istinaden ortaya çıkan ve kural olarak hukuka uygun tepkiler iken; çok taraflı karşı önlemler ademimerkezî, genel uluslararası hukuktan doğan ve bir ihlale karşı ortaya konulmadığı sürece hukuka aykırı tepkilerdir.³⁹³

³⁸⁹ Sicilianos, "Countermeasures in Response...", s. 1140.

³⁹⁰ UAD, *Questions relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (Belgium v. Senegal)*, Judgment, 20 Temmuz 2012, ICJ Reports 2012, s. 449, par. 68.

³⁹¹ İfade edilen bu tereddütler UHK toplantılarında da geçmektedir. Müşterek karşı önlemler ile kastedilenin esasen niceliğe değil niteliğe ilişkin olduğuna dair Pellet tarafından yapılan yorum için bkz: *Yearbook of the International Law Commission*, 2000, vol. I, UN, New York, 2005, s. 336, par. 46; Raportör Crawford tarafından bu durumun ikrarı için bkz: *ibid*, s. 337, par. 56; Çok taraflı karşı önlemler tabirinin herhangi bir kurumsal veya örgütsel çağrışım yapmadığı için daha isabetli olduğuna dair Galicki'nin görüşü için bkz: *ibid*, s. 329, par. 59.

³⁹² Bkz. *supra*, s. 107.

³⁹³ Dawidowicz, *Third-Party Countermeasures...*, ss. 22-23.

Uluslararası sorumluluk hukukunun en çok tartışılan konularından biri olan devletlerin “ağırlaştırılmış” sorumluluğuyla bağlantılı olan çok taraflı karşı önlemler, “uluslararası suç”³⁹⁴ kavramıyla başlayan tartışmanın buyruk kurallarından doğan yükümlülüklerin ağır ihlali kavramıyla nihayetlenmesinin bir parçasıdır.³⁹⁵ Çok taraflı karşı önlemlerin *jus cogens* normların veya *erga omnes* yükümlülüklerin alelade ihlalleri için değil, ancak ciddi veya ağır ihlallerde³⁹⁶ hukuka uygun olacağı hususunda, gerek devlet uygulamalarının gerek UAD’nin gerekse UHK’nın mutabık oldukları bildirilmektedir.³⁹⁷ Buradan hareketle ağır ihlal seviyesine varmayan ihlallerde, diğer hukuka uygun önlemlerin, örneğin misilleme vb. tepkilerin, daha uygun olduğu kabul edilmelidir. Keza çok taraflı karşı önlemlerin bugüne kadarki uygulaması, en geniş yetkilere sahip icra organı olan Güvenlik Konseyinin durumla ilgisinin de dikkate alındığını göstermektedir. Özellikle Konseyin veto nedeniyle karar alamaması veya karar almakta çok geç kalması durumunda, çok taraflı karşı önlemlerin uygulandığı görülmektedir.³⁹⁸ Bu aşamada, Güvenlik Konseyinin görevinin uluslararası barış ve güvenliği sağlamak olduğu, doğrudan hukuk ihlallerine tepki vermekle görevlendirilmediği görüşü ileri sürülse de, zikredilen ağır ihlallerin uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecek seviyeye kolayca varabileceği yine Konsey uygulamasıyla pekişmektedir.³⁹⁹

İfade edilmeye çalışılan bu vasıfları, çok taraflı karşı önlemlerin tartışmalı karakterini de ortaya koymaktadır. Sadece çok ağır ihlallere özgülense bile, merkezileşmiş hukuk icrasının yapısal zayıflığını gidermek ile birel olarak devletlerin suistimale açık yetkilerle donatılması arasında kaçınılmaz bir gerilim bulunmaktadır. Çok taraflı karşı önlemleri destekleyen devletler ve yazarlar, şu gerekçeleri ileri sürmektedir: İlk olarak, karşı önlemlerin doğası gereği devletlerin kapasitesine bağlı olmasından dolayı, güçlü devletlerin açık ve ciddi hukuk ihlalleri, küçük veya daha güçsüz devletlerce tek başına cevap

³⁹⁴ Uluslararası suç ve devletin cezaî sorumluluğu kavramlarının UHK çalışmalarındaki yerine dair bkz: Ümmühan Elçin Ertuğrul, *Uluslararası Hukukun Emredici Normlarından Doğan Yükümlülüklerin Ciddi İhlallerinden Devletin Sorumluluğu*, Ankara: Yetkin, 2012, ss. 120-45; Erkiner, *Devletin Haksız Fiilden...*, ss. 230-39.

³⁹⁵ Zeynep Ceren Pirim, “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Public and Private International Law Bulletin*, C. 32, S. 2 (2012), ss. 155-61.

³⁹⁶ İhlalin ciddiliğine ilişkin bkz: Ertuğrul, *Uluslararası Hukukun Emredici...*, ss. 148-51.

³⁹⁷ Sicilianos, “Countermeasures in Response...”, ss. 1140-41; Dawidowicz, *Third-Party Countermeasures...*, ss. 269-70.

³⁹⁸ Sicilianos, “Countermeasures in Response...”, s. 1143.

³⁹⁹ Gowlland-Debbas, “Security Council Change...”, ss. 123-25.

verilemeyecek bir hale bürünebilir.⁴⁰⁰ Bu gibi durumlarda, ilgili diğer devletlerin mağdur devleti desteklemesi, bu dengesizliği telafi edebilecek bir dayanışma yolu olmaktadır. İkinci olarak, kurumsallaşmış hukuk icrasının katı ve sabit yapısı, Güvenlik Konseyi örneğinde görüldüğü gibi, açık bir “eşitsizlik” de barındırarak belirli devletleri kayırmakta, uluslararası toplumun temel değerleri olarak addedilen normların ağır ihlaline karşı etkili bir yol bulunmasını engelleyebilmektedir.⁴⁰¹ Çok taraflı karşı önlemler, bu soruna çözüm olma potansiyeli taşımaktadır. Böylece siyasî, askerî veya ekonomik gücüne bakılmaksızın devletlerin uluslararası toplumun temel normlarını hiçbir karşılık görmeden ihlal edemeyeceği ifade edilmektedir.

Karşı tarafta ise çok taraflı karşı önlemlerin suistimale açık karakteri vurgulanmaktadır. Nihâî aşamada, karşı önlemlere başvurma kararı, bir devletin veya uluslararası örgütün inisiyatifine bırakılmakta, kötüye kullanımını engelleyecek şekil şartlarının yetersiz kalabilme ihtimali, daima var olabilmektedir. Çok taraflı karşı önlemlerin en büyük sorunu, saydamlıktan ve denetimden uzak süreçler sonucu tecessüm etmesi, özü itibarıyla siyasî bir karar alma sürecini hukukî bir süreç gibi gösterecek tehlikeli bir karakteristiğinin bulunmasıdır.⁴⁰² Bu nedenlerle kurumsallığın getirdiği güvence hâlâ vazgeçilmezdir. Böylece, özellikle iradesini diğer devletlere dayatmak isteyen güçlü devletler için meşru bir kapı açılacak ve adeta hukuk düzeninin kolluğu gibi davranma yetkisini kendi kendilerinde bulabileceklerdir. Uluslararası ilişkilerin mevcut yürütülüş şekli dikkate alındığında, kriz diplomasisi kolayca hukuk icrasını kılıfına bürünebilecek ve hegemonik amaçlara hizmet edebilecektir.⁴⁰³

Bu karşıt görüşler, uluslararası hukuka aykırı eylemlerden doğan sorumluluğu gündemine alan UHK çalışmalarında, ana tartışmalardan biri olmuştur.⁴⁰⁴ Komisyon, Sorumluluk Maddeleri’nde, uzlaşmaya varılamamasından dolayı, çok taraflı karşı önlemlerin hukukî çerçevesini çizmekten kaçınmıştır. Gerek raportörlerin çalışmaları gerekse komisyon tutanakları incelendiğinde, Sorumluluk Maddelerinin hazırlık aşamasının ana tar-

⁴⁰⁰ Crawford, *State Responsibility*, s. 704.

⁴⁰¹ Katselli Proukaki, *The Problem of Enforcement...*, s. 88.

⁴⁰² Koskenniemi, “Solidarity Measures...”, s. 355.

⁴⁰³ *Ibid*, s. 340.

⁴⁰⁴ Katselli Proukaki, *The Problem of Enforcement...*, s. 3.

tışma konularından birinin uluslararası dzenin temel veya aslı nitelikli normlarının ihlaliyle alelade yahut olağan normların ihlali arasında ayırım yapılması gerekliliği olduğu gdrmektedir.⁴⁰⁵ Herhangi bir ticarî andlaşmaya aykırılık ile insanlığa karşı suçlar veya soykırımı farklılaştırmak gerekliliği devletin uluslararası suçları tabiri yerine bir bütun olarak uluslararası toplumun tamamına borçlanılan yükümlölükler yani *erga omnes* yükümlölükler ve buyruk kurallarına atıfla ikame edilmiştir.⁴⁰⁶

Buna bağlı olarak, Sorumluluk Maddeleri 40'ta buyruk kurallarının ağır ihlali dzenlendikten sonra, 41. maddede, devletlerin söz konusu ihlali sona erdirmek için işbirliği yapacakları, bu durumu hukuka uygun kabul etmeyecekleri ve ihlalin sürdürölmesine destek ve yardımda bulunmayacakları dzenlenmiştir. Devletlerin buyruk kurallarının ağır ihlalini tanımama görevini böylece ifade eden metne göre, 48. maddede doğrudan zarara uğrayan devletin yanında *erga omnes partes* ve *erga omnes* yükümlölüklerin ihlali durumunda, ihlalin sona erdirilmesini ve tekrar etmeyeceğine dair uygun güvenceleri ve onarma yükümlölüğünü yerine getirmesini talep edebilir. Komisyon, ifade edilen bu taleplerin yerine getirilmemesi halinde, devletlerin tıpkı bireysel karşı önlemler gibi bir yola başvurabilmelerini ise bilinçli olarak dzenlemekten kaçınmıştır. İlgili madde olan 54. maddede karşı önlemler yerine "hukuka uygun önlemler (lawful measures)" tabirini tercih edilmiş ve Sorumluluk Maddeleri şerhi'nde de belirtildiği üzere konu ucu açık bırakılarak desteklenmediği gibi engel de olunmamıştır.⁴⁰⁷ Yani doğrudan mağdur olmayan devletlerin sorumluluğu ileri sürebilecekleri tanınmış ve dzenlenmişken, bu devletlerin karşı önlemlere başvurabilme imkânı dzenlenmemiř⁴⁰⁸ ve konu açık bırakılmıştır.⁴⁰⁹ Böylece, Sorumluluk Maddeleri, sorumluluğu ileri sürebilmek ile karşı önlemler alabilmeyi ayırarak uluslararası sorumluluğun tatbikini farklı biçimlerde dzenlenmiştir.

Komisyonun neredeyse 50 yılı bulan çalışmasının dikkate değer bir parçasını dzenlemekten kaçınma nedeni, yukarıda ifade edilen tartışmaya atıfla, özellikle Komis-

⁴⁰⁵ Ertuğrul, *Uluslararası Hukukun Emredici*, ss. 126-38; Pirim, "Uluslararası Sorumluluk Hukukunda...", ss. 155-61.

⁴⁰⁶ Koskenniemi, "Solidarity Measures...", s. 342.

⁴⁰⁷ Sorumluluk Maddeleri şerhi, s. 139, 54. madde şerhi par. 7.

⁴⁰⁸ Crawford, *State Responsibility*, s. 706.

⁴⁰⁹ Pirim, "Uluslararası Sorumluluk Hukukunda...", ss. 170-75.

yon'un muhtelif toplantılarında açıkça görülmekte ve herhangi bir düzenleme yapılmasına karşı çıkan pek çok devlet olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁰ Esasen son raportör Crawford, çok taraflı önlemlerin sıkı şekil şartlarıyla düzenlemesi gerektiği kanaatinde ve 2000 tarihli taslak metinde bunun için gerekli metni hazırlamıştır. Fakat zikredilen muhalefet nedeniyle 2001 tarihli nahaî metne bu durum yansıtılmamıştır.⁴¹¹ Önceki taslak metinde görülen ve menfaati ihlal edilen devletlere ve bir bütün olarak uluslararası toplumun tamamına borçlanılan yükümlülüklerin ihlalinde, tüm devletlere tanınan farklı ölçülerdeki karşı önlemler yetkisi, nahaî metinde kendine yer bulamamıştır.⁴¹² Bunun yerine, bu devletlerin ihlalin sona erdirilmesini ve zararın giderimini talep etme hakları olduğu belirtilmiştir. Metnin şerhinde gerekçe şöyle ifade edilmiştir:

“...Müşterek veya kamusal menfaatler için karşı önlemlere ilişkin uluslararası hukukun mevcut durumu muğlaktır. Devlet uygulamaları seyrek ve sınırlı sayıda devleti kapsamaktadır. Hâlihazırda, devletlerin müşterek menfaatler için karşı önlemler almasına dair açık bir yetkisi tanınmamaktadır.”⁴¹³

O halde, Sorumluluk Maddeleri'nde, Güvenlik Konseyinin işlevini yerine getiremediği durumlar da dâhil olmak üzere, belirli kuralların ağır ihlallerinde kurumsal olmamasına rağmen *ortak tepkilerin varlığının tanındığı, fakat bu tepkilerin ölçüsünün ve bü-rüneceği şeklin düzenlenmediği* görülmektedir. Uluslararası toplumun geneline yayılmış istikrarlı hukukî uygulama eksikliğinden bahisle düzenlemeden kaçınılan çok taraflı karşı önlemler, Sorumluluk Maddeleri'nin kabulünün üzerinden geçen yaklaşık yirmi yıllık sürede, gerek uygulama açısından gerekse öğretinin ilgisi bakımından güncelliğini muhafaza etmiştir.

Çok taraflı karşı önlemlere yakın tarihli örnek olarak, Suriye'ye karşı verilen tepkiler değerlendirilebilir.⁴¹⁴ Başta BM organları olmak üzere, pek çok uluslararası kurum ve kuruluşça 2011 yılından itibaren ağır insan hakları ve insancıl hukuk ihlalleri tespit

⁴¹⁰ Düzenlemeye muhalif olan devletlerin görüşlerinin bir derlemesi için bkz: Dawidowicz, *Third-Party Countermeasures...*, ss. 102-7.

⁴¹¹ Çok taraflı karşı önlemlerin Komisyonca ele alınışının yıllar içinde değişimi ve kronolojik incelemesi için bkz: Dawidowicz, *Third-Party Countermeasures...*, ss. 72-109.

⁴¹² 2000 tarihli taslak metin için bkz: Report of the International Law Commission on the work of its fifty-second session, A/55/10, Annex Draft articles provisionally adopted by the Drafting Committee on second reading, Yearbook of the International Law Commission 2000, Vol. II Part Two, UN, New York, 2006, ss. 65-71.

⁴¹³ Sorumluluk Maddeleri Şerhi, s. 139, madde 54 şerhi par. 6.

⁴¹⁴ 2008 yılına kadar gerçekleşen farklı çok taraflı karşı önlem örnekleri şurada incelenmiştir: Katselli Proukaki, *The Problem of Enforcement...*, ss. 109-208.

edilen Suriye'ye⁴¹⁵ karşı alınan önlemlerden ilki, AB tarafından yürürlüğe konan silah ambargosu, devlet başkanı Esad da dâhil olmak üzere rejimin önemli yetkililerine dönük seyahat yasakları ve mal varlığını dondurma kararları olmuştur.⁴¹⁶ Seyahat yasakları, devletlerin uhdesinde yetkiler kapsamında değerlendirilerek misilleme olarak nitelendirilebilir fakat mal varlığı dondurma önlemleri, yürürlükteki kurallar bakımından bir hukukî gerekçeyi şart koşturmaktadır. Bu kapsamda söz konusu önlem, bir çok taraflı karşı önlem görünümündedir.⁴¹⁷ Ardından; ABD, Avusturalya, İsviçre ve Kanada'nın yanında Arap Ligi de bu önlemlere katılmış,⁴¹⁸ keza Türkiye de aynı dönemde bu önlemleri yürürlüğe koyduğunu açıklamıştır.⁴¹⁹ 2012 yılında İstanbul'da toplanan Suriye Halkının Dostları Grubu Konferansı'nda, sayıları 83'ü bulan devlet, ifade edilen önlemleri etkili biçimde yürütmek maksadıyla bir "yaptırım çalışma grubu" kurulmasını kararlaştırmıştır.⁴²⁰ Yapılan ilave toplantılarla ilgili devletlerin çok taraflı karşı önlemlere olan desteği defalarca ifade edilmiştir.⁴²¹

Çok taraflı karşı önlemlerin belirgin örneklerinin görüldüğü bir diğer hadise de, 2014 yılında, Rusya'nın Kırım'ı ilhakına verilen tepkileridir. ABD, Japonya, Kanada ve Avustralya'nın da katıldığı AB'nin silah ve teknolojik ürün ambargosu, Rus şirketlerinin

⁴¹⁵ BM İnsan Hakları Konseyince görevlendirilen Suriye Arap Cumhuriyeti Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, 2011 yılından itibaren pek çok ağır insan hakları ve insancıl hukuk ihlalinin ülke genelinde gerçekleştiğini her yıl raporlamaktadır. 2022 tarihli son rapor için bkz: BM Genel Kurulu, Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic to the 49th regular session of the Human Rights Council, A/HRC/49/77, 8 Şubat 2022.

⁴¹⁶ Avrupa Birliği Konseyi, Council Decision 2011/273/CFSP of 9 May 2011 Concerning Restrictive Measures Against Syria, *Official Journal of the European Union*, L 121/11, 10 Mayıs 2011; Implementing Decision 2011/273/CFSP Concerning Restrictive Measures Against Syria (23 Mayıs 2011), *Official Journal of the European Union*, L 136/91, 24 Mayıs 2011.

⁴¹⁷ Dawidowicz, *Third-Party Countermeasures...*, ss. 222-23.

⁴¹⁸ İlgili açıklama ve belgeler için bkz: *Ibid*, ss. 223-25.

⁴¹⁹ Suriye'ye 9 Yaptırım Kararı, *TRT Haber*, 30 Kasım 2011, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyeye-9-yaptirim-karari-18198.html> (20.10.2021).

⁴²⁰ Dışişleri Bakanlığı resmî internet sitesinde bulunan sonuç açıklaması için bkz: Suriye Halkının Dostları Grubu İkinci Konferansı Başkanlık Sonuçları, 1 Nisan 2012, İstanbul, https://www.mfa.gov.tr/chairman_s-conclusions-second-conference-of---the-group-of-friends-of-the-syrian-people-istanbul_-1-april-2012.tr.mfa, (20.10.2021);

⁴²¹ Hollanda Hükûmeti resmî internet sitesindeki örnek ortak açıklama için bkz: Statement by the Friends of the Syrian People International Working Group On Sanctions Tokyo, Japan, 30 November 2012, <https://www.government.nl/documents/leaflets/2012/12/10/joint-statement-tokyo-30-nov-2012> (20.10.2021)

Avrupa piyasalarında işlem yapmalarının yasaklanması gibi önlemlerle⁴²² misilleme dozuyla başlamış, ardından yürürlükteki Dünya Ticaret Örgütü andlaşmalarına aykırı biçime bürünerek çok taraflı karşı önlemler olmuştur.⁴²³ Nihayet Myanmar’da 2011 yılında başlayan ve 2016 ile 2017 yıllarında en şiddetli örneklerinin görüldüğü ağır insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerinin⁴²⁴ ardından, hem AB’nin hem de ABD’nin aldıkları muhtelif önlemler, çok taraflı karşı önlemler olarak nitelendirilmeye müsaittir. 2018 yılında, ABD tarafından “yaygın insan hakları ihlalleri ve etnik temizlik” faaliyetlerindeki rollerinden dolayı, pek çok yüksek rütbeli askerî personel ve polis yetkilisi ile iki askerî birlik malvarlığı dondurma önlemine tâbi tutulmuştur.⁴²⁵ Aynı yönde, AB de, Myanmar ordusunun üst düzey yetkililerinin malvarlığını, “pek çoğu uluslararası hukukun en ağır suçlarına tekabül eden” ciddi insan hakları ihlalleri nedeniyle dondurma kararı almıştır.⁴²⁶ Tıpkı önceki örnekler gibi, geçerli bir gerekçe olmaksızın hukuka aykırı olan bu önlemler, çok taraflı karşı önlemler olarak nitelendirilebilir.⁴²⁷

Uluslararası Hukuk Komisyonun çok taraflı karşı önlemler konusunu muğlak bırakma gerekçesini oluşturan uygulama yetersizliği argümanı, artan ve çeşitlenen uygulama örneklerinin yanında, bunları etraflıca inceleyen akademik eserlerle giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu çalışmalar, Komisyonun gerekçelerini sırasıyla ele alarak günümüz itibarıyla yaygın ve neredeyse dünyanın tüm coğrafyalarında farklı devletlerce or-

⁴²² Avrupa Birliği Konseyi, Council Decision 2014/512/CFSP of 31 July 2014 Concerning Restrictive Measures in view of Russia’s Actions Destabilising the Situation in Ukraine, *Official Journal of the European Union*, L 229/13, 31 Temmuz 2014.

⁴²³ Dawidowicz, *Third-Party Countermeasures...*, s. 235; Mika Hayashi, “Russia: The Crimea Question and Autonomous Sanctions”, *Economic Sanctions in International Law and Practice*, ed. Masahiko Asada, Londra: Routledge, 2019, ss. 231-32; Tzanakopoulos, “We Who Are Not as Others: Sanctions and (Global) Security Governance”, ss. 785-86.

⁴²⁴ İfade edilen ihlaller BM İnsan Hakları Konseyince kurulan bağımsız soruşturma (veri toplama) komisyonunca açıkça tespit edilmiştir. Rapor için bkz: BM Genel Kurulu, Report of the Independent International Fact-finding Mission on Myanmar, A/HRC/39/64, 12 Eylül 2018.

⁴²⁵ ABD Hazine Bakanlığı internet sitesindeki açıklama için bkz: Treasury Sanctions Commanders and Units of the Burmese Security Forces for Serious Human Rights Abuses, 17 Ağustos 2018, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sm460> (27.02.2022).

⁴²⁶ AB Konseyi, (CFSP) 2018/2054 of 21 December 2018 Amending Decision 2013/184/CFSP Concerning Restrictive Measures against Myanmar/Burma, *Official Journal of the European Union*, L 327 I/5, 21 Aralık 2018; (CFSP) 2019/678 of 29 April 2019 Amending Decision 2013/184/CFSP Concerning Restrictive Measures against Myanmar/Burma, *Official Journal of the European Union*, L 114/18, 30 Nisan 2019.

⁴²⁷ Amanda Bills, “The Relationship between Third-Party Countermeasures and the Security Council’s Chapter VII Powers: Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law”, *Nordic Journal of International Law*, C. 89, S. 1 (2020), ss. 127-28.

taya konan uygulamalardan hareketle, ya mevcut bir teamül kuralının artık ortaya çıktığını veya ortaya çıkma aşamasında olduğunu göstermektedirler.⁴²⁸ Burada, uygulamaya dönük asıl sorun, çok taraflı karşı önlemin teamül kuralı niteliğini belirlemenin güçlüğünde yatmaktadır.⁴²⁹ Zira söz konusu önlemlere başvuran devlet veya örgütlerin her koşulda amaçlarını tespit edebilmenin zorluğu bir yana, bir uyuşmazlık olmadığı müddetçe gerekçe sunmaları da beklenmediği için, misilleme ve çok taraflı karşı önlemlerin iç içe geçtiği görülmektedir.⁴³⁰

Nihayet, çok taraflı karşı önlemler için sıkça rastlanılan bir diğer tabir olan *özerk yaptırımlar (autonomous sanctions)* bakımından da bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Gerek bir devletçe gerekse bir uluslararası örgüt tarafından, BM Güvenlik Konseyi tarafından yetkilendirilmeden veya kararlaştırılan yaptırımları aşarak uygulanan cebrî önlemler için özerk yaptırım tabiri kullanılmaktadır.⁴³¹ O hâlde, bu önlemlerin ortak yönü, ya izin verilen sınırı geçerek ya da izni bulunmaksızın tatbik edilmeleri sonucu, “yetkisiz”likleridir. Hatırlanacağı üzere, tek taraflı yaptırım tabiri de benzer bir içeriğe hitap etmekte, hatta her iki kavramın büyük oranda örtüştüğü görülmektedir.⁴³² Daha çok AB tarafından üyesi olmayan devletleri hedef alan cebrî önlemler için tercih edilen bu tabirin, mevcut çalışmada yapılan inceleme uyarınca, üyelik ilişkisi bulunmadığı için dar anlamda yaptırım olarak adlandırılması isabetsiz olacaktır. ABİHA madde 215’te “kısıtlayıcı önlemler” olarak zikredilen “bir veya birden çok üçüncü ülkeyle ekonomik ve malî ilişkilerin kısmen ya da tamamen kesilmesini veya azaltılmasını” ihtiva eden bu tip önlemlerde, AB ile hedefteki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler belirli ürünlerin öncelendiği ambargolarla kısıtlanırken, hedefteki kişi veya kurumların AB ülkesinde faaliyette bulunması veya AB’de bulunan mal varlıklarına ulaşmaları da kısıtlanmaktadır.⁴³³ Söz

⁴²⁸ Pek çok örneğin incelendiği iki monografi şunlardır: Katselli Proukaki, *The Problem of Enforcement in International Law*; Dawidowicz, *Third-Party Countermeasures in International Law*.

⁴²⁹ White, Abass, “Countermeasures and Sanctions”, s. 547.

⁴³⁰ Ruys, “Sanctions, Retorsions and Countermeasures...”, s. 46.

⁴³¹ Devika Hovell, “Unfinished Business of International Law: The Questionable Legality of Autonomous Sanctions”, *AJIL Unbound*, C. 113 (2019), s. 141; Andrea Spagnolo, “Entering the Buffer Zone Between Legality and Illegality: EU Autonomous Sanctions Under International Law”, *EU Law Enforcement The Evolution of Sanctioning Powers*, ed. Stefano Montaldo, Francesco Costamagna, Alberto Miglio, Londra: Routledge, 2021, s. 220; White, “Shades of Grey: Autonomous Sanctions in the International Legal Order”, ss. 66-67.

⁴³² Bkz. *supra*, s. 124.

⁴³³ Avrupa Birliği Konseyi, Guidelines on Implementation and Evaluation of Restrictive Measures (Sanctions) in the Framework of the EU Common Foreign and Security Policy, Doc. 5664/18, 4 Mayıs

konusu önlemlerin, AB Andlaşması madde 21 dikkate alındığında, salt AB'nin çıkarlarını korumaya özgülenmesi zorunluluğu bulunmamakta, aynı zamanda uluslararası toplumun bütününe ilgilendirdiği düşünülebilecek “hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı” gibi değer ve ilkeleri korumayı amaç edinmesi de mümkün görünmektedir.⁴³⁴ Yukarıda zikredilen Kırım ve Suriye örneklerinde ortaya çıkan çok taraflı önlemler, bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bir uluslararası örgütün üyelik bağı haricinde devletlerle olan ilişkisinde, genel uluslararası hukukun tanıdığı karşı önlemler alma yetkisi bulunduğu, yukarıda ifade edilmiştir.⁴³⁵ Eğer “özerk yaptırım” olarak bir örgüt doğrudan kendisinin mağdur edildiği bir uluslararası haksız fiile cevap veriyorsa, burada, bir tek taraflı cibrî önlem söz konusudur. Tek taraflı cibrî önlemler ise ya misilleme ya da karşı önlem niteliğini haizdir. Fakat söz konusu örgüt, dolaylı biçimde mağdur kabul edilebileceği bir örnekte, *erga omnes (partes)* yükümlülüklerin ihlali nedeniyle belirli önlemler almışsa, çok taraflı karşı önlemler söz konusu olacaktır. Yani “özerk yaptırımlar”, ya misilleme ya karşı önlemler ya da çok taraflı karşı önlemler olarak hukuken nitelendirilecektir.⁴³⁶ Her bir olayın şartlarına göre değerlendirilmesi, özellikle karşı önlemler ve çok taraflı karşı önlemlerin taşınması gereken şartların gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesi gerekecektir.

Günümüzde devletlerin ve uluslararası örgütlerin belirli normların veya yükümlülüklerin ciddi ihlalinde, doğrudan etkilenmeseler bile, tepki verme yetkisine sahip olabileceği görülmektedir. Bu yetki, uluslararası toplumun en temel sorunlarından birine, yani uluslararası kamu düzeninde merkezileşmemiş hukuk icrasına dair hukukun tedrici gelişiminin bir örneğidir.⁴³⁷ Fakat söz konusu yetki, kötüye kullanılmaya açık olduğu için,

2018, s. 27-40; İlke Göçmen, “Avrupa Birliği'nin Hedefli Yaptırımları: Temel Hakların Korunması Temelinde Bir Değerlendirme”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 16, S. 63 (2019), ss. 120-23.

⁴³⁴ Madde metni için bkz: Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, ss. 407-40.

⁴³⁵ Bkz. *supra*, s. 117.

⁴³⁶ Antonios Tzanakopoulos, “Sanctions Imposed Unilaterally by the European Union: Implications for the European Union's International Responsibility”, *Economic Sanctions under International Law: Unilateralism, Multilateralism, Legitimacy, and Consequences*, ed. Ali Z. Marossi, Marisa R. Bassett, Lahey: T.M.C. Asser Press, 2015, ss. 147-57; Spagnolo, “Entering the Buffer Zone Between Legality and Illegality: EU Autonomous Sanctions Under International Law”, ss. 226-38; Thouvenin, “Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures”, s. 155.

⁴³⁷ Alland, “Countermeasures of General Interest”, s. 1223.

ilgili ihlalin varlığı ve verilecek tepkinin ölçülülük gibi gerekli şartları sağladığından emin olmak gerekecektir.⁴³⁸ Bu aşamada, özellikle yetkili tarafsız örgütler veya kuruluşlarca belirlenmiş bir ihlalin varlığında, suistimale yönelik eleştiriler büyük ölçüde temelsiz kalacaktır. Zira artık ortada “objektif” biçimde tespit edilmiş bir hukuk ihlali bulunacağı için, verilecek tepkilerin siyasî motivasyonu gibi gerekçeler önemsizleşecektir. BM İnsan Hakları Konseyi ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü gibi örgüt veya organlar bu işlevi yerine getirebilecek örnekler olarak sayılabilir. Nitekim bu tip önlemlerin, bir şekil şartı olarak, öncelikle bir uluslararası örgüt önüne getirilmesi gerektiği de önerilmiştir.⁴³⁹ Günümüzde artık, tartışmanın yönünün çok taraflı karşı önlemlerin hukuka uygunluğundan ziyade sınırlarının açıkça belirlenmesi gerekliliğine kayması gerektiği de savunulmaktadır.⁴⁴⁰ Şüphesiz, öngörülebilir ve istikrarlı bir uluslararası düzen için, yetkili uluslararası örgütlerin siyasî açmazları aşarak şeffaf ve yargısal denetime açık (hedeflenmiş) yaptırımlarla uluslararası toplumun temel değerlerini korumasıdır. Böyle bir durumda, çok taraflı karşı önlemler ancak ilgili organın kararını destekleyecek ve güçlendirecek bir işlev taşıyacaktır.

⁴³⁸ White, Abass, “Countermeasures and Sanctions”, s. 547.

⁴³⁹ Cassese, *International Law*, s. 274.

⁴⁴⁰ Ruys, “Sanctions, Retorsions and Countermeasures...”, s. 47.

SONUÇ

Cebrîlik ve uluslararası hukuk ilişkisini inceleyen bu çalışma, riayet edilen ve belirli düzeyde etkili bir hukuk düzeni olarak uluslararası hukukun kuvvet kullanımını olmaksızın da icra edildiği ve edilebileceği iddiasını temellendirmeye çalışmıştır.

Öncelikle cebrîliğin hukuk kuramındaki yeri ifade edilmiştir. Hukuk kuramında cebrîlik, hukukun “olmazsa olmaz” şartlarından biri olarak kabul edilip edilmemesine göre zıt görüşlere vücut veren bir tartışmanın parçasıdır. Mevcut çalışma açısından öne çıkan husus, cebrîliğin ne şekilde kuramlaştırıldığına bakılmaksızın, hukukun sosyal hayata nasıl etki ettiğine, bir diğer ifadeyle hukukun insanlarca nasıl deneyimlendiğine dair göz ardı edilemez aslî nitelikte bir yeri bulunmasıdır.

Uluslararası hukuk ve cebrîlik ilişkisine bakıldığında ise, yine bir uzlaşma olmamasına rağmen, uluslararası hukukun “gerçek” bir hukuk dalı olmadığına iddia edildiği görüşlerin de içinde bulunduğu farklılaşan bir literatür dikkat çekmektedir. Dört başlıkta toplanabilecek bu görüşler, cebrîliğe yüklenen anlam veya öneme göre farklılaşmaktadır. Uluslararası hukukun cebrî olmadığı için hukuk sayılmayacağını savunanlar ile cebrî karakterini göstererek uluslararası hukuktan şüphe duymayanların yanında, cebrîliği hukuk için vazgeçilmez görmeyenler ileri sürdükleri diğer şartlara göre uluslararası hukuku değerlendirmektedir. Bu aşamada, Hart ve Kelsen’in çizilen şemanın iki ucunda bulunan görüşlerini değerlendirilmesine geçilmiştir. Her iki kuramcının görüşleri üzerinden yapılan bir inceleme, ortak bir temanın tespit edilmesiyle sonuçlanmıştır. Her iki yazarın uluslararası hukuku da dâhil ettikleri kuramları, ya iç hukukları dikkate alarak geliştirilmiş ya da iç hukukların içinden çıktığı sosyal ve siyasî şartların üzerine inşa edilmiş görünmektedir.

Böylece ilkin cebrîliğin hukuk kuramındaki yeri, ardından uluslararası hukukla olan ilişkisini incelenmiş ve buradan hareketle çalışmanın ana sorunu olarak tespit edilen ve “iç hukukun şablon kabul edilmesi” biçiminde ifade edilen konunun incelenmesine geçilmiştir.

Uluslararası düzeni, ulusal düzene benzerliği ölçüsünde, her iki alanı kurumsal ve normatif karakteri itibarıyla karşılaştırma düşüncesinin bir parçası olarak değerlendirilebilecek bu sorun, uluslararası hukukun az çalışılmış ve az kuramlaştırılmış bir alan olmasının da etkisiyle yerleşik bir “algı”yla sonuçlanmıştır. Belirli bir zamanı ve belirli bir coğrafyayı esas alan bu kabulün ilk unsuru olan “modern devlet algısı”, günümüzde var olan şekliyle modern devletlerin iç hukuklarının tüm muhtemel hukuk düzenleri için şablon kabul edilmesini ve tüm “hukuk” iddialarının bu şablona uygunluğu ölçüsünde değerlendirilmesini öngörmektedir. Keza coğrafi olarak neredeyse tamamı Batı’da görülen ve ortak vasıfları ekonomik gelişmişlik, demokratiklik ve sanayileşme olan modern devletlerin ulusal hukukları birbirleriyle kıyaslayarak, ortak noktaları, belirli ölçütler şeklinde tertip edilmektedir.

Sayılan bu kabullerin eleştiriye açık varsayımlarına ilişkin örnekler üzerinden bir inceleme yapılarak, uluslararası hukukun ancak işlevin öncelendiği bir yöntemle isabetli değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Böylece cebrîlik üzerinden başlayan inceleme, daha geniş bir soruna, yine cebrîliği dikkate alan bir yöntemle kısmen de olsa cevap aramaktadır. Bu arayışın soruları şöyledir: Uluslararası hukuka uygun davranılmakta mıdır? Kuvvet kullanılmaksızın uluslararası hukuk kurallarının icrası gerçekleşmekte midir?

“Uluslararası hukuka uygun davranılmakta mıdır?” sorusuna tatmin edici bir cevap bulabilmek için hukuka riayet ve hukukun etkililiği konuları değerlendirilmiştir. Gerek hukuka riayet gerektiren hukukun etkililiğinin kolay ölçülebilir olmayan ve farklı etkenlerin rol oynadığı süreçler oldukları şerhiyle beraber, her iki kavrama ilişkin, çalışmanın amacına uygun gözlemler paylaşılmıştır.

Uluslararası hukuka riayet, teşvik edici etkenler ve caydırıcı etkenler olarak sınıflandırılarak; mütekabiliyetin, uluslararası ilişkilerde itibarın, uluslararası hukuk kurallarının içselleştirilmesinin ve kuralların niteliklerinin farklı yönlerden hukuka riyeti sağlayan veya ilgilendiren yönleri belirlenmiştir. Bu bağlamda, devletlerin, hem aynı veya benzer nitelikte bir karşılık bulacaklarını hem de taahhütlerine uymayan bir “ortak” olarak bilinmenin getirdiği sakıncaları gözeterek ihlallerden kaçındıkları görülmektedir. Keza, günümüzde pek çok uluslararası hukuk kuralının doğrudan iç hukukun bir parçası

haline gelmiş olması, meşru süreçlerle üretilen adil kuralların varlığı ve olası ihlalleri engelleyebilecek kurumsal kabiliyetin kazandırılması sonucu, uluslararası hukuka riayetin olağan ve arzu edilir olduğu pek çok durum söz konusudur.

Onlarca farklı alt dala ayrılan uluslararası hukukun etkililiği, tıpkı hukuka riayet gibi, bir bütün olarak ölçülmesi veya değerlendirilmesi zor bir konudur. Bu nedenle, esasen uluslararası örgütlerin veya mahkemelerin etkililiğini ölçmek için önerilen amaçlarına ulaşma ölçütü uyarlanarak, uluslararası hukukun bütünü üzerinden bir inceleme yapılmıştır. Uluslararası hukuka gerek araçsal gerekse biçimsel rol tayin eden dört hukuk kişisi bakımından hukukun amaçlarını yerine getirip getirmediğinin belirlenmesiyle, ana hatlarıyla, bir kanaatin ortaya çıkabileceği ileri sürülmüştür. Buna göre, güçlü devletlerin hem siyasî hem de ekonomik açıdan baskın konumlarını sürdüren ve “hegemonya”ya elverişli pek çok yapısal niteliği itibarıyla uluslararası hukuk amaçlarına ulaşmaktadır. Küçük devletler açısından bakıldığında ise, güçlü devletleri “kayıran” tüm bu yapıya rağmen, pek çok kural vazgeçilmez görünmektedir. Devletlerin egemen eşitliğinden kaynak bulan temsil gücü, uluslararası işbirliğinde etkili müzakere yürütmeye ve ağır ihlallerde dayanışmaya zemin hazırlamaktadır. Keza pek çok örnek, bu devletlerin uluslararası hukukun yöntem ve enstrümanlarını benimsemeye ilaveten, hukuku farklı ilişki alanlarında güçlendirme isteklerini de ortaya koymaktadır.

Amaçlara dayalı etkililik incelemesinin üçüncü kök örneği olarak benimsenen ulusötesi şirketler için özellikle uluslararası yatırım hukukunun sağladığı güvence dikkat çekmektedir. Günümüz küresel ekonomisinde edindikleri yer dikkate alındığında, binlerce andlaşmayla şekillenen söz konusu güvencenin, bu şirketler için hukukun araçsal yönü itibarıyla vazgeçilmez olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Nihayet bireyler bakımından yapılan bir inceleme, insan haklarının kesin ve yerleşik bir uluslararası hukuk dalı haline gelmesiyle sonuçlanan II. Dünya Savaşı sonrası gelişmeler dikkate alındığında, gerek uluslararası andlaşmalar gerekse uluslararası mahkemeler vasıtasıyla işler bir korumanın bulunduğunu göstermektedir. Hakeza insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku kapsamında yaşanan hukukî gelişmeler de bireylerin korunması bakımından vazgeçilmez niteliktedir.

Böylece uluslararası hukukun, hem devletler hem bireyler hem de ulusötesi şirketler bakımından gerek araçsal gerekse biçimsel yaklaşım itibarıyla, amaçlarını gerçekleştirebildiği anlaşılmaktadır. Riayet edilen ve etkili bir düzen olarak uluslararası hukuka “makul beklentileri” karşılayacak düzeyde uygun davranıldığı anlaşılmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, yukarıda zikredilen ikinci soruya, yani “Kuvvet kullanılmaksızın uluslararası hukuk kurallarının cebren icrası gerçekleşmekte midir?” sorusuna cevap aranmıştır. Öncelikle, kullanılacağı şekliyle hukukun cebren icrasının tanımı yapılmış ve benzer kavramlardan farkları dile getirilmiştir. İlerleyen kısımda ise hem hukuk icracıları hem de hukuk icrası yöntemleri incelenmiştir.

Devletler ve uluslararası örgütlerden müteşekkil klasik uluslararası hukuk icracılarına ilişkin incelemeye, uluslararası örgütlerin yetkileriyle başlanmıştır. Edilgen denetim, etken denetim ve yaptırımlar biçiminde tasnif edilen yetkiler itibarıyla, uluslararası örgütlerin, hem hukuka riayet hem de hukuk icrası süreçlerine nasıl dâhil oldukları ve bu süreçleri nasıl yönettikleri aktarılmıştır. Örgütler, raporlamaya ve başvuruya dayalı denetimde, aktif biçimde rol almaktan ziyade, üye devletin kendini değerlendirmesini esas almaktayken; üye harici bilgi kaynaklarına başvurulması ve teftiş gibi uygulamalarla, örgütün denetimdeki rolü değişerek doğrudan ve etken biçime bürünmektedir.

Devam eden kısımda; Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Uluslararası Ceza Mahkemesi, DTÖ ve Dünya Bankası gibi farklı örgütlerin icra yetkileriyle donatılan siyâsî, yargısal ve yarı yargısal organlarının yetkileri ve icra sürecinin yürütülüşü örneklenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, hangi organın yetkili olacağı veya icra sürecinin nasıl yürütüleceği, yükümlülüğün türüne ve örgütlerin yapısına göre değişebilmektedir. Yargı organlarının ve yarı yargısal organların uyuşmazlık çözümü ve hukuk icrasındaki rolleri iç içe geçmekte, çoğunlukla bir ihlalin tespiti aynı zamanda bir uyuşmazlığın çözümü anlamına da gelmektedir.

Uluslararası örgütlerin sayılan bu yetkilerine dair incelemenin ardından, hukuk icrası yöntemlerine geçilmiştir. Bu başlıkta, gerek devletlerin gerekse uluslararası örgütlerin, uluslararası hukukun ihlaline kuvvet kullanmadan verdikleri tepkilerin hukukî nitelik itibarıyla sınıflandırılması amaçlanmıştır. Öncelikle yaptırım tabirine dair terminolojik karmaşa değinilerek, isabetli bir muhakeme yapmak adına yaptırım ve karşı önlemler

kavramları birbirinden ayrılmıştır. Uluslararası yaptırımlara dair farklı görüşler aktarıldıktan sonra, günümüz hukukunda yer edinen ve tercih edilmesi gereken muayyen bir yaptırım tanımının bulunduğu düşüncesi ve destekleyecek argümanlar ortaya konulmuştur. Dar anlamda uluslararası yaptırım da denilebilecek bu tanım uyarınca, bir uluslararası örgütçe, örgüt kurallarına aykırılık nedeniyle, kural olarak üyesi bulunan devlete karşı alınacak önlemler yaptırım niteliğini haizdir. Böyle bir tanım uyarınca, devletlerin tek başına veya birlikte bir uluslararası örgüt kararına dayanmayan önlemlerinin uluslararası yaptırım olmayacaktır. Yürürlükteki uluslararası hukukun söz konusu önlemler için karşı önlemler, misilleme veya çok taraflı karşı önlemler nitelendirmesine izin verdiği belirtilmiştir. Böylece, bir uluslararası hukuk kuralının ihlaline karşı ortaya konabilecek cibrî hukuk icrası yöntemleri, tek taraflı ve çok taraflı cibrî önlemler olarak ayrılmıştır. Tek taraflı cibrî önlemler, misilleme ve karşı önlemlerden; çok taraflı cibrî önlemler ise yaptırımlar ve çok taraflı karşı önlemlerden oluşmaktadır.

Tek taraflı cibrî önlemlerin ilk türü olan misillemede, bir devletin memnuniyetsizliğini göstermek veya hukuk ihlaline cevap vermek maksadıyla dostane olmayan fakat hukuka uygun bir eylemde bulunması söz konusudur. Devletlerce gösterilen pek çok tepkiyi kapsayan misillemenin, istisnaî hallerde, hukuka uygunluk sınırını aşabilmesi mümkündür. Olağan durumlarda misilleme niteliğine sahip olabilecek önlemler, uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye sokabilecek veya hakkın kötü kullanımına girebilecek nitelik arz etmeye başlarsa, misilleme niteliğini kaybedebilecektir.

İkinci tip tek taraflı cibrî önlemler, karşı önlemlerdir. Misillemeyi içermeyen ve ancak cevaben yapıldığı haksız fiil nedeniyle hukuka uygun sayılan bu kategoride de, kuvvet kullanımının olmaması esastır. Bahsedilen önlemlerin suistimale açıklıkları, UHK tarafından sıkı şartlarla düzenlenmek suretiyle giderilmeye çalışılmıştır. Mağdur devletçe sadece bir haksız fiile karşılık ve yine sadece bu fiilden sorumlu olan devleti yükümlülüklerine riayet etmeye yöneltmek amacıyla alınabilecek karşı önlemler, hem içerik hem de şekil itibarıyla farklı kurallarla sınırlandırılmıştır. Buna göre, orantılı olması esas olan bu önlemler, kuvvet kullanma dâhil olmak üzere buyruk kurallarına ve insan hakları ile belirli insancıl nitelikli yükümlülüklerle aykırı olmanın yanında, uyuşmazlık çözümü usullerinden ve diplomasi hukukundan kaynak bulan yükümlülüklerle de aykırı olmamalıdır.

Mağdur devletin öncelikle hukuka riayeti talep etmesi, gerekli bildirimde ve müzakere teklifinde bulunması da gerekmektedir.

Çok taraflı cebrî hukuk icrası yöntemlerinin ilk grubunu, dar anlamda uluslararası yaptırımlar oluşturmaktadır. Bir uluslararası örgütün üyesine karşı örgüt kurallarına aykırılık nedeniyle uygulayabileceği cebrî önlemler biçiminde tanımlanan uluslararası yaptırımlar; siyasî, ekonomik ve askerî yaptırımlar olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmanın konusuna dâhil olan siyasî yaptırımlar, üye devlet ve örgüt arasındaki üyelik ilişkisine dâhil olan kimi hak ve menfaatlerin sınırlandırılmasını içeren önlemler ve diplomatik veya işbirliği ilişkilerinin kesilmesini içerebilmektedir. Söz konusu siyasî yaptırımlar, pek çok uluslararası örgütteki örnekleri ve farklı uygulamalar üzerinden açıklanmıştır.

Etkisi ve uygulama sahası dikkate alındığında, özellikle BM tarafından biçimlendirilen ekonomik yaptırımlar, konusu itibarıyla; ticarî yaptırımlar, malî yaptırımlar, hedeflenmiş yaptırımlar ve ulaşım ile iletişim yaptırımları olarak sınıflandırılmıştır. Kapsamına göre değişen ambargolar ve boykotlarla şekillenen ticarî yaptırımlar, BM Güvenlik Konseyinin VII. Bölüm kapsamındaki yetkilerini kullanırken müracaat ettiği yolların başında gelmektedir. Malî yaptırımlarda ise, ihlalcı üyeler, gerek diğer devletlerle olan belirli ilişkileri gerekse bu devletlerde bulunan mal varlıkları kısıtlanarak baskılanmaktadır.

Son dönemde yaptırımlarının en çok tercih edilen biçimi olan hedeflenmiş ekonomik yaptırımlara, kapsamlı ticarî yaptırımların olumsuz etkilerinden kurtulmuş ve amacını gerçekleştirmeye daha elverişli bir yöntem olduğu gerekçesiyle başvurulmaktadır. Yaptırıma neden olan ihlali gerçekleştiren listelenmiş kişi, kurum veya ilişkileri hem ticarî hem de malî açıdan hedefleyen bu yaptırım türü, günümüzde kural uygulama haline gelmiştir. Ulaşım ve iletişim yaptırımları ise, bu çalışmada; havacılık yaptırımları, taşıma yaptırımları ve seyahat yasakları olarak sınıflandırılmıştır. Farklı örnekleri bulunan bu tip önlemlerin daha çok mevcut yaptırım rejimlerini desteklemek için kullanıldığı görülmektedir.

Nihayet çok taraflı karşı önlemler, tartışmalı yönleri bulunmasına rağmen, Güvenlik Konseyi gibi yetkili organların işlevini yerine getiremediği fakat uluslararası toplumun temel nitelikli normlarının ihlal edildiği durumlarda ortaya çıkan, koruduğu değerler iti-

barıyla çok taraflılığı esas alan karşı önlemlerdir. Çok taraflı karşı önlemlerin hukukî çerçevesi, UHK tarafından açık biçimde çizilmemiş olmasına rağmen, buyruk kuralları ve *erga omnes* yükümlülüklerden kaynaklanan sorumluluğun tertip edildiği Sorumluluk Maddeleri ilk basamak kabul edilerek tasarlanmaktadır. Günümüz itibarıyla, doğrudan mağdur olmayan kişilerin de, belirli normların ağır ihlali durumunda karşı önlemler alabilmelerini mümkün kılan bir teamülün ortaya çıktığı veya çıkma aşamasında olduğu kabul edilmektedir. Böylece yaptırımlarla elde edilmeye çalışılan kamusal veya çok taraflılık, kurumsal işleyişin cevap veremediği durumlarda ve sınırlı bir alanda doğrudan mağdur olmayan kişilerce ikame edilebilecektir. Uluslararası hukukun tedricî gelişimine bir örnek olan bu önlemlerin, bilhassa siyasî belirsizliklerin arttığı dönemlerde daha çok müracaat edilecek bir yöntem olacağı görülmektedir.

Konusu dikkate alındığında çalışmanın farklı bölümlerinde farklı perspektiflerin sunulması gerekliliği görülmektedir. Bu nedenle, birinci bölümde hukuk kuramı bakışı, ikinci bölümde siyaset bilimi veya uluslararası ilişkiler bakışı, son bölümde ise uluslararası hukuk dogmatikliği bakışı ağır basmaktadır. Kuramsal düzeyde tertip edilen çalışmanın iki sorusuna, hem hukuk tekniği hem de hukuka dışarıdan bakan bir yöntemle cevap vermeye çalışılmıştır. Temelsiz varsayımlar ve ön yargılardan arındırılmış bir yöntemle, çalışmanın giriş kısmında belirtildiği üzere, uluslararası hukukun “ne hayal, ne de bir devayı kül” olduğu anlaşılmaktadır. Uluslararası hukukun farklı nitelikteki etkenlerle riayet edilen ve asgarî beklentileri karşılayan etkili bir normatif düzen olduğu ve bu normatif düzenin farklı kişi ve yöntemlerle hukuku icra edecek kapasiteye sahip olduğu görülmektedir. Hukukun uluslararası ilişkilerdeki yerini bir dikotomiye indirgmeden inceleyen biri, her koşulda olmamakla birlikte pek çok durumda riayet edilen ve kılavuzluk yapan kuralların varlığını ve bunların öngörülen ihtiyaçları karşılayarak gözlemlenebilen davranış değişikliklerini sağlayabildiğini tespit edecektir. Hukukun isitisnasız tatbik edildiğini veya her derde deva bir reçete olduğunu varsayanları “hayal kırıklığına” uğratabilecek böyle bir tespit, aynı zamanda, salt güce veya şiddete esir olmuş bir uluslararası düzen propagandasını da boşa çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAHZADE Cavid, “Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan’ın Rolü ve Sorumluluğu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 69, S. 4 (2021), ss. 1541-68.
- ABÍ-SAAB Georges, “The Concept of Sanction in International Law”, *United Nations Sanctions and International Law*, ed. Vera Gowlland-Debbas, The Hague: Kluwer Law International, 2001, ss. 29-43.
- ADA Abdullah, “Normatif Hukuki Pozitivizm ve Kapsam Sorunu: Uluslararası Hukuk Örneği”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 78, S. 3 (2020), ss. 1657-73.
- AKDOĞAN Erkan, *21. Yüzyılda Yeni Silah Teknolojileri Silahların Kontrolü ve Uluslararası Hukuk*, Ankara: Legem Yayıncılık, 2018.
- AKEHURST Michael, “Jurisdiction in International Law”, *British Year Book of International Law*, C. 46 (1974), ss. 145-258.
- AKKUTAY Berat Lale, “Birleşmiş Milletler Andlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetimi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 26, S. 11 (2014), ss. 411-46.
- AKSAR Yusuf, *Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin, 2021.
- , *Uluslararası Hukuk I*, 3. Baskı., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015.
- ALBAYRAK Gökhan, *Uluslararası Yatırım Hukukuna Küresel Anayasacılık Yaklaşımı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018.
- ALLAND Denis, “Countermeasures of General Interest”, *European Journal of International Law*, C. 13 (2002), ss. 1221-39.
- , “The Definition of Countermeasures”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, ss. 1127-37.
- ALTER Karen J., *The New Terrain of International Law: Courts, Politics, Rights*, Princeton: Princeton University Press, 2014.
- ALTINER COŞKUN Sümeyra, *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Akıllı Yaptırım Kararları ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2015.
- ARAL Vecdi, “Hukuka ilişkin Değişik Görüşler ve Bunların Değerlendirilmesi ile Birlikte Doğru Görülebilecek Bir Hukuk Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 39, S. 1-4 (1974), ss. 305-51.
- ARMAN Perçem, “2017 Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması: Amaçladığını Başarabilir Mi?”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 21 Prof. Dr. Durmuş TEZCAN’a Armağan, S. Özel Sayı (2019), ss. 1907-47.
- ARMSTRONG David, Theo FARRELL, Hélène LAMBERT, *International Law and International Relations*, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

- ARON Raymond, *Peace and War: A Theory of International Relations*, 1st edition, Londra: Routledge, 2003.
- ARSAVA Ayşe Füsün, “Uluslararası Hukuk ve BM Teşkilatındaki Değişimler”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, S. 5 (2015), ss. 115-30.
- ARSAVA Füsün, “Uluslararası Hukukta Güç ve Hukuk İlişkisi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, C. 3, S. 10 (2012), ss. 351-80.
- ASADA Masahiko, “Definition and Legal Justification of Sanctions”, *Economic Sanctions in International Law and Practice*, ed. Masahiko Asada, Londra: Routledge, 2019, ss. 3-23.
- AUST Anthony, *Handbook of International Law*, 2. Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- AUSTIN John, *Austin: The Province of Jurisprudence Determined*, ed. Wilfrid E. Rumble, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- , *Hukukun Belirlenmiş Alanı*, çev. Ülker Yükselbaba, Saim Üye, Umut Koloş, İstanbul: Tekin, 2015.
- AXELROD Robert, Robert O. KEOHANE, “Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions”, *World Politics*, C. 38, S. 1 (1985), ss. 226-54.
- AYBAY Rona, “Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 70 (2007), ss. 187-213.
- BARAN Deniz, *Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği*, İstanbul: On İki Levha, 2020.
- BARRATT Bethany, *Human Rights and Foreign Aid: For Love or Money?*, Oxon: Routledge, 2008.
- BAŞARAN Halil Rahman, *Hak Hukuk Bu Nasıl Uluslararası Hukuk*, İstanbul: Alfa, 2018.
- , *Uluslararası Tahkim*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.
- BAŞLAR Kemal, “Antarktika Antlaşmalar Sistemi (1961-2001): 40 Yılın Ardından Antarktika’nın Hukuki Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 2 (2003), s. 1.
- , “Uluslararası Antlaşmaların Onaylanması, Üstünlüğü ve Anayasal Denetimi Üzerine”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 24, S. 1-2 (2011), ss. 279-336.
- BENTHAM Jeremy, *Of Laws in General*, ed. H. L. A. Hart, London: The Athlone Press of the University of London, 1970.
- BENVENISTI E., G. W. DOWNS, “National Courts, Domestic Democracy, and the Evolution of International Law”, *European Journal of International Law*, C. 20, S. 1 (2009), ss. 59-72.
- BESSION Samantha, John TASIÖULAS, “Introduction”, *The Philosophy of International Law*, ed. Samantha Besson, John Tasioulas, Oxford: Oxford University Press, 2010, ss. 1-27.

- BEYOĞLU Cem Ümit, *Kuvvet Kullanma Yasağı Kapsamında Devletlerin Bireysel Meşru Müdafaa Hakkı*, Ankara: Seçkin, 2018.
- BILLS Amanda, “The Relationship between Third-Party Countermeasures and the Security Council’s Chapter VII Powers: Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law”, *Nordic Journal of International Law*, C. 89, S. 1 (2020), ss. 117-41.
- BİLSEL Cemil, *Devletler Hukuku: Giriş*, İkinci Bası, İstanbul: Kenan Basımevi, 1940.
- BOTHE Michael, “Compliance”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, 2010.
- BOWER Adam, “Norms Without the Great Powers: International Law, Nested Social Structures, and the Ban on Antipersonnel Mines”, *International Studies Review*, C. 17, S. 3 (2015), ss. 347-73.
- BOYLE Alan, Christine CHİNKİN, *The Making of International Law*, Oxford University Press, 2007.
- BOZKURT Enver, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı*, 3. Baskı, Ankara: Asil Yayıncılık, 2007.
- BOZKURT Enver, M. Akif KÜTÜKÇÜ, Yasin POYRAZ, *Devletler Hukuku*, 8. Baskı, Ankara: Yetkin, 2015.
- BÖRZEL Tanja A. vd., “Obstinate and Inefficient: Why Member States Do Not Comply With European Law”, *Comparative Political Studies*, C. 43, S. 11 (2010), ss. 1363-90.
- BRADFORD William C., “International Legal Compliance: An Annotated Bibliography”, *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, C. 30, S. 2 (2004), ss. 379-428.
- BRADLEY Curtis A., Gulati MİTU, “Withdrawing from International Custom”, *Yale Law Journal*, C. 120, S. 2 (2010), ss. 202-75.
- BREWSTER Rachel, “Reputation in International Relations and International Law Theory”, *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art*, ed. Jeffrey L. Dunoff, Mark A. Pollack, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, ss. 524-43.
- , “Unpacking the State’s Reputation”, *Harvard International Law Journal*, C. 50, S. 2 (2009), ss. 231-69.
- BRIERLY J L, “Sanction”, *Transactions of the Grotius Society*, C. 17 (1931), ss. 67-84.
- BROWNLIE Ian, “The Reality and Efficacy of International Law”, *British Yearbook of International Law*, C. 52, S. 1 (1982), ss. 1-8.
- BRUNO Simma, “Reciprocity”, *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1984, C. 7, ss. 400-404.
- BUCHANAN Allen E., *Justice, Legitimacy, and Self-Determination: Moral Foundations for International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2004.
- BULL Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Third Edition, Palgrave, 2002.

- BURGSTALLER Mark G., *Theories of Compliance with International Law*, Leiden ; Boston: Brill - Nijhoff, 2004.
- BUSTAMANTE Thomas, “Coercion and the Normativity of Law: Some Critical Remarks on Frederick Schauer’s The Force of Law”, *The Force of Law Reaffirmed: Frederick Schauer Meets the Critics*, Springer, 2016, ss. 27-59.
- BYERS Michael, “Abuse of Rights: An Old Principle, a New Age”, *McGill Law Journal*, C. 47 (2002), ss. 389-431.
- , “Introduction: Power, Obligation, and Customary International Law”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, C. 11, S. 1 (2001), ss. 81-88.
- CANIZZARO Enzo, “The Role of Proportionality in the Law of International Countermeasures”, *European Journal of International Law*, C. 12, S. 5 (2001), ss. 889-916.
- CASERTA Salvatore, “Western Centrism, Contemporary International Law, and International Courts”, *Leiden Journal of International Law*, C. 34, S. 2 (2021), ss. 1-22.
- CASSESE Antonio, *International Law*, Second Edition, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- CEYLAN Şule Şahin, *H.L.A.Hart’ın Hukuk Kavramı*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.
- CHARNEY J. I., “Disputes Implicating the Institutional Credibility of the Court: Problems of Non-appearance, Non-participation, and Non-performance”, *From International Court of Justice at a Crossroads*, ed. Lori Fisler Damrosch, Dobbs Ferry, NY: Transnational Publishers, 1987, ss. 288-319.
- CHAYES Abram, Antonia Handler CHAYES, *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995.
- CLAPHAM Andrew, *Brierly’s Law of Nations*, Seventh Edition, Oxford University Press, 2012.
- COGAN Jacob Katz, “Editorial: The Decline of ‘Drafts’”, *International Organizations Law Review*, C. 11, S. 1 (2014), ss. 1-4.
- , “Noncompliance and the International Rule of Law”, *The Yale Journal of International Law*, C. 31 (2006), ss. 189-210.
- COHEN Harlan Grant, “Are We (Americans) All International Legal Realists Now?”, *Whither the West?: International Law in Europe and the United States*, ed. Chiara Giorgetti, Guglielmo Verdirame, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, ss. 33-52.
- COLE Wade M., “Mind the Gap: State Capacity and the Implementation of Human Rights Treaties”, *International Organization*, C. 69, S. 2 (2015), ss. 405-41.
- COMBACAU Jean, “Sanctions”, *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1986, C. 9, ss. 337-41.

- COURTNEY HİLLEBRECHT, “Compliance: Actors, Context and Causal Processes”, *Research Handbook on the Politics of International Law*, ed. Wayne Sandholtz, Christopher A. Whytock, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, ss. 27-54.
- CRAWFORD James, *State Responsibility: The General Part*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- , “The Relationship between Sanctions and Countermeasures”, *United Nations Sanctions and International Law*, ed. Vera Gowlland-Debbas, The Hague: Kluwer Law International, 2001, ss. 57-68.
- ÇAĞIRAN Mehmet Emin, “Raymond Aron ve Uluslararası Hukukun Hukuk Niteliği”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 56, S. 1-4 (1998), ss. 71-96.
- ÇAĞLI Pınar, “Evrensel Periyodik Gözden Geçirme Usulü ve Türkiye İncelemesi”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 31, S. 1 (2012), ss. 153-89.
- ÇAMYAMAÇ Anıl, “Dünya Turizm Örgütü”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2 (2017), ss. 159-86.
- ÇELİK Edip F., *Milletlerarası Hukuk*, İkinci Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987.
- ÇOKIŞLER Dilek Elvan, “İtibar Teorisi: Uluslararası Hukuka Uyum Açısından Birleştirici Bir Teori”, *Alternatif Politika*, C. 12, S. 1 (2020), ss. 145-71.
- DAĞISTANLI Esra Ata, “Avrupa Birliği Yargı Düzeninde İhlal Davası: Polonya Örneği Ekseninde Bir İnceleme”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 2 (2020), ss. 439-84.
- DALE William, “Is the Commonwealth an International Organisation?”, *The International and Comparative Law Quarterly*, C. 31, S. 3 (1982), ss. 451-73.
- D’AMATO Anthony, “Is International Law Really ‘Law’?”, *Northwestern University Law Review*, C. 79, S. Dec.1984/Feb.1985 (1984), ss. 1293-1314.
- , “The Coerciveness of International Law”, *German Yearbook of International Law*, C. 52 (2009), ss. 437-60.
- , “The Relation Of Theories Of Jurisprudence To International Politics And Law”, *Washington and Lee Law Review*, C. 27, S. 2 (1970), ss. 257-77.
- DAUGIRDAS K., “Reputation and the Responsibility of International Organizations”, *European Journal of International Law*, C. 25, S. 4 (2014), ss. 991-1018.
- , “Reputation as a Disciplinary of International Organizations”, *American Journal of International Law*, C. 113, S. 2 (2019), ss. 221-71.
- DAWIDOWICZ Martin, *Third-Party Countermeasures in International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- DEMİREL Naim, *BM Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Barışın Korunması*, İstanbul: Derin Yayınlar, 2013.

- DENK Erdem, "Güle Güle Uluslararası Hukuk, Cehenneme Kadar Yolun Var", *Birikim*, S. 190 (2005), ss. 71-96.
- DOEHRING Karl, "Effectiveness", *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Vol. 7., Amsterdam: North-Holland, 1984, ss. 70-74.
- DOĞAN İlyas, *Devletler Hukuku*, 3. Baskı, Ankara: Astana, 2016.
- DOPAGNE Frederic, "Sanctions and Countermeasures by International Organizations", *International Organizations and the Idea of Autonomy*, ed. Richard Collins, Nigel D White, Londra: Routledge, 2011, ss. 178-95.
- DOST Süleyman, "Milletlerarası Hukukta Mütakabiliyet İlkesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 2 (2016), ss. 1-37.
- DOWNS George W., Michael A. JONES, "Reputation, Compliance, and International Law", *Journal of Legal Studies*, C. 31 (2002), ss. 95-114.
- DOXEY Margaret P, "International Sanctions in Theory and Practice", *Case Western Reserve Journal of International Law*, C. 15, S. 2 (1983), ss. 273-88.
- DUNOFF Jeffrey L., "Is Compliance an Indicator for the State of International Law?: Exploring the 'Compliance Trilemma'", *The International Rule of Law*, ed. Heike Krieger, Georg Nolte, Andreas Zimmermann, Oxford: Oxford University Press, 2019, ss. 183-203.
- DWORKIN Ronald, *Hukukun Hükümranlığı*, çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul: Nora Kitap, 2018.
- , *Justice in Robes*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2006.
- , *Law's Empire*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1986.
- EMİR Nergiz, "Nükleer Silahların Yasaklanması Andlaşması'nın Nükleer Silahsızlanma Çabaları ve Andlaşmalar Hukuku Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 27, S. 1 (2021), ss. 239-53.
- , *Uluslararası Hukukta Kişilik Kavramı ve Uluslararası Örgütlerin Hukuki Kişiliğinin Sonuçları*, Ankara: Yetkin, 2021.
- ERÇAKICA Mustafa, "The Evaluation of States' Compliance with International Agreements on Climate Change as a Global Challenge", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2021), ss. 1601-31.
- ERDAL Selcen, "Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler ve Akçakale'de Yaşananlar", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1 (t.y.), ss. 3-26.
- ERDEM Merve, Gürkan ÖZOCAK, "Siber Güvenliğin Sağlanmasında Uluslararası Hukukun ve Türk Hukukunun Rolü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 68, S. 1 (2019), ss. 127-212.
- ERGÜVEN Nasih Sarp, "Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 65, S. 3 (2016), ss. 771-836.
- ERKİNER Hakan Hakkı, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010.

- , “Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı Kararlarının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aracılığıyla Uygulanması”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 2 (2017), ss. 87-102.
- , *Uluslararası Terörizme Karşı Meşrû Müdafaa*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin, 2022.
- ERTUĞRUL Ümmühan Elçin, *Uluslararası Hukukun Emredici Normlarından Doğan Yükümlülüklerin Ciddi İhlallerinden Devletin Sorumluluğu*, Ankara: Yetkin, 2012.
- FARER Tom J., “International Law: The Critics Are Wrong”, *Foreign Policy*, S. 71 (1988), ss. 22-45.
- FARRALL Jeremy Matam, *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- , *United Nations Sanctions and the Rule of Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- FELLMETH Aaron X., Maurice HORWITZ, *Guide to Latin in International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- FINNEMORE Martha, *National Interests in International Society*, Ithaca: Cornell University Press, 1996.
- FINNIS John, *Natural Law and Natural Rights*, Second Edition, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- FITZGERALD Eliza, “Helping States Help Themselves: Rethinking the Doctrine of Countermeasures”, *Macquarie Law Journal*, C. 16 (2016), ss. 67-87.
- FITZMAURICE G. G., “The Foundations of The Authority of International Law and The Problem of Enforcement”, *The Modern Law Review*, C. 19, S. 1 (1956), ss. 1-13.
- FORDER Elizabeth Lin, “The World Bank’s Sanction System as an Example”, *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, C. 106 (2012), ss. 122-25.
- FRANCK Thomas M., *Fairness in International Law and Institutions*, Oxford: Clarendon Press, 1995.
- , *The Power of Legitimacy among Nations*, New York: Oxford University Press, 1990.
- , “The Power of Legitimacy and the Legitimacy of Power: International Law in an Age of Power Disequilibrium”, *The American Journal of International Law*, C. 100, S. 1 (2006), ss. 88-106.
- FUKATSU Eiichi, “Coercion and the Theory of Sanctions in International Law”, *The Structure and Process of International Law: Essays in Legal Philosophy, Doctrine, and Theory*, ed. Ronald St. J. Macdonald, Douglas M. Johnston, Dordrecht, 1986, ss. 1187-1205.
- FULLER Lon L., *The Morality of Law*, Revised Edition, New Haven: Yale University Press, 1969.

- GEMALMAZ M. Semih, "Evolution of the CPT Activities in the Turkey Case", *Turkish Yearbook of Human Rights 1997-1998*, Ankara: Amme İdaresi Enstitüsü, 1998, ss. 55-91.
- GENÇ Mehmet, *Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1999.
- GEORGE Jim, *Discourses of Global Politics*, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1994.
- GERRY Kurt, "The Role of Coercion in the Jurisprudence of Hart and Raz: A Critical Analysis", *SSRN Digital*, 2011, <http://ssrn.com/abstract=1911249>.
- GIEGERICH Thomas, "Retorsion", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, 2011, <http://opil.oup.com/home/EPIL>.
- GLAHN Gerhard, James Larry TAULBEE, *Law Among Nations*, Eleventh Edition, New York: Routledge, 2017.
- GLENNON Michael, "Does International Law Matter? Remarks by Michael J. Glennon", *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*, C. 98 (2004), ss. 315-17.
- GOLDSMITH Jack, Daryl LEVINSON, "Law for States: International Law, Constitutional Law, Public Law", *Harvard Law Review*, C. 122, S. 7 (2009), ss. 1791-1868.
- GOROBETS Kostiantyn, "The International Rule of Law and the Idea of Normative Authority", *Hague Journal on the Rule of Law*, C. 12, S. 2 (2020), ss. 227-49.
- GOWLLAND-DEBBAS V, "The Limits of Unilateral Enforcement of Community Objectives in the Framework of UN Peace Maintenance", *European Journal of International Law*, C. 11, S. 2 (2000), ss. 361-83.
- , "Security Council Change: The Pressure of Emerging International Public Policy", *International Journal*, C. 65, S. 1 (2009), ss. 119-39.
- , "Security Council Enforcement Action and Issues of State Responsibility", *The International and Comparative Law Quarterly*, C. 43, S. 1 (1994), ss. 55-98.
- GÖÇMEN İlke, "Avrupa Birliği'nin Hedefli Yaptırımları: Temel Hakların Korunması Temelinde Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 16, S. 63 (2019), ss. 119-37.
- GÖZLER Kemal, *Hukuka Giriş*, 15. Baskı, Bursa: Ekin, 2018.
- , *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, Ankara: US-A Yayıncılık, 1998.
- GÖZTEPE Ece, "Hukuk Devleti İlkesinin Ulusal ve Ulusüstü Boyutta Korunması ile İlgili Sorunlar – 'Yasin El Kadı' Örneği", *Mümtaz Sosyal'a Armağan*, ed. Cem Eroğul, İter Ertuğrul, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2009, ss. 309-40.
- GRANT John P., J. Craig BARKER, *Parry & Grant Encyclopaedic Dictionary of International Law*, 3rd Edition., Oxford: Oxford University Press, 2009.
- GRAY Christine, *International Law and the Use of Force*, Third edition., Oxford: Oxford University Press, 2008.

- GREEN Leslie, “The Forces of Law: Duty, Coercion, and Power”, *Ratio Juris*, C. 29, S. 2 (2016), ss. 164-81.
- GREGORY SHAFFER Gregory, Tom TOM GİNSBURG, “The Emprical Turn in International Legal Scholarship”, *The American Journal of International Law*, C. 106, S. 1 (2012), ss. 1-46.
- GREWAL David Singh, “The Domestic Analogy Revisited: Hobbes on International Order”, *Yale Law Journal*, C. 125 (2016), ss. 618-80.
- GREWE Wilhelm G., *The Epochs of International Law*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2000.
- GUZMAN Andrew T., *How International Law Works: A Rational Choice Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- GÜLGEÇ Yahya Berkol, “Interrelationship between Validity, Efficacy and Coerciveness”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 66, S. 4 (2017), ss. 677-730.
- GÜNDÜZ Aslan, *Milletlerarası Hukuk*, ed. Reşat Volkan Günel, 7. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2014.
- GÜNEYSU Gökhan, “On the Apolitical Character of International Law (or Lack Thereof)”, *Ankara Bar Review*, C. 6, S. 2 (2013), ss. 35-48.
- , “Uluslararası Hukuk Kuramı Açısından Global İdare Hukuku -Bir Girizgah-”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2 (2016), ss. 287-306.
- , “Uluslararası Hukuka Sosyolojik Bakış: Georges Scelle ve Uluslararası Hukuk Kuramı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16 (2014), ss. 4117-37.
- GÜNEYSU Gökhan, Nazlı YILMAZ, “Küresel İdare Hukuku ve Lex Sportiva Bağlamında WADA’nın Rusya’yı Olimpiyatlardan Men Etmesi Kararı”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, C. 2020, S. 2 (2020), ss. 47-82.
- HALATÇI ULUSOY Ülkü, *Dünya Ticaret Örgütü’nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması*, Ankara: Turhan, 2009.
- , *Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Kapsamında Birleşmiş Milletler Akıllı Yaptırımları*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2014.
- HART H. L. A., *The Concept of Law*, Second Edition., Oxford: Oxford University Press, 1994.
- HATHAWAY Oona A, “Between Power and Principle: An Integrated Theory of International Law”, *The University of Chicago Law Review*, C. 72, S. 2 (2005), ss. 469-536.
- , “The Promise and Limits of the International Law of Torture”, *Torture: A Collection*, ed. Levinson, Sandford, Oxford: Oxford University Press, 2004, ss. 199-212.
- HATHAWAY Oona A., Scott J. SHAPIRO, “Outcasting: Enforcement in Domestic and International Law”, *The Yale Law Journal*, C. 121 (2011), ss. 252-349.

- HAYASHI Mika, "Russia: The Crimea Question and Autonomous Sanctions", *Economic Sanctions in International Law and Practice*, ed. Masahiko Asada, Londra: Routledge, 2019, ss. 223-43.
- HELAL Mohamed S., "The Myth of U.N. Collective Security", *Emory International Law Review*, C. 32 (2018), ss. 1063-97.
- HELPER Laurence R., Karen J. ALTER, M. Florencia GUERZOVICH, "Islands of Effective International Adjudication: Constructing an Intellectual Property Rule of Law in the Andean Community", *The American Journal of International Law*, C. 103, S. 1 (2009), ss. 1-47.
- HELPER Laurence R., Anne-Marie SLAUGHTER, "Why States Create International Tribunals: A Response to Professors Posner and Yoo", *California Law Review*, C. 93 (2005), ss. 899-956.
- HENKIN Louis, *How Nations Behave*, 2nd edition, New York: Columbia University Press, 1979.
- , "International Law and the Behavior of Nations", *Recueil Des Cours 1965-I*, Hague Academy of International Law, 1965, ss. 175-207.
- HERIK Larissa VAN DEN, "The Individualization and Formalization of UN Sanctions", *Research Handbook on UN Sanctions and International Law*, ed. Larissa van den Herik, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, ss. 1-16.
- HERNÁNDEZ Gleider I., "Effectiveness", *Concepts for International Law*, ed. Jean D'asprenmont, Sahib Singh, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019, ss. 237-50.
- HILLGRUBER Christian, "The Right of Third States to Take Countermeasures", *The Fundamental Rules of the International Legal Order*, ed. Christian Tomuschat, Jean-Marc Thouvenin, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006, ss. 265-93.
- HIMMA Kenneth Einar, "The Authorisation of Coercive Enforcement Mechanisms as a Conceptually Necessary Feature of Law", *Jurisprudence*, C. 7, S. 3 (2016), ss. 593-626.
- HOBBS Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, 6. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- HOFER Alexandra, "The Developed/Developing Divide on Unilateral Coercive Measures: Legitimate Enforcement or Illegitimate Intervention?", *Chinese Journal of International Law*, C. 16, S. 2 (2017), ss. 175-214.
- HONGJU KOH Harold, "Why Do Nations Obey International Law?", *The Yale Law Journal*, C. 106 (1997), ss. 2599-2659.
- HOVELL Devika, "Unfinished Business of International Law: The Questionable Legality of Autonomous Sanctions", *AJIL Unbound*, C. 113 (2019), ss. 140-45.
- HOWSE Robert, Ruti TEITEL, "Beyond Compliance: Rethinking Why International Law Really Matters", *Global Policy*, C. 1, S. 2 (2010), ss. 127-36.
- HUGHES Robert C., "Law and Coercion", *Philosophy Compass*, C. 8, S. 3 (2013), ss. 231-40.

- HURD Ian, “The International Rule of Law and the Domestic Analogy”, *Global Constitutionalism*, C. 4, S. 3 (2015), ss. 365-95.
- , “The International Rule of Law: Law and the Limit of Politics”, *Ethics & International Affairs*, C. 28, S. 1 (2014), ss. 39-51.
- IWASAWA Yuji, Naoki IWATSUKI, “Procedural Conditions”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, ss. 1149-56.
- JACHTENFUCHS Markus, “Is There a Compliance Trilemma in International Law?: Comment on Jeffrey L Dunoff”, *The International Rule of Law: Rise or Decline?*, ed. Heike Krieger, Georg Nolte, Andreas Zimmermann, Oxford: Oxford University Press, 2019, ss. 204-10.
- JOUANNET Emmanuelle, “What Is the Use of International Law? International Law as a 21st Century Guardian of Welfare”, *Michigan Journal of International Law*, C. 28, S. 4 (2007), ss. 815-60.
- JOVANOVIĆ Miodrag A., *The Nature of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- JOYNER Christopher C, “Boycott”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University, t.y., <http://opil.ouplaw.com/home/EPIL>.
- KAMTO Maurice, “The Time Factor in the Application of Countermeasures”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, ss. 1169-76.
- KARAGÖZOĞLU Ceren, “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Bireye Yönelik Ekonomik Yaptırım Kararları ve İnsan Hakları İlişkisi”, *Public and Private International Law Bulletin*, C. 39, S. 1 (2019), ss. 217-73.
- KARAKOÇ, YUSUF, *Genel Vergi Hukuku*, Ankara: Yetkin, 2007.
- KARAOĞLU Ali Osman, *Yabancı Yatırımların Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2019.
- KATIMAN Esra, “Yardım Kuruluşu Olmanın Ötesinde Bir Örgüt: Uluslararası Kıvılcık Komitesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 27, S. 116 (2015), ss. 387-416.
- KATSELLI PROUKAKI Elena, *The Problem of Enforcement in International Law: Countermeasures, the Non-Injured State and the Idea of International Community*, Londra: Routledge, 2010.
- KATZENSTEIN Suzanne, “International Adjudication and Custom Breaking by Domestic Courts”, *Duke Law Journal*, C. 62, S. 3 (2012), ss. 671-705.
- KAUSCH Hans G., “Boycott”, *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1982, C. 3, ss. 74-78.
- , “Embargo”, *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1985, C. 8, ss. 169-74.
- KAYA Gülsüm, “Güvenlik Konseyi’nin Yetkilerinin Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin Kurulması Özelinde Değerlendirilmesi”, Bursa: Dora, 2016, ss. 231-53.

- , “Uluslararası Hukukta Bölümleme ve Uluslararası Deniz Hukuku Yönünden İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 3 (2021), ss. 2009-49.
- , *Uluslararası Hukukta Kişilik*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- KAYA İbrahim, *Uluslararası Hukukta Temel Belgeler*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin, 2016.
- KAYA İbrahim, Galip Engin ŞİMŞEK, “Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Sağlık Tüzüğü: COVID-19 Örneğinde Uluslararası Hukukta Salgın Hastalıklarla Mücadele”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 78, S. 2 (2020), ss. 983-1007.
- KELSEN Hans, *Collective Security Under International Law*, Washington: Naval War College, 1956.
- , *General Theory of Law and State*, çev. Anders Wedberg, Cambridge: Harvard University Press, 1949.
- , *Principles of International Law*, New York: Rinehart, 1952.
- , *Pure Theory of Law*, çev. Max Knight, Fifth Printing from Revised and Enlarged Second German Edition, New Jersey: The Lawbook Exchange, 2008.
- , *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*, çev. Ertuğrul Uzun, İstanbul: Nora, 2016.
- , “Sanctions in International Law under the Charter of the United Nations”, *Iowa Law Review*, C. 31 (1946), ss. 499-543.
- , *The Law of the United Nations*, Londra: Steven & Sons, 1951.
- KENT Ann, “Compliance v Cooperation: China and International Law”, *Australian International Law Journal*, C. 13 (2006), ss. 19-32.
- KEOHANE Robert, Joseph NYE, *Power and Interdependence*, 4th edition, Boston: Pearson, 2011.
- KEOHANE Robert O., “Reciprocity in International Relations”, *International Organization*, C. 40, S. 1 (1986), ss. 1-27.
- KESKİN ATA Funda, “Kovid-19 Pandemisi: Uluslararası Hukuk Açısından Dünya Sağlık Örgütü’ne İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 76, S. 1 (2021), ss. 1-35.
- KESKİN Funda, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998.
- KESKİN Sevda, “Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Taslak Maddeler”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 36, S. 2 (2016), ss. 131-87.
- KINGSBURY Benedict, “The Concept of Compliance as a Function of Competing Conceptions of International Law”, *Michigan Journal of International Law*, C. 19, S. 2 (1998), ss. 345-72.

- KIRGIS Frederic L., “Some Lingering Questions about Article 60 of the Vienna Convention on the Law of Treaties”, *Cornell International Law Journal*, C. 22, S. 3 (1989), ss. 549-73.
- KISS Alexandre, “Abuse of Rights”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, t.y.
- KLABBERS Jan, *International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- KOLB Robert, *Theory of International Law*, Oxford: Hart Publishing, 2016.
- KONYALI Gökçe, “Uluslararası Hukukta Küresel Sığınma Sözleşmesi İhtiyacı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 2 (2021), ss. 1213-1245.
- KOSKENNIEMI Martti, “Solidarity Measures: State Responsibility as a New International Order?”, *British Yearbook of International Law*, C. 72, S. 1 (2002), ss. 337-56.
- , “Solidarity Measures: State Responsibility as a New International Order?”, *British Yearbook of International Law*, C. 72, S. 1 (2002), ss. 337-56.
- , “What is International Law For?”, *International Law*, ed. Malcolm D. Evans, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 89-115.
- KRASNER Stephen D., “International Law and International Relations: Together, Apart, Together?”, *Chicago Journal of International Law*, C. 1, S. 1 (2000), ss. 93-99.
- KRATOCHWIL Friedrich V., “Is International Law ‘Proper’ Law? The Concept of Law in the Light of an Assessment of the ‘Legal’ Nature of Prescriptions in the International Arena”, *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*, C. 69, S. 1 (1983), ss. 13-46.
- KRISCH Nico, “International Law in Times of Hegemony: Unequal Power and the Shaping of the International Legal Order”, *The European Journal of International Law*, C. 16, S. 3 (2005), ss. 369-408.
- , “Introduction to Chapter VII”, *The Charter of United Nations: A Commentary*, ed. Bruno Simma vd., Third Edition, Oxford: Oxford University Press, 2012, C. Vol. II, ss. 1237-71.
- KUNZ Josef L., “Sanctions in International Law”, *The American Journal of International Law*, C. 54, S. 2 (1960), ss. 324-47.
- , “The Swing of the Pendulum: From Overestimation to Underestimation of International Law”, *The American Journal of International Law*, C. 44, S. 1 (1950), ss. 135-40.
- KURAN Selami vd., *Uluslararası Hukuk Temel Metinler*, 3. Baskı, İstanbul: Beta, 2014.
- KURTDARCAN Bleda, Özgür MUMCU, “Covid-19’un Düşündürdükleri: Uluslararası Hukukun Pandemiyle Mücadele Rejimine Genel Bir Bakış”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 1 (2020), ss. 165-86.

- LAGERWALL Anne, “Non recognition of Jerusalem as Israel’s Capital: A condition for international law to remain a relevant framework?”, *Questions of International Law*, C. 50 (2018), ss. 33-46.
- LAMOND Grant, “Coercion”, *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*, ed. Dennis Patterson, Second Edition, West Sussex: Wiley-Blackwell, 2010, ss. 642-53.
- , “Coercion and the Nature of Law”, *Legal Theory*, C. 7 (2001), ss. 35-57.
- , “The Coerciveness of Law”, *Oxford Journal of Legal Studies*, C. 20, S. 1 (2000), ss. 39-62.
- LINARELLI John, Margot E. SALOMON, Muthucumaraswamy SORNARAJAH, *The Misery of International Law: Confrontations with Injustice in the Global Economy*, Oxford: Oxford University Press, 2018.
- LLAMZON Aloysius P., “Jurisdiction and Compliance in Recent Decisions of the International Court of Justice”, *European Journal of International Law*, C. 18, S. 5 (2007), ss. 815-52.
- LLOPIS Ana Peyro, “Collective Security and the International Enforcement of International Law: French and American Perspectives”, *Maine Law Review*, C. 58, S. 2 (2006), ss. 544-65.
- LOPEZ George A., “Sanctions”, *The Oxford Handbook on the United Nations*, Second Edition, Oxford: Oxford University Press, 2018, ss. 446-58.
- LORCA Arnulf Becker, “Eurocentrism in the History of International Law”, *The Oxford Handbook of the History of International Law*, ed. Bardo Fassbender, Anne Peters, 2012, 1035-58.
- LOWENFELD Andreas F., *International Economic Law*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- LUPEL Adam, Lauri MÄLKSOO, “A Necessary Voice: Small States, International Law, and the UN Security Council”, International Peace Institute, 2019.
- LÜDER Sascha Rolf, “The Legal Nature of the International Criminal Court and the Emergence of Supranational Elements in International Criminal Justice”, *International Review of the Red Cross*, C. 84, S. 845 (2002), ss. 79-92.
- MACLEAN Robert M., “The Proper Function of International Law in the Determination of Global Behaviour”, *Canadian Yearbook of International Law / Annuaire Canadien de Droit International*, C. 27 (1990), ss. 57-79.
- MALANCZUK Peter, *Akehurst’s Modern Introduction to International Law*, 7th Revised., Londra: Routledge, 1997.
- MANCINI Marina, “UN Sanctions Targeting Individuals and ICC Proceedings: How to Achieve a Mutually Reinforcing Interaction”, *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law*, ed. Natalino Ronzitti, Leiden: Brill Nijhoff, 2016, ss. 228-45.
- MEARSHEIMER John J., “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, C. 19, S. 3 (1994), ss. 5-49.

- MERAY Seha L., *Devletler Hukukuna Giriş (Birinci Cilt)*, Üçüncü Bası, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1968.
- , *Devletler Hukukuna Giriş (İkinci Cilt)*, 4. Bası, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1975.
- MERRILLS J. G., *International Dispute Settlement*, 5th edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- MEYER Timothy, “How Compliance Understates Effectiveness”, *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*, C. 108 (2014), ss. 168-72.
- , “Power, Exit Costs, and Renegotiation in International Law”, *Harvard International Law Journal*, C. 51, S. 2 (2010), ss. 379-425.
- MILANO Enrico, *Unlawful Territorial Situations in International Law: Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy*, Leiden: Martinus Nijhoff, 2005.
- MINGST Karen, “International Court of Justice”, *Encyclopedia Britannica*, 2019, <https://www.britannica.com/topic/International-Court-of-Justice>.
- MIOTTO Lucas, “Law and Coercion: Some Clarification”, *Ratio Juris*, C. 34, S. 1 (2021), ss. 74-87.
- MITCHELL Ryan, “International Law as a Coercive Order: Hans Kelsen and the Transformations of Sanction”, *Indiana International & Comparative Law Review*, C. 29, S. 2 (2019), ss. 245-302.
- MOORE David H., “A Signaling Theory of Human Rights Compliance”, *Northwestern University Law Review*, C. 97, S. 2 (2003), ss. 879-910.
- MORGENTHAU Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: A. A. Knopf, 1948.
- MUCHLINSKI Peter T, “Corporations in International Law”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University (25.12.2020), <https://opil.ouplaw.com/>.
- MUELLER John, Karl MUELLER, “Sanctions of Mass Destruction”, *Foreign Affairs*, C. 78, S. 3 (1999), ss. 43-53.
- NAL Sabahattin, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Türkiye’de İşkence ve İnsanlık Dışı Muamele”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2 (2007), ss. 145-84.
- NANCE Dale, “Legal Theory and the Pivotal Role of the Concept of Coercion”, *University of Colorado Law Review*, C. 57, S. 1 (1985), ss. 1-43.
- NEYER Jürgen, Dieter WOLF, “The analysis of compliance with international rules: Definitions, variables, and methodology”, *Law and Governance in Postnational Europe: Compliance Beyond the Nation-State*, ed. Christian Joerges, Michael Zürn, Themes in European Governance, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, ss. 40-64.
- NOORTMANN Math, *Enforcing International Law: From Self-help to Self-contained Regimes*, Hants: Ashgate Publishing, 2005.

- OBERDIEK Hans, “The Role of Sanctions and Coercion in Understanding Law and Legal Systems”, *The American Journal of Jurisprudence*, C. 21, S. 1 (1976), ss. 71-94.
- O’CONNELL Mary Ellen, “Controlling Countermeasures”, *International Responsibility Today: Essays in Memory of Oscar Schachter*, ed. Maurizio Ragazzi, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, ss. 49-62.
- , *The Power and Purpose of International Law*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2008.
- OETER Stefan, “Inspection in International Law: Monitoring Compliance and the Problem of Implementation in International Law”, *Netherlands Yearbook of International Law*, C. 28 (1997), ss. 101-69.
- O’KEEFE Roger, “Proportionality”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, ss. 1157-68.
- OPPENHEIM L., *International Law Vol. II*, Second Edition, Londra: Longmans, Green, and Co., 1912.
- , “The Science of International Law: Its Task and Method”, *The American Journal of International Law*, C. 2, S. 2 (1908), ss. 313-56.
- , *International Law: A Treatise*, Londra: Longmans, Green, and co., 1905.
- ORAKHELASHVILI Alexander, *Akehurst’s Modern Introduction to International Law*, 8. Edition, Abingdon, Oxon: Routledge, 2018.
- OZAKI Shigeyoshi, “International Law and Coercion”, *Japanese Annual of International Law*, C. 27 (1984), ss. 12-26.
- OZONE SECRETARIAT, *Handbook for the Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer Fourteenth Edition*, Fourteenth Edition, United Nations Environment Programme, 2020.
- ÖĞÜT Selman, *Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğu*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.
- ÖKTEM A. Emre, Bleda KURTDARCAN, “Uluslararası Hukuk Varmış; Ona Geçen Gün Yolda Rastladım”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1 (2007), ss. 51-68.
- ÖKTEM Emre, *Uluslararası Teamül Hukuku*, İstanbul: Beta, 2013.
- ÖRNEK Serdar, *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı: 1991 ve 2003 Irak Harekatları*, Ankara: Seçkin, 2013.
- ÖZGÜVEN Ali Volkan, “Vergi Etiği Açısından Vergi Afları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 17 (2018), ss. 34-46.
- ÖZMAN M. Aydoğan, *Devletler Hukukunda Müeyyide*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974.
- PADDEU Federica, *Justification and Excuse in International Law: Concept and Theory of General Defences*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

- PADDEU Federica I, "Countermeasures", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University, t.y.
- PARTSCH Karl Josef, "Retorsion", *Encyclopedia of Public International Law*, ed. Rudolf Bernhardt, Amsterdam: North-Holland, 1982, C. 9, ss. 335-37.
- PATTERSON, ELIZA, "The US-EU Banana Dispute", *ASIL Insights*, C. 6, S. 4 (2001).
- PAULSON Colter, "Compliance with Final Judgments of the International Court of Justice since 1987", *The American Journal of International Law*, C. 98, S. 3 (2004), ss. 434-61.
- PAULUS Andreas, "Reciprocity Revisited", *From Bilateralism to Community Interest*, ed. Ulrich Fastenrath vd., Oxford: Oxford University Press, 2011, ss. 113-37.
- PAYANDEH Mehrdad, "The Concept of International Law in the Jurisprudence of H.L.A. Hart", *European Journal of International Law*, C. 21, S. 4 (2010), ss. 967-95.
- PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, 14. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.
- , *Uluslararası Hukuk Dersleri: 3. Kitap*, 4. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi, 2005.
- PELLET Alain, "Introduction from the Podium", *Nicaragua Before the International Court of Justice: Impacts on International Law*, ed. Edgardo Sobenes Obregon, Benjamin Samson, Cham: Springer International Publishing, 2018, ss. 15-39.
- PELLET Alain, Alina MIRON, "Sanctions", *Max Planck Encyclopedia of Public International Law (MPEPIL)*, 2013, <http://opil.ouplaw.com/home/epil>.
- PHAN Hao Duy, "International Courts and State Compliance: An Investigation of the Law of the Sea Cases", *Ocean Development and International Law*, C. 50, S. 1 (2019), ss. 70-90.
- PİRİM Zeynep Ceren, "Hans J. Morgenthau ve Uluslararası Hukuk", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 132, S. 1 (2014), ss. 537-60.
- , "Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme", *Public and Private International Law Bulletin*, C. 32, S. 2 (2012), ss. 147-82.
- POAST Paul, "Can Issue Linkage Improve Treaty Credibility?: Buffer State Alliances as a 'Hard Case'", *Journal of Conflict Resolution*, C. 57, S. 5 (2013), ss. 739-64.
- POTTER Pitman B., "Bases and Effectiveness of International Law, 1968", *The American Journal of International Law*, C. 63, S. 2 (1969), ss. 270-72.
- PRICE James L., "The Study of Organizational Effectiveness", *The Sociological Quarterly*, C. 13, S. 1 (1972), ss. 3-15.
- RAPONI Sandra, "Is Coercion Necessary for Law? The Role of Coercion in International and Domestic Law", *Washington University Jurisprudence Review*, C. 8, S. 1 (2015), ss. 35-58.
- RAUSTIALA Kal, "Compliance & Effectiveness in International Regulatory Cooperation", *Case Western Reserve Journal of International Law*, C. 32, S. 3 (2000), ss. 387-440.

- RAUSTIALA Kal, Anne-Marie SLAUGHTER, “International Law, International Relations and Compliance”, *Handbook of International Relations*, ed. Walter Carlsnaes, Thomas Risse-Kappen, Beth A. Simmons, Londra: SAGE Publications, 2002, ss. 538-58.
- RAZ Joseph, *Practical Reason and Norms*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- , *The Concept of a Legal System: An Introduction to the Theory of the Legal System*, Second edition, Oxford: Oxford University Press, 1980.
- , “Why the State?”, *King’s College London Dickson Poon School of Law Legal Studies Research Paper Series*, C. Paper No. 2014-38 (2014), doi:ssrn.com/abstract=2339522.
- REÇBER Kamuran, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, 3. Baskı, Bursa: Dora, 2018.
- , “Bio-Sosyolojik Kuram İtibarıyla Avrupa Birliği Hukukunun Değerlendirilmesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 18, S. 2 (2020), ss. 535-56.
- , *Uluslararası Hukuk*, 4. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2020.
- REÇBER Kamuran, Çiğdem AYDIN, “Avrupa Birliği’nde Üye Devletler Tarafından İnsan Haklarının İhlal Edilmesi Durumunda Öngörülen Yaptırımlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 1 (2004), ss. 89-115.
- REÇBER Sercan, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, İstanbul: On İki Levha, 2016.
- , “Sri Lanka ve Koruma Sorumluluğu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 73, S. 1 (2018), ss. 157-87.
- REISMAN Michael W., “Sanctions and Enforcement”, *The Future of the International Legal Order, Volume 3: Conflict Management*, ed. Cyril Black, Richard Falk, Princeton: Princeton University Press, 1971, ss. 273-335.
- REISMAN W. M., D. L. STEVICK, “The Applicability of International Law Standards to United Nations Economic Sanctions Programmes”, *European Journal of International Law*, C. 9, S. 1 (1998), ss. 86-141.
- RIGAUX Francois, “Hans Kelsen on International Law”, *European Journal of International Law*, C. 9 (1998), ss. 325-43.
- RIGAUX François, “Kelsen ve Uluslararası Hukuk”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, çev. Elif Başkaracaoğlu, C. 65, S. 1 (2011), ss. 377-412.
- RISSE Thomas, Kathryn SİKKİNK, “The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction”, *The Power of Human Rights*, ed. T. Risse, S. Ropp, K. Sikkink, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, ss. 1-38.
- RÖBEN Volker, “The Enforcement Authority of International Institutions”, *The Exercise of Public Authority by International Institutions*, ed. Armin von Bogdandy vd., Berlin, Heidelberg: Springer, 2010, ss. 819-42.

- RUFFERT Matthias, “Reprisals”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, 2015.
- RUYS Tom, “Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework”, *Research Handbook on UN Sanctions and International Law*, ed. Larissa van den Herik, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, ss. 19-51.
- SANDS Philippe vd., *Principles of International Environmental Law*, 4th b., Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- SCHACHTER Oscar, “International Law in the Hostage Crisis: Implications for Future Cases”, *American Hostages in Iran: The Conduct of a Crisis*, ed. Warren Christopher vd., New Haven: Yale University Press, 1985, ss. 325-73.
- SCHAUER Frederick, *The Force of Law*, Massachusetts: Harvard University Press, 2015.
- , “Was Austin Right After All? On the Role of Sanctions in a Theory of Law”, *Ratio Juris*, C. 23, S. 1 (2010), ss. 1-21.
- SCHERMERS Henry G., Niels M. BLOKKER, *International Institutional Law*, 5th Revised., Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2011.
- SCHOLTEN Miroslava, “EU (Shared) Law Enforcement: Who Does What and How?”, *EU Law Enforcement: The Evolution of Sanctioning Powers*, ed. Stefano Montaldo, Francesco Costamagna, Alberto Miglio, Oxon: Routledge, 2021, ss. 7-23.
- SCHRIJVER N., “The Use of Economic Sanctions by the UN Security Council: An International Law Perspective”, *International Economic Law and Armed Conflict*, ed. Harry H. G. Post, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1994, s. .
- SCHULTE Constanze, *Compliance with Decisions of the International Court of Justice*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- SCOTT James Brown, “The Legal Nature of International Law”, *The American Journal of International Law*, C. 1, S. 4 (1907), ss. 831-66.
- SCOTT Shirley V., “International Law as Ideology: Theorizing the Relationship between International Law and International Politics”, *European Journal of International Law*, C. 5, S. 3 (1994), ss. 313-25.
- SELLERS Mortimer N. S., *Republican Principles in International Law*, London: Palgrave Macmillan, 2006.
- SEVEN Huriye, “Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi ve Uygulaması”, *Türk İdare Dergisi*, C. 448, S. Eylül (2005), ss. 101-30.
- SHANY Yuval, “Assessing the Effectiveness of International Courts: A Goal-Based Approach”, *American Journal of International Law*, C. 106, S. 2 (2012), ss. 225-70.
- , “Sources and the Enforcement of International Law”, *The Oxford Handbook of the Sources of International Law*, ed. Samantha Besson, Jean D’Aspremont, Oxford: Oxford University Press, 2017, ss. 789-812.
- SHAPIRO Scott J., *Legality*, Cambridge: Harvard University Press, 2013.

- SHAW Malcolm N., *International Law*, Sixth Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- , *International Law*, 8. b., Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- , *Uluslararası Hukuk*, çev. İbrahim Kaya vd., 8., Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018.
- SHEN Jianming, “The Basis of International Law: Why Nations Observe”, *Dickinson Journal of International Law*, C. 17, S. 2 (1999), ss. 287-355.
- SICILIANOS Linos-Alexandre, “Countermeasures in Response to Grave Violations of Obligations Owed to the International Community”, *The Law of International Responsibility*, ed. James Crawford vd., Oxford: Oxford University Press, 2010, ss. 1138-49.
- SIMMONS Beth A., “International Law and State Behavior: Commitment and Compliance in International Monetary Affairs”, *American Political Science Review*, C. 94, S. 4 (2000), ss. 819-35.
- SIMPSON Gerry, *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- , “International Law in Diplomatic History”, *The Cambridge Companion to International Law*, ed. James Crawford, Martti Koskenniemi, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, ss. 25-46.
- SPAGNOLO Andrea, “Entering the Buffer Zone Between Legality and Illegality: EU Autonomous Sanctions Under International Law”, *EU Law Enforcement The Evolution of Sanctioning Powers*, ed. Stefano Montaldo, Francesco Costamagna, Alberto Miglio, Londra: Routledge, 2021, ss. 215-39.
- STARKE J. G., *An Introduction to International Law*, Seventh Edition, Londra: Butterworths, 1972.
- STEIN Jana VON, “International Law: Understanding Compliance and Enforcement”, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, International Studies Association, Oxford University, 2017ss. 1-33.
- STERN Brigitte, “Custom at the Heart of International Law”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, C. 11, S. 1 (2001), ss. 89-108.
- SUBEDI Surya P, “Introduction”, *Unilateral Sanctions in International Law*, ed. Surya P Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, ss. 1-18.
- , “The Status of Unilateral Sanctions in International Law”, *Unilateral Sanctions in International Law*, ed. Surya P Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, ss. 19-60.
- SUGANAMI Hidemi, *The Domestic Analogy and World Order Proposals*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- SÚILLEABHÁIN Andrea Ó, “Small States at the United Nations: Diverse Perspectives, Shared Opportunities”, New York: International Peace Institute, 2014.
- SUR Melda, *Uluslararası Hukukun Esasları*, 7. Baskı, İstanbul: Beta, 2013.

- SURLU Aydan Ömür, “H.L.A. Hart’ın Kurallar Sistemi”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, C. 19 (2010), ss. 197-204.
- ŞENYÜZ Doğan, “Vergi Aflarında Vergi Borcunu Sona Erdiren Bir Sebep Olarak ‘Yenileme’”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29 (2021), ss. 1591-1621.
- ŞİMŞEK Galip Engin, “Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD’nin Tek Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. 78, S. 4 (2021), ss. 2049-78.
- ŞİRİN Tolga, “İnsan Haklarının ve Temel Hakların Korunması İçin Sözleşme’nin Türkçe Çevirisi Sorunu”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, C. 9, S. 1 (2021), ss. 1-64.
- TALMON, STEFAN, “The Duty Not to ‘Recognize as Lawful’ a Situation Created by the Illegal Use of Force or Other Serious Breaches of a Jus Cogens Obligation: An Obligation without Real Substance?”, *The Fundamental Rules of the International Legal Order*, ed. Christian Tomuschat, Jean-Marc Thouvenin, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2005, ss. 99-125.
- TAMANAH Brian Z., *A Realistic Theory of Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- TAMS Christian J., “Enforcement”, *Making Treaties Work*, ed. Geir Ulfstein, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, ss. 391-409.
- , *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- TANAKA Yoshifumi, *The International Law of the Sea*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- TEZCAN Durmuş, Mustafa Ruhan ERDEM, R. Murat ÖNOK, *Uluslararası Ceza Hukuku*, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.
- THOMAS Daniel C., *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism.*, Princeton: Princeton University Press, 2001.
- THOUVENİN Jean-Marc, “Articulating UN Sanctions with Unilateral Restrictive Measures”, *Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions*, Cheltenham: Edward Elgar, 2021, ss. 149-64.
- TOMZ Michael, *Reputation and International Cooperation: Sovereign Debt across Three Centuries*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007.
- TOPAL Ahmet Hamdi, *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2005.
- TOSUN Mustafa, *Örgütsel Etkililik*, Ankara: TODAİE Yayınları, 1981.
- TÜRKAY Şeyda, “Siber Savaş Hukuku ve Uygulanma Sorunsalı” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 71, S. 1 (2013), ss. 1177-1227.
- TÜTÜNCÜ Ayşe Nur, “Güvenlik Konseyi Kararlarının İç Hukukta İcrası”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13 (2013), ss. 17-26.
- , *İnsancıl Hukuka Giriş*, 4. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2019.

- TÜTÜNCÜ Ayşe Nur, Ufuk DAL, Miray AZAKLI KÖSE, *Milletlerarası Sınıraşan Akifer Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2018.
- TZANAKOPOULOS Antonios, *Disobeying the Security Council: Countermeasures against Wrongful Sanctions*, Oxford: Oxford University Press, 2011.
- , “Sanctions Imposed Unilaterally by the European Union: Implications for the European Union’s International Responsibility”, *Economic Sanctions under International Law: Unilateralism, Multilateralism, Legitimacy, and Consequences*, ed. Ali Z. Marossi, Marisa R. Bassett, Lahey: T.M.C. Asser Press, 2015, ss. 145-61.
- , “We Who Are Not as Others: Sanctions and (Global) Security Governance”, *The Oxford Handbook of the International Law of Global Security*, ed. Robin Geiß, Nils Melzer, Oxford: Oxford University Press, 2021, ss. 773-88.
- TZOUVALA Ntina, *Capitalism As Civilisation: A History of International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- UZUN Elif, *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*, 3. b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
- , *Uluslararası Hukukta Andlaşmaların Esash İhlal Nedeniyle Sona Erdirilmesi ve Askıya Alınması*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- ÜNYILMAZ Habip, *Uluslararası Hukukta Uyuşmazlıkların Diplomatik Yollarla Çözümü*, Ankara: Seçkin, 2017.
- VERDIRAME G., “‘The Divided West’: International Lawyers in Europe and America”, *European Journal of International Law*, C. 18, S. 3 (2007), ss. 553-80.
- VEZZANI Simone, “Countermeasures by Member States Against International Organizations”, *Responsibility of International Organizations: Essays in Memory of Sir Ian Brownlie*, ed. Maurizio Ragazzi, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2013, ss. 373-85.
- VILLAMİZAR Miguel Antonio, “The Andean Court of Justice”, *The Legitimacy of International Trade Courts and Tribunals*, ed. Robert Howse vd., Cambridge: Cambridge University Press, 2018, ss. 255-85.
- VINX Lars, “Austin, Kelsen, and the Model of Sovereignty”, *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, C. 24, S. 2 (2011), ss. 473-90.
- WALDRON Jeremy, “International Law: ‘A Relatively Small and Unimportant’ Part of Jurisprudence?”, *Reading HLA Hart’s ‘The Concept of Law’*, ed. Luis Duarte d’Almeida, James Edwards, Andrea Dolcetti, Oxford: Hart Publishing, 2013, ss. 209-27.
- WALTZ Kenneth N., *Theory of International Politics*, Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
- WAMPACH Christophe, *Armed Reprisals from Medieval Times to 1945*, Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2020.
- WATSON J. S., “Legal Theory, Efficacy and Validity in the Development of Human Rights Norms in International Law”, *University of Illinois Law Forum*, C. 1979, S. 3 (1979), ss. 609-41.

- WATTS Sean, “Reciprocity and the Law of War”, *Harvard International Law Journal*, C. 50, S. 2 (2009), ss. 365-434.
- WEERAMANTRY C. G., *Universalising International Law*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2004.
- WET Erika de, *The Chapter VII Powers of the United Nations Security Council*, Oxford: Hart Publishing, 2004.
- WHITE Nigel D, “Autonomous and Collective Sanctions in the International Legal Order”, *Italian Yearbook of International Law*, C. 27 (2018).
- , “Sanctions against Non-State Actors”, *Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law*, ed. Natalino Ronzitti, Leiden: Brill Nijhoff, 2016, ss. 127-60.
- , “Shades of Grey: Autonomous Sanctions in the International Legal Order”, *Unilateral Sanctions in International Law*, ed. Surya P Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, ss. 61-86.
- WHITE Nigel D, Ademola ABASS, “Countermeasures and Sanctions”, *International Law*, ed. Malcolm D. Evans, Fourth Edition, Oxford: Oxford University Press, 2014, ss. 537-61.
- WILDEMAN J., “The Philosophical Background of Effectiveness”, *Netherlands International Law Review*, C. 24, S. 1-2 (1977), s. 335.
- WILLIAMS Glanville, “International Law and the Controversy Concerning the Word ‘Law’”, *British Yearbook of International Law*, C. 22 (1945), ss. 146-63.
- WILSON Peter, Joanne YAO, “International Sanctions as a Primary Institution of International Society”, *International Organization in the Anarchical Society*, ed. Tonny Brems Knudsen, Cornelia Navari, Cham: Palgrave Macmillan, 2019, ss. 127-48.
- WOOD Michael C., “The Interpretation of Security Council Resolutions”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, ed. Jochen Abr. Frowein, Rüdiger Wolfrum, Londra: Kluwer Law International, 1998, C. Vol. 2 , ss. 73-95.
- WOODS Ngaire, “The United States and the International Financial Institutions: Power and Influence Within the World Bank and the IMF”, *US Hegemony and International Organizations*, ed. Rosemary Foot, S. Neil MacFarlane, Michael Mastanduno, Oxford: Oxford University Press, 2003, ss. 92-114.
- WOUTERS Jan, Anna-Luise CHANÉ, “Multinational Corporations in International Law”, *Non-State Actors in International Law*, ed. Math Noortmann, August Reinisch, Cedric Ryngaert, Oxford: Hart Publishing, 2015, ss. 225-52.
- WRIGHT Quincy, “Enforcement of International Law”, *Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921-1969)*, C. 38 (1944), ss. 77-97.
- WUERTH Ingrid, “Compliance”, *Concepts for International Law*, ed. Jean D’Aspremont, Sahib Singh, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019, ss. 117-26.

- YAMANER Melike Batur vd., (ed.), *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2009.
- YANKAH Ekow N., “The Force of Law: The Role of Coercion in Legal Norms”, *University of Richmond Law Review*, C. 42, S. 5 (2008), ss. 1195-1255.
- YASUAKI O., “International Law in and with International Politics: The Functions of International Law in International Society”, *European Journal of International Law*, C. 14, S. 1 (2003), ss. 105-39.
- YILMAZ Ekrem, *Uluslararası İnsancıl Hukukun Gelişiminde Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- YÜKSEL Cüneyt, Deniz BARAN, “COVID-19 Salgını ve Bulaşıcı Hastalıkların Yarattığı Küresel Krizlerle Mücadelede Uluslararası Hukuk”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 78, S. 2 (2020), ss. 885-934.
- ZOLLER Elisabeth, *Peacetime Unilateral Remedies*, New York: Transnational Publishers, 1984.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Habip Ünyılmaz		
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Dil-	İngilizce (Çok iyi), Almanca (Temel)		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme	Kurum Adı	
Lise	2004	2008	İstanbul Bahçelievler Dede Korkut Anadolu Lisesi
Lisans	20008	2012	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Yüksek Lisans	2014	2016	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2016	2022	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum	Başlama - Ayrılma	Çalışılan Kurumun Adı	
	2013		Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı
Yayınlar:	<ul style="list-style-type: none">• <i>Uluslararası Hukukta Uyuşmazlıkların Diplomatik Yollarla Çözümü</i>, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017• <i>Ottoman Roots of Universality in International Law?, Turkey and International Law: History, Present and Future</i>, İstanbul (Koç Üniversitesi Küresel Kamu Hukuku Araştırmaları Merkezi), Türkiye, 14 Aralık 2017.• “Avrupa Uygarlık Eşiğinde Bâbîâli: 1856 Paris Andlaşması Temelinde Uluslararası Hukuk Ve Osmanlı İmparatorluğu İlişkisine Avrupalıların Gözüyle Bir Bakış”, <i>İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi</i>, cilt.10, s.2, ss.418-437, 2019.• Müşterek (Çok Taraflı) Karşı Önlemler: Uluslararası Hukuk İçin Bir Reçete?, Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Günleri, Bursa, Türkiye, 24 -26 Mayıs 2021.		
İletişim (e-posta):			
	Tarih:		
	İmza:		
	Adı-Soyadı:		